

Colecția PLURAL M

© 2015 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă:

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ANDREESCU, GABRIEL

Existența prin cultură. Represiune, colaboraționism și rezistență intelectuală sub regimul comunist / Gabriel Andreescu. – Iași: Polirom, 2015

Index

ISBN print: 978-973-46-5822-0

ISBN ePub: 978-973-46-

ISBN PDF: 978-973-46-

Printed in ROMANIA

Gabriel Andreescu

EXISTENȚA PRIN CULTURĂ

Represiune, colaboraționism și rezistență
intelectuală sub regimul comunist

POLIROM
2013

GABRIEL ANDREESCU este profesor la Facultatea de Științe Politice a Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative. A militat pentru respectarea drepturilor omului încă din perioada comunistă, fiind unul dintre disidenții care s-au opus deschis lui Ceaușescu și regimului său autoritar. Din 1990 a inițiat mai multe organizații nonguvernamentale, printre care Comitetul Helsinki Român, Centrul de Studii Internaționale, Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință. Este director al *Noii Reviste de Drepturile Omului*. De același autor, la Editura Polirom au mai apărut: *Solidaritatea alergătorilor de cursă lungă* (1998); *Locurile unde se construiește Europa. Adrian Severin în dialog cu Gabriel Andreescu* (2000); *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000* (2001); *Națiuni și minorități* (2004); *Reprimarea mișcării yoga în anii '80* (2008); *L-am urât pe Ceaușescu. Ani, oameni, disidență* (2009); *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității* (2013); *MISA. Radiografia unei represiuni* (2013). A editat *Naționaliști, antinaționaliști. O polemică în publicistica românească* (1996), *Problema transilvană* (în colab. cu Gusztav Molnar, 1999), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă*, vol. I: 1979-1985 (în colab. cu Mihnea Berindei, 2010) și *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă*, vol. II: 1986-1989 (în colab. cu Mihnea Berindei, 2014). Este coautor alături de Miklós Bakk, Lucian Bojin și Valentin Constantin al volumului *Comentarii la Constituția României* (2010).

Das Projekt *Existența prin cultură. Represiune, colaboraționism și rezistență intelectuală în comunism* wurde durch das Stipendium „Spurensuche“ vergeben von der Robert Bosch Stiftung in Zusammenarbeit mit dem Literaturhaus Berlin und Herta Müller gefördert.

Proiectul *Existența prin cultură. Represiune, colaboraționism și rezistență intelectuală în comunism* a beneficiat de bursa oferită de Fundația Robert Bosch, în colaborare cu Literaturhaus Berlin și Herta Müller.

Mulțumiri

Cartea aflată acum la dispoziția cititorilor a fost posibilă datorită ajutorului generos al multor persoane. Prin calitate și consecvență, asistența oferită pentru consultarea documentelor de arhivă, ani la rând, de cercetătorii de la Direcția Cercetare, Expoziții, Publicații a CNSAS, în particular de consilierul de arhivă George Vișan, a depășit așteptările.

Am beneficiat de discuțiile cu William Totok despre tema acestei cărți și despre interpretarea documentelor din Arhiva CNSAS. Gândurile lui Sorin Vieru despre „rezistența pentru cultură” au constituit un reper. Mi-au fost benefice observațiile de ordin teoretic și de detaliu ale lui Sorin Antohi asupra primelor două capitole. Comentariile lui Ion Bogdan Lefter asupra Generației '80 și mai general, asupra literaturii în perioada comunistă, m-au ferit de câteva erori. Se adaugă ajutorul dat de critic în recuperarea unor resurse bibliografice. Daniel Puia-Dumitrescu mi-a pus la dispoziție cartea lui despre Cenaclul de Luni, aflată în curs de apariție la Cartea Românească în momentul scrierii acestor rânduri. Mihnea Berindei mi-a oferit materiale de arhivă nepublicate care și-au avut rostul lor în „ansamblarea” cărții. Implicarea asiduă și competentă a Alinei Ledeanu în documentarea „cazului Doinaș” a dat acestui capitol o acoperire care nu ar fi fost posibilă altfel. Aura Christi m-a ținut constant „la zi” cu informații și repere bibliografice referitoare la Nicolae Balotă, plecat dintre noi înainte de finalizarea cărții. Anunțându-mă de sosirea unor noi volume pe numele lui Balotă în Arhiva CNSAS, Clara Mares mi-a oferit șansa unei revederi esențiale a cazului. Ca să pot depăși obstacolele în urmărirea procesului dintre Mircea Iorgulescu și CNSAS, mi-au fost esențiale informațiile primite de la avocatul Sergiu Andon și de la fiica lui Iorgulescu, Joana Vitte. Prin observațiile domniei sale, Georgeta Dimisianu mi-a oferit nuanțe și un plus de siguranță în interpretarea contenciosului Iorgulescu – Nedelcovici. Dumitru Țepeneag a avut amabilitatea să-mi răspundă unor întrebări și să-mi împărtășească unele din gândurile sale.

Mara Chirițescu are meritul de a fi adus în discuția cărții tema sensibilă a „vocalor tăcute (pierdute)”. Caius Dobrescu mi-a trimis o lucrare care mi-a contextualizat, la timp, demersul. Adrian Pruia

s-a comportat ca un prieten săritor când a pornit în căutarea unei cărți de negăsit în țară. Spre finalul perioadei de cercetare, Beth Ciesielski mi-a oferit un decor ideal pentru a scrie, în liniște, la carte.

Georgeta-Maria Vîrtic s-a luptat cu detaliile de limbă ale acestui text care prin referințe, citate și ghilimele ar intimida orice corector. Le mulțumesc tuturor și, desigur, lui Liviu Andreescu pentru efortul lui greu de supraevaluat prin care cartea a ajuns mai clară și mai fluentă.

Această enumerare nu epuizează lista celor care au contribuit la lucrare și care nu au ajuns să fie menționați aici.

București, septembrie 2015

Observații privind scrierea și documentarea

Câteva subcapitole ale volumului (cazurile Mircea Iorgulescu, Ștefan Aug. Doinaș, Nicolae Balotă) au avut la bază variantele reduse și cu o structură diferită apărute sub formă de articole în reviste culturale. Folosim ortografia astăzi canonică, dar pentru două publicații referențiale ale perioadei comuniste am păstrat grafia originară *Scînteia*, *Săptămîna*. Dacă titlurile de volume la care am făcut trimitere în text erau prea lungi, le-am reprodus parțial, nota de final asigurând cunoașterea titlului complet. Am lucrat cu decizii judecătorești la care am avut acces personal; ca urmare, când le-am citat, nu am putut face trimitere la o sursă bibliografică.

Având în vedere că suntem deja în anul 2015 și drept urmare avem de distins între primii ani ai secolului XXI și ai secolului XX, am trecut de la scrierea curentă: „anii '10”, „anii '20”..., la varianta „anii 1910”, „anii 1920” etc. Nu am intervenit însă în citate.

Nu este o surpriză, dat fiind conținutul, ca sintagma „politica culturală” să apară des în text; am considerat cacafonia ca răul cel mai mic în raport cu folosirea parafrazelor.

Volumul folosește standardele cunoscute: ghilimelele la fiecare citat în interiorul textului, parantezele drepte pentru intervențiile în interiorul citatelor, italicele în cazul numelor de publicații. Pentru reproducerea semnelor de citare în interiorul citatelor am folosit ghilimelele unghiulare. Am păstrat citatele în rând ori de câte ori erau foarte scurte; dacă nu, am urmat două reguli: citatele au fost puse de asemenea în rând când aveau caracter descriptiv; le-am așezat separat, cu literă mai mică, în cazul în care meritau subliniate.

În documentele din Arhiva Securității, numele persoanelor se scriu în mod obișnuit cu litere mari – întotdeauna, în cazul numelor de cod. Pentru a nu face și mai dificilă lectura, am reprodus documentele folosind transcrierea comună.

Am utilizat note de subsol atunci când am făcut comentarii care completează textul principal. Referințele la cărți și documente au fost plasate (cu excepția „Introducerii”) în note de final, sperând ca astfel volumul să fie urmărit mai ușor, în contextul multelor citate și trimiteri.

Enumerarea la bibliografie a totalității cărților și revistelor consultate în pregătirea acestui volum ar fi fost excesivă. Am hotărât să restrângem lista bibliografică de final la volumele citate.

Introducere

În anul 2015, societatea românească a depășit sensibil ca durată, raportându-ne la revoluție, perioada interbelică, referința curentă la noi pentru un interval de dimensiuni istorice. Comparația dă măsura marii distanțe, în timp, de perioada comunistă, mai ales într-o epocă a unei viteze de schimbare tehnologică fără egal. Ar fi interesantă o cercetare comparativă între cetățeanul român cu statut mediu din 1989 și analogul lui de astăzi. Primul, fără mașină de scris, având dificultăți să găsească publicațiile de care avea nevoie în profesia sa, cu acces la o singură televiziune, națională și deloc liberă, fericit că a putut cumpăra lapte pentru copil sau, rar –întrucât „fuseseră aduse” –, câteva banane, fără să fi văzut vreodată lumea. Celălalt umblă nedezipit de un mobil, are la dispoziție peste 100 de canale de televiziune, beneficiază prin Internet de știri din orice loc din lume, are acces la un munte de literatură, profesională sau nu, alege între mall ori supermarket și poate lua în orice moment avionul spre unul dintre orașele Europei. Care sunt oare temele care-i preocupă pe cei doi români „medii”, la un sfert de secol? Cât s-au schimbat gândurile care populează mintea aceluiași român, după 25 de ani? Saltul schițat mai sus, de la condițiile epocii comuniste la cele post-comuniste, nu reflectă doar „succesele” unei comunități intrate în zodia libertății, ci și absorbția noastră în turbionul globalismului. Existența noastră a făcut un salt gigantic. De ce, atunci, mintea atâtor dintre noi „se simte încă în postcomunism”?

Decenii capturate de temele trecutului

Schimbarea condiției umane în intervalul celor 25 de ani este ușor de verificat, și la fel este și inerția spațiului simbolic. Se poate vorbi despre o lentoare a parcurgerii temelor de fond privitoare la societatea românească, la trecutul ei ori la prezent. Suntem la 15 ani de la crearea instituției care gestionează Arhiva Securității și totuși cazurile care au dat prilej de emoții la începutul anilor 2000 sunt încă în dispută (amintesc continua referire postumă la condiția omului

și poetului Ștefan Aug. Doinaș). De abia în anul 2009 a fost publicat primul volum de documente din arhiva CC al PCR, editat după norme academice, iar în 2012 al doilea. Va fi nevoie de încă un număr de ani ca să fie acoperit întregul interval, până în 1989*. La 25 de ani de la schimbare apar repetitiv cereri de adoptare a unei legi a lustrăției. Consiliul Europei sugerase ca limită de adoptare a unui astfel de act normativ în țările postcomuniste anul 1999**, dar la noi, unde foștii ofițeri de Securitate și liderii de partid primesc pensii de trei-patru ori mai mari decât victimele lor, tema rămâne în continuare vie. După 25 de ani de la revoluție au fost începute procesele unor oameni ai vechiului regim acuzați de crime împotriva umanității. Procese întârziate sunt anunțate din când în când, peste timp, și împotriva unor criminali naziști. Amânarea în ce-i privește s-a datorat faptului că au reușit să se ascundă, sau absenței probeilor. În cazul torționarilor Alexandru Vișinescu și Ioan Ficior, care au fost printre noi în tot acest timp, probele incriminatoare erau la fel de disponibile în 1990, cât sunt și acum***.

Ștefan Borbély a esențializat această observație prin afirmația că România trăiește și acum, la un sfert de veac de când s-a scuturat de comunism, în dependența unui trecut obsesiv și atroce, care nu-i îngăduie să-și ia zborul****. Criticul îl invocă pe Nietzsche pentru a-i aduce la lumină observația că o societate poate fi paralizată prin promovarea excesivă a trecutului, având printre consecințe uciderea

* Vezi Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (eds.), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe-Gheorghiu Dej (1945-1965)*, București, Humanitas, 2009; Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (eds.), *Istoria comunismului din România. Volumul II: Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Polirom, 2012. Până în anul 2015, s-a parcurs o parte importantă din al treilea volum. Totuși, din variate motive, proiectul restituirii documentelor din arhiva CC al PCR, după norme academice, este în acest moment periclitat.

** Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului a schimbat această abordare.

*** Vezi seria de articole scrisă de Andrei Muraru despre cazurile Vișinescu și Ficior (*Observator cultural*, numerele 730-740, 2014). După ce Andrei Ursu, fiul lui Gheorghe Ursu, notorie victimă a Securității, a intrat în greva foamei (21 octombrie-6 noiembrie 2014), sub presiunea lui și a opiniei publice, Secția Parchetelor Militare a Parchetului de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție (ÎCCJ) a redeschis anchetele în cauza Ursu și în cele cuprinzătoare puse sub titlul de „procesul comunismului” (vezi „Editorial”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2014, pp. 1-2).

**** Dar un trecut adus la lumină abia după 1990, când oamenii au început „să povestească îndelung despre trecutul netrecut” (din amintirile Sandei Golopenția, reluate în Călin-Andrei Mihăilescu, „Cum era? Cam așa...”, *Observator cultural*, nr. 342, octombrie 2006).

spontaneității, inhibiția socială, reprimarea vocației critice, lichefierea adevărului. „Într-adevăr, dacă te uiți la viața noastră culturală și literară de după 1989”, conchide Borbély, enumerând, printre consecințele paralizante ale folosirii excesive a trecutului, construcția instituțională a literaturii române din acest moment și distorsiunea controlată a percepției critice, „conținutul ideatic al literaturii române și al criticii de construcție pare să se fi oprit la generațiile '60 și '70”^{*}.

Rezistența prin cultură, domeniul competițiilor simbolice

Tema rezistenței prin cultură a fost văzută ca indicând „de fapt, o criză permanentă a conștiinței civice, obscură în resorturile sale profunde”^{**}. Noțiunea a dat semnificație competițiilor politice și simbolice de dinainte de 1989, în care se confruntau occidentalii și protocroniștii, Consiliul Uniunii Scriitorilor și echipa revistei *Săptămîna* etc. Eticheta rezistenței prin cultură a devenit un „capital” în chiar sensul propriu al cuvântului, „bun” din care se poate scoate un profit. În funcție de definiția pentru care se opta, rezistența prin cultură putea fi reclamată de o comunitate de interese sau de o alta. Marea schismă dintre pro-iliescieni și anti-iliescieni, de după revoluție, a dus și la înfruntarea unor variante ale noțiunii. Susținerea propriei narațiuni a rezistenței prin cultură, cuplată cu o narațiune în oglindă a colaboraționismului, a fost intensificată de grupurile de interese și de prestigiu în perioadele în care aveau acces la puterea politică, când acest tip de capital putea fi pus să lucreze. A fost cazul intelectualilor al căror pro-iliescianism, în zorii postcomunismului, le-a asigurat controlul instituțiilor care gestionează spațiul simbolic. Vom vedea același comportament și la oponenții lor, la mijlocul anilor 2000. Prin susținerea fără rezerve a președintelui Traian Băsescu, aceștia vor primi acces la poziții și resurse pe care le vor valorifica în logica unei prăzi de grup. Nici când nu au apăsător pe acceleratorul campaniilor de discreditare a personalităților cu care se aflau în competiție simbolică așa cum au făcut-o în perioada 2004-2012, anii maximului lor succes socio-politic, când au fluturat narațiunea colaboraționismului și au dus-o la interpretări pe cât de extreme, pe atât de ipocrite.

* Ștefan Borbély, „Mecanisme de victimizare”, *Contemporanul*, iulie 2013.

** Continuarea : „Intuiția și convingerea acestei conștiințe îi spun că a existat efectiv, dar încă fără suficiente dovezi documentare”. Citatul reflectă gradul de interes arătat de Adrian Marino acestui subiect, asupra căruia nu a ajuns să elaboreze atât cât să-l acopere cu rigoarea pe care o teoretiza (Adrian Marino, „Rezistența culturală, o problemă deschisă”, în Adrian Marino, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, Polirom, 1996, p. 28).

O asemenea gâlceavă publică și atâtea interese implicate în temele rezistenței prin cultură, colaboraționismului și represiunii din vremea regimului totalitar au ținut analiza lor legată de orizontul de înțelegere de acum 25 de ani. Printre victime aveau să se numere prudenta epistemologică și distanța politică necesare demersului științific.

Am început această carte având în minte pericolele de ordin extraștiințific care stăteau în calea ei. Am încercat să le răspundem, căutând să fim corecți în a descrie varietatea atitudinilor, reflectată în diversitatea citatelor*. Însă adevăratele dificultăți în elaborarea cărții s-au dovedit până la urmă cele de ordin empiric și conceptual. A existat inițial speranța, de fapt iluzia, de a cuprinde exhaustiv ce au gândit istoricii, literații, gânditorii unor alte profesii despre tema rezistenței prin cultură. A rezultat că o asemenea întreprindere duce mai degrabă la un rezultat haotic, nu este necesară și, mai precis, îndreaptă lucrurile într-o direcție care se înfundă. „Înfundată” este și noțiunea rezistenței prin cultură ca atare. În carte am identificat un sens ce ne permite să decidem care acțiuni intră în categoria rezistenței prin cultură, și care sunt acelea ce nu se află în aria ei: este vorba de *trecerea dincolo de limita culturală impusă de autoritate*.

Dar această interpretare lasă în afară multe fapte relevante pentru condiția intelectualului și artistului în comunism. Demersul nostru a condus în final la promovarea noțiunii de „existență prin cultură” și a corelatelor ei, între care cea a „nișelor culturale ale existenței”. Miza unor astfel de concepte este să ne putem „elibera” de termenii și ideile care ne țin încă legați de trecut.

Ce înseamnă o perspectivă etică a memoriei? Rolul dosarelor din Arhiva Securității

Care sunt faptele „rezistenței prin cultură”? Unii gânditori se îndoiesc de existența fenomenului, la alții sfera este atotcuprinzătoare. „Nu avem o așa-zisă literatură a rezistenței. Nu există. Este sublimă, dar lipsește cu desăvârșire” susține Alexandru Piru într-un interviu din 1991**. Pentru Cosmin Navadaru, rezistenții prin cultură formau

* *Faiplay*-ul citărilor nu înseamnă inventarierea, în numele exhaustivității, a intervențiilor nerelevante ori aberante. Opiniile lui Radu Tinu, ofițer de Securitate care a supravegheat-o pe Herta Müller, despre colaboraționism și represiune nu pot fi obiectul unei asemenea cercetări (Ștefan Both, „Aroganța lui Radu Tinu, securistul Hertei Müller: «Am venit să văd ce face inchiziția secolului XXI, în România. Sunteți amatori!»”, *Adevărul*, 4 septembrie 2014).

** Interviul a fost publicat după doi ani (Gabriela Rusu-Păsărin, *Disidență sau rezistență prin cultură. Dialoguri incomode realizate în primăvara anului 1991*, Timișoara, Helicon, 1993, p. 58).

o adevărată masă, între ei fiind de inclus și cititorii care cereau cărți trecute la index, în anii 1950, ori, mai târziu, căutau pe la tarabe *Cel mai iubit dintre pământeni*, pentru a cărui achiziționare își împovărau bugetul. Cum „suportă” cercetarea o astfel de relativitate extremă a obiectului pe care-l investighează? Ce anume explică evanescența „realităților” despre care vor să dea seamă diferitele concepții privitoare la rezistența prin cultură?

Eticheta rezistenței trece prin filtrul unei evaluări etice. Într-o anumită citire, actele de disidență ale lui Dan Deșliu din anii 1980 sunt palide, deoarece aparțin unui proletcultist exponențial al perioadei stalinismului. Pentru alții, din contra, vina din tinerețe își pierde contururile în fața noului chip. Există scriitori care au premiat retorica desființării lui Ștefan Aug. Doinaș, ca om și creator. În aceeași perioadă, Virgil Nemoianu îl aprecia ca „figura cea mai vrednică de venerație a poezilor români din generația vârstnică” și califica actele colegilor drept stârpire periculoasă a valorilor „în numele unor adevăruri inchizitoriale simpliste și totodată cam dubioase”*. Cum judecăm oare cazul lui Ovid S. Crohmălniceanu, mercenar cultivat în anii 1950 și mentor al optzeciștilor? Susținem, pe urma unor astfel de exemple, că lectura realităților care ne interesează aici este intermediată nu atât de o memorie a colectivității, cât de o *etică a memoriei colective*. Iată de ce înțelegerea fenomenelor discutate este dependentă de calitatea concepției etice aflate în ranița cercetătorului, și în particular, de viziunea pe care el o are asupra ființei umane. Analiza unor noțiuni precum rezistența prin cultură și corelatele sale, existența prin cultură, nișele culturale ș.a. constă în conceptualizarea unui exercițiu etic.

Natura obiectului de studiu explică sensibilitatea documentelor depozitate de Securitate. Întrucât manifestările considerate „de etică a memoriei” nu sunt acte în sine, ci *acte interpretate etic*, contextul evenimentelor contează considerabil. Materialele de arhivă ne conduc la amănunte pe care viața publică nu le poate oferi. Ele înregistrează detalii care ating în modul cel mai intim suprafața morală a ființei. Știm din dosare că, student, Carol Sebastian a semnat un angajament cu instituția de represiune, șantajat fiind în legătură cu sarcina prietenei sale. Cele câteva note date în fața ofițerului de Securitate, benigne, fuseseră discutate cu prietenul Andrei Bodiș, despre care fusese pus să informeze**. Amănunțele răstoarnă semnificația angajamentului: viitorul jurnalist antiiliescian pare a fi fost motivat să

* Virgil Nemoianu, „Victime și nevinovați: spre o abordare pluridimensională”, *Secolul 21*, nr. 1-6/2013, p. 76. Criticul a reluat tema în mai multe articole.

** Carol Sebastian: „Am semnat un angajament” – interviu acordat în exclusivitate *Cotidianului*, 21 iulie 2006.

protejeze viețile altora, nu să le amenințe. Dacă documentele ar fi fost livrate parțial, reținând doar angajamentul, tăcând asupra conținutului, primul ar fi compromis în totalitate și imaginea despre trecutul lui Carol Sebastian, și prezentul lui*.

Detaliile din arhivă nu pot recupera întodeauna ansamblul. Iată de ce nici astăzi nu e clar cât a fost președintele de altădată al Uniunii Scriitorilor, Dumitru Radu Popescu, un tampon între literați și Securitate, și cât un docil slujbaş al ultimei. Știm sigur că el coopera efectiv cu agenții**, însă rămân multe întrebări în ce-l privește, motivate de măsuri în favoarea scriitorilor, asupra cărora nu avem încă o viziune***.

Prin studiul arhivelor, putem aprecia dificultatea unor oameni ajunși să se confrunte în condiții de vulnerabilitate cu agenții represiviunii. Îi descoperim pendulând între rezistența care răspunde imperativelor propriei lor conștiințe și colaboraționism – al fricii, al indiferenței, ori poate al ticăloșiei****. Uneori, aceste resorturi ale comportamentului au ajuns publice. O etică a memoriei rezistenței se hrănește și din jurnalele, mărturiile, monografiile care pun în valoare și opera. Dar experiența noastră ne spune că puține alte surse au valoarea materialelor din Arhiva Securității. Recunoașterea valorii Arhivei în cercetarea rezistenței prin cultură, alături de numeroasele scrieri dedicate temei, reprezintă o teză a acestui studiu.

* Decizia de „colaborator cu Securitatea ca poliție politică”, luată de către CNSAS în „cazul Carol Sebastian”, reprezintă una dintre cele mai mari greșeli ale instituției. Interpretarea acestui episod din istoria jurnalismului de la ziarul *Cotidianul* fusese subiect de dispută și în interiorul redacției – vezi confruntarea dintre Dan Tapalagă și Costin Ilie („Max», subiect de dispute la «Cotidianul», *evz.ro*, 25 iulie 2006) –, și în opinia publică.

** Aflăm astfel că a participat la montarea de către Securitate a unor acțiuni menite să-i facă șantajabili pe colegii săi (vezi capitolul V).

*** Vezi, printre altele, mărturisirea lui Mircea Cărtărescu: „Dumitru Radu Popescu [...] a angajat în ultimii ani ai perioadei respective oameni tineri. Așa încât, la un moment dat, eu împărțeam un mic birou cu Mircea Nedelciu și cu Hanibal Stănculescu, doi colegi scriitori” (Rodica Nicolae, „Mircea Cărtărescu – «Copilul teribil» al literaturii românești contemporane”, 18 mai 2006 – <http://m.cariereonline.ro>).

**** Petre P. Andrei, fiul cunoscutului ministru al Educației Naționale din perioada 1938-1940, Petre Andrei, a asumat în închisoare lucruri care nu-i făceau cinste, dar aceleași documente sugerează că purtarea sa avea scopul să le protejeze pe soție și pe fiica născută de puțin timp (Arhiva CNSAS, Fond penal 013838, vol. 3, p. 90). Conclucrarea cu anchetatorii poate explica de ce Petre P. Andrei a devenit, începând cu anii 1990, unul din acuzatorii constanți ai colegului său de anchetă, Adrian Marino (pentru referințe în acest sens, vezi „Actualitatea de Cronicar”, *România literară*, nr. 4, 1999, și Vasile Iancu, „Eruditul hermeneut, mușcat de propriile obsesii”, *Convorbiri literare*, nr. 5, 2010).

Urmând o astfel de metodă, am intrat în dialog cu tensionata dezbateră publică privind relația dintre oamenii de cultură și autoritățile comuniste represive. Explorând cazuri reprezentative (Ștefan Aug. Doinaș, Mircea Iorgulescu ș.a.), volumul a ajuns și o pledoarie în „procesul” făcut azi unor personalități care nu mai au puterea, sau cărora le este dificil să se apere.

Vocile tăcute

Prin natura sa, cercetătorul este atras de temele care-l provoacă intelectual și-l incită prin dificultatea de a da răspunsuri, ori de situațiile care par să îl conducă spre rezultate non-intuitive. Aceasta explică orientarea cercetărilor noastre spre înfruntarea clișeeilor. Am ținut să punem în discuție prezumția incompatibilității dintre aspirațiile culturale și colaboraționism (cazurile Constantin Noica și Nicolae Balotă). Am testat supoziția contrapunerii dintre idealisti, atașați la nivel de discurs radicalismului moral, și pragmaticii predispuși, îi gândim, la conivențe (exemplele Mircea Iorgulescu și Bujor Nedelcovici).

Prin substanța ei, cultura este „creație împărtășită”, și deci creație care se dezvoltă, se rotunjește *din* și *prin* comunicare. Nu este deloc surprinzător ca personalitățile literare cele mai proeminente în perioada comunistă să fi luat la un moment dat pilula compromisurilor. Este valabil pentru scriitori și poeți (Marin Preda, Nicolae Breban, Nichita Stănescu), se verifică în cazul criticilor (George Ivașcu, Ovid S. Crohmălniceanu, Nicolae Manolescu). Este suficient să privim la „insectarul” perioadei proletcultiste al lui M. Nițescu, ca să realizăm cât de răspândite au fost compromisurile: Florența Albu, Ioan Alexandru, Tudor Arghezi, A.E. Baconsky, Cezar Baltag, George Bălan, Ion Banu, Geo Bogza, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Paul Cornea, S. Damian, Gabriel Dimisianu*, Geo Dumitrescu, Petru Dumitriu, B. Elvin, Radu Enescu, Mihai Gafița, Paul Georgescu, Dumitru Ghișe, Gheorghe Grigurcu, Silvian Iosifescu, Emil Isac, Eugen Jebeleanu, Athanasie Joja, George Macovescu, Aurel Martin, Nicolae Moraru, George Munteanu, Ioanichie Olteanu, Al. Oprea, M.R. Paraschivescu, Adrian Păunescu, Perpessicius, Camil Petrescu, Alexandru Philippide, Al. Piru, Radu Popescu, Marin Preda, Lucian Raicu, Mihai Ralea, Valeriu Râpeanu, Cornel Regman, Liviu Rusu, Ion Marin Sadoveanu,

* Cu comentariul: „Semnează cam din 1958 în *Gazeta literară*, dar nu e un proletcultist fără măsură, ca E. Simion, de exemplu. G. Dimisianu laudă adesea lucrări slabe sau realist socialiste notorii, dar se menține, în general, la un comentariu critic decent. Acest lucru însemna destul de mult atunci” (M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, București, Humanitas, 1995, p. 311).

Mihail Sadoveanu, Al. Simion, Marin Sorescu, Geo Șerban, N. Tertulian, Ion Vinea, Ion Vitner, Henry Wald*.

Apare, de aici, o nedumerire pe care Bogdan Crețu o numește „cu adevărat frisonantă”, o aporie etică: „...ar fi fost posibilă literatura română din timpul comunismului fără astfel de cedări”? Iar dacă întrebarea are sens și răspunsul este măcar parțial adevărat**, oare nu perpetuăm prin astfel de călătorii în chiar centrul culturii „cu voie” nedreptatea deceniilor de comunism? Nu îi uităm, încă o dată, pe alți devotați ai culturii, care au să ne amintească, azi, că „Țăceam simplu, spre a rămâne normali”***?

Cu toții avem listele noastre cu oameni pe care i-am cunoscut, dăruți pentru a deveni repere în lumea culturală, la care *demnitatea de a exista* a fost integrală și deci incompatibilă cu vreo reverență făcută Răului; care au preferat să existe cu rigoare, fermitate, consecvență, spirit de sacrificiu, „nivelul maxim de exigență al unei generații întregi”****; care au ales marginalizarea, „în locul pactizării cu adversarul politic”*****.

Notând dilemele, în urma citirii unor fragmente ale acestei cărți, în manuscris, italianista Mara Chirițescu ne-a trimis propria ei listă cu oameni care „s-au retras” în principal în traduceri, admirați de ea pentru refuzul oricărui compromis: Alexandra Bărcăcilă, poetă și traducătoare din literatură italiană, franceză, algeriană, canadiană, rusă (solicitată de Tudor Vianu să-i devină asistentă, a renunțat la carieră universitară, lucrând ani în șir pe șantierul din România socialistă); Oana Busuioceanu, traducător din cultura italiană și spațiul hispanic, speolog; Alexandru Miran, medic pediatru, traducător al tragediilor lui Eschil și Euripide, poet; Stela Petecel, profesoară, traducătoare din literatura latină și greacă; Elisabeta Poghirg,

* Am scos de pe această listă numele celor care ar fi avut o legătură cu perioada proletcultistă, conform lui M. Nițescu, o legătură „tardivă sau obligată” (precum Lucian Blaga ori Ion Barbu), total compromise (Mihai Roller, Eugen Barbu, C.I. Gulian, Ion Dodu Bălan, Dumitru Popescu, Vasile Nicolescu etc.), ori pe cele marginale (gen Virgil Florea). Considerăm și că includerea Anei Blandiana în lista lui Nițescu pentru două poezii publicate pe când era minoră (în 1959, la 17 ani) constituie un exces.

** Conform lui M. Nițescu, menționarea în bibliografia sa a numelor celor mai tineri „se explică prin intenția de a fixa în timp începutul activității lor literare și de a aminti și în acest fel *tributul pe care au fost obligați să-l plătească și ei pentru a fi acceptați în viața literară*” (M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului...*, p. 289).

*** Sanda Golopenția, în Călin-Andrei Mihăilescu, „Cum era? Cam așa...”, *Observator cultural*, nr. 342, octombrie 2006.

**** Adrian Marino, *Politică și cultură...*, p. 35.

***** Vasile Igna (selecție și prezentare), *Subteranele memoriei. Pagini din Rezistența Culturii 1944-1954*, București, Universal Dalsi, 2001.

eminentă clasicistă, traducătoare din latină; Sanda Anghelescu, redactor la Editura Univers și traducător; Romeo Magherescu, profesor universitar, traducător.

O listă, desigur, între multe alte posibile care ar merita propria lor carte a *demnității riguroase de a exista*. Autorii investigațiilor privitoare la rezistența culturală pot prefera această condiție de om în locul *demnității relative de a exista prin cultură*. Dar, cercetând faptele rezistenței/existenței în plan cultural, ei sunt obligați să ia act de realitatea că modelele, exemplele cele mai vitale au ajuns să fie ce-au fost practicând un anumit grad de adaptare la condițiile impuse de regimul politic. Exigențele actului de cunoaștere îl împiedică pe cercetător să își selecteze eșantionul reprezentativ pe criteriul de oportunitate morală.

Cercetarea și tezele cărții

Am deschis studiul nostru printr-un eșantionaj al dezbaterilor din 1990, primul an care a permis exprimarea deschisă a ideilor privitoare la rezistența prin cultură. Investigația pilot a privit două publicații, cele mai interesate, atunci, de subiect: revista *22* și *Contrapunct*. Am adăugat la acest inventar, care invita la clarificări, trei referințe beneficiind de autoritate istorică. Prima este discursul „clasicizat” al Monicăi Lovinescu și al lui Virgil Ierunca referitor la represiune, colaboraționiști și rezistenți, repetat timp de peste trei decenii la emisiunile postului de radio Europa Liberă. A doua sursă, cu funcție de context pentru investigarea rezistenței prin cultură, este narațiunea „oficială” a represiunii din *Raportul final* elaborat de către Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. În același prim capitol am sintetizat „narațiunile apologetice” ale rezistenței prin cultură, genul de discurs Liiceanu/Noica-Ana Blandiana-Nicolae Breban, portavoce ale unor grupări de personalități cu viziune convergentă.

Odată stabilite liniile principale ale analizei, am continuat inventarul opiniilor despre rezistența prin cultură, pentru a conchide că în materie există un adevărat Turn Babel. O cercetare exhaustivă nu pare posibilă și nici foarte utilă. Am căutat elementele de ordine în marea cantitate de informație și am făcut un pas în acest sens elaborând pe marginea a două cărți referențiale: *Compromis și rezistență* de Catherine Verdery și *Subteranele memoriei* de Vasile Igna. În finalul capitolului doi propunem o înțelegere/definiție pentru rezistența prin cultură: trecerea dincolo de limitele culturale permise de regim. Am verificat puterea noțiunii aplicând-o la un număr de autori despre care nu se poate susține, la prima vedere, dacă au practicat sau nu rezistența prin cultură.

Cercetarea ne-a arătat că ideea rezistenței prin cultură are consistență, dar relevanța ei este restrânsă*. Am propus deplasarea interesului spre un concept mai bogat și mai adaptat, cel care dă titlul volumului și capitolului al doilea: *existența prin cultură*.

În prelungirea acestei idei am analizat tema „nișei culturale a existenței”. Am aplicat noțiunea asupra a trei categorii și am deschis astfel o paradigmă utilă cercetărilor viitoare interesate să dezvolte tipologia. Am distins între *nișele culturale* ale existenței și *nișele politice* ale oamenilor de cultură. Am folosit drept studiu de caz acțiunile rebele ale lui Dorin Tudoran și Mircea Dinescu, prin opoziție cu nișa propriu-zisă a rezistenței prin cultură – exemplificată de Dumitru Țepeneag.

Am deconstruit câteva clișee, începând cu punerea în opoziție a devotamentului pentru cultură și a comportamentului colaboraționist. Drept contraexemple, am evocat istoria relațiilor dintre Constantin Noica și Securitate și ne-am oprit la detalii ale cazului Nicolae Balotă. O altă contrapunere privește comportamentul pragmatic, îndeobște gândit ca predispus la colaborare, și atitudinea legitimată printr-un discurs idealist, sugerând radicalismul moral. Datele de arhivă privitoare la Mircea Iorgulescu și Bujor Nedelcovici arată că astfel de așteptări sunt, cel puțin în cazurile lor, contrazise.

În finalul primei părți a volumului, ne-am ocupat de dimensiunea comunitară a existenței prin cultură. Am folosit drept studii de caz Grupul de Acțiune Banat, Cenaclul de Luni, Școala de la Păltiniș în opoziție cu Grupul de la Iași, Uniunea Scriitorilor. Ca și la capitolul trei, al nișelor culturale ale existenței, analiza noastră propune o paradigmă și explorează, pe baza ei, câteva fenomene colective. Rezultatele constituie o invitație pentru a aplica această perspectivă mulțimii de școli, cercuri, cenacluri, reviste culturale care au oferit intelectualilor și artiștilor cadrul afirmării existențiale în vremurile lipsite de libertate ale comunismului.

A doua parte a cărții are ca scop să pună în relief natura întreprinderii noastre: întemeierea unei etici a memoriei privitoare la relația oamenilor de cultură cu instituțiile de represiune ale fostului regim. Am arătat pericolul ca, printr-o tratare superficială a contextelor de viață și a condiției umane, să se ajungă la contrariul ei: denaturarea sensului Memoriei. Această derivă a fost urmărită în detaliu cu privire la campania de declasare morală și profesională a cărei țintă a fost și este Ștefan Aug. Doinaș. Deconstruirea manipulărilor, a

* Un „test” a reprezentat și dialogul cu volumul publicat de Caius Dobrescu în anul 2012, *Plăcerea de a gândi. Moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989), ca expresie identitară într-un tablou global al culturilor cognitive*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.

interpretărilor vulgarizate care stigmatizează biografiile unor personalități ale culturii române, a constituit o miză în sine a cărții.

Cercetarea rezistenței și existenței prin cultură a avut ca principală resursă empirică documentele din Arhiva Securității ajunse astăzi la CNSAS. Arătăm că materialele din arhivă oferă detalii asupra unor aspecte importante din viața creatorilor în comunism pe care simpla speculație nu le poate recupera. În capitolul șase am explicat de ce este nevoie de arhiva CNSAS, cum și cât ne ajută ea și am dat exemple menite să surprindă dificultățile ce apar la utilizarea ei. Am adăugat noi observații la lista celor enunțate în volumul *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*. Împreună cu *Existența prin cultură*, aceste două cărți contribuie la alcătuirea unei doctrine de lucru cu documentele emise de fosta instituție de represiune.

Partea Întâi

Nișele culturale ale existenței

Capitolul I

Narațiuni referențiale, „oficiale” și apologetice

Începuturile dezbaterii în postcomunism

Cercetătorul interesat să investigheze „rezistența prin cultură” va descoperi rapid cât de comună a devenit sintagma în limbajul public, și chiar suficient de populară pentru a fi dat titlul unei emisiuni de televiziune. Pagina ei introductivă, de pe TVR2, oferă și o primă interpretare a noțiunii: serialul rezistenței prin cultură povestește „despre evaziuni spirituale în vremea comunismului românesc”^{*}.

Bogăția intervențiilor, asumărilor și reflecțiilor asupra a ceea ce a ajuns să poarte numele de „rezistență prin cultură” constituie o reală dificultate pentru încercările de a le pune pe categorii. Toate revistele culturale relevante au acordat un loc subiectului. Chiar și ziarele naționale găzduiesc discuții pe tema rezistenței prin cultură. Cu această titulatură sau în varianta proximă de „rezistență prin literatură”, se întreprind cercetări academice^{**}. Interesul amplu pentru rolul jucat de rezistența culturală este un fenomen specific românesc. Formelor indirecte de contestare a fostelor regimuri li se acordă o atenție mai curând marginală în spațiul cultural al țărilor unde a existat o rezistență anticomunistă. Regăsim noțiunea în alte state posttotalitare și datorită nevoii de nuanțare și broderie conceptuală a cercetării academice^{***}.

* Serialul „Rezistența prin cultură”, programat pe TVR2 începând cu anul 2010 și realizat de Alexandru Munteanu, a primit mai multe premii. El continuă și în anul 2015.

** Cum ar fi teza de doctorat a Imeldei Chința, care a stat la baza volumului *Literatura rezistenței la totalitarism*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2011.

*** Este făcută diferența dintre interpretarea anumitor acțiuni drept „rezistență” de către actorii implicați și interpretarea dată acestor acțiuni de către un observator – vezi, în acest sens, includerea activităților de sculptură populară în lemn în categoria „rezistenței de zi cu zi” (Jehlička, Petr and Kurtz, Matthew, „Everyday Resistance in the Czech Landscape: The Woodcraft Culture from the Hapsburg Empire to the Communist Regime”, *East European Politics and Societies and Cultures*, 27(2), 2013, pp. 308-332).

Dezbaterile românești încadrează rezistența prin cultură între teme care o definesc prin opoziție: excepționalitatea represiunii în România, cooperarea artiștilor cu regimul totalitar, cooptarea intelectualilor, submisiunea scriitorilor la comenzile partidului. Rezistența prin cultură s-a intersectat cu subiectul reprimării ideologice din anii 1950 și cu declarațiile encomiastice ale unor intelectuali și artiști cântători ai „epocii de aur” și ai conducerii comuniste în anii 1970-1980. Și în alte contexte, investigațiile referitoare la „rezistența de zi cu zi”^{*} se alătură studiilor referitoare la „colaborarea de zi cu zi”^{**} și desigur, la represiune^{***}.

* „Rezistența de zi cu zi” față de regimurile comuniste a fost inclusă în categoria mult mai generală a acțiunilor de contestare, de natura insubordonării (rezistenței) civice în condițiile unui regim autoritar. Unele cercetări istorice recente folosesc sintagma cu referire la acțiunile non-violente ale mișcărilor de eliberare (vezi în acest sens site-ul <http://recoveringnonviolenthistory.org>, care investighează cazuri din Ghana, Zambia, Mozambic, Algeria, Egipt, Iran, Palestina, Bangladesh, Cuba, Statele Unite, Burma, Papua de Vest, Ungaria, Kosovo, Polonia).

** Tema „colaboraționismului de zi cu zi” se regăsește în extinderea noțiunii de colaboraționism, de la cooperarea ori convența cu poliția politică la cooperarea ori convența cu alte structuri ale regimului politic – și în primul rând cu partidul comunist. Este de urmărit, pentru acest subiect, dezbaterile care are loc în Cehoslovacia referitoare la subiectele de interes ale Institutului Ceh de Studii ale Regimurilor Totalitare. Desfășurarea, în luna octombrie 2013, la Budapesta, a colocviului „Memory of Everyday Collaboration with the Communist Regimes in Eastern Europe” arată că domeniul „rezistenței/colaboraționismului de zi cu zi” a intrat în nomenclatorul academic. Pentru o opinie asupra cazului românesc, vezi Gabriel Andreescu, „Resistance through Culture» or «Connivance through Culture». Difficulties of Interpretation: Nuances, Errors, and Manipulations”, în curs apariție la Editura Berghahn, în volumul *Faces of the Agent. Secret Agents and the Memory of Everyday Collaboration in Communist Eastern Europe*. Tema colaboraționismului și a „martorilor inocenți” (*innocent bystander*) ai crimelor naziste a depășit de mult stadiul cercetării academice, transformându-se într-o „cultură a chestionării responsabilității” – vezi în acest sens expoziția „Some Were Neighbors”, deschisă în 2003 la Muzeul Memorial al Holocaustului din Washington.

*** Represiunea este, de departe, cea mai amplu studiată – în contextul românesc, motivele sunt evidente – și susținută de instituții publice (IICCMER, CNSAS), și prin politici publice, incluzând activitatea Comisiei prezidențiale pentru studiul dictaturii comuniste din România, care a publicat *Raportul final*, bază a declarației politice a Președintelui României de condamnare a regimului comunist „ilegitim și criminal”.

Răfuiala cu trecutul

Discutarea publică a unor teme precum represiunea, colaboraționismul și rezistența în comunism nu putea fi posibilă în țară decât după revoluție. Toate revistele culturale le-au făcut loc începând cu luna ianuarie 1990, parte a „răfuiei cu trecutul”, atitudine nu doar psihologic previzibilă, „umană”, ci și etică în sensul „redefinirii de sine” a unei populații trecute printr-un traumatism colectiv. Amintirea acelei perioade s-a estompat, iar fără luarea în considerare a tensiunii momentului există toate șansele să judecăm inadapdat critic calitatea evaluărilor în zorii postcomunismului. Astăzi, la două decenii și jumătate de la ruptura istorică, avem acces la atmosfera din ultimii ani ai regimului comunist mai mult prin mărturii decât prin reconstituiri romanești*.

Tonul unor oameni care se adresau semenilor lor imediat după Marea Schimbare pare astăzi dramatic, poate patetic și excesiv. Corespundea însă timpului, dădea măsura experiențelor pe care aceștia tocmai le lăsaseră în urmă. După un sfert de secol, cu greu vom retrăi atmosfera timpurilor din care a izbucnit revoluția. Dar ne putem ajuta cu mesajele „la cald”, cum sunt scrisorile trimise de ascultători la postul de radio Europa liberă în anii ceaușismului**. Iată patetismul unui expeditor-student:

Această beznă ce ne înconjoară, acest marș triumfal al suferinței, acest tăvălug al neputinței, se reclamă a fi o victorie, dar o victorie împotriva poporului român. Sunt unul din miile de studenți români...¹.

Unui ascultător din Brașov, culoarea puilor serviți pe rație îi crea impresia...

...că au murit înainte de a fi sacrificați, dar asta n-ar mai conta atât de mult. Faptul că le sunt rupte picioarele atârând așchii în pielea

* Este de remarcat tentativa Ruxandrei Cesereanu de a adăuga, în anul 2013, demersurilor sale teoretice despre comunism (*Decembrie 89. Deconstrucția unei revoluții*, Polirom, 2004; *Gulagul în conștiința românească*, ediția a doua, Polirom, 2005) o dimensiune literară – romanul *Un singur cer deasupra lor*.

** Impresionante prin varietatea și adevărul lor sunt scrisorile pe care ascultătorii Europei libere le-au trimis spre citire postului de radio. Vezi în acest sens volumele Gabriel Andreescu, Mihnea Berindei (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. I. 1979-1985*, Iași, Polirom, 2010, și Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. I. 1986-1989*, Iași, Polirom, 2014.

tumefiată n-ar fi nici asta cine știe ce, dar eczemele de pe piept și de pe aripi te reține [*sic!*] să-i consumi...².

Iată altă mostră a condițiilor de viață dramatice:

Frigul e pe primul plan. Frig în oase, în locuințe, în suflete³.

Românii suportă condițiile inumane din cauza frigii:

Frică de ei înșiși, de colegii lor, de organele de opresiune cărora la rândul lor le este teamă [...]. Teamă, foamea, frigul și teroarea guvernează în România comunistă⁴.

Am făcut acest excurs în atmosfera ultimilor ani ai comunismului pentru a raporta gândurile despre represiune, colaboraționism și rezistență, imediat după schimbare, la contextul care marcase gândirea autorilor. Au existat, desigur, tot atunci, alte experiențe umane, mai puțin dramatice decât cele spicuite din scrisorile trimise postului Europa liberă. Unele erau condițiile de viață ale unor personalități culturale, altfel arătau cele ale oamenilor obișnuiți*. Imensa majoritate a intelectualilor, scriitorilor și artiștilor suporta totuși același regim de viață cu al majorității. O probă amintirilor lui Liviu Antonesei, Livius Ciocârlie, Gabrielei Adameșteanu, Simonei Popescu, Florenței Albu și ale altor literați, adunate de Sanda Cordoș într-unul din studiile ei**.

Traumelor lăsate de ultimul deceniu al comunismului românesc, inclusiv majorității oamenilor de cultură, li s-au adăugat emoțiile revoluției. A fost o revoluție sângeroasă, trăită dramatic de toate categoriile populației, începând cu 15 decembrie, când s-a aprins scânteia la Timișoara. În marile orașe s-au auzit gloanțele, iar pericolul a fost resimțit pe viu. Marele spectacol de la televiziune, din 22, 23 și 24 decembrie, cu imagini și interpretări reale sau trucate – vezi cadavrele de la cimitirul săracilor din Timișoara –, informațiile

* S-a ridicat întrebarea dacă oamenii de cultură s-au bucurat sau nu de un statut special în anii comunismului – statut de „castă profesională”, în formularea lui Ștefan Borbély (Ștefan Borbély, „Mecanisme de victimizare”, *Contemporanul*, iulie 2013). Dacă da, condiția lor privilegiată are semnificație pentru rezistența sau cooperarea lor cu regimul.

** Cea mai comună este trauma frigului: „Mi-e atât de frig, mi-e rău de frig, într-adevăr, cretinizarea, stagnarea, starea de prostrație pot fi obținute prin frig, nu prin foame. Poate că asta e a treia etapă a ispășirii noastre – ultima, după înfometare. [...] aducerea întregii nații la starea larvară” (Sanda Cordoș, „Rezistența în literatură”, în Corin Braga (coord.), *Concepte și metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma*, Iași, Polirom, 2007, p. 299).

brutale ori excesive, scenariul teroriștilor, executarea soților Ceaușescu, a prelungit și întărit aversiunea față de instituțiile responsabile de represiune. Despre cât de adânc și cât timp puteau să se imprime în memorie imaginile-șoc ale revoluției, chiar și la distanță, povestește Paul Goma într-un interviu luat la peste un an de zile de la difuzarea acestora:

Eram pe platou, pe Antenne 2, când, fără să știu dinainte, s-au transmis imagini cu groapa comună de la Timișoara. Toți am fost terițiați. Și am crezut, cum să nu cred. Știam eu ce poate Securitatea și de ce este ea în stare. După aceea, am auzit banda, la Europa liberă, cu trage, mă... și a urmat pârâitura... Vă mărturisesc însă că imaginile cu groapa comună de la Timișoara ne-au dărâmat și pe mine, și pe Monica Lovinescu – eram împreună pe platoul televiziunii în acea zi. Ne-au dărâmat, în primul rând, ca români și, în al doilea rând, ca spectacol macabru⁵.

Pentru lumea culturală, cenzura a fost resimțită ca o intervenție chinuitoare și intolerabilă în aceeași măsură ca privațiunile*. Este și motivul pentru care tema cenzurii va fi invocată des în anul 1990, începând cu primele mesaje ale literaților publicate prin reviste, precum acest pasaj din textul semnat de Ovid S. Crohmălniceanu, în primul număr al *Caietelor critice*:

Ca nuvelele lui Mircea Cărtărescu să ajungă la tipar, a fost nevoie să le citească președintele Uniunii Scriitorilor și să se declare de acord cu publicarea lor. Aceasta, după ce își făcuseră purgatoriul în edituri, o lungă vreme, și suferiseră toate controalele imaginabile. Cerberii lui Dulea au primit apoi sarcină să purifice cât mai vigilent textul. În sfârșit, tartorul principal însuși a purces la o lectură finală a volumului, eliminând prima nuvelă, *Ruletistul*, amputând alta, *Gemenii*, cerând să i se schimbe titlul, original, *Terato*, ca și al întregii culegeri, *Nostalgia*, în *Visul*, fiindcă nu trebuia să aducă aminte cumva de Tarkovski. Și era să uit, *Arhitectul*, ciopârțită la rândul său serios, a devenit *Organistul*, dintr-un motiv ușor de înțeles.

* Iată „evaluarea” lui Mircea Cărtărescu cu privire la cenzura anilor 1980: „Desființarea cenzurii» însemna de fapt, paradoxal, instituirea unei adevărate robii a lumii literare, pentru că este actul de naștere al celui mai teribil mecanism represiv pe care l-a cunoscut vreodată gândirea creatoare românească. Vorbesc de Consiliul Culturii și Educației Socialiste, sistem kafkian prin atotputernicie și anonim, subordonat direct cabinetului 2...” (Mircea Cărtărescu, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, p. 49). Opinia lui Mircea Cărtărescu, exprimată la puțin timp după despărțirea de vremea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, după opinia noastră, supradimensionată, contează tocmai prin caracterul ei excesiv, prin umbra ei subiectivă care descrie trauma.

Acum, recitind cartea pe care o cunoscusem în manuscris, mă întreb ce a stârnit o asemenea alarmă, narațiunile necuprinzând nimic politic, nici măcar aluziv. Care să fie cauza unei spaime atât de mari în fața acestor pagini inofensive? Nu găsesc decât o singură explicație: strălucirea lor. Pentru aparatul care lucra cu un zel nespus la stârpirea talentului din literatură română, prezența evidentă, izbitoare, a acestuia constituia tot ce poate fi mai subversiv. Marea înzestrare a lui Mircea Cărtărescu făcea să sclipască îndată nuvelele sale ca niște cristale misterioase de onix⁶.

Trauma cenzurii a fost preocuparea postcomunistă dintâi și a lui Mircea Zăciu. Eseul său din *Caiete critice* nr. 1, 1990, referitor la intervenția în texte, la „pasajectomii”, are un titlu pe măsură: „Blestematele croșete”⁷. Subiectul va domina *Contrapunct* – revista-revelație a noii publicistici literare. Textul lui Bogdan Ghiu, „Despre cenzură”, se va întinde pe mai multe numere, începând cu ziua de 19 ianuarie 1990⁸. Această înșiruire de referințe la viața în comunism, la dramatismul revoluției și la cenzura sufocantă este pur și simplu banală. O aducem aminte întrucât îi este locul aici: reprezintă fundalul în *devenire banal* al dezbaterii privind represiunea, colaboraționismul și rezistența din prima perioadă postrevoluționară, când amintirile erau fierbinți. În primele luni după revoluție, temele colaboraționismului și rezistenței s-au amestecat cu răfuiala: răfuiala cu trecutul care tocmai intra în istorie, al comunismului, și cu trecutul recent, al revoluției.

Primele dezbateri postdecembriste despre colaboraționism și rezistența prin cultură

Revenim la integrarea spontană în portofoliul publicațiilor postdecembriste a temei rezistenței prin cultură. Opiniile exprimau emoția revoluției și erau mai curând entuziast-nediscriminatorii. Exemplificăm cu articolul Ioanei Petrescu, având un titlu care va face carieră, „Literatura rezistenței”, din *Tribuna*, numărul din 11 ianuarie 1990:

Ce altceva decât o admirabilă „literatură a rezistenței” înseamnă nu doar romanul politic al ultimilor 15 ani, ci și cărțile lui Constantin Noica și ale școlii sale, actul cultural fundamental de recuperare – fie și târzie – a filosofiei grecești, seria „Orientalia”, eseurile lui Anton Dumitriu, dramatica istorie a iobăgiei a acad. David Prodan sau, la celălalt pol al vârstelor, explozia optzecistă? Cultura română majoră, autentică, a supraviețuit totuși, vreau să spun, așa cum n-a putut supraviețui în deceniile 5-6⁹.

Revista *Caiete critice* a publicat în numărul 2/1990 o anchetă printre scriitori privitoare la „rezistența prin literatură”. Atât cât am putut consulta bibliografia relevantă, este primul grupaj dedicat

subiectului. Îl sintetizăm aici. Ancheta *Caietelor critice* crește dintr-o singură întrebare (sau o întrebare și jumătate): „Credeți că literatura română s-a predat dictaturii sau a reușit să i se opună? În ce fel anume?”. Prin formularea ei literaturizantă, întrebarea a invitat la răspunsuri diverse și în stil.

Primul dintre scriitorii aleși să se exprime, Marin Sorescu, consideră chestiunea „dacă literatura română s-a predat sau nu dictaturii” și simplă, și complexă în același timp. Ea nu s-a predat în opinia lui Marin Sorescu, nici nu putea să se predea dacă a fost artă mare, adevărată. Presiunile, deseori îngrozitoare, de la somație până la milogeală „prietenească”, au făcut ca mulți să cadă în cursele întinse cu abilitate – s-au predat și i-au îndemnat și pe alții să se predea. Cu toate acestea, literatura română a rezistat dictaturii prin parabole, prin ambiguitatea metaforei și a ironiei. În frunte a stat poezia – și ea formă implicită de rezistență. Mai greu a fost cu proza, dar sunt de amintit operele lui Marin Preda, Petru Dumitriu (*Cronica de familie*), până la Breban în unele romane ale lui¹⁰.

Literatura nici nu s-a predat dictaturii, nici nu a reușit să i se opună, opinează Ștefan Aug. Doinaș: ea i s-a sustras pur și simplu. Convingătoare, confirmată de cercetările ulterioare, este explicația dată de poet apariției literaturii autentice spre sfârșitul stalinismului. Scriitorii care au servit regimul ca „tovarăși de nădejde” la un moment dat, chiar „artiști în slujba maselor”, nu au mai fost tratați cu severitate de „jandarmii literari”. Considerați a fi sinceri, aceștia au fost creditați și pentru operă. Tembelismul cadrelor de partid, constantă a vieții noastre social-politice din dictatură, a contat și el: cadrele de partid acționau numai de teamă și în momente de criză. Mulțumiți că la fiecare sărbătoare inventată numele scriitorilor de vază erau prezente alături de ei, că „vocea lor aurită” se auzea la tribună, cenzorii au scăpat din vedere scrierile lor propriu-zise. Aceasta explică de ce, în rândurile scriitorilor buni, autorul s-a compromis adeseori, în timp opera lui a rămas uneori „curată” sau numai parțial „maculată”¹¹.

Ștefan Aug. Doinaș propune mai sus o explicație privitoare la salvarea literaturii, nu și la eventuala ei funcție de rezistență.

Bedros Horasangian apare ca un radical între ceilalți intervievați: literatura română nu s-a predat nimănui – căci, ca să o facă, ar fi trebuit să lupte: să fie atacată sau să atace, să învingă sau să moară. Ea, literatura, a amânat lupta, a ocolit-o, uneori a ignorat-o, alteori s-a impus cu duritate. Războiul acesta a fost unul de uzură, îndelungat, de hărțuială și a subminat literatura. Când s-au opus de-a dreptul, scriitorii n-au mai făcut literatură, ci *disidență* politică. Scriitorii s-au transformat în oameni politici¹².

Monica Spiridon a elaborat mai mult pe marginea întrebării. În confruntarea cu dictaturile comuniste din ultimii patruzeci și cinci

de ani au luat naștere două forme de rezistență. Cea nouă, specifică ultimei părți a decadei a opta și, cu precădere, în decada a noua, a constat în „împotrivirea la direcție”: cazurile Paul Goma, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Dan Petrescu, Al. Călinescu, Luca Pițu, Liviu Antonesei, Mariana Marin, Liviu Ioan Stoiciu, „cei opt”, „cei optsprezece”^{*}.

Ancheta *Caietelor critice* vizează un alt tip de rezistență, mai veche decât prima, cu o solidă „tradiție” în țările Europei de Est: *rezistența defensivă*. Prima formă ar fi situată cronologic la sfârșitul perioadei dogmatice (1947-1964). Are un sens interogator și vizează recuperarea valorilor și etaloanelor literaturii clasice. Ar fi de notat că scriitorii de bună-credință au fost siliți să facă față unei agresiuni venind din două direcții concertate: pe de o parte, pericolul exterior al forurilor instituționalizate, pe de alta, ofensiva internă a „cozilor de topor” tip *Luceafărul ori Săptămîna*¹³.

Cristian Teodorescu are un comentariu în esență pozitiv: însuși faptul că a existat cenzură, delatori oficiali, organe de presă, activiști culturali dovedește nenumăratele precauții pe care le-a luat puterea față de literatură. Ar fi fost „predare” dacă literatura „ar fi luat parte la încercarea de îndobitocire. Ceea ce nu a fost în totalitate cazul”¹⁴.

Și Marta Petreu elaborează. Avem de distins între literatura română și literaturii români. „Ultimii au cedat, s-au prostituat.” Alții, dimpotrivă, au creat rezistența intelectuală la dictatură și comunism. În loc să se conformeze imperativelor puterii, mulți scriitori s-au supus imperativelor axiologiei morale și estetice. A fost un război continuu, o hărțuire între putere și scriitorii autentici și autentic morali¹⁵. Relațiile literaturii române cu dictatura sunt mult mai complicate decât par, afirmă și Mircea Cărtărescu. Niciuna dintre cele două forțe aflate în opoziție nu este omogenă, nici în același moment, nici în timp. Natura și intensitatea dictaturii au variat de-a lungul celor peste patruzeci de ani. Regimul Dej a avut o politică literară bine conturată: în afara ideologiei realismului socialist, literatura era practic de neconceput. Scriitorii care se integrau acestor limite erau onorați și premiați, indiferent de valoarea lor artistică. Ceilalți erau eliminați prin constrângere polițienească. A urmat perioada relativei deschideri, apoi a înghețului, astfel că, la sfârșitul anilor 1980, literatura română a înregistrat o moarte termică aproape generală¹⁶. *Caietele critice* au contribuit la tema rezistenței prin cultură imediat după revoluție, lansând (probabil) prima anchetă de acest gen. De remarcat varietatea opiniilor, observațiile memorabile, nuanțele care merg în favoarea ideii unei rezistențe prin literatură și altele, în

* Referirea este de fapt nu la cei „opt”, ci la cei șapte intelectuali care au trimis o scrisoare de sprijin în favoarea lui Mircea Dinescu. Scrisoarea a optsprezece tineri intelectuali a plecat spre Occident în ultimele zile dinaintea revoluției și a fost depășită de evenimente.

defavoarea ei. Literatura ar fi fost salvată, cel puțin parțial, iar mulți scriitori s-au salvat și pe ei înșiși prin profesionalism și onestitate.

Un inventar

Suntem totuși departe de analize sistematice. Acestea vor avea nevoie de timp. Discursul pe subiectul rezistenței prin cultură din primul an postdecembrist contează prin valoarea sa de mărturie a începuturilor, într-un moment când trecutul recent era intens, iar viitorul tulbure. Impresia globală este mai curând de sărăcie.

O revistă vie și legată de o comunitate intelectuală angajată, cum este *Contrapunct*, a publicat doar câteva texte într-un întreg an, abordând subiectul rezistenței prin cultură doar indirect: cartea de dialog între Alexandru Paleologu și Stelian Tănase, *Sfidarea memoriei*, în foileton, începând cu primul număr, din 9 ianuarie 1990; în aceeași ediție, textul la cald al lui Al. Cistelean, „Euforia oportunismului”¹⁷; interviul acordat de Dumitru Țepeneag lui Ioan Groșan în al doilea număr¹⁸; serialul „Despre cenzură” al lui Bogdan Ghiu, din numărul 3 al săptămânalului¹⁸. Și tot acolo, „O convorbire colegială. Cenaclul de luni peste modă și timp”, unde Mircea Cărtărescu declară: „În cultura română [...] a funcționat o formă de subversiune: subversiunea cu mijloace specifice”¹⁹.

În următoarele luni, frecvența unor astfel de trimiteri va scădea. Titlul anchetei din 29 iunie 1990, „Literatura și (sau: contra) Putere”, poate înșela²⁰. Tema anchetei fusese înfruntarea recentă dintre creatori și regimul Ion Iliescu care terorizase Bucureștiul cu trupe paramilitare. În august apare textul „Despre trei forme de rezistență” care eludează de fapt subiectul consacrat: rezistența „împotriva întunericului” ar fi credința în Dumnezeu, prietenia și cultura²¹. La sfârșitul lunii noiembrie 1990, Virgil Ierunca vorbește într-un interviu despre pedagogia uitării, care tot la prezent se referă²²; iar *Contrapunct*-ul din 14 decembrie oferă o restituire, textul lui Mircea Iorgulescu citit la Europa liberă și publicat apoi, în anul 1987, în revista *Agora* (Statele Unite), sub numele de Grigore Negrescu: „Resemnarea, formă de sinucidere”²³.

O excepție de la seria nerelevantă este apariția, începând cu 16 martie 1990, în foileton și cu prezentarea lui Ioan Groșan, a volumului lui Nicolae Breban, *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*²⁴. Asupra acestuia vom reveni.

Ne-am oprit la o altă publicație săptămânală care, prin tematică și reprezentativitate a colaboratorilor, ar fi fost cel mai de așteptat, între celelalte, să insiste asupra subiectului rezistenței: revista 22, de mare autoritate la începutului anilor 1990 și cu un important tiraj.

Parcurgerea revistei invită la o primă observație: tema rezistenței prin cultură apare diminuată în raport cu subiectul „vinovăției”. În primul număr al săptămânalului 22, din 20 ianuarie 1990, Mitropolitul Ardealului, Antonie Plămădeală, se lamenta în numele Ierarhilor BOR care nu au avut puterea să fie martiri²⁵, iar „Apelul către lichele” semnat de Gabriel Liiceanu certa colaboraționistii pentru păcatele lor²⁶. Radu Drăgan asuma lipsa de curaj a arhitecților, breasla din care făcea parte. Aceștia ar fi putut spune „nu” comenzilor de partid*. În paralel, Alexandru Paleologu replică unui afront meschin al lui Ion Gheorghe Maurer, enumerând mai mulți intelectuali care ar fi avut „o contribuție la creșterea opoziției anticeaușiste”**. Ariadna Combes a vorbit într-un scurt interviu despre mama sa, disidenta Doina Cornea, iar Dan Pavel i-a pus mai multe întrebări lui Mihai Torja, unul dintre sindicalistii independenți din Zărnești.

Numărul 2 al 22-ului, din 27 ianuarie, reia tema colaboraționismului: la nivel de masă²⁷, al Ierarhilor***, ziariștilor și istoricilor²⁸, în opoziție cu două materiale despre disidență²⁹. De colaboraționismul istoricilor se ocupă Radu Popa în numărul 3 al 22-ului³⁰. În aceeași ediție sunt publicate interviurile cu multe referințe la rezistența anticomunistă ale lui Mihnea Berindei³¹ și Király Károly³² și recuperări: texte din anii '80 ale lui Mihai Botez, Dan Petrescu și Liviu Cangeopol. În numărul 4 din 9 februarie, îl regăsim pe Gabriel Liiceanu cu o diatribă la adresa activiștilor, din nou referiri la disidenți într-un text al lui Victor Bârsan, reluări ale textelor rezistenței (semnate de Mihai Botez, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol....

În primele luni după revoluție, au fost publicate noi și noi mărturii despre Securitate, despre fărâdelegile ei și despre responsabilitatea celor care au ajutat-o – colaboratorii instituției de represiune. În revista 22 au apărut extrase din *Jurnalul* lui Gheorghe Ursu,

* Un pasaj: „Lăsați o respirație mai lungă între ultimul omagiu pe care l-ați scris, între ultima ședință în care v-ați exprimat entuziasmul pentru re alegerea la cel de-al XIV-lea Congres și adeziunea grăbită pe care ați venit să v-o dați în zilele în care timișorenii nu terminaseră să-și îngroape morții...” (Gabriel Liiceanu, „Apel către lichele”, revista 22, nr. 1, 20 ianuarie 1990, p. 5).

** „Oricât de mult am încerca să ne autoconvingem și să convingem și pe alții, nimeni nu ne-a obligat să producem pseudoarhitectura megalomană pe care o primim acum cu atâta disperare, nimeni n-a obligat pe cei care au făcut-o să semneze planurile de sistematizare. Cu atât mai rău dacă acum unii se disculpă spunându-ne cât au luptat și s-au sacrificat [...] în timp ce ocupau anumite birouri și state de plată” (Radu Drăgan, „Nu ne-a obligat nimeni”, revista 22, nr. 1, 20 ianuarie 1990, p. 16).

*** Un pasaj: „Nu ar trebui să vorbim de o oarecare imaturitate politică, cetățenească chiar, a poporului român, care a făcut ca gradul de «colaboraționism» să devină impresionant...?” (Bogdan Ghiu, „Pași către un dialog interior”, revista 22, nr. 2, 27 ianuarie 1990, p. 5).

împreună cu fragmente din declarațiile martorilor către Direcția de Cercetări Penale a Departamentului Securității Statului. Unele note aparțineau delatorilor care au pavat drumul spre celula unde Gheorghe Ursu va fi ucis³⁴.

Greu de intuit, pe atunci, complexitatea dosarelor și viitoarea manipulare a lor. Peste doi ani, aveau să apară în presă date despre angajamentele de informatori a doi ziarști ai *României libere*, cel mai important ziar antiiliescian. Era perioada când opinia publică solicita Serviciului Român de Informații să deschidă Arhiva Securității, iar SRI încerca să descurajeze militanții. În luna iunie 1992, Liviu Cangeopol avea să publice în *Contrapunct* un articol cu valoare de premoniție. Punctul 8 al Proclamației de la Timișoara a început să fie aplicat, observa el,...

...cu ajutorul Securității, într-o formă originală, de jos în sus, după ce, în urmă cu doi ani, partizanii săi din Piața Universității au fost spionați de oamenii d-lui Iliescu, *via* Măgureanu, arestați de oamenii d-lui Iliescu, *via* Chițac, și maltratați de oamenii d-lui Iliescu, *via* Miron Cosma. Ca și libertatea d-lui Roman, purificarea societății române a pornit de acolo unde trebuia să se sfârșească. *O purificare ce avea exact efectul opus a ceea ce trebuia să fie: nu o societate mai curată, ci una mai murdară*” (subl. n.)³⁵.

Aceste rânduri au rămas uitate timp de decenii, deși ar fi meritat repetate an de an după înființarea CNSAS.

Agenții reprimării (în frunte cu ofițerii de Securitate), colaboraționiștii și opozanții sunt principalii subiecți ai judecării sumare a trecutului. În trecut, apar observații care transgresează traterea polară a celor întâmplate în comunism și pun în circulație nuanțe. Numărul 9 al revistei 22 (din 16 martie 1990) include o remarcă a lui Petru Creția privind „scara atitudinilor” față de putere și nevoia ca „intelectualitatea însăși să-și regândească trecutul și să-și regăsească temeurile și destinul”³⁶. Peste două săptămâni, Ștefan Aug. Doinaș găsește loc să noteze:

Nu este oare semnificativ faptul că, în ultimii ani, care au fost cei mai grei, chiar acei scriitori de valoare care s-au aliniat, scriind lamentabile articole encomiastice, și-au păstrat totuși puritatea artistică a operelor lor? Abandonul conștiinței civice n-a atras întotdeauna după el degringolada conștiinței artistice: un fel de etică a scrisului a supraviețuit eticii cetățenești care, umilită și torturată, a cedat în fața presiunilor politice, în fața intereselor personale³⁷.

Tot în săptămânalul GDS au fost publicate fragmente din eseul lui Adam Michnik, „Maniheismul: blestemul popoarelor înrobite”, aflat în portofoliul Editurii Humanitas, dar cu un titlu deturnat față

de sensul original: *Morala și politica rezistenței*³⁸. În luna septembrie, Adrian Marino scria descriptiv – și nu în cheie normativistă – despre condițiile care l-au făcut pe scriitorul român să nu știe cum poate trăi independent de putere³⁹.

Un text interesant, prin prospețime și detalieri, care invocă o „rezistență estetică”, este dialogul dintre Gabriela Adameșteanu și Matei Călinescu apărut în nr. 50 al 22-ului, ultimul număr al revistei pe 1990⁴⁰. Criticul povestește despre încercările de recrutare la care a fost supus în anii 1950, face mai multe observații privind mentalitatea de ostatici a oamenilor sub regimul Ceaușescu, comentează atitudinea încurajată sau inițiată de Frontul Salvării Naționale de condamnare a exilului românesc, și afirmă:

Cărțile autorilor celor mai distinși din acest ultim val (mă gândesc acum bunăoară la proza lui Norman Manea) aparțin în mod clar rezistenței estetice (dacă termenul e potrivit) contra pseudoculturii militante și duplicității «eroice» (așa cum o reprezintă un A. Păunescu). Desigur, cărțile lui Goma (care apar în sfârșit în românește) și cele ale altor exilați din acea perioadă fac parte din această moștenire.

Gândirea colaboraționismului și rezistenței se reduce totuși la simple observații. Până la sfârșitul anului 1990 nu descoperim o meditație aprofundată asupra relației dintre oamenii de cultură și regimul de opresiune.

*

Câte materiale au deplâns în presa noastră culturală de după revoluție colaboraționismul și câte au aplaudat independența de gândire și acțiune? Ponderile ne-ar spune ceva despre sensibilitățile opiniei publice în privința unei etici a memoriei. Imediat după evenimentele neimaginabile, dramatice, ale lunii decembrie 1989, nu putem vorbi de analize, de nuanțe elaborate, cu atât mai puțin de definiții conceptualizante. Este momentul condamnării represiunii, a conivențelor cu regimul și aplaudării curajului disidenților*. Distincția dintre indignați, entuziaști ai revoluției și „moralisti” nu era încă limpede la orizonturile democrației. Binomul colaboraționism-rezistență va fi „spontan” instrumentalizat, va constitui un balast al competițiilor instituționale și de generație. O descrie, cu referire la Uniunea Artisticilor Plastici, Magda Cârneci:

Breasla plasticienilor s-a împărțit repede în tabere divergente. Tabăra tinerilor absolvenți ai Institutului de Arte Plastice, care vroiau să

* Invers decât în presa FSN.

intre direct și automat în Uniune prin simpla arătare a diplomei. Tabăra „maestrilor” mai mult sau mai puțin recunoscuți ca atare, apărători ai ștachetei foarte (prea) înalte de acces la calitatea de membru al Uniunii. Tabăra nulităților artistice, violenți atât verbal cât și fizic, denunțatori profesioniști prin fițuici nesemnate în ziare. Tabăra foștilor profesori cu contracte grase la Casa Poporului & Co., decizi să-și motiveze și să-și păstreze eventual afacerile sub un brusc descoperit „revoluționism” de ocazie etc.⁴¹.

Surprinzător în ordinea principială a lucrurilor, dar nu și în atmosfera epocii, în 1990 s-a simțit nevoia unui zid de „apărare” a oamenilor de cultură recunoscuți pentru decența atitudinii lor, dar puși de radicali laolaltă cu cei care serviseră regimul, în numele unei vini colective: a scriitorilor, a artiștilor, a profesionaliștilor etc. O altă parte a intelectualilor, mai pozitivă, notează Petru Creția, a „ales renunțarea la orice privilegii [...] de dragul de a servi, în cadrul dat, culturii naționale, ori de câte ori această atitudine era simultan compatibilă cu demnitatea intelectuală și cu comanda socială”⁴². Recuperarea excepțiilor merituoase era și preocuparea Ilenei Mălăncioiu în luna septembrie 1990 (în legătură cu faptul că ministrul Culturii „nu mai contenește să pună întrebarea «ce au făcut atunci intelectualii?»”):

...să ne mai gândim că există și intelectuali dintre cei mai demni de acest nume, care, deși n-au făcut doar cultură, sunt cu desăvârșire uitați când e vorba de disidență. Când spun aceasta îl am în vedere, printre alții pe A.E. Baconsky. [...] el l-a înfruntat pe monstru în față, direct și pe neocolite, cu cea mai impecabilă ținută cu care o putea face un intelectual. Mă gândesc la el pentru că am citit recent *Biserica neagră* și în acest fantastic roman al totalitarismului a prevăzut, până la amănunte, și ceea ce trăim noi acum. [...] de la un critic de artă și un eseist cum este ministrul Culturii ne-am fi așteptat ca măcar așa, de amorul artei, să nu facă abstracție nici de demnitatea celor care au scris *Moromeții* și *Biserica neagră* și *Parabole civile* și *Proiecte de trecut*⁴³.

Aceste poziții, în fond defensive, se explică și prin faptul că triada represiune-colaboraționism-rezistență devenise la mijlocul anului 1990, deja, subiectul „războaielor politico-intelectuale”, al confruntărilor dintre intelectualii și artiștii adversari ai regimului Iliescu* și adepților lui. Tema colaboraționismului va fi un capital util competiției

* Vorbim despre „regimul Ion Iliescu” și nu de „mandatul său” („mandatele sale”) – conform terminologiei care descrie evoluția vieții politice în cadrul unei democrații –, întrucât tranziția de la începutul anilor 1990 are o specificitate ireductibilă perioadelor în care democrația s-a consolidat.

simbolice dintre anti-iliescieni și pro-iliescieni. Această breșă din lumea intelectuală de după revoluție a fost subliniată prin înființarea Societății de Măine, o contrapondere la Grupul pentru Dialog Social. Protagonistiții s-au înfruntat de câteva ori și pe ecran, stimulând interesul public pentru schismă, accentuând polarizarea și politizarea lumii culturale. O tabletă a lui Eugen Suciuc sintetizează complexe mesaje rezultate prin contrapunerea celor două grupuscule electiv:

Dezbateră TVR-FSN de joi 3 mai a.c., seara, cu interlocutorii V. Cristea, M. Sorescu, A. Buzura. Nici o idee. Dar avem un popor matur, o literatură extraordinară de nivel european. Diaspora noastră (care n-a stat ici-șă să mănânce cu soia) își alege pripit cuvintele când formulează aprecieri la adresa acestui nivel european. Pertinente și „la obiect” corecțiile aduse pe același ecran cu două seri în urmă (Creția, Liiceanu, Paler, S. Dumitrescu). Concluzia: alegeri libere URGENTE – „lumea de azi” salvează abatajul!^{*}

Despre câteva teme care separau „grupurile” aflăm din scrisoarea deschisă adresată de Gheorghe Grigurcu^{**} criticului Valeriu Cristea, unul dintre membrii vocali ai Societății de Măine:

Incontestabil, e dreptul dv. de a respinge condamnarea nomenclaturii, conținută în punctul 8 al Proclamației de la Timișoara. După cum e dreptul dv. de a lua apărarea nomenclaturii... Încercând a-i dezvinovăți pe potentații și pe favoriții dictaturii răsturnate, nu vi se pare că îi jigniți pe cei care au suferit din pricina lor, dintre care mulți nu mai sunt în viață? Recomandându-i pentru funcții în viața publică, nu vi se pare că aduceți un prejudiciu întregii noastre societăți?⁴⁴

Zorii postcomunismului nu erau prielnici pentru nuanțe și distincții când erau de evaluat relațiile oamenilor de cultură cu autoritățile comuniste. Evenimentele din primele luni ale anului 1990

* Eugen Suciuc, „Societatea de mâine”, *Contrapunct*, nr. 19, 11 mai 1990. Nuanțele textului, atât de vii în acel moment, se vor fi pierdut pentru cititorul mai tânăr de astăzi. „Soia” apare obsesiv în reproșul adus emigrației, în genere antiiliesciană, căci noi, aici, am mâncat „salam cu soia”. Referirea la abataj (pastișind titlul poemului *Silvester Andrei salvează abatajul*, piesă de glorie a proletcultistului A. Toma) vizează aducerea minerilor la București de către FSN – deja de două ori până la acea dată – și promisiunea lor de a face ordine, dacă se vor repeta contestațiile la adresa președintelui Ion Iliescu. Petru Creția, Gabriel Liiceanu și Sorin Dumitrescu erau membri GDS. În sfârșit, este de amintit că ecranul Televiziunii Române Libere, în acel moment și unicul, avea o foarte amplă audiență.

** Gheorghe Grigurcu nu era membru al Grupului pentru Dialog Social, dar rezona cu principiile și etosul GDS.

nu au dat timp unor judecăți cu distanță reflexivă*. Atenția era centrată asupra a ce se întâmpla pe stradă, la Cotroceni sau la Palatul Victoria. Ce se întâmpla, aflăm tot de la mânuitorii de condeie. Articolul Ilenei Mălăncioiu din 22 iunie 1990, în care povestea experiența mineriadei, are titlul: „La ieșirea dintr-un coșmar îngrozitor”. Iată mărturisirea: „În ce mă privește, nu-mi voi ierta niciodată faptul că am văzut cum erau vânați oamenii în amiaza mare și nu am ripostat...”⁴⁵.

Tot atunci, intelectualii simțeau revenind amenințarea la adresa carierei profesionale din motive politice**. Descopereau constrângerile noilor reguli ale economiei de piață și erau încercați de competiția ce secundase deschiderea noilor supape informaționale. A fost o perioadă dificilă pentru gânditorii implicați politic – și, desigur, nu doar pentru ei. „Ziarul *Azi* invitase pe intelectualii care gândesc altfel decât oficiosul Frontului Salvării Naționale să părăsească țara”, aflăm din articolul lui Nicolae Cristache publicat la 20 iulie 1990⁴⁶. Doi „trubaduri ai dictaturii”⁴⁷, Eugen Barbu și Corneliu Vadim Tudor, vor duce la ultimele consecințe conexiunea dintre colaboraționismul ceaușist și politica naționalismului postceaușist***. Campania constantă, din revista *22* și din alte publicații democratice, împotriva limbajului săptămânalului *România Mare* a putut fi percepută și ca o campanie împotriva colaboraționismului și a postcolaboraționismului – și până la un punct, chiar așa era și așa era de dorit să fie.

Nu doar că tema represiunii, colaboraționismului și rezistenței era de judecat în raport cu viața în comunismul real, cu etapele lui istorice, dar, la fel, analiza dezbaterilor despre această triadă din prima perioadă a postcomunismului are de luat în vedere contextul „de coșmar” al postrevoluției.

* Sunt de adus aminte asaltul asupra partidelor istorice, înfruntările interetnice violente, Proclamația de la Timișoara, greviștii foamei, Piața Universității și mineriadele.

** Directoarea Teatrului de Păpuși din Târgu-Mureș, Smaranda Enache, a fost dată afară din Ministerul Culturii de către simpatizanții Vetrei Românești.

*** Într-un articol din revista *22* („Revanșa rinocerilor”, nr. 47, 7 decembrie 1990), Vladimir Tismăneanu va califica „cuplul siamez Barbu-Vadim una dintre cele mai îngreșoșătoare relicve ale timpurilor de infinită dezolare a despotismului comunist”.

Un discurs referențial despre represiune, colaboraționiști și rezistenți

Comentariile anterioare despre gândirea represiunii, colaboraționismului și rezistenței în spațiul culturii au ținut cont de existența, în fundal, a unui discurs cu autoritate, ascultat în România până în anul 1990: analizele Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca, difuzate prin oficiul Europei libere din capitala Franței, sau apărute în publicațiile exilului și ajunse în țară pe căi lăturalnice. Era un discurs elaborat, capabil să influențeze comportamentul intelectualilor din țară. Numim analizele cuplului de la Paris „referențiale” datorită audienței largi, a impactului în deceniile în care au fost scrise* și a rolului lor după decembrie 1989.

Ținând cont de evoluția ideologizantă recentă, care fie estompează mărturiile despre trecut, fie practică revizionismul, simțim nevoia să subliniem influența emisiunilor Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca. Locul pe care și-l „câștigase” în agenda Securității activitatea cuplului este bine confirmat de Arhiva CNSAS. Neașteptat de multe documente consemnează răspândita indisciplină a oamenilor de cultură și, în particular, a scriitorilor, de a lucra cu urechea îndreptată spre postul Europei libere din Paris.

Arhiva sugerează că la sfârșitul deceniului nouă, fiecare publicație, fiecare centru cultural de prestigiu se afla sub influența celor două personalități. O notă din 1986 îl acuza pe Mircea Mihăieș, redactor la revista *Orizont* din Timișoara, pentru atitudine politică necorespunzătoare, cu caracter tendențios. Începând cu anul 1981, el denigrase insistent la rubrica „Cronica mărunță” „personalitatea unor scriitori ca: Pompiliu Marcea, Corneliu Vadim Tudor, Eugen Barbu, Constantin Sorescu, Mihai Beniuc, Titus Popovici, scriitori atașați politic P.C.R., această atitudine fiind influențată de postul de radio «Europa liberă» care a consacrat o serie de emisiuni negative la adresa susnumiților”⁴⁸. O altă notă indică preocuparea Securității pentru faptul că Livius Ciocârlie, Mircea Mihăieș și Adriana Babeți „sunt în atenția laudativă” a postului de radio Europa liberă⁴⁸.

Despre Gabriel Chifu, redactor la revista *Ramuri* din Craiova, distins cu Premiul Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist pentru poezie, un denunț susține că „a fost aranjat prin Ion Cârstoiu și Marin Sorescu, deși volumul de poezie al lui Chifu, ca de altfel toate volumele premiate cu acest prilej, au fost lăudate anticipat de «Europa liberă» inclusiv și [*sic!*] cel al lui Gabriel Chifu”⁴⁹.

* Largul ecou putea fi evaluat prin cotele de audiență ale postului din Paris.

Emisiunile culturale din Occident contează și pentru judecata redactorilor de la *Tribuna* din Cluj. Discuțiile de la Conferințele naționale ale scriitorilor confirmă de asemenea influența Parisului. La o astfel de întâlnire, Alexandru Paleologu ar fi repetat atacurile contra lui Alexandru Ivasiuc pe care Ion Maxim le-a auzit la Europa liberă⁵⁰. Chiar și căutarea unei autonomii critice față de post îi confirmă acestuia autoritatea: „Iorgulescu nu scrie cu urechea atentă la ceea ce spune «Europa liberă», practică întâlnită la alții”, informează în 1985, despre colegul său, un redactor de la *România literară* (un exemplu la care vom reveni).

Acestea sunt doar câteva cazuri dintr-o lungă serie.

Viziunea Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca despre rezistență, colaboraționism și represiune a marcat viața culturală din țară în timpul ultimelor decenii ale regimului comunist. Ea s-a construit și completat sistematic și consistent cu fiecare nouă scriere. Astăzi, când avem la dispoziție emisiunile și eseurile publicate în volume, coerența ansamblului apare și mai evidentă.

Găsim în emisiunile celor doi mesageri ai culturii democratice geografia culturală a colaboraționismului. Iată un vârf al primului fenomen:

Grupul lui Eugen Barbu dispune – am mai constatat-o – de majoritatea săptămânalelor capitalei – *Flacăra*, *Luceafărul*, *Săptămîna* –, ca să nu mai vorbim de articolele literare din *Scînteia*. Sarcinile sunt clar împărțite: *Flacăra* publică marile interviuri cu tenorii clanului: Mihai Ungheanu – pentru critică, Edgar Papu – pentru teorie, Paul Anghel – pentru roman, istorie și românism, Nichita Stănescu – pentru prezența poetică și apărarea marilor victime ale criticii (Eugen Barbu și Ion Lăncrăjan)*.

În ciuda mijloacelor puse la dispoziție și a relațiilor speciale cu Securitatea, neoproletcultiștii (etichetă preferată de Monica Lovinescu) rămân incapabili să fie competitivi. Criticul grupului, Ungheanu, devine din ce în ce mai puțin credibil. Or, când „nu reușești să pătrunzi în literatură, te străduiești să aduci literatura la secție. Acesta a ajuns să fie nivelul «estetic» al criticii lui Mihai Ungheanu”⁵¹.

* „Atât la radio cât și în vorbirea lui Paleologu, Ivasiuc era acuzat de «delațiune» în legătură cu Paul Goma. Și anume: ar fi informat autoritățile cu privire la pericolozitatea lui Paul Goma. [...] Manolescu îl apără pe Ivasiuc și îl acuză pe Paleologu ca a stârmit acea discuție ca să facă pe plac celor de la Europa liberă” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 137592, vol. 2, ff. 32-33). Documentele existente în Arhiva CNSAS demonstrează că Alexandru Ivasiuc fusese într-adevăr implicat de Securitate într-un scenariu de denigrare a lui Goma (Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Polirom, 2013, pp. 191-193).

Emisiunile Europei libere par uneori o bătălie personală cu contributorii revistei *Săptămîna*. Le sancționează neadevărul, care nu se află „pitit printre iluzii sau îndulcit în nuanțe”, ci „ne întâmpină, fățiș, încă de la început...”⁵². „Răfuiala” pune în lumină atitudinea general democratică a criticilor parizieni, pentru care comunismul constituie doar cea mai recentă rană. Exprimându-și uimirea de a vedea, în editorialul „Idealuri” din *Săptămîna*, reluat „cuvânt cu cuvânt” antisemitismul de odinioară din *Porunca Vremii și Sfarmă-Piatră*, Monica Lovinescu exclamă: „...statul însuși încurajează noua extremă-dreaptă de la București până la a o lăsa să-și dezvăluie pe față rasismul. Un fapt ce trebuie consemnat. Cu indignarea de cuviință”⁵³. Atributele folosite la oficiul parizian al Europei libere nu sunt etichete, căci au adâncime: Vadim Tudor nu este doar antisemit, „ci în primul rând antiromân”⁵⁴.

O temă recurentă a emisiunilor este cultul personalității. La Paris se inventariază cu conștiinciozitate epitele folosite nu doar de activiști, ci și de oameni cu știință de carte. Listele măsurau atunci nivelul sub-demnității în lumea literară; astăzi ele joacă rolul de restituție istorică:

Fiecare dintre colaboratorii la acest florilegiu ce îngăduie presei franceze [...] să facă adevărate exerciții de bătaie de joc [la adresa lui Ceaușescu] n-are decât să recunoască propriul său aport la acest monument ubuesc. Mai întâi, epitele simple de adăugat numelui Ceaușescu: Far, Cărmaci, Ghid, Conducător, Soare, Luceafăr, Stea Polară, Părinte, Fiu [...], Stejar, Brad, Dunăre, Stâncă, Carpat, Gânditor, Creator, Geniu etc. [...] Apoi, epitele compuse: Far luminos, Cărmacicalăuzitor, Stea Polară gânditoare, Părinte creator, Carpat al comunismului, Conducător multilateral. Superlative: Cel mai mare fiu al României, Cel mai iubit iubitor de copii, Primul bărbat al țării, Primul fiu al Poporului, Primul gânditor al acestui pământ, Cel dintâi al patriei noastre, Primul miner al țării [...]⁵⁵.

„Antologia rușinii”, rubrica ținută de Virgil Ierunca în presa exilului și difuzată intermitent la emisiunea „Actualitatea culturală românească” a Europei libere, înregistrând „acele texte care vor ieși din comun prin stupiditatea, servilitatea și neobrăzarea lor”, constituie modelul operei de inventariere a colaboraționismului extrem⁵⁶. Și în epocă, și acum, numele autorilor cu știință de carte care au contribuit la cultul personalității cu formulări ditirambice pun în relief anvergura oportunistului. Portretele colaboraționiștilor își păstrează exactitatea peste timp și multe sunt de rememorat: „Adrian Păunescu e ca un stahanovist de altădată: sparge norma adulării și ceilalți sunt obligați să urmeze inflația de epitete”^{*}. Cu referire la D.R. Popescu,

* „Antologia rușinii”, conținând texte – deseori ditirambice – dedicate „epocii de aur” și conducătorilor comuniști, a fost ținută de Virgil Ierunca

un scriitor autentic: „Cine ar fi prevăzut că [...] eroul de ieri se va coborî pentru a se instala în fotoliul Comitetului Central și a rosti vorbe schimonosite de păcat, salutând în neostalinismul cultural de azi «abolirea oricărei iobăgii culturale?»⁵⁷. Umorul „năclăios, foarfecele și agramatismul cultural al interpusului” Artur Silvestri pot fi lăsate la o parte, când concură cu elucubrațiile sale din *Lucefărul* privind totalitarismul de stânga și de dreapta⁵⁸.

Nu de puține ori, comentariul critic exprimă tristețea de a vedea cedarea scriitorilor care aveau o operă de apărut. Articolul lui Virgil Ierunca având titlul „Două cazuri triste”, despre doi poeți autentici, Marin Sorescu și Ioan Alexandru, se termină (după inventarul exaltărilor vinovate), cu epitetele: „Ce deriziune! Ce blagoveștenie!”⁵⁹.

Asupra compromisului marilor personalități culturale interbelice, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca se pronunță periodic. Ambii aveau să fie criticați pentru radicalitatea judecării unor situații dificile. Poate cele mai comentate au fost reproșurile adresate lui Tudor Vianu, când de Virgil Ierunca, când de Monica Lovinescu, din care cităm:

De când a scos, tot în limba franceză și tot prin buna îngrijire a aceleiași comisii reperiste, pentru UNESCO, o broșură din care a exclus pe toți scriitorii care ar fi putut să stânjenească viziunea unei literaturi tinzând, de la origini până în zilele noastre, spre apogeul realismului socialist, adică pe cei mai mari – de n-ar fi decât Maiorescu sau Iorga –, Tudor Vianu s-a clasat singur și ne-a învățat să nu mai căutăm în d-sa pe onestul profesor și estete de altădată, ci să ne obișnuim cu ideea unei mutații, care-l face să scrie, să gândească și să acționeze ca orice gazetar comunist de mâna a treia. Fără scrupule și fără nuanțe⁶¹.

Iată o judecată prin care Ierunca îl vizează din nou pe marele critic, chiar dacă nu-i scrie numele: „...nu de idei duceau lipsă scriitorii și cărturarii noștri care au ales colaborarea fără nuanțe cu inchi-zitorii culturii și spiritualității românești – ci de o minimă demnitate.

la Europa liberă și în mai multe publicații din exil. În anul 2009, Dan Taloș și Nicolae Merișanu au strâns într-un volum o parte din texte (Dan Taloș, Nicolae Merișanu, *Antologia rușinii după Virgil Ierunca*, București, Humanitas, 2009). Drept „culme a rușinii” din această colecție, Nicolae Manolescu a selectat o scriere a lui Dan Zamfirescu: „Idealul cel mai cuceritor al celei mai cutezătoare generații din câte apăruseră până atunci în toată istoria românilor s-a împlinit tocmai fiindcă la 26 ianuarie 1918 s-a născut Nicolae Ceaușescu, în personalitatea, fapta și gândul căruia aveau să culmineze eforturile tuturor generațiilor de români care, de la strămoșul Miron Costin încoace, s-au străduit să demonstreze virtuțile poporului și limbii române” (Nicolae Manolescu, „Antologia rușinii”, *Adevărul*, 15 octombrie 2011).

În plus, aservindu-și conștiința, ei au ales Academia, în aceeași vreme în care mulți dintre colegii lor preferaseră temnița”^{*}.

Tudor Arghezi este și el exemplul vechi și des reluat de criticii de la Paris. Iată un semnal din 1962: „Când ai văzut odată cerul în ochii unui general sovietic, Vedenin sau altul, cum l-a văzut Tudor Arghezi, când ai cerut țării tale, așa cum a făcut-o el patetic, să fie recunoscătoare ocupantului, la ce să te mai oprești la o descălecare sau alta? Paharul e de mult plin”⁶².

Despre George Călinescu: „Ceea ce constatăm noi este că voința scriitorului de a face politică impietează asupra operei sale intelectuale, punând-o sub semnul unei fracturi de conștiință ce provoacă mai mult decât nedumerirea”⁶³. Șerban Cioculescu „a intrat în tagma vestalelor de circumstanță ce întretin, până la ridicol și inconștiență, cultul personalității”⁶⁴.

Autoritatea comentariului își amplifică relevanța când vizează discursuri oarecum tehnicizate. O spune acest citat despre „sofistul Ion Ianoși”,...

...care-și torturează inteligența pentru a converti tragedia într-o fericire istorică. Făcând din „partinitate” o categorie kantiană – „partinitatea – afirmă Ion Ianoși – ne apare astfel ca un imperativ categoric al implicării literaturii și artei în procesele globale de transformare socialistă” – el pulverizează însă antinomiile kantiene, spre a justifica un soi de investiție transcendentă a partidului comunist român, ce devine „un centru de comandă, investit de istorie cu acest drept și cu această datorie”⁶⁵.

Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au fost preocupați de compromisurile oamenilor de cultură pe întregul continent. I-au invocat pe Ilya Ehrenburg (ale cărui *Memorii* „nu vor rezista la primul vânt de adevăr care va sufla asupra Rusiei”), pe Mihail Șolohov și alți autori ruși. Însă, în primul rând, au scris și citit ascultătorilor despre intelighenția franceză, în special despre comuniștii francezi, începând cu personalitățile dintâi, precum Aragon cu angajamentul lui politic care l-a împins „spre minciuna și uitarea incompatibile cu actul însuși al creației”⁶⁶. Ca și despre mulțimea celor mai puțin faimoși, dar cu forță de intimidare, autori ai unor acțiuni – azi părănd dincolo de imaginație – care au făcut ca traducătorul cărții lui Arthur Koestler, *Zero și infinitul*, să se ascundă sub un pseudonim (în anii 1940), iar Panait Istrati să fie alungat din viața intelectuală a Parisului.

Este vizibilă la cele două personalități ale exilului exigența față de conduita umană, calificată uneori drept intransigență ori dogmatism

* Citatul a fost ales, ca model de reprezentativitate, pentru coperta a IV-a a volumului Virgil Ierunca, *Românește*, București, Humanitas, 1991.

ideologic*. Luările lor de poziție demonstrează însă că nu de simplificare sau de rea-credință a putut fi vorba în opera celor doi critici. La zece ani de la moartea lui Vladimir Streinu, în emisiunea dedicată lui, M. Lovinescu își amintește a fi asistat, duminică de duminică, la rezistența acestuia, neînmuiată de nicio perifrază a politetii, față de orice avans al comuniștilor, față de orice presiune a lor. Prețul va fi tăcerea și apoi închisoarea. Statuia neîmblânzirii fățișe a început să se fărâmițeze însă tocmai în vremea liberalizării și reintrării în literatură. „Putem regreta asemenea demisii, mai greu să le judecăm încrâncenat sau la rece când au fost precedate de marea încercare a temniței [...]. Nu spre Vladimir Streinu cel frânt ne îndreptăm la această aniversare, ci spre marea lui împotrivire din anii terorii”⁶⁷.

Sau iată atitudinea față de scriitorii recuperați. Pot deveni exemple, ca în cazul lui A.E. Baconsky: „În literatura română de mâine [...] va rămâne, desigur, prin opera sa [...], dar și prin gestul său exemplar de a oferi contemporanilor imaginea unei metamorfoze de conștiință”⁶⁸. Asemănător, cazul lui Laurențiu Fulga, deși la alt nivel, și în planul literaturii, și al recuperării: „Dacă din aceeași generație alcătuind, de voie, de nevoie, plutoanele realismului socialist, mai mulți și-ar fi asumat răspunderile a ceea ce au făcut, au scris, au făcut, probabil că alta ar fi configurația vieții – cel puțin literare – din România”⁶⁹.

Veghea atitudinii face parte dintr-un mai general scrupul al rigorii. După ce, într-o emisiune din 4 iunie 1982, exprimă gânduri pline de reverență și de amenitate referitoare la volumul lui Anton Dumitriu, *Cartea întâlnirilor admirabile*, Monica Lovinescu se simte obligată să remarce:

Cum poate un om de știință și de carte ca Anton Dumitriu să ne propună, căzând cel puțin în unele din capcanele tracomaniei ambiante, drept surse, improvizatia unui inginer hotarnic, de altminteri de bună-credință, ca Nicolae Miulescu, *Da Ksa*, publicată la editura lui C. Drăgan, în sine o contrareferință absolută, sau să dea o clipă crezare aberației de a confunda vârfuri de munte cu monumente megalitice; sau să citeze lucrări publicate într-o editură de „Sport și Turism”?⁷⁰

Referința la Iosif Constantin Drăgan are desigur un subtext de natură politică.

Între spusele Monicăi Lovinescu, următoarea analiză făcută *Jurnalului* lui Ion Caraion, publicat în revista *Săptămîna*, ar fi de apreciat drept referință obligatorie. Paginile din această mixtură de

* Calificativul de „dogmatism ideologic” a fost utilizat de Virgil Tănase (vezi Virgil Tănase, „Un proces politic”, *Contemporanul*, nr. 9, septembrie 2013).

texte adunate de Securitate și expuse în revista ei portavoce, pentru a lovi în proaspătul refugiat, erau, în ce-o privește, deseori insultătoare. Și iată comentariul:

Nu e un scriitor răspunzător doar de jurnalul publicat și nu de acela păstrat spre a se răfui, în noapte și tăcere, cu fantasmalele sale? Adevărații responsabili nu sunt cei ce smulg secretul fiecăruia? V inovații nu sunt redactorii Securității și cei care le adăpostesc în filele unui ziar compozițiile? Pe un astfel de scriitor victimă a iubirii sale pentru orice cuvânt scris de el (deoarece a ține un jurnal în România de azi reprezintă o imprudență capitală) se pot supăra cel mult prietenii în niciun fel menajați de el, nu însă și observatorul unei stări sociale și politice clinice unde, ca în 1984 al lui Orwell, ochiul stăpânului te urmărește până și în cea mai mică intimitate, violând-o, și oricât ai fi de reabilitat, dacă ai fost deținut politic, rămâi virtual arestat pe tot restul vieții, în stare de anchetă permanentă. Într-o astfel de situație incredibilă, victima se poate purta mai mult sau mai puțin bine, tot victimă rămâne. Singurul mod de a ne păstra cât de cât sănătatea morală într-un astfel de context este de a ști să nu amestecăm vinovăția sbirilor cu slăbiciunile posibile ale victimei. Toate răspunderile revin celor dintâi. Sbirilor⁷¹.

Rândurile de mai sus, dedicate unui caz cu adevărat complicat, precum cel al lui Ion Caraion, dau sensul a ceea ce anterior am numit „judecată referențială” – o judecată de care, o dată cunoscută, nu se mai poate face abstracție.

Lunga serie a literaților comentați la emisiunile „Actualitatea culturală românească”, „Teze și antiteze la Paris”, „Pagini uitate, pagini cenzurate” se completează, ori de câte ori e posibil, cu autorii actelor de independență culturală, valorizată și pentru umbra ei de autonomie politică, cât de discretă. Scrie Monica Lovinescu: „... cartea [*Ostinato*] și gestul lui Paul Goma răscumpără căderea de fiecare zi a altor scriitori români. De azi înainte, suntem în rândul lumii!”⁷². Atitudinea lui Ștefan Aug. Doinaș „cu o conștiință *necantitativă* a literaturii ne amintește de epoca dinainte de război, de-a lungul căreia spontaneitatea se cerea mai serios controlată de conștiința estetică”⁷³. Despre Augustin Buzura aflăm că „ne obișnuise, încă de la primul roman, *Absenții*, cu autenticitatea unei rostiri ce se voia nemăcinată de prudențe circumstanțiale”⁷⁴.

Iată calificativele cu care a fost întâmpinată cartea lui Mircea Horia Simionescu, *Ulise și umbra*: poate fi citită „și ca o carte de vacanță, vacanță adică evadare din prostie, din demagogie, din prezumție și alte păcate capitale ale anticulturii”⁷⁵. În *Polemici cordiale*, a lui Octavian Paler, „etica își ia, într-un fel, revanșa asupra esteticului, fără, bineînțeles, a-l anula”⁷⁶. Pentru critica lui Eugen Simion, care „a militat, în reacție față de aberațiile realismului socialist,

pentru impunerea criteriului estetic, reapariția unui criteriu etic, indisolubil legat de primul, ar putea însemna un semnal de conștiință și de urgență⁷⁷. Și: „Literatura română ar trebui să recunoască în N. Steinhardt pe unul dintre acei (atât de rari) terapeuți răscum-părând, într-un fel de gest aproape sacrificial, demisii, compromisuri, pete⁷⁸”.

Deși mai curând rezervată, Monica Lovinescu nu refuză exclama-țiile. Iată-le când face referire la *Dimineața pierdută*, cartea Gabrielei Adameșteanu devenită revelație a anului 1984: „...în ciuda faptului că nu e în nici un fel vorba de un roman politic, veracitatea tuturor detaliilor, cât și libertatea inimitabilă a tonului fac din el unul din romanele cele mai adevărate din câte ne-a fost dat să citim⁷⁹”. *Zenobia* lui Gellu Naum „e unul dintre textele literare prin care iubirea încearcă, dacă nu să reclădească lumea, cel puțin să-i afle un sens, în mizeria actuală a semnificațiilor rătăcite, alungate, răstălmăcite⁸⁰”. Titlul volumului semnat de Mircea Iorgulescu, *Prezent*, îi inspiră o formulare politică-etică-estetică: „«Prezent» prin polemica împotriva dogmatismului, «prezent» printr-o apropiere aparte de cărțile anali-zate, «prezent» prin accentul pus pe tinerii scriitori⁸¹”.

Alte aprecieri ale Monicăi Lovinescu: capitolele semnate de Alexandru George deschid, „împotriva tabuizărilor, a convenționalului, a locu-rilor comune, a rutinei ce anchilozează gândirea, noi perspective de discuție. Ceea ce echivalează, în fond, cu o terapie pentru atâtea boli ce-au atacat, în ultima vreme, cultura și viața noastră literară⁸²”. Sentimentul de răspundere trăit până la dramă și exacerbat în car-tea Sandei Golopenția, *Mitul pagubei*, o strămută pe aceasta „în plin centru al culturii române⁸³”. Cu referire la Constantin Noica: „*Jurnalul de la Păltiniș* al lui Gabriel Liiceanu rămâne [...] principala mărturie a unui nucleu de gândire vie în oceanul gândirii moarte⁸⁴”. Înrădăcinată în sens, poezia Marianeii Marin „se deschide opțiunii morale, singura în stare să instaureze re-așezarea firească în lume a oamenilor și lucrurilor, cumpăna și cuvântul, măsura de milostenie a adevărului⁸⁵”.

La seria de referințe auctoriale este adăugat numele *Secolul 20*, publicația-instituție care, susține Monica Lovinescu, deși nu poate introduce cultura românească, brusc, în universalitate, are cel puțin meritul că „ne îndeamnă să ne descotorosim, prin luciditate și bun simț, de complexe devenite, după izolarea la care au fost supuse literele românești de-a lungul stalinismului, și mai nocive prin exacer-barea lor⁸⁶”.

Discursul referențial al Monicăi Lovinescu urmărește comple-xitatea situațiilor și preferă să judece cu precauție. În schimb, prin-cipiile care îl fondează au claritatea și siguranța unor teze: „În totalitarismul din secolul al XX-lea, scriitorului i s-a cerut însă să păcătuiască *prin* și *cu* instrumentul de creație: cuvântul. Adevăratul păcat – ca și adevărata răspundere – al unui scriitor se săvârșește

împotriva cuvântului, și în funcție de el”⁸⁷; „În orice caz, ni se pare că «responsabilitatea morală» a creatorului în acest veac al XX-lea se exercită în primul rând față de instrumentul însuși al creației sale...”⁸⁸.

Aplicând standardele după care evaluează realitățile Europei Centrale și de Est la cazul românesc, Monica Lovinescu va susține că scriitorii români sunt, „în context european, un fel de orfani ai curajului”. Folosește totuși, în același text din 13 iulie 1981, cuvântul „rezistență”, cu referire la Conferința Scriitorilor desfășurată atunci la București. Aceasta ar fi produs originalitatea de a face din Uniune „o redută a rezistenței”, singura între Uniunile Scriitorilor, în contextul geografiei comuniste. Însă se grăbește să amendeze sentința:

Dar trebuie imediat să adăugăm: o rezistență pe plan profesional, o solidaritate de breaslă, o revoltă limitată la cultură. Politica sistematic anticulturală a lui Ceaușescu a radicalizat pe scriitori, ca și sprijinul acordat de partid, prin Eugen Florescu, neoproletcultiștilor împotriva restului scriitorimii. Grupul neoproletcultist a dus o campanie sistematică (de la calomnie la injurie) împotriva Uniunii, a organismelor ei de conducere și chiar a președintelui ei, George Macovescu, acuzați cu toții de a fi agenții Europei libere⁸⁹.

Monica Lovinescu și Virgil Ierunca nu introduc definiții, nu teoretizează tema represiunii, colaboraționismului și rezistenței. Dar, enunț după enunț, detaliu după detaliu, ei construiesc o viziune a raporturilor dintre activitatea culturală și normele etice chemate să dea sănătate vieții unei comunități profesionale. Referindu-se la „asentimentul aproape general al intelectualilor români, care în primul rând *prin* și *în* cultură au înțeles să facă față urgiei istorice de după ultimul război”⁹⁰, Monica Lovinescu îl întâmpină polemic cu comentariul:

Ultimii ani, mai ales, au arătat, în România – și demonstrația e, din păcate, la îndemâna tuturor celor care au suferit-o –, că un popor riscă să devină o populație nu numai fiindcă n-are o cultură, ci mai ales pentru că nu face față istoriei, creându-și astfel și posibilitatea de a crea cultură⁹¹.

O astfel de judecată nu pune punct întrebărilor privitoare la raportul dintre cultură și politică, și nici nu putea să o facă. Dar limpezimea acestei viziuni* în care estetica și etica dialoghează păstrându-și

* Punctată mai mult cu textele Monicăi Lovinescu, personalitate căreia Alexandru Niculescu îi asociază atributele: lucidă, dreaptă și severă (Alexandru Niculescu, „Ierunca – în amintire, în actualitate”, *România literară*, nr. 45, 2012).

fiecare autonomia, și deci consistența, constituie un atu important al narațiunii referențiale despre rezistența prin cultură semnate de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca.

*

Excursul făcut prin gândirea celor doi critici de la postul de radio Europa liberă/biroul din Paris despre represiunea, colaboraționismul și rezistența culturală din România totalitară nu ar fi complet fără să amintim promovarea de către ei a unei culturi a anticomunismului democratic*. Preocuparea pentru destinul valorilor europene în înfruntarea lor cu ideologia comunistă răzbate de la începutul emisiunilor culturale, din anii 1960, și se regăsește până la ultimele emisiuni postdecembriste. Lista cazurilor și temelor e impresionantă: operele lui Soljenițin și Orwell, asupra cărora Monica Lovinescu și Virgil Ierunca vor reveni periodic; referiri la titluri mai puțin cunoscute, precum *Rusia în 1839* a Marchizului de Custine – sau ceva „mai puțin necunoscute”, precum mărturia din închisorile maghiare a lui Tibor Déry; creații relevante supra-politic, ca în cazul operei camusiene și al scrierilor lui Mircea Eliade și Emil Cioran, sau consacrate prin valoarea lor politică: mărturiile lui Boris Suvarin, analizele lui Raymond Aron și Edgar Morin. Emisiunile culturale au făcut loc dezbaterii unor evenimente (reacțiile din Franța la lovitură de stat militară a generalului Jaruzelski, „răpirea” lui Virgil Tănase), desfășurării unor polemici implicite (ratările lui Zinoviev în ultimele lui cărți), demistificării unor opere altfel tabuizate – vezi comentariile privind „ușurătatea” lui Milan Kundera, „care-l face atât de gustat în Occident”, dar e „receptată critic în Praga disidenților, unde i se reproșează [...] tocmai relativizarea tragediei și distanța superioară față de cei care, acolo, rezistă normalizării”⁹².

Reluarea scrierilor Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca ne-a confirmat că aceste două personalități ale exilului parizian au promovat timp de trei decenii cultura anticomunismului democratic, fără niciun derapaj.

*

În ultimii ani s-au adus repetate reproșuri moștenirii critice a cuplului Monica Lovinescu-Virgil Ierunca, și nu venite doar din direcția foștilor colaboraționiști interesați. O invocăm aici pe Nicoleta

* Se adaugă o adevărată „educație culturală”. Cele șase pagini dedicate problematicii publicării scriitorilor români în Franța constituie o lecție de școală (Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană. Unde scurte IV*, București, Humanitas, 1994, pp. 335-341).

Sălcudeanu, ale cărei premise oneste sunt verificabile*, când deplânge faptul că „Virgil Ierunca nu știa sau nu voia să știe că duplicitatea unora dintre intelectualii dezavuați i-a salvat și a salvat, în mare măsură, continuitatea culturii și învățământului universitar”⁹³.

Discursul critic al a celor două personalități ale exilului democratic este o meditație făcută cu bună-credință asupra raporturilor dintre cultură și politică. Amendarea și nuanțarea a ceea ce au gândit în lipsa informațiilor disponibile astăzi, și fără distanță istorică, nu au de ce să pună în discuție valoarea de fond a operei lor**. Având avantajul de a fi fost construită sistematic, în plină derulare a evenimentelor despre care scriu, dintr-o perspectivă constant hrănită din solidarizarea europeană cu popoarele captive, în condiții de deplină libertate și cu bună intenție, narațiunea privitoare la represiune, colaboraționism și rezistență prin cultură în varianta Monica Lovinescu-Virgil Ierunca este unică. Contextul, și nu doar devoțiunea autorilor pentru obiectul cunoașterii, îi conferă un statut de excepție. Calificând narațiunea lor ca „referențială”, nu înseamnă că ne îndoim de relativitatea *prin natură* a oricărei judecăți etice, deci și a acestei narațiuni. Adjectivul susține doar că orice dezbatere asupra rezistenței și colaboraționismului în viața culturală care se vrea „în cunoștință de cauză” este obligată să parcurgă discursul de trei decenii al cuplei de la Paris.

Narațiunea „oficială” a represiunii: „ideologie și teroare” în Raportul final

Rezistența stă față în față cu represiunea – aceasta, secundată de colaboraționism. Natura, anvergura și mijloacele rezistenței depind de natura, severitatea și instrumentele represiunii. Ca urmare, analiza rezistenței prin cultură și (vom arăta) a existenței prin cultură are de ținut seamă de specificul reprimării și al contextelor ei. Acțiunile împotriva oamenilor de cultură au început la sfârșitul anului 1944, au fost exacerbate după 1948, când regimul comunist a preluat complet controlul societății, și au continuat în forme mai puțin brutale până în 1989.

* Nicoleta Sălcudeanu selectează un citat despre care afirmă că stă măturie „onestității și bunelor intenții ale lui Virgil Ierunca, conștient el însuși de imperfecțiunea abordării etice...” (Nicoleta Sălcudeanu, *Revizuire și revizionism în literatura postcomunistă*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 36).

** Evaluarea preferințelor literare, profesionale, ale celor doi redactori și oameni de cultură de la Paris constituie desigur o problemă a breslei.

Istoria reprimării vieții culturale are o referință de autoritate, capitolul „Ideologie și teroare. Monopolul asupra vieții culturale”⁹⁴ din *Raportul final* – care nu este și nu poate fi o „istorie oficială”, cum au susținut critici ai *Raportului final* al Comisiei Prezidențiale privind Dictatura Comunistă din România*. Ca narațiune a repressiunii care reflectă un consens politico-profesional, ea oferă, și prin atuuri, și prin scăpări, un ghid de înțelegere a fenomenului rezistenței.

O poveste a repressiunii

Conform *Raportului final*, literatura și cultura în general au fost tratate de partidele comuniste aflate în subordinea Moscovei drept instrumente de cucerire și de consolidare a puterii. Ocuparea de către Armata Roșie a țărilor care vor intra în „lagărul socialist” a constituit semnalul pentru cenzurarea producției artistice și punerea acestora în slujba cauzei comuniste. După semnarea Convenției de armistițiu cu guvernele Națiunilor Unite, la 12 septembrie 1944, presa și activitățile culturale au intrat sub controlul reprezentanților URSS. La sfârșitul anului 1944 au început epurările, sancțiunile, interdicțiile, defăimarea prin articole, ridicarea dreptului de profesare. Au fost eliminate rapid și haotic cărțile și publicațiile ce conțineau propagandă fascistă sau antisovietică, primele două liste negre oficiale fiind publicate în luna decembrie 1944.

Decretul din luna mai 1945 a adăugat noi liste cu titluri de cărți și publicații interzise. Până la 1 august au fost puse la index 910 titluri (în română, maghiară, italiană și franceză), iar în 1946, o nouă listă cuprindea 2538 de titluri. În 1948, broșura *Publicații interzise până la 1 mai 1948* includea pe lista operelor indezirabile 8779 de titluri.

Vânătoarea de cărți se ducea în paralel cu vânătoarea de oameni. Populația a fost ațâțată să-i depisteze pe proprietarii bibliotecilor „reacționare”. Consultarea în școli și în universități a volumelor tipărite înainte de 1948 a devenit periculoasă. S-a instalat o cenzură clandestină, agresivă, a tipografiilor comuniști.

În luna iulie 1947, a fost adoptată Legea nr. 265 pentru organizarea teatrelor, operelor și filarmonicilor de stat, precum și pentru regimul spectacolelor publice. Ministerul Artelor, prin Direcția Generală a Teatrelor, Direcția Generală a Muzicii și Direcția Literelor și Manifestărilor Artistice Populare, căpăta dreptul de control și obligația

* Vezi în acest sens câteva studii din volumul: Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindelean (coord.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Chișinău, Editura Cartier, 2008.

de îndrumare. Înființarea Consiliului Superior al Literaturii Dramatice și Creației Muzicale a dus la cenzurarea drastică a creațiilor din domeniu. Au fost constituite comitete de lectură care sesizau devierile, alegeau și propuneau spre aprobare piesele destinate repertoriului oficial. La cel de-al II-lea Congres al Uniunii Sindicatelor de Artiști, Scriitori și Ziariști din luna octombrie 1947, au fost condamnate toate formele de cultură occidentală, realismul socialist devenind unica metodă în creația artistică și în jurnalism.

În 1948, au fost naționalizate toate editurile, tipografiile, fabricile de hârtie, controlul infrastructurii fiind completat printr-unul normativ: adoptarea noii legi „pentru editarea și difuzarea cărții”. Partidul comunist căpăta controlul absolut asupra întregii activități editoriale. Decretul 303 a naționalizat industria cinematografică. A continuat epurarea bibliotecilor, a repertoriului folcloric, eliminarea din instituții a persoanelor neagreate de partid. Lucrările Congresului PMR din 21-23 februarie 1948 au declanșat lupta împotriva influențelor străine care „se refugiază cu deosebită ușurință în domeniul ideologiei, în literatură, în artă, în știință” și împotriva „atitudinii admirației în fața culturii în putrefacție din țările capitaliste”. *Raportul final* conchide:

Anul 1948 trebuie socotit anul întreruperii oricăror legături cu civilizația și cultura occidentală și al reorientării întregii vieți culturale spre Uniunea Sovietică. [...] Proza, poezia, teatrul, critica, istoria literară, științele au dreptul să ființeze numai cu condiția adoptării materialismului dialectic și istoric (ca unică doctrină), iar artei în general nu i se permite să existe în afara „cauzei generale a proletariatului”. [...] „Snoabe”, „mistice”, „descompuse”, „dezumanizate”, „degenerate”, „morbide”, „iraționale”, „retrograde”, „putrede” și mai ales „decadente” sunt toate creațiile simboliste, ermetice, suprarealiste, naturaliste, expresioniste, dadaiste etc. Demn de a fi azvârlit la lada de gunoi a istoriei este tot ce ține de estetism, formalism, purism, experimentalism⁹⁵.

Prin Decretul nr. 17/1949 pentru editarea și difuzarea cărții, activitatea editorială intră sub controlul Ministerului Artelor și Informațiilor (din mai 1949, Ministerul Artelor). Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri va autoriza apariția tipăriturilor, difuzarea, importul, exportul de ziare, cărți, obiecte de artă, va reglementa regulile de funcționare a librăriilor, a anticariatelor, bibliotecilor, depozitelor, va stabili instrucțiuni cu privire la organizarea birourilor de cenzură din capitală și din provincie, condițiile în care se ștampilau șpalturile sau manuscritele cu mențiunea „Bun de imprimat” sau „Cenzurat”. În 1949 au fost interzise și creațiile populare cu conținut ideologic neadecvat (printre care cântece interpretate de Maria Tănase, Maria

Lătărețu, Fănică Luca, Ioana Radu). Mașinile de scris sunt înregistrate la Miliție, care autorizează și cumpărarea panglicilor.

În 1951, Camera Cărții din Republica Populară Română declanșează o nouă triere a fondurilor pentru a fi promovați clasicii marxism-leninismului, autorii sovietici și „scriitorii progresiști”. Sunt atacați cosmopolitismul și „cosmopoliții”, autorii „purtători ai culturii decadente, agenți ai celor mai înverșunați dușmani ai științei și culturii – imperialiștii americani și englezi”. În luna mai 1952, Plenara Uniunii Artiștilor Plastici decretează adoptarea unei singure formule artistice: metoda realist-socialistă. În urma apariției lucrării lui Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*, se suprimă revista *Cum vorbim* și sunt scoși din învățământ Al. Rosetti și Al. Graur. Conform *Raportului final*, până la moartea lui Stalin trecutul artistic fusese anulat, cenzura era omniprezentă, se asigurase adoptarea modelului sovietic de artă pusă exclusiv în slujba propagandei. Pe piață nu există decât opere realist-socialiste, cu conținut mobilizator, menite să făurească „omul nou”.

Venirea lui Hrușciiov la conducerea PC al URSS va schimba însă condițiile de creație. Modificările din viziunea oficială asupra operelor artistice și circulației valorilor aduc un început de relaxare: se reînnoadă schimburile culturale, apar câteva studii de literatură universală, se traduc autori clasici, se tolerează apariția unor cărți ce ies din cadrele anterioare, este susținută „valorificarea moștenirii literare”.

În intervalul 1953-1957 au apărut nuanțe în interpretarea actului artistic, a fost lansat un proces al dogmatismului, intelectualii de oarecare prestigiu sunt antrenați în viața culturală, încadrați și titularizați, unii primesc misiunea de a se delimita de trecut. Congresul Uniunii Scriitorilor din iunie 1956, terenul unui conflict cu vârstnicii stalinisti, reprezintă momentul de vârf al „liberalizării” poststaliniste. Înnoirea e favorizată și tolerată până la un punct. Rezultatul: „...literatura română de după 1953 se desprinde lent de schematism, adică de esența realismului socialist”. Schimbările în relațiile partidului cu scriitorii au permis câștigarea unui culoar profitabil pentru literatură. Așa apar cărți importante, semnate de G. Călinescu (*Bietul Ioanide* – 1953), Radu Tudoran (*Toate pânzele sus!* – 1954), Marin Preda (*Moromeții* – 1955), Titus Popovici (*Străinul* – 1955), Petru Dumitriu (*Cronică de familie* – 1957), Eugen Barbu (*Groapa* – 1957), I.M. Sadoveanu (*Ion Sântu* – 1957), Camil Petrescu (*Un om între oameni* – 1955-1958). Explicația constă în căutarea unor acte legitimate de către regimul democrat-popular.

Între victimele valului de arestări din anii 1958-1959 se află și intelectuali de prestigiu. Devin prime ținte ale represiunii ideologice „denigrarea realităților noastre economico-sociale”, „manifestările de naționalism”, „tendențele obiectiviste”, „încercările de propagare a misticismului”, „diverse greșeli politice”, unele ducând la amputarea

textelor unor clasici. La al III-lea Congres al său din vara anului 1960, PMR exprimă hotărârea de a îndruma „întreaga activitate ideologică, științifică, culturală și literar-artistică, pentru ca aceasta să slujească interesele supreme ale poporului, cauzei construcției socialiste”. Ceea ce se petrecuse între 1953-1957 pare doar o paranteză a istoriei.

Ceva se schimbă din nou în 1963, când Uniunea Scriitorilor din România a reînființat instituția premiilor literare. Premiul Uniunii Scriitorilor din acel an a fost acordat volumului *Aventuri lirice* semnat de Geo Dumitrescu, după o tăcere de 17 ani. Se intra în vremea concesiilor*: se reeditează, timid, literatura clasicilor, sunt readuși în conștiința publică scriitori marginalizați precum Lucian Blaga, sunt atenuate excesele ideologice și atitudinea iritant antiromânească a istoriografiei rolleriste**.

Urmează relativa liberalizare dintre 1964-1971. Schimbarea politicii PMR și modificarea ordinii priorităților propagandei au creat un climat de creație. A fost accelerat procesul de dezideologizare a literaturii, s-a restabilit normalitatea creației artistice în general, a fost netezit drumul spre literatura ca literatură. Scriitorii nu se mai confruntă cu privirea necruțătoare a criticilor de partid, unii dintre aceștia, alături de tineri, devin adepții „individualității creatoare”. Din 1964, fondurile speciale și cele documentare de carte au devenit accesibile, iar posturile de radio occidentale cu programe în limba română nu au mai fost bruiate. Este încurajată creația națională: Teatrul de Comedie din București montează, în 1965, piesa *Rinocerii* de Eugène Ionesco.

Pe nesimțite, literatura scrisă în deceniul șase a început să pară ușor ridicolă – apoi chiar „oribilă”, apreciază *Raportul*. Nicolae Ceaușescu a favorizat tendința de schimbare a mentalității artistice și a codului estetic ca să distrugă cultul predecesorului său. Au fost deschise cenacluri de poezie (mențiune specială merită cel condus de poetul Miron Radu Paraschivescu, „Luceafărul”), care au contribuit la o efervescentă poetică. Colecția *Luceafărul* va fi locul unde cele mai multe talente poetice își vor publica primul lor volum. O nouă generație de critici va reuși să creeze un curent de opinie estetizant. Mulți dintre scriitorii de care s-a servit propaganda regimului au resimțit ca pe o descătușare hotărârea partidului de a nu-i mai constrânge pe scriitori să se supună schemelor realismului socialist.

* Conform *Raportului final*: „...vicleniile tactice ale unei conduceri politice staliniste, înfricoșate de a fi înlocuite prin voia teribilă a Marelui Frate” (p. 321).

** Mihail Roller, care a coordonat, printre altele, redactarea manualului *Istoria României; manual unic pentru clasa a VIII-a secundară* (Editura de Stat, 1947), a devenit simbolul instrumentalizării istoriei în scopuri de îndoctrinare și propagandă comunistă.

După moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu, a apărut o oportunitate care i-a interesat și pe scriitorii aserviți, și pe aceia de bună-credință. După 1966 s-au ivit condițiile nașterii prozei de dezvăluire cu accente justițiare, rezultând din ambiția lui Ceaușescu de a îngropa cultul lui Gheorghiu-Dej. În limba *Raportului final*:

Părea un îndemn la eliberarea de trecut, de minciună și de frică și foarte mulți scriitori au crezut într-o schimbare radicală a climatului. Anotimpul spaimelor care durase 15 ani lăsa locul unei zodii luminoase, eliberatoare de energii și guvernate de speranța unor și mai profunde schimbări. De aceea scriitorii au creat, câțiva ani buni după 1965, sub fantasma libertății, ca și cum nimic nu ar mai fi putut stăvili avântul creației, mersul literaturii spre ea însăși⁹⁶.

Apar și câteva semne ale refluxului. În 1967 au fost „topite” 60 000 de exemplare din *Antologia poeziei moderne* elaborată de Nicolae Manolescu; în 1970 a fost interzis filmul lui Lucian Pintilie – *Reconstituirea*, care „pune într-o lumină defavorabilă anumite organe de stat”; piesa lui Iosif Naghiu, *Gluga pe ochi*, e scoasă după 60 de reprezentații de la Teatrul Bulandra. Tezele de la Mangalia din iulie 1971 au declanșat procesul de redogmatizare a literaturii române.

Comentariul asupra represiunii din anii 1980, din capitolul despre „Ideologie și teroare”, dă prioritate, pentru întâia oară pe parcursul narațiunii, referințelor la actele de rezistență: cazul Goma, sindicatul liber SLOMR, revolta minerilor de la Petroșani, protestele lui Dorin Tudoran, Doina Cornea, Mircea Dinescu. Rezistența oamenilor de cultură apare ca un fenomen rupt de istoria a peste trei decenii a controlului vieții culturale, control tratat în *Raportul final* ca „total”.

O narațiune unde nu este loc pentru conștiință,
autonomie și rezistență

Nu am lăsat deoparte nimic semnificativ din narațiunea referențială a *Raportului final* privitoare la controlul vieții culturale în comunismul românesc și la represiunea exercitată asupra creatorilor autonomi. I-am urmărit sistematic tezele și întrucât reprezintă nu doar viziunea *Raportului*, ci una care domină istoriografia perioadei comuniste – din care exceptăm mulțimea pseudoistoriilor, e drept, vocală, menită să edulcoreze perioada și să îi exonereze pe agenții represiunii. Conform narațiunii „oficiale”, oamenii de cultură au făcut întotdeauna, cu puținele excepții indicate mai sus, ale scriitorilor disidenți, ce li s-a permis. Când nu primesc directive, privesc spre locul de unde ele îndeobște vin. Chiar și arta autentică a fost posibilă *întrucât Partidul a hotărât într-un anume fel*.

Aproape toate enunțurile despre trecutul prin care ne poartă *Raportul final* sunt corecte. Era și scopul capitolului „Ideologie și teroare” să se ocupe de actele de represiune, nu să facă exegeza actelor de curaj*. Întrebarea ar fi cât de completă este istoria prezentată, de vreme ce ea a făcut atât de puțin loc intelectualilor, cărturarilor, artiștilor, oamenilor de cultură și mai ales dacă narațiunea nu a lăsat în afară tocmai elementele-cheie. Ni se spune că după perioada destalinizării diversioniste de după 1953, câțiva dintre scriitorii noștri au câștigat un culoar, prin respectarea unui număr fix de tabuuri. Cităm: „Scriitorii au descoperit că Puterea – ce părea fioroasă și monolitică – deschide undeva o supapă și admite o zonă a tranzacțiilor, prin care, cu anume precauții, se putea câștiga ceva teren în favoarea literaturii”⁹⁷. Explicația ar fi faptul că moartea lui Stalin avea nevoie, măcar pentru ochii Kremlinului, de inițierea și în România a unui proces de dedogmatizare și înnoire. Dovezile „puteau fi furnizate fie de scriitorii cu un prestigiu incontestabil (de felul supraviețuitorilor Camil Petrescu, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu), fie de tinerii de talent care dăduseră, într-o măsură convingătoare, probele fidelității față de noua putere”⁹⁸.

Ce a însemnat, concret, că „scriitorii au câștigat un culoar”? Li s-a comunicat că li se oferă libertate și au scris? Aveau texte de sertar și le-au trimis la edituri când au simțit schimbarea de atmosferă? Ar fi necesară analiza de detaliu a felului în care au apărut cărțile înnoitoare pentru a evalua cât de activi sau cât de pasivi a fost creatorii în procesul dedogmatizării.

A urmat, scriu autorii *Raportului final*, deschiderea datorată Declarației din aprilie 1964. Pentru prima oară în istoria regimului democrat-popular nu se mai indica autorilor de texte ce să scrie și cum să scrie. Scriitorii au deprins „primele reguli ale jocului [...] cu cenzuramamă”, aceasta fixând limitele „zbenguielii” scriitoricești și numărul fix al tabuurilor. Cum prezentul era confiscat de aparatul de propagandă, rămâneau de abordat subiecte din trecut, din alte zone geografice. Din rațiuni tactice, s-a făcut concesia acceptării unor cărți ce păreau concepute cu mulți ani înainte de 1948. Spre sfârșitul ultimului deceniu roșu, scriitorii învățaseră să se lase folosiți de angrenajul propagandistic fără să mai facă acele concesii tematice și stilistice din anii de început ai regimului.

* În acest sens, dialogul nostru cu tezele capitolului „Ideologie și teroare. Monopolul asupra vieții culturale” nu are un obiectiv critic, ci unul euristic. De altfel, *Raportul final* dedică mai multe capitole rezistenței: „Rezistența armată anticomunistă”, „Mișcările studentești din 1956”, „Proteste muncitorești în România comunistă”, „Disidența în regimul comunist”.

Din perspectiva capitolului „Ideologie și teroare. Monopolul asupra vieții culturale”, cursul literaturii scrise după 1948 nu a avut determinații culturale, iar personalitățile lumii literare și artistice au urmat proiectul PCR așa cum era, fie strict, fie ușor deschis. Au contat evenimentele politice cu urmări în plan ideologic, din 1948, 1964 și 1971, ani-cheie ai istoriei literare: „Indiferent de vârsta lor sau de direcția pe care consideră că o reprezintă, scriitorii răspund, deliberat sau nu, provocărilor factorului politic într-un mod care le organizează destinul literar”⁹⁹. Dacă enunțurile anterioare nu erau suficient de convingătoare, următoarele rânduri definitivează ideea:

Trebuie spus că, în chiar răstimpul radios 1965-1971, în care scriitorii respirau ușurați, mirându-se de câtă considerație, de câte avantaje și de câte libertăți au parte, ei se aflau în serviciul unei propagande care își schimbase obiectivul tactic. Scriitorii, prin creația lor „descătușată”, „plină de avânt”, erau desemnați să dovedească tuturor denigratorilor posibili, celor ce nu credeau în experiența primăverii românești, „bogăția stilurilor”, proprie socialismului nostru inițiat și orientat de un om plin de bunăvoință, atent și înțelept, decis să rupă cu erorile trecutului și pe care numai presiunea rusească îl împiedică să ducă „pe noi culmi” binele general¹⁰⁰.

De la asaltul represiunii la birocratizarea ei

Prin încercarea de a fi sintetică și de a pune în relief „răul sistemului”, narațiunea „oficială” a represiunii face deservicii perspectivei istorice, mai precis, înțelegerii raporturilor dintre oamenii de cultură și regim. Ea elimină participarea individuală și colectivă a intelectualilor, scriitorilor, artiștilor la procesul anulării libertății de creație, ca și în recăștigarea acestei libertăți, cât a fost. Detaliile sunt numeroase și nuanțate. Iată contribuția la represiunea culturală a redactorilor de la ziarul *Dreptatea* (oficiosul Partidului Național Țărănesc) – care apare în *Raportul final*, din motive ideologice se pare, doar victimă, cu o vagă trimitere la „articolele demascatoare”*. Ana Selejan – și nu e prima – documentează intensă implicare a oficiosului PNT în „vânătoarea de vrăjitoare” de după 1944 și mobilizările cu scop expulziv care vor face carieră. Un citat din cunoscuta rubrică a ziarului *Dreptatea*, „Perna cu ace”: „Vom cerceta toate câte s-au scris în ultimii 6 ani, pentru a denunța opiniei publice pe toți vinovații dezastrului. Vom scotoci toate ascunzișurile presei și tiparului, vom cotrobăi prin toate hrubele întunecate în care zac uneltele

* „Între timp au luat amploare, sub pretextul defascizării, acțiunile de intimidare și reprimare a presei necomuniste, în pofida articolelor demascatoare din *Liberalul* și *Dreptatea...*” (*Raport final*, p. 310).

de lucru ale unei generații de imbecili și le vom așeza la locul de onoare în muzeul acuzator al momentului de astăzi”¹⁰¹.

Ana Selejan a făcut o incursiune și în culisele Societății Scriitorilor Români. Grupurile comuniste puseseră Societatea pe agenda lor de dominare a vieții culturale, sub tutela Armatei Roșii. Dar atingerea acestui scop a beneficiat de instinctele colaboraționiste ale unor scriitori cu autoritate. În timp ce evitarea controlului nu era posibilă, traiectoria pe care s-a mers și punctul final au depins de comportamente umane.

Sau iată intervalul aparte 1944-1948, dintre sfârșitul războiului și înstăpânirea comunismului – o perioadă despre care *Raportul final* nu spune aproape nimic, deși au fost ani vitali pentru literatură, când s-a dat lupta „pe viață și pe moarte a poeziei”¹⁰². Or, comentează Nicoleta Sălcudeanu:

Nici aceia dintre cercetători care se dedică perioadei de până în 1948, nici cei ce-o revendică întru cercetare pe cea următoare, nu par să țină prea mult seama de această generație scufundată, de „biologia ei ascunsă”, ea rămânând condamnată în continuare la asimilări și etichetări arbitrare, deși o adevărată revizuire ar presupune, de pildă, tocmai readucerea la suprafață a acestei Atlantide. Ingerința implacabilă a politicului în destinul acestor opere e cu dublă presiune și efect. Ele sunt prinse mai întâi în teascul propriei urgențe politice, captată, încapsulată dureros în artă, apoi, din partea receptării post-decembriste, se adaugă apăsarea apriorismului ideologic aplicat unilateral perioadei, viziunea reductivă politic, dar și lipsită de curiozitatea pătrunderii în miezul invariantei obiectului literar viu, ca artă. Această lirică moare de două ori. E nimicită întâi de realismul socialist, apoi, mai nou, de perspectiva reduționistă prin care este reexaminată astăzi. Așa se întâmplă cu orice alt produs cultural introdus forțat în retortele ideologice. Politicul sufocă artisticul, categorialul înfrânge individualul¹⁰³.

Lipsa de curiozitate invocată de autoare este strâns legată de reduționismul (repetăm cuvântul și noi) înțelegerii mecanice a istoriei*. Se pierde astfel conștiința autonomiei și imprevizibilului comportamentului uman, manifeste și în cele mai controlate situații.

Schimbarea literaturii române din perioada „răstimpului radios 1965-1971” nu poate fi pusă între frontierele voinței Partidului. Oare

* Vezi și aprecierea Ionelei Băluță privind cartea Luciei Dragomir despre uniunile scriitorilor din Estul Europei. Lucrarea ar fi avut meritul de a „înlătura imaginea reductivă a unui spațiu literar acționat doar de constrângerea politică, dar și pe aceea a imposibilității scriitorilor de a adopta alte poziții” (Ionela Băluță, „Uniunea Scriitorilor în comunism”, revista 22, 24.01.2008).

care au fost determinațiile omenеști care au dat formă unor opere „descătușate”? În *Raportul final* nu vom găsi un răspuns. Aceeași întrebare este valabilă și pentru celelalte etape ale construcției culturale. La acest punct, o observație venită de la Katherine Verdery privind adoptarea național-comunismului rează, dacă nu răstoarnă chiar, raporturile de cauzalitate. Comentariul privește locul decisiv al confruntării dintre protocroniști și moderniști în viața culturală din ultimele două decenii ale regimului. Îl vom cita pe larg:

De ce un regim marxist-leninist folosind un mod de control simbolic-ideologic a acordat atât de multă importanță unei ideologii naționale? Această problemă a fost abordată mai mult sau mai puțin pe larg de un număr de politologi, mai mulți dintre ei văzând răspunsul în nevoia regimului de sprijin popular, fie în general, fie în conflict cu Uniunea Sovietică. Naționalismul, se arată, era principalul instrument al regimului Ceaușescu pentru a-și legitima stăpânirea față de populație și pentru a-i ține pe intelectuali în relații de colaborare sau supunere [...]. Eu nu adopt această linie de argument. Eu văd ideologia națională care a devenit un punct de referință al României lui Ceaușescu ca având mai multe surse, dintre care numai una era instrumentalizarea ei conștientă de către partid. Într-o măsură considerabilă, cred eu, partidul a fost „forțat” să intre pe terenul valorilor naționale (dar nu fără voie) sub presiunea altora, mai ales intelectuali, pe care nu-i putea angaja în altă manieră. Acești intelectuali porneau de la preocupări personale și tradiții de cercetare care făcuseră din națiune o realitate continuă și urgentă pentru ei în ciuda interdicției oficiale. Ei erau de asemenea angajați în conflicte intelectuale pentru care, ca și înainte, Națiunea oferea un limbaj fundamental. Cu alte cuvinte, intelectualii români utilizau ceva – Națiunea – ce am putea numi *simbol-cheie*, unul având capacitatea de a domina câmpul simbolurilor și discursurilor în care era folosit, împingând sensurile altor termeni și simboluri în propria direcție. În plus, consider ideologia națională ca având o afinitate electivă, dincolo de orice manipulare conștientă a conducerii, cu anumite trăsături inerente ale socialismului românesc¹⁰⁴.

Pe scurt, cum spune cercetătoarea americană: „cred că povestea este mult mai complicată” (în raport cu explicația standard).

Observația Katherinei Verdery poate fi desigur pusă în discuție, dar ea contează în primul rând prin atenționarea cercetătorului de a nu primi explicațiile confortabile ca singurele posibile*. Istoria nu

* Teza a fost pusă sub semnul întrebării de Cristian Vasile. El notează că ideologii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej imprimaseră deja, cu metodă și cu un scop bine determinat, linii naționaliste de nuanță antimaghiară și antisovietică. Dej și apoi Ceaușescu căutau noi surse de legitimitate

lucrează în culori de alb-negru. O parte dintre intelectuali a participat la susținerea național-comunismului ceaușist, chiar dacă nu acesta era rolul pe care și l-a dorit.

Katherine Verdery s-a oprit în judecata exprimată mai sus la câteva susțineri generale, întrucât sursele care-i stăteau la dispoziție în perioada elaborării studiului său erau limitate. Astăzi, cercetătorul are avantajul accesului la arhive și la documentarea interacțiunii neașteptat de bogate dintre personalități și regim. Descoperim astfel că relația nu este unidirecțională. „Partenerii” se acomodează – sau nu. Studiind în paralel arhivele din România și cele din URSS, Cristina Vătuțescu a documentat faptul că artiștii și ofițerii se influențau, până la un punct, reciproc¹⁰⁵. Ioana Macrea-Toma a oferit exemple ale modului în care se negocia între literați și aparatul de control ideologic¹⁰⁶. Și alte rezultate ale cercetătoarei (poziția scriitorilor în cadrul Uniunii Scriitorilor a avut o dublă orientare, autonomistă și heteronomă, și a depins de structurile lor instituționalizate) sunt argumente împotriva reducționismului „narațiunii oficiale”.

Un exemplu remarcabil de „coabilitare ideologică” este cel al lui Constantin Noica, căruia Securitatea îi ceruse difuzarea la nivel internațional a tezelor oficiale privind Transilvania. În rest, solicitările pe care ofițerii de legătură i le făceau filozofului erau politice, nu naționaliste. Or, Noica tocmai tema Transilvaniei nu a preluat-o în acțiunile sale de agent de influență în Occident. În schimb, a promovat un discurs naționalist patetic care, cum sugerează documentele, exprima tropismul „liber” al filozofului. Există pasaje din dosarele de urmărire informativă a lui Noica unde este sesizabil impactul tipului de discurs nicasian asupra următorilor săi.

Aceleași dosare de urmărire informativă sau de rețea susțin că la sfârșitul anilor 1980, controlul intelectualilor și artiștilor s-a birocratizat. Ofițerii de Securitate își fac meseria de supraveghere, urmărire informativă, intoxicare, compromitere, discreditare, spargere a grupurilor cu un profesionalism îndoielnic, ceea ce nu împiedică o eficiență apreciabilă*. Atitudinile contestatate sunt generalizate și, deși ofițerii elaborează conștiincios măsuri de influențare pozitivă,

de teama omologilor de la Moscova. Pe acest tărâm, consideră Cristian Vasile, intelectualii nu au avut o foarte mare marjă de manevră. Mesajul transmis intelectualilor prin diferite tipuri de interdicție (precum folosirea termenului „moldovean” în cazul referirilor istoriografice la Principatele Române din secolul al XIX-lea) este că Partidul Comunist nu permite o dezbatere liberă în jurul ideii naționale (Cristian Vasile, „Funcționarea Uniunii Scriitorilor în comunism”, *Apostrof*, Anul XXVI, nr. 8, 2015). Opinia noastră este că în dezvoltarea național-comunismului, și Puterea, și unii intelectuali au avut „merite” ireductibile.

* Pentru erori și superficialitate, ca și pentru funcționarea birocratică, vezi Gabriel Andreescu, *Cărturari, documente...*, op. cit.

ei nu mai pot obține disciplinarea „obiectivului”. Mai ales tinerii, care nu prea au de pierdut căci nu prea avuseseră de câștigat, fuseseră alienați de sistem. Între scriitori, ca și în întreaga populație, se dezvoltase un entuziasm al criticării regimului, se afișa interesul pentru Europa liberă etc. Noua generație de creatori poate împinge lucrurile într-o direcție culturală nedorită de autorități, căci acestea nici măcar nu au capacitatea să o înțeleagă – vezi cazul, încă insuficient pus în valoare din această perspectivă, al optzeciștilor.

Putem conchide că înțelegerea raporturilor dintre represiune, rezistență culturală și colaboraționism are de valorificat narațiunea „oficială” a represiunii propusă de *Raportul final*, paradoxal, mai ales prin simplificările ei îngroșate. Acestea sunt tot atâtea invitații spre cercetare și amendare.

Narațiunile apologetice ale rezistenței prin cultură

Este momentul unui inventar de opinii, observații și scurte inferențe asupra represiunii, rezistenței oamenilor de cultură și colaboraționismului pe care le apreciem drept narațiuni apologetice ale rezistenței prin cultură. Ele reprezintă tipul de atitudine puternic afirmativă care acordă manifestării rezistenței prin cultură un rol înalt în perioada comunismului. Se disting prin patetismul centrat pe personalitatea autorului și prin impactul lor asupra bătăliilor simbolice de după anul 1989. Spre deosebire de cazul narațiunii referențiale asociate Monicăi Lovinescu și lui Virgil Ierunca, a doua categorie de interpretare se remarcă prin subiectivismul pledoariei, apoi prin faptul că autorii reprezintă eroii dintâi ai poveștii despre rezistență. Am separat trei „modele” categoriale ale versiunii apologetice. Cunoscută și larg disputată este tratarea în termenii rezistenței prin cultură a Școlii de la Păltiniș. O personalitate literară devotată ideii de rezistență culturală, cu putere simbolică și carismă, este Ana Blandiana. Pledoaria lui Nicolae Breban pentru „un anumit mod de a înțelege” rezistența prin cultură, ca excelență, constituie modelul unei întregi comunități literare asociate în multe cazuri cu acte de conivență față de regim. Aceste atitudini au fost exprimate la momente depărtate în timp*, au avut o argumentare și o stilistică inconfundabile, iar receptarea lor publică a urmat căii proprii. În raport cu celelalte opinii și luări de atitudine privitoare la rezistența prin cultură, cele trei narațiuni, oricât de diferențiate între ele, sunt unite prin tonul lor apologetic.

* Dar variante ale lor sunt dispersate pe toată perioada postcomunistă.

Narațiunea grandilocvent-apologetică în varianta Liiceanu-Noica

Contribuții la difuzarea narațiunii rezistenței în varianta Liiceanu-Noica au avut mai multe publicații, dar 22-ul va conduce această cursă. Aici a fost reluat și cimentat cultul lui Noica începând cu primul an postrevoluție, aici a fost făcută pledoaria rezistenței prin cultură în termenii de excepție pe care urmează să-i descriem. Filozoful a fost prezent ca autor sau referință de multe ori în paginile săptămânalului pe parcursul anului 1990. Noica și, prin contiguitate, adepții săi apropiați vor fi reprezentați ca model și referință supremă a rezistenței prin cultură în câteva articole din septembrie-octombrie 1990.

La 23 noiembrie, pagina finală a publicației a găzduit eseul lui Gabriel Liiceanu: „ADSUM? Modelul cultural Noica și urgențele istoriei”¹⁰⁷. Textul, scris pe un ton dramatic, vorbește despre „acel intelectual din Est”^{*} care poate citi și uneori vorbi trei-patru limbi, care a învățat latina și greaca, pentru care cultura Europei, cu care menține o relație de tandrețe, constituie „o variantă a supraviețuirii într-un univers asfixiat de minciună, ideologie și vulgaritate”. Intelectualul invocat are dreptul de a cere Europei istorice „asistența de care el are nevoie pentru a vindeca în țara sa spiritele și sufletele deteriorate ale celor care nu au avut prilejul de a rezista prin cultură. Acest privilegiu de a rezista prin cultură dă seama, într-un fel, de toată drama țărilor din Est.”

Autorul construiește o imagine a societății totalitare care descrie mai puțin acea lume, cât viziunea cu totul personală pe care o asumă el. Conform lui Liiceanu, societatea totalitară este împărțită între o infimă minoritate, care deține monopolul înțelegerii lumii, și marea mulțime a oamenilor „total infantilizați”. În acest univers închis, cultura devine o modalitate de transgresare și, ca atare, capătă o semnificație politică: „Când toate mijloacele de participare la destinul comunității sunt suprimate, cultura rămâne participare din umbră și pregătire a unei regenerări. Ea este, din această pricină, în cel mai înalt grad, subversivă.”

Textul din revista 22 introduce o pauză subiectivă. La doi ani după ce absolvise Facultatea de Filozofie – unde, pe atunci, studenții nu aveau acces nici măcar la un singur text din Platon –, Liiceanu îl va întâlni pe Noica, gânditorul care „alesese”, spre deosebire de Eugène Ionesco, Mircea Eliade și Emil Cioran, să rămână în țară.

* În articol, Gabriel Liiceanu scrie incorect denumirile geografice „est” și „vest” cu literă mică. Am evitat să reproducem pasajul punând, acolo unde ar fi fost necesar, „[sic!]”, cum se obișnuiește, pentru a nu afecta curgerea textului. Din același motiv, nu am mai introdus la fiecare citat din acest text nota de final „ibidem” – referința fiind evidentă.

Tânărul de atunci va fi primit acasă la Noica unde, împreună cu doi-trei prieteni, va urma lecțiile filozofului, sub condiția de a studia elina, latina și germana.

Notele adunate la sfârșitul fiecărei întâlniri dintre Noica și micul grup de adepți au fost transformate de Gabriel Liiceanu, în anul 1983, în *Jurnalul de la Păltiniș*, „care a marcat pentru tânăra generație de intelectuali umaniști un reper. Într-un univers în care mize-ria materială și morală era aproape totală [...], *Jurnalul* deschidea deodată o fereastră înlăuntrul unui univers care avea compactitatea unei monade oarbe. Orice infern devenea suportabil dacă paradisul culturii era cu puțință.”

Paginile publicate în 1983, cu șapte ani înainte de momentul în care autorul le repovestește, susțineau că în România lui Ceaușescu se putea merge pe un drum care duce la paradis, un drum al eliberării și libertății interioare. „Alături sau dincolo de opera lui Noica, *Jurnalul de la Păltiniș* creă o legendă”^{*}.

* Cuvântul „legendă” folosit de Liiceanu nu descrie cel mai fericit conotația a ceea ce el însuși părea să intenționeze. S-ar putea spune că *Jurnalului de la Păltiniș* i-a fost dată o „nouă demnitate” și o semnificație superioară de autorii care au interpretat volumul ca o utopie în sensul cărții lui Hermann Hesse, *Jocul cu mărgelile de sticlă*. Comunitatea Păltiniș ar fi în fond o „Castalia”, școala de elită din romanul lui Hesse. O trimitere la Castalia, punctuală, a făcut Andrei Cornea în cartea sa *De la Școala de la Atena la Școala de la Păltiniș* (Humanitas, 1998). Sorin Antohi a insistat pe marginea acestei analogii și pe aspirația păltinișenilor de a se rupe de „zgomotul și furia” istoriei (Sorin Antohi, „Commuting to Castalia: Noica’s «School», Culture and Power in Communist Romania”, Preface to Gabriel Liiceanu, *The Păltiniș Diary. A Paideic Model in Humanist Culture*, trad. de J. Brown, CEU Press, Budapest-New York, 2000, pp. VII-XXXIV; traducerea românească a prefeței, de Dan Mateescu, revăzută de autor, a apărut în mai multe scrieri, inclusiv în Sorin Antohi, *Războaie culturale. Idei, intelectuali, spirit public*, Iași, Polirom, 2007, pp. 41-81). Este de notat în același timp că poziția lui Sorin Antohi față de Constantin Noica este în esență critică: „Antioccidentalismul lui Noica, aflat într-o nefericită armonie cu antioccidentalismul regimului comunist, propune o ieșire iluzorie din crizele noastre identitare: legitimismul metafizic al baștinei, respingerea ispitelor alterității”. În acest sens, pentru Antohi, soluția lui Constantin Noica de ieșire din crizele identitare „este, neașteptat, tragic de antimodernă și provincială” (vezi eseul „Cioran și stigmatul românesc. Mecanisme identitare și definiții radicale ale etnicității” din Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Iași, Polirom, 1999 – ediția a II-a revăzută, cu un post-scriptum, p. 300). O astfel de înțelegere hrănește, inerent, perspectiva lui Antohi asupra rolului practic, social și cultural al *Jurnalului de la Păltiniș*. Nota finală a prefeței lui Antohi (versiunea românească, *loc. cit.*, p. 81) înregistrează schimbarea de perspectivă a lui Gabriel Liiceanu însuși, care adâncește

Iar legenda a început să funcționeze. Mii de tineri luau anual drumul Păltinișului. În viziunea discipolului, Noica ajunsese o avuție națională. Școala de la Păltiniș avea să devină parte a culturii românești contemporane. La noi, conchide Liiceanu, nu au avut loc mișcări eliberatoare de tipul Carta 77 și Solidarność, dar Școala de la Păltiniș a reprezentat un fenomen asemănător și la nivelul țărilor din Est. Prin comparație, disidenții erau victime ale unei iluzii, care-i împinsese „într-o încleștare neesențială”. Conform lui Liiceanu, pe Noica „nu-l interesau decât «caii de curse», și nu «caii de circ» care evoluau pe scena istoriei”.

Textul publicat în revista 22 era un fragment dintr-o comunicare prezentată la un colocviu internațional*. Nu știm cât vor fi perceput participanții la eveniment mesajele transmise de rândurile citate, transparente prin raportare la context doar pentru omul de cultură român**. Nu cunoaștem nici cât de citit, de apreciat și urmat va fi fost eseul lui Liiceanu pentru intelectualii și artiștii vizați de el. Totuși, considerăm „Modelul cultural Noica și urgențele istoriei” un discurs referențial privind „rezistența și rezistenții prin cultură” în perioada regimului Ceaușescu. Această viziune grandilocventă asupra Școlii de la Păltiniș a contat și practic, în măsura în care a formulat un tipar de interpretare și atitudinal care va influența spațiul simbolic românesc în primii ani postdecembriști.

Reluăm pe scurt, pentru a sublinia, „schema” de înțelegere a istoriei și a istoriei culturii cu care operează discipolul lui Constantin Noica: România era (este) o țară compusă din oameni total infantilizați, cu spiritele și sufletele deteriorate, cărora un grup de intelectuali de elită le poate oferi vindecarea, cu condiția să fie ajutați de Europa; grupul este format din „rezistenții prin cultură”, în condițiile în care la noi cultura a avut o dimensiune politică, fiind, în cel mai înalt grad, subversivă; cultura umanistă împlinită la Păltiniș a fost forma de participare din umbră a unor „aleși” (prin talent, prin vocație) la viața socială; ei au creat sau au menținut condițiile necesare unei viitoare regenerări. Acest grup este chiar comunitatea adeptilor lui Noica, în frunte cu autorul care a inițiat, prin legenda

ambiguitatea și misterul *Jurnalului* în *Ușa interzisă* (Humanitas, 2002, vezi în special pp. 292 și 294). Aici, filozoful exprimă regretul de a nu-l fi preferat pe Cioran lui Noica, deoarece acesta din urmă „ne pregătise pentru un joc care nu era al nostru”.

* Colocviul era dedicat perspectivelor culturale din Europa de Est și se desfășurase în luna octombrie 1990, la Luxemburg.

** Textul va fi reluat în engleză și publicat în anii 2000, alături de prefața lui Sorin Antohi, în volumul apărut la CEU Press, Budapesta: *The Păltiniș Diary. A Paideic Model in Humanist Culture*. Editorul face referire la colocviul de la Luxemburg indicând luna noiembrie 1990 (și nu octombrie 1990, cum apăruse în revista 22).

Jurnalului de la Păltiniș, nu doar o componentă incomparabilă a culturii românești, ci și o mișcare eliberatoare de nivelul Cartei 77 și al Solidarność. Rezistenții „politici”, puținii disidenți care s-au ridicat deschis împotriva regimului, „iluzionații”, primesc statutul de „cai de circ”. Istoria care contează este produsul elitei de la Păltiniș, creație a „cailor de curse”.

Narațiunea despre micul grup din jurul lui Constantin Noica, care în frunte cu Gabriel Liiceanu ar fi lucrat subversiv, prin cultură, la eliberarea spiritelor și sufletelor unor oameni lipsiți de orizont, a fost păstrată intactă de-a lungul deceniilor. Gabriel Liiceanu a elaborat și a menținut acest model al rezistenței prin cultură „la pachet” cu un elitism de secol îndepărtat. Spiritele care se ridică deasupra unei populații debusolate nu sunt supuse regulilor omului de rând. Ele se definesc prin contiguitate, nu prin teste culturale. Cum „splendoarea lui Noica fusese că-i «născuse» pe adepți punând în ei ce era mai bun în gânditor”¹⁰⁸, autorul *Jurnalului de la Păltiniș* și apropiării ar păstra puterea să transmită și altora cheile de la poarta paradisului culturii. Ca dovadă, tinerii îndrumați de Gabriel Liiceanu să urmeze specializarea în filozofia lui Heidegger participă la o aventură profesională de anvergură istorică etc. *

Filozofia socială schematizată mai sus pare să fi constituit comunități de interese și de identitate simbolică solidare și militante¹⁰⁹.

Excesele eseului lui Gabriel Liiceanu „ADSUM? Modelul cultural Noica și urgențele istoriei” nu au determinat dezbateri la apariție. Peste două săptămâni de la publicarea textului, 22-ul va acorda personalității lui Constantin Noica două pagini: un scurt portret semnat de Cioran, însemnările despre Noica ale lui Duiliu Sfîntescu, un fragment din *Jurnalul de idei* al lui Noica, în pregătire la Humanitas, și eseul Monicăi Lovinescu intitulat „Nu mă rog pentru fratele Alexandru”. Sunt texte de substanță, interesate de umanismul și paradoxurile filozofului, dar intrate deja în siajul imaginar al rezistenței monumentale. Amintirile lui Victor Bârsan („Trei ani fără Noica”¹¹⁰) alimentează

* „Îl ascult pe Cătălin și-mi spun că în băiatul acesta care tocmai își încheiase răspunsul se adunaseră, pentru a țâșni apoi libere către lume, toate sevele pornite din mizera cabană alpină a lui Noica, filtrate prin paginile *Jurnalului de la Păltiniș* și ajutate apoi de un timp bun al istoriei să scoată la lumină ceea ce, la noi, crescuse prizărit, strâmb sau răsucit – ca mușchii, ca lichenii, ca plantele pitice – prin peșterile și catacombele culturii socialiste” (Gabriel Liiceanu, *Întâlnire cu un necunoscut*, București, Humanitas, 2010, p. 36). Pasajul este reprodus de Ovidiu Pecican în eseul „În slujba lui Heidegger”, unde conchide: „Efortul lui Gabriel Liiceanu de a crea o școală de gândire filosofică reprezentată de experți în viziunea lui Martin Heidegger are, deci, în ochii inițiatorului, aerul unui eveniment istoric” (<https://ovidiupecican.wordpress.com>).

clișeele: gânditorul de la Păltiniș, pe care Bârsan îl frecventase pe vremuri, „purtase cu el, în acest blând război de cucerire a lumii, chintesența sensibilității românești, cea care ne-a făcut să suportăm teroarea istoriei...” etc.

Victor Bârsan a revenit pe 14 decembrie pentru a pune la punct critica adusă de Monica Lovinescu textului *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*. Cartea, scrisese ea, îi lăsase „un gust amar”¹¹¹. Faptul că Monica Lovinescu avusese o asemenea replică, scrie Bârsan, la „carte[a] celui mai mare gânditor al ultimelor decenii – sau, poate, al întregii noastre spiritualități [...] – este o măsură a distanței dintre dimensiunea lui Noica și dimensiunea contemporanilor săi – inclusiv a celor mai iluștri. Nu ezit să afirm că o asemenea reacție a criticii de întâmpinare este o măsură a genialității lui Noica.” Aflăm de la acest autor că „Viața lui Noica este prin ea însăși o operă grandioasă și singulară, o creație unică, fără echivalent”. Recepția sceptică a Monicăi Lovinescu reflecta „ecoul unei alte stări conflictuale – care opune «activismului» românilor din diaspora, «pasivismul» celor rămași acasă”.

Pentru tema rezistenței prin cultură, intervenția lui Victor Bârsan a fost relevantă în cel puțin două sensuri. Mai întâi, întrucât a adăugat noi cărămizi la soclul gânditorului de la Păltiniș, întărind narațiunea apologetică. Apoi, întrucât textul are caracterul unei apostrofări și al unei declarații de degradare intelectuală, creând un precedent al susținerii mitului Noica prin intimidare. Faptul că Monica Lovinescu a criticat *Rugați-vă pentru fratele Alexandru* implica automat, conform lui Bârsan, incapacitatea ei de a înțelege valoarea filozofului. În anii ce vor urma, Gabriel Liiceanu și cei apropiați lui vor repeta atitudinea: ei îi vor întâmpina pe criticii „modelului Noica” cu apostrofări și când se va putea, prin sancțiuni. La puțin timp după intervenția sa, Victor Bârsan va prelua poziția de redactor șef al revistei 22, publicație editată de Grupul pentru Dialog Social. Confirmând miza atitudinii *pro* sau *contra*, Gabriela Adameșteanu, redactarea șefă în acel moment al 22-ului, a fost nevoită să-și dea demisia la puțin timp după ce publicase un articol al lui Mircea Martin punându-i subtitlul „A fost Noica un guru al ceaușismului?”*.

* Mircea Martin, „Cultura română între comunism și naționalism (VII)” [cu subtitlul „A fost Noica un «guru» al ceaușismului?”], revista 22, nr. 692, iunie 2013. Într-un articol apărut în revistă peste câteva săptămâni, Gabriel Liiceanu va califica „vina” colegei sale în termeni lipsiți de eleganță: „Faptul că alunecarea este făcută din ignoranță (fiind un paralogism), în care caz ea nu ascunde decât prostia celui care a făcut-o, sau că s-a produs cu bună știință (fiind un sofism), în care caz ascunde o marșăvie – nu are, din punctul de vedere al rezultatului, nici cea mai mică importanță” (Gabriel Liiceanu, „Un titlu care vinde o revistă”, revista 22, nr. 697, 21 iulie 2003).

Narațiunea patetic-apologetică în varianta Anei Blandiana

În 1991, revista 22 a publicat alt text referențial al temei „rezistența prin cultură” – și el gândit să aibă adresare internațională. Este eseul Anei Blandiana, „Scriitorul român între rezistență și opoziție”, prezentat la colocviul internațional de la Roma, din 13-16 mai 1991¹¹². La fel ca și Liiceanu, Blandiana se exprimă din perspectiva unei mărturii:

Sunt autorul a 23 de cărți de poeme, eseuri și nuvele publicate în ultimul sfert de secol în România, în condiții în care publicarea fiecăreia dintre ele a reprezentat o victorie raportată împotriva cenzurii, punctul final al unor îndelungate lupte pentru doborârea barajelor succesive așezate în calea literaturii și adevărului; dar pentru publicul românesc (și, aș îndrăzni să spun, chiar pentru poporul român), eu nu sunt numai autorul cărților mele. Pentru că, pe parcursul anilor și al cărților, au existat interdicțiile. Ele au fost, în ceea ce mă privește, în număr de trei: prima interdicție în urma unui denunț care, imediat după debut, dezvăluie condiția mea de fiică a unui deținut politic și [care] a făcut ca, înainte de a fi cunoscută ca scriitor, să fiu cunoscută ca scriitor interzis; a doua, în 1985, încheiată în urma unor proteste internaționale, dintre care cel inițiat de Universitatea din Padova și semnat de zeci de universitari, ziariști și scriitori italieni, nu a fost pe ultimul loc; și a treia, cea mai severă, a constat nu numai din interdicția de publicare a oricăror texte semnate de mine, sau în care se făcea referire la mine (a fost, de exemplu, oprită difuzarea unui volum de istorie a literaturii care îmi cuprindea numele într-o simplă înșiruire), ci și din interdicția de a mi se păstra în bibliotecile publice cărțile, ceea ce reprezenta nu numai o suprimare a viitorului, ci și a trecutului.

Aceste note personale au rolul de a introduce teza-cheie:

...de fiecare dată, ca și în nenumăratele cazuri în care nu am ajuns să-mi public lucrările, nu era vorba despre texte politice, ci de literatură pur și simplu, o literatură considerată periculoasă numai pentru că ea era adevărată. Într-o societate în care singura materie primă nedeficitară era minciuna și singura realitate nebutaforică era aparatul represiv, rostirea celui mai neînsemnat adevăr putea fi privită ca o crimă sau ca un act de eroism, iar adevărul estetic devenea, prin însăși perenitatea lui, subversiv, deci politic. Am ajuns astfel la politic fără să vreau, rezistând pur și simplu cauzelor care mereu voiau să mă îndepărteze de propria mea menire.

Încă un citat, pentru a completa viziunea Anei Blandiana asupra dimensiunii politice a actului poetic, pe care o considerăm referențială pentru tema rezistenței prin cultură:

...ar trebui înțeles de ce mai ales scriitorii, și în primul rând poeții, au fost cei investiți cu aureola – putând fi oricând considerată corp delict – rostirilor de adevăruri. [...] pentru că ei, poeții, sunt deținătorii unei arme secrete pe care nicio cenzură nu o poate înfrânge cu totul – metafora. [...] În toate țările din Est, metafora a fost folosită ca o bombă care făcea explozie la mijlocul drumului dintre scriitor și cititor, atunci când adevărul pe jumătate rostit al unuia se întregea cu jumătatea trăită de celălalt, într-o înțelegere complice și subversivă.

Ideea, care se întâlnește cu teza Școlii de la Păltiniș, într-o formulare desigur diferită, este că actul cultural autentic funcționează subversiv față de regim. La Noica, Liiceanu și grupul său, studiul limbii grecești și germane constituia o manifestare politică subversivă; la Blandiana, această natură și această putere le are metafora poetică.

Asemănător este și statutul conferit de poetă autorilor care au asumat încheștarea dintre adevăr și fals, dintre bine și rău. Persoana lor, se sugerează, devine un bun național:

Când mi-am dat seama că în menirea mea se cuprind și elanurile celorlalți, devenisem de mult un simbol care le aparținea în mult mai mare măsură decât mie. Fac aceste precizări cu un ciudat amestec de orgoliu și umilință: singurul meu curaj fusese acela de a fi eu înșămi.

În narațiunea Anei Blandiana, rolul filozofilor din argumentarea apologetică a lui Liiceanu este asumat de poeți:

Poeții au devenit astfel plămâni prin care popoarele încercau să respire aerul din ce în ce mai rarefiat al libertății și să se salveze. În toate țările din Est, impactul poeziei asupra ultimelor decenii a fost imens și, evident, mai mult decât literar, iar poeții au fost obligați să țină locul gânditorilor și uneori chiar al liderilor politici, morți cu decenii în urmă în închisori sau nenăscuți încă. Președintele cehoslovac nu este decât cel mai cunoscut exemplu dintr-un tragic șir de scriitori ajunși fără voia – sau uneori chiar împotriva voinței lor – în politică.

Între cele două discursuri, atât de asemănătoare în înțelegerea rolului politic al actului de cultură și al locului central jucat de creatori în înfruntarea cu forțele răului, există o deosebire în alt fel

relevantă. Pentru Liiceanu, populația supusă represiunii este o masă infantilizată, care are nevoie de îndrumarea elitei. Blandiana se simte, din contra, o reprezentantă, o purtătoare de cuvânt care adună elanurile cititorilor. Sunt perspective asupra semenilor și raporturi create cu semenii care vorbesc de două filozofii umane aproape opuse. Întreaga prestație postdecembristă a celor două personalități va reflecta această diferență de atitudine față de ființa umană*.

Narațiunea monumental-apologetică în varianta lui Nicolae Breban

Discursul tip rezistență prin cultură pe care îl vom numi „varianta Breban” deschide o altă formulă a narațiunii apologetice, exprimată de romancier pe larg și în multe scrieri. Semnificativă în particular este pledoaria lui Nicolae Breban din cartea *Trădarea criticii* și din *Contemporanul*, revista căreia îi este director din 1990. Modelul este același cu al personalităților invocate anterior. Mai întâi, exercițiul centrării pe propria personalitate:

...noi nu facem decât să comentăm, evident, din unghiul creatorului de pânze epice, interesat, pentru o dată, să se exprime și fără ajutorul metaforei și al fabulei epice. Dar și dator față de publicul cărților sale, ca și față de întreg electoratul și publicul românesc, cel care ne-a sprijinit înfocat, uneori și fără rezerve, în lupta noastră dramatică, spuneam, nu numai pentru a re-duce în discuție și valorizare publică criteriile, valorile și numele de „dinainte” opunându-le taifunului și abjecției comuniste...¹¹³.

Impulsul autoreferențial e același la trei creatori atât de diferiți, cu stiluri atât de proprii. Mecanismul transgresează naturile umane.

Breban se identifică pe sine și își identifică și colegii cu luptătorii care au avut de înfruntat nu doar „abjecția comunistă”, ci și îngratitudinea Vestului. Într-un asemenea context,...

...cultura, artele și literale, știința au fost, au rămas singurele arme cu care nu numai intelectualitatea, dar întreaga națiune adultă și

* Și, desigur, la fel a arătat și diferența de prestație predecembristă. La o întrebare despre refuzul exilului, pusă poetei de Aura Christii pentru volumul *Banchetul de litere* (București, Ideea Europeană, 2011), Blandiana s-a referit la experiențe care „au fost cum au fost” și datorită empatiei ei, în oglindă cu cea a cititorilor: „N-aveam cum să mă simt exilată într-o țară în care oamenii mă opreau pe stradă ca să-mi arate că-mi poartă paginile transcrise de mână în buzunarul de la piept și cea mai mică sugestie de revoltă dintr-un vers – dacă ajungea să fie publicat – era sesizată, preluată, întregită, multiplicată”.

lucidă putea lupta. Contra istoriei, contra presiunii și cinismului imperiilor militare și financiare, contra ideilor umaniste sau naționale care prindeau și erau susținute și manipulate grosolan [...]. Noi, de aici, din colțul nostru pământesc, luptând, spuneam, cu puținele, ele însele zdruncinate și calomniate, arme ale spiritului, noi, atunci, câțiva, e drept, dar mereu aceiași, noi am crezut că vom fi capabili nu numai de a prezerva valorile și trecutele criterii și prestigii, dar, poate naivi și idealști încă o dată, precum tinerii și mult ridiculizații pașoptiști, am crezut și am visat că, în ciuda asprelor și absurdelor opreliști, vom fi capabili de o artă cu adevărat ... mare!¹⁴

Iată din nou tema „celor câțiva” care au reușit să câștige o luptă de proporții monumentale, căci au fost capabili să creeze, în ciuda tuturor vicisitudinilor, o artă mare.

Narațiunea apologetică a lui Nicolae Breban cere câteva explicații în plus. În mai mare măsură decât celelalte două invocate anterior, ea reprezintă opinia unei comunități social active în interpretarea relației dintre oamenii de cultură și vechiul regim. Ideile de fond puteau fi la fel de bine „narațiunea apologetică a lui Eugen Simion”, „narațiunea apologetică a lui Marin Sorescu” sau a altor membri ai Societății de Măine: Augustin Buzura, Valeriu Cristea, Petre Anghel ș.a.

Ideile tip Breban privind rezistența prin artă sunt printre primele care au fost livrate opiniei publice după revoluția din 1989. Popularitatea lor – fie prin susținere, fie prin energia contestației – se explică și prin faptul că tezele relativizau convențele unor oameni de cultură cu fostul regimul, cele proprii sau cele ale grupului de interese. Diluarea responsabilității politice prin exaltarea contribuțiilor profesionale își găsește locul din primul număr al revistei *Avantpost* (mai 1990), publicația Societății de Măine, unde tronează discursul despre „meritul celor care, prin scrisul lor, prin mijloacele proprii, s-au ocupat de valorile perene, umane și umanitariste, ale culturii românești”^{*}. De altfel, întâiul membru al Societății de Măine care a enunțat într-o revistă de cultură de după 1990 perspectiva numită aici „brebaniană” a fost Valeriu Cristea, în chiar primul număr al *Caietelor critice*:

Rezistența opusă dictaturii de literatura ultimelor două decenii [...], rezistență despre care astăzi la noi se vorbește deocamdată puțin și cu oarecare condescendență, s-a manifestat mai înainte de toate prin însuși *faptul dezvoltării ei neîntrerupte*, în ciuda, și parcă făcând în ciudă vitregiei vremurilor. Nu e adevărat că în această perioadă „au

* Petre Anghel, „Trădătorii noștri sunt mai buni” (<http://www.proza.ro>). Textul lui Petre Anghel este plin de greșeli de ordin factual și de înțelegere a evenimentelor – rămâne însă util prin includerea experienței proprii.

apărut și cărți bune”. În perioada respectivă au apărut în realitate foarte multe cărți foarte bune, unele extraordinare, ba chiar și, îndrăznesc să cred, câteva capodopere. [Literatura română] a boicotat în permanență *prin calitate* (luând în serios unul din sloganurile demagogice favorite ale regimului) ordinul de mediocrizare generală dat de dictator. Ea a lucrat în spiritul valorii sub nasul (evident: strâmbându-se adesea a nemulțumire) celui mai redus mental despotism din câte au existat în secolul nostru. Când totul părea să se prăbușească în jur, literatura contemporană a pus cărămidă pe cărămidă la înălțarea unui edificiu secular. Scriitorii (unii dintre ei) pot fi învinuiți (și sunt, dintre ei mulți – nu ducem lipsă de acuzatori). Ce i s-ar putea însă reproșa literaturii din țară? Că a continuat să creze valori, opere, dintre care nu puține, repet, sunt convinși că vor „rămâne”? Că nu a declarat, așa cum a cerut cineva, o grevă generală a scrisului...?¹¹⁵

Prin Valeriu Cristea, discursul rezistenței prin cultură (literatură) își asumase și titlul, se prezentase și cu toată energia lui afirmativă.

Probe că aceste idei sunt însușite, cel mai des, de oamenii de cultură cu merite profesionale care au servit la un moment dat regimul și au căutat argumente să fie absolviți se întâlnesc frecvent. Regăsim gândurile anterioare în scrierile lui Virgil Cândea, personalitate a propagandei externe a regimului Ceaușescu: „Oricine va scrie o istorie a culturii românești din secolul XX va trebui să includă un mare capitol despre atitudinea gânditorilor, cărturarilor, artiștilor în anii dictaturii. El va avea în primul rând de tratat fenomenul rezistenței față de o politică culturală cu care creatorii, în marea lor majoritate, cei chemați cu adevărat să lase ceva în cultura românească, nu puteau să fie de acord...”¹¹⁶

Același tip de enunțuri și la Dan Berindei: „Ce ar fi fost dacă marea scenă a culturii și artei ar fi fost lipsită de cei care o ilustrau și în nu puține cazuri de cei cărora li se îngăduise reintrarea după prealabile exiluri? [...] operele lor străbăteau și străbat încă dincolo de avatarurile unei perioade totalitare. Ele reprezintă această țară, reflectă o continuitate a artei și culturii românești interbelice din vremea României Mari și se înscriu în patrimoniul de creație al reprezentanților poporului român. Rezistența prin cultură a existat ...”¹¹⁷.

Formularea de mai sus: „...au servit la un moment dat regimul” acoperă însă o categorie eterogenă. Virgil Cândea a fost un om al aparatului de Securitate, Dan Berindei un agent de influență folosit amplu de regim, alți oameni de cultură au avut contacte cu ofițerii datorită călătoriilor în străinătate, iar precaritatea informațiilor face dificilă evaluarea naturii acestor legături. În cazul lui Marin Sorescu, dosarele de la CNSAS fac referire la faptul că poetul povestea oamenilor din emigrație despre obligația de a scrie, la întoarcerea în țară,

cu privire la întâlnirile din timpul voiajului¹¹⁸. Rapoartele informative erau cerute prin lege, iar confesiunea sugerează buna-credință. Totuși, o astfel de istorie personală poate să fi dus, după 1990, la un sentiment de vinovăție și respectiv, de vulnerabilitate care să explice afilierea ulterioară. Marin Sorescu a aderat la Societatea de Măine, a devenit un susținător al președintelui Ion Iliescu și a ajuns ministru al Culturii. Indiferent de gradul colaborării, „rezistența prin cultură” avea o funcție de autolegitimare, în plan subiectiv și în fața opiniei publice¹¹⁹.

Deși răspândit, am legat acest tip de narațiune apologetică de numele lui Nicolae Breban din câteva motive. Spre deosebire de multe altele similare, el este patetic sincer și a fost confirmat de traiectoria prin viață, paradoxală, a romancierului. În consecință, este sistematic și acoperit de creația sa literară. Volumul *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*, gata la sfârșitul anului 1989, prezentat începând cu luna martie 1990, în foileton, de revista *Contrapunct*, prefigurează întreaga pledoarie pe care autorul o va susține în anii următori*. Tezele brebaniene au fost promovate sistematic prin politica de portofoliu a redactorei-șefe a *Contemporanului*, Aura Christi.

*

Autorii narațiunilor apologetice au toți conștiința rolului lor de excepție. *Jurnalul* lui Liiceanu ar fi marcat pentru tânăra generație de intelectuali umaniști un reper, Blandiana a devenit un simbol, Breban scrie de pe poziția romancierului exponențial: „Da, falanga critică splendidă din jurul *Gazetei*... și apoi a *României literare* de atunci, de la sfârșitul deceniului șapte, ne-a sprijinit, a crezut în talentul și în capacitatea noastră de a învinge sistemul în punctul său nevralgic și arogant...”¹²⁰.

Toți trei se văd, sau sunt văzuți, în același timp, drept purtătorii de cuvânt ai unei comunități. Gabriel Liiceanu, al unei elite restrânse, Școala de la Păltiniș; Blandiana, a uneia mai largi, a poezilor și poeziei; Breban, al generației 1960:

Nume ca Matei Călinescu, Eugen Simion, Lucian Raicu, Valeriu Cristea, Mircea Martin sau Gabriel Dimisianu, din jurul *Gazetei*..., apoi al *României literare*, N. Manolescu la *Contemporanul*, au făcut posibilă

* Un alt citat: „Nu e vorba [în cazul unor cărți ce par publicate în afara cenzurii] numai de talentul autorului – există autori de cert talent ce scot cărți plate, pentru că au permis prea multe și variate ingerințe! –, ci de încăpățânarea sa de a-și salva opera, de capacitatea sa de rezistență morală și materială, de grupul literar căruia îi aparține, de setea sa mai mare sau mai mică de glorie...” (Nicolae Breban, *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*, *Contrapunct*, nr. 11, 16 martie 1990, pp. 74-75).

renașterea literelor, promovarea noastră, a tinerilor scriitori de atunci. Dar și nume ale unei alte generații biologice precum Ștefan Aug. Doinaș, Nicolae Balotă, Ovidiu Cotruș, Cornel Regman sau Ioanichie Olteanu, critici, esești și autori, foști ucenici ai marginalizatului și calomniatului profesor și filosof Blaga, au contribuit, la revistele *Familia*, *Tribuna*, dar și la *R.L.* la susținerea noului val. Contra căruia poliția, adică activiștii de partid și susținătorii lor, noi și vechi oportuniști din lumea literelor, s-au activat prompt, în *Scînteia* și în *Lupta de clasă*; dar și în acele reviste în care publicau – cu lupte și enorme sacrificii materiale și umane – cei citați mai sus¹²¹.

Forța acestor narațiuni apologetice se explică și prin faptul că mulți membri ai comunităților specificate aderă la ele public, au resursele să le apere și au voința să le dezvolte întrucât le sunt utile.

Note

- 1.. Scrisoare difuzată la 24 ianuarie 1988 – Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. II.1986-1989*, Iași, Polirom, 2014, p. 272.
2. Scrisoare difuzată la 7 iulie 1988 (*idem*, p. 309).
3. Scrisoare difuzată la 3 ianuarie 1989 (*idem*, p. 351).
4. Scrisoare difuzată la 24 aprilie 1988 (*idem*, p. 296).
5. „Istoria nu-ți dă nimic pe gratis”. Un (alt) dialog cu Paul Goma realizat de Rodica Palade, revista 22, nr. 7(57), 1 martie 1991.
6. Ovid S. Crohmălniceanu, „În Rem”, *Caiete critice*, nr. 1, 1990, p. 4.
7. Mircea Zăciu, „Blestematele croșete”, *Caiete critice*, nr. 1, 1990, pp. 16-18.
8. Bogdan Ghiu, „Despre cenzură”, *Contrapunct*, nr. 3, 19 ianuarie 1990, p. 7.
9. Ioana M. Petrescu, „Literatura rezistenței”, *Tribuna*, nr. 2, 11 ianuarie 1990, pp. 1-2.
10. Marin Sorescu, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, p. 41.
11. Ștefan Augustin Doinaș, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, pp. 42-43.
12. Bedros Horasangian, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, p. 44.
13. Monica Spiridon, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, p. 45.
14. Cristian Teodorescu, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, p. 46.
15. Marta Petreu, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, pp. 47-48.
16. Mircea Cărtărescu, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, pp. 48-49.
17. Al. Cistelean, „Euforia oportunismului”, *Contrapunct*, nr. 1, 9 ianuarie 1990, p. 11.
18. *Contrapunct*, nr. 1, 12 ianuarie 1990, p. 12.
19. Bogdan Ghiu, „Despre cenzură”, *Contrapunct*, nr. 3, 19 ianuarie 1990.
20. „O convorbire colegială. Cenaclul de luni peste modă și timp”, *Contrapunct*, nr. 3, p. 11.

21. „Literatura și (sau: contra) Putere”, *Contrapunct*, nr. 26, 29 iunie 1990, p. 10.
22. „Despre trei forme de rezistență”, *Contrapunct*, nr. 34, 24 august 1990, p. 2.
23. Elena Ștefoi în dialog cu Virgil Ierunca „Pedagogia uitării – o armă neoideologică”, *Contrapunct*, nr. 48, 30 noiembrie 1990, p. 3.
24. Mircea Iorgulescu/Grigore Negrescu „Resemnarea, formă de sinucidere”, *Contrapunct*, nr. 50, 14 decembrie 1990.
25. Nicolae Breban, *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*, *Contrapunct*, nr. 11, 16 martie 1990.
26. „Nu am avut curajul să fim martiri”, interviu realizat de Dan Pavel, revista 22, nr. 1, 20 ianuarie 1990, p. 14.
27. Alexandru Paleologu, „Cum e cu intelectualii”, revista 22, nr. 1, 20 ianuarie 1990, p. 5.
28. Alexandru Paleologu, „Cațavencu mitropolit”; Victor Bârsan, „De ce insistă Domnul Paleologu”, revista 22, nr. 2, 27 ianuarie 1990, p. 4.
29. Andrei Pippidi, „Pentru Buna Cuviniță”, pp. 6-7, și „Academicianul”, p. 11, revista 22, nr. 2, 27 ianuarie 1990.
30. Sorin Vieru, „Ce este un disident?”, revista 22, nr. 2, 27 ianuarie 1990, p. 5, și „Sublima solidaritate”, interviu cu Radu Filipescu realizat de Dan Arsenie, *ib.*, p. 11.
31. Radu Popa, „Activiști și securiști în templul lui Clio”, revista 22, nr. 3, 2 februarie 1990, p. 22.
32. „Interviu cu Mihnea Berindei” realizat de Dan Oprescu, revista 22, nr. 3, 2 februarie 1990, p. 1.
33. „Am socotit că trebuie să particip cât între gând și suflet există un acord”, interviu realizat de Stelian Tănase, revista 22, nr. 3, 2 februarie 1990, pp. 12-13.
34. „Dosarele Securității. Cazul Gheorghe Ursu”, revista 22, nr. 14, 20 aprilie 1990, pp. 10-13.
35. Liviu Cangeopol, „Despre informatori, iertarea păcatelor și strategia de război”, *Contrapunct*, nr. 20 (123), 5-11 iunie 1992, pp. 1-2.
36. Petru Creția, „Despre neoportunistul unor intelectuali”, revista 22, nr. 9, 16 martie 1990, p. 6.
37. Ștefan Aug. Doinaș, „Ne așteaptă zile grele”, revista 22, nr. 11, 30 martie 1990, p. 4.
38. Adam Michnik, „Maniheismului popoarelor înrobite”, revista 22, nr. 27, 20 iulie 1990, p. 11.
39. Adrian Marino, „Puterea și scriitorii”, revista 22, nr. 35, 14 septembrie 1990, p. 13.
40. „Ostacii comunismului. O discuție dintre Gabriela Adameșteanu și Matei Călinescu”, revista 22, nr. 50, 23 noiembrie 1990, pp. 8-10.
41. Magda Cârneci, „Uniunea Artisticilor Plastici. O transformare din mers”, revista 22, nr. 11, 30 martie 1990, p. 16.
42. Petru Creția, „Despre neoportunistul unor intelectuali”, revista 22, 16 martie 1990, p. 6.
43. Ileana Mălăncioiu, „Ce au făcut, atunci, intelectualii”, revista 22, nr. 34, 7 septembrie 1990, p. 4.

44. Gheorghe Grigurcu, „Intelectualitatea «minoritară» și umanismul speculativ”, revista 22, nr. 20, 1 iunie 1990, pp. 10-13.
45. Ileana Mălăncioiu, „La ieșirea dintr-un coșmar îngrozitor”, revista 22, 22 iunie 1990.
46. Nicolae Cristache, „Vorba lui Mircea cel Mare: «Avem o Intelectualitate tehnică minunată»”, revista 22, nr. 27, 20 iulie 1990, p. 5.
47. Vezi titlul lui Gheorghe Grigurcu, „Un trubadur al dictaturii”, revista 22, nr. 29, 3 august 1990, p. 11.
48. Hotărâre privind deschiderea dosarului de urmărire informativă în cazul redactorului Mihăieș Mircea, critic literar la revista „Orizont” din Timișoara, din 4 august 1986 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 160202, ff. 1-2).
49. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 160202, f. 47.
50. Nota din 12.12.1984 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 160197, f. 16).
51. Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, București, Humanitas, 1994, p. 281.
52. *Unde scurte IV*, 13 decembrie 1985, p. 241.
53. *Unde scurte III*, 3 iulie 1981, p. 211.
54. *Unde scurte III*, 10 octombrie 1980, p. 159.
55. *Unde scurte IV*, 11 ianuarie 1985, p. 170.
56. *Unde scurte III*, 2 august 1980, pp. 151-152.
57. *Idem*, 18 iunie 1982, p. 309.
58. *Idem*, 18 iunie 1982, p. 313.
59. *Unde scurte IV*, 2 noiembrie 1984, p. 142.
60. Virgil Ierunca, *Dimpotrivă*, București, Humanitas, 1994 – mai 1977, p. 198.
61. Monica Lovinescu, *Unde scurte*, București, Humanitas, 1990 – 9 aprilie 1963, p. 60.
62. *Idem*, 1990 – 12 iunie 1962, p. 42.
63. Virgil Ierunca, *Dimpotrivă*, București, Humanitas, 1994 – mai 1975, p. 19.
64. *Idem*, p. 151.
65. *Idem* – mai 1976, pp. 255-256.
66. Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană...*, p. 10.
67. *Unde scurte III*, 5 decembrie 1980.
68. Virgil Ierunca, *Subiect și predicat*, București, Humanitas, 1993 – martie 1977, p. 89.
69. *Unde scurte IV*, 14 decembrie 1984, p. 162.
70. Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană...*, p. 303.
71. *Unde scurte III*, 11 iunie 1982, pp. 308-309.
72. Virgil Ierunca, *Subiect și predicat...*, p. 153.
73. Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte II*, București, Humanitas, 1993, p. 65.
74. *Unde scurte III*, 7 septembrie 1980, p. 159.
75. *Idem*, 20 august 1982, p. 332.
76. *Unde scurte IV*, 30 septembrie 1983, p. 76.
77. *Unde scurte III*, 27 august 1982, p. 338.
78. *Idem*, 17 septembrie 1982, p. 342.

- 79.. *Unde scurte IV*, 14 septembrie 1984, pp. 122-123.
- 80.. *Idem*, 6 septembrie 1985, p. 207.
- 81.. *Idem*, 7 februarie 1986, p. 255.
- 82.. *Idem*, 14 noiembrie 1986, p. 311.
- 83.. *Idem*, 23 ianuarie 1987, p. 323.
- 84.. *Idem*, 26 iunie 1987, p. 351.
- 85.. Virgil Ierunca, *Subiect și predicat*, București, Humanitas, 1993 – ianuarie 1988, p. 153.
- 86.. *Unde scurte III*, 5 februarie 1982, pp. 263-264.
- 87.. *Idem*, 27 august 1982, p. 340.
- 88.. *Idem*, 27 august 1982, p. 341.
- 89.. Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană...*, p. 217.
- 90.. *Idem*, p. 353.
- 91.. *Unde scurte IV*, 26 iunie 1987, p. 353.
- 92.. *Idem*, 16 februarie 1984, p. 92.
- 93.. Nicoleta Sălcudeanu, *Revizuire și revizionism în literatura postcomunistă*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 29.
- 94.. Comisia Prezidențială privind Dictatura Comunistă din România, *Raport final*, București, Humanitas, 2007, pp. 308-325.
- 95.. *Idem*, pp. 311-312.
- 96.. *Idem*, p. 323.
- 97.. *Idem*, p. 318.
- 98.. *Ibidem*.
- 99.. *Idem*, p. 322.
- 100.. *Idem*, p. 324.
- 101.. Autor Oscar Lemnaru (Ana Selejan, *Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană*, București, Cartea Românească, 2005, p. 33).
- 102.. Nicoleta Sălcudeanu, *Revizuire și revizionism în literatura postcomunistă*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 10.
- 103.. *Idem*, pp. 10-11.
- 104.. Katherine Verdery, *op. cit.*, pp. 102-103.
- 105.. Cristina Vătuțescu, *Police Aesthetics: Literature, Film, and the Secret Police in Soviet Union*, Stanford University Press, 2010.
- 106.. Ioana Macrea-Toma, *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2009.
- 107.. Gabriel Liiceanu: „ADSUM? Modelul cultural Noica și urgențele istoriei”, revista 22, nr. 45, 23 noiembrie 1990, p. 16.
- 108.. Gabriel Liiceanu, „Noica și Securitatea”, în Dora Mezdrea, *Constantin Noica în arhiva Securității*, Humanitas, 2009, p. 23.
- 109.. Gabriel Andreescu, „20 de ani de războaie culturale”, în Sorin Adam Matei, Mona Momescu (eds.), *Idolii Forului. De ce o clasă de mijloc a spiritului e de preferat „elitei” intelectualilor publici*, București, Editura Corint, 2010.
- 110.. Victor Bârsan, „Trei ani fără Noica”, revista 22, nr. 47, 7 decembrie 1990, p. 8.

- 111..Victor Bârsan, „Refuzul creștinismului”, revista 22, nr. 48, 14 decembrie 1990, p. 11.
- 112..Ana Blandiana, „Scriitorul român între rezistență și opoziție”, revista 22, nr. 21(71) din 31 mai 1991, p. 10.
- 113..Nicolae Breban, *Trădarea criticii*, București, Ideea Europeană, 2010, p. 22.
- 114..*Idem*, p. 23.
- 115..Valeriu Cristea, „Realismul critic”, *Caiete critice*, nr. 1, 1990, p. 13.
- 116..Gabriela Rusu-Păsărin, *Interviul – recurs la memoria culturală. Disidență sau rezistență prin cultură*, București, Tritonic, 2010, p. 237.
- 117..Dan Berindei, „Rezistența prin cultură”, *Cultura*, 14 decembrie 2010.
- 118..Arhiva CNSAS, Dosar I 185040, vol 1, f. 31.
- 119..Arhiva CNSAS, Dosar I 185040, vol 1, f. 31.
- 120.. *Idem*, p. 25.
- 121.. *Idem*, p. 26.

Capitolul II

Existența prin cultură

Opinii, noțiuni și idei despre rezistența prin cultură și colaboraționism

În afara unei cercetări vaste, dedicate strict acestui subiect, este practic imposibil de stabilit cronologia precisă a opiniilor despre rezistența, colaboraționismul și represiunea din România comunistă ori conținutul lor organizat în categorii. Se poate coborî în timp, luând ca posibilă referință fondatoare apelul lui Mircea Eliade adresat exilului în noiembrie 1948, în primul număr al *Luceafărului*, întâia revistă românească a diasporei. În acel moment istoric, în țările ocupate de sovietici orice creație era imposibilă. Deoarece în aceste țări exprimarea liberă a spiritului nu se putea face decât prin jertfirea propriei libertăți a curajoșilor, emigranții erau datori, scria Eliade, „să ia cunoștință de funcția istorică și semnificația spirituală a experienței lor, care nu e, în niciun caz, o experiență excentrică, ci reprezintă, dimpotrivă, o revelație hotărâtoare atât pentru destinul poporului și culturii românești, cât și pentru destinul Europei și spiritului european”^{*}.

Tema a fost reluată și explicitată în alte texte ale lui Eliade, printre care în *Jurnal* – vezi consemnarea din 16 februarie 1949:

...sunt sau nu de acord că *astăzi*, și mai ales *mâine*, „intelectualul”, prin simplul fapt că are acces la concepte, este, și va fi tot mai mult, considerat adversarul numărul unu, și că istoria îi încredințează (pentru a căta oară?) o *misiune politică*? În războiul religios în care ne aflăm angajați, adversarul nu se împiedică decât de „elite”; care, pentru o poliție bine organizată, au meritul că pot fi relativ ușor desființate. Deci, *astăzi*, „a face cultură” este singura politică eficientă la îndemâna exilaților. Pozițiile tradiționale sunt răsturnate: nu

* Citat preluat din Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, București, Humanitas, 1994, p. 278 – care notează și viziunea filozofului religiilor asupra creației literare, de a fi „o metodă de salvare a omului”.

„politicienii” se găsesec în centrul concretului istoric, ci cărturarii, „elitele intelectuale”¹.

În interiorul regimului totalitar, spiritualitatea se putea manifesta prin rezistență și protest; în diaspora, ea însemna creație, expresie a vredniciei și libertății umane.

Contribuția lui Mircea Eliade la ideea rezistenței prin cultură a fost invocată de scriitorii din țară. Petru Ursache i-a citat cuvintele de laudă aduse „scriitorilor pribegi”:

„Printre atâtea lucruri triste și amare”, scria istoricul religiilor, „pe care ni le descoperă neconținut exilul, faptul acesta constituie o neașteptată mângâiere. Se va ști mai târziu câte jertfe ascunde această miraculoasă producție literară românească. Și, tot mai târziu, se va înțelege adâncă ei semnificație spirituală și chiar politică, căci se va vedea într-o zi cât de năprasnică răzbate voința de rezistență a neamului întreg, crucificat acasă, în modestele tipărituri literare ale poezilor pribegi și înfomețați”. Și mai dorea să se știe: „că scriitorii din exil nu s-au lăsat abătuți nici de prigoană, nici de lipsuri, nici de indiferența oficialităților. Ei își continuă nu numai creația, ci și difuzarea scrierilor. Uneori ajutați, alteori singuri – de cele mai multe ori singuri, renunțând la o masă mai bună, la o carte, la o cămașă – scriitorii pribegi au izbutit să tipărească nenumăratele reviste, volume și broșuri, iar când n-au putut să le imprime la tipografie, le-au multiplicat la mimeograf”².

La sfârșitul anilor 1940 și în anii 1950, mai mult decât ulterior, exprimarea culturală însemna afirmarea identității prin opoziție cu politica deznaționalizatoare a regimului comunist din România. Nu e întâmplător că ziarele și revistele exilului afixau direct eticheta națională, strivită acasă. Ion Simuț enumeră, în întâmpinarea acestei interpretări, o serie de titluri, printre care „Românul” (1951-1963) și „România” (1956-1971), ziare ale românilor liberi de la New York; „Țara” (1949-1950) și din nou „România” la Roma; „România muncitoare” (1952-1961), la Paris, autodefinită drept revistă socială și politică a sindicalștilor din exil; revista „Carpații” la Madrid (1954-1962, 1972-1989) și tot acolo „Destin” (1951-1972), „revistă de cultură românească”³.

Scrierile și acțiunile altor exilați și, în primul rând, narațiunea referențială a Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca, reprezintă o linie divergentă față de linia teoretizată de Mircea Eliade. Din perspectiva lor, care va deveni „Mesajul” oficiului de la Paris al postului de radio Europa liberă, cel puțin în postalism, omul de cultură, *prin chiar condiția lui de intelectual*, avea ca datorie morală înfruntarea politică a regimului.

În țară, înainte de revoluție, doar disidenții importau și difuzau astfel de idei. Având în vedere propria lor alegere în viață, aceștia tratau cu scepticism salvarea prin artă. O spune Dorin Tudoran, în textul său antologic din 1984, „Frig sau frică?, sau despre condiția intelectualului român de azi”:

Dar mai cred că, perioada pentru care rezistența prin cultură trebuia să fie singură variantă de supraviețuire și de manifestare a intelectualului român exilat intern, rezistența prin cultură, ea singură, nu mai poate fi nici plauzibilă, nici măcar profitabilă. Paradoxal, aici unde „brațul cel lung al revoluției” poate lovi mult mai în voie ca la Paris ori Chicago, tocmai aici renunțarea la rezistență numai prin cultură e posibilă, necesară ca aerul. [...] A continua să reziste doar prin „a face cultură” înseamnă pentru intelectualul român de azi să piardă ultimul tren⁴.

Regăsim tema ultimului tren și în volumul lui Dan Petrescu și Liviu Cangeopol, publicat abia după revoluție*, dar scris și pregătit ca mărturie intelectuală la sfârșitul anilor 1980:

...dacă intelectualii se vor mai deroba prin tergiversări și deliberări îndelungi, vor pierde, ca să zic așa, ultimul tren, se vor declasa, se vor compromite, iar opera lor, ultima salvare, va întâlni doar urechi surde, total nepregătite s-o mai înțeleagă sau s-o mai guste; în rest, a crede că sămânța aruncată de tine va rodi cândva, mai târziu, nu-i decât un fel de a amâna *sine die* ceea ce tu însuși simți că trebuie să faci *acum*. Cât despre cei care se vor trezi *post festum*, ca să facă paradă de „șopârlele” pe care le-au strecurat ei de-a lungul perioadei de restriște, ce să mai vorbim?⁵

Continuarea dezbaterii despre rezistența prin cultură în 1991

Este curios ca în dezbaterile asupra rezistenței prin cultură începută după prăbușirea regimului Ceaușescu, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca să nu fi fost invocați ca prime referințe. Cele două personalități teoretizatoare ale est-eticii lipsesc, practic, din opiniile exprimate pe temă în 1990. La fel se va întâmpla și în anii următori. Nici în revista 22, de care cuplul parizian era foarte apropiat, nu apar analize ale concepției lor despre rezistența prin cultură. La acest aspect al operei Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca, unui cercetător, precum Ana Petrache, vor reveni de abia târziu⁶.

* Câteva fragmente au fost difuzate de Dorin Tudoran la postul de radio Vocea Americii, înainte de revoluție.

Anul 1990 fusese însă tumultuos, judecarea prezentului era mai urgentă decât evaluarea trecutului. Doar spre sfârșitul lui se instalează o oarecare stabilitate, relativă și pernicios orientată. Scade urgența dominantă a evenimentelor din primul an al postcomunismului, când trecerea de la o săptămână la alta însemna tot atâtea viraje prin istorie. Revine timpul de reflecție, condițiile de a o expune devin mai generoase, este tolerată și asumarea deschis subiectivă a trecutului.

Ce descoperim în scrierile din 1991, distribuite în publicațiile pe care le alesesem ca eșantion pentru anul 1990? În revista 22, în al doilea an de la apariție, și-au găsit locul puține texte care implică tema rezistenței prin cultură. Nu putem consemna decât o restituire în luna martie, „Scrisoare către un prieten îndepărtat”, eseul lui Constantin Noica din 1957*, un articol cu titlu clarificator, „Rușine, domnule Mitea”, al lui Gheorghe Grigurcu, motivat de portretul de erou, de disident, de „cel mai cenzurat și supravegheat scriitor din România”, făcut lui Adrian Păunescu de Constantin Mitea⁷, un text nu foarte relevant al lui Alexandru Paleologu, „Despre un anume Constantin Noica”, din luna august⁸ și singura contribuție care are consistență, cea a lui Sorin Alexandrescu, în luna iulie⁹.

Sorin Alexandrescu identifică la intelectualii care au creat în regimul totalitar o funcție critică, în particular, rolul de mediatori sociali între cei care nu aveau puterea să se exprime și cei care se exprimau numai în termenii puterii. În lumea comunismului ceaușist, existau două categorii ale medierii: scribii sau „intelectualii de partid” (gen Adrian Păunescu sau Eugen Barbu, care făceau o falsă mediere și care transmiteau niște decizii) și „negustorii”, care acționau în virtutea unui fel de contract social pentru a asigura „protestul naratorului”. Ceaușescu, afirmă teoreticianul literaturii, făcea diferența între protestul real și protestul ficțiunii. El a acceptat în ficțiune ceea ce nu accepta în planul realului. Exemplele sunt romanele lui Augustin Buzura și anumite lucrări ale lui Marin Preda. Acești autori puteau scrie lucruri dure, dar social erau foarte cuminiți. Concluzia lui Sorin Alexandrescu are miză: „Acest tip de scriitor a făcut cultura română”.

* Publicarea poate să fi fost gândită ca restituire istorică, ținând de cultul lui Noica, în creștere, ori de o punere în discuție a susținerilor surprinzătoare pe care le așternuse pe hârtie filozoful. În scrisoare, Noica face printre altele afirmații compromițătoare precum: „Când vă auzim denunțând comunismul ca [pe] un fenomen maladiv, un cancer ce e de extirpat, ne surprinde la fel de mult ca atunci când îi acordați titlul de splendidă utopie a umanității” (Constantin Noica, „Scrisoare către un prieten îndepărtat”, revista 22, nr. 9 (59), din 8 martie 1991, p. 9).

Disidenții și opozații se aflau în afara sistemului de toleranță din comunism. Primii se exprimau din poziția de cetățean (chiar dacă erau scriitori), singuri; ceilalți se manifestau prin grupuri ca SLOMR și Acțiunea Democratică Română*. „Asumarea statutului de cetățean” este o observație de păstrat pentru conceptualizarea fenomenului rezistenței.

În a doua parte a anului 1991, 22-ul nu a mai publicat nimic semnificativ. Prin comparație, revista *Contrapunct* este bogată. În februarie, *Contrapunct*-ul a dedicat un grupaj disidenței și rezistenței prin cultură, cu titlul „Literatura împotriva dictaturii”¹⁰. În articolul „Disidența de tranziție”, de pe prima pagină, Florin Berindeanu demonstrează cât de fluide erau pe atunci noțiunile – unele sunt fluide și acum –, de vreme ce, în opinia sa, fuseseră foarte mulți disidenți români afară, și deloc în țară, unde ar fi existat doar rezistenți**. Dialogul lui Sorin Matei cu istoricul Andrei Pippidi arată importanța detaliilor pentru gândirea fenomenelor rezistenței și colaboraționismului¹¹. Pippidi afirmă că exista posibilitatea să optezi pentru o traiectorie profesională decentă în perioada pe care el a cunoscut-o, anii 1965-1970 sau anii imediat anteriori. El nu știe mulți istorici cărora să li se fi cerut să facă exces de zel. Cei mai buni studenți alegeau ca specializare istoria antică, istoria Evului Mediu (cazul lui Pippidi) și puteau face meseria onorabil. Desigur, cei care se ocupau de istoria contemporană aveau de îngânat ce apărea în edițiilele *Scînteii*.

Un alt dialog, din nou Sorin Alexandrescu, de data aceasta chestionat de Ion Bogdan Lefter, redactorul-șef al revistei. Principala observație a teoreticianului: dedicarea totală a scriitorilor, după revoluție,

* Acțiunea Democratică Română era o grupare clandestină remarcată și întrucât ceruse în programul organizației respectarea drepturilor minorităților, atitudine rară pe atunci (Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu, *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. II...*, p. 18).

** Berindeanu mai susține că putem vorbi despre o literatură a rezistenței, nu și a disidenței. Nu te poți numi disident autentic până când nu ai un manifest de opoziție răspicat, pe când rezistenții sunt cei care au putut oferi o supapă informativă „pentru biata minte a cititorului îmbăcșit de eternitatea cotidianelor de partid și sindicat”, scriind la reviste precum *România literară*, *Echinox*, *Opinia studențească* ori *Secolul 20*, care „au salvat oameni”. Frontul de rezistență morală a inclus profesori a căror audiență a depășit frontiera literaturii (Nicolae Manolescu, Paul Cornea, Mircea Martin, Marian Papahagi, Florin Manolescu, Silviu Angelescu), iar opera lor a reprezentat act de curaj și rezistență prin distingerea autenticului de fals. Despre Ana Blandiana și Mircea Dinescu aflăm că au trecut „la atac”, iar despre Constantin Noica se susține că propunea o rezistență mediată de efortul înțelegerii filozofice (Florin Berindeanu, „Disidența de tranziție”, *Contrapunct*, nr. 6 (58), 8 februarie 1991, pp. 1 și 15).

ziaristicii și politicii compensează ce nu făcuseră înainte. Alexandrescu crede că „fenomenul rezistenței literare a avut foarte mari efecte, chiar dacă a fost, într-o anumită măsură, limitat”¹².

Conform Elenei Ștefoi, spiritul de frondă a dominat activitatea scriitorilor în ultimii ani ai regimului. Față de incredibilul rafinament represiv al ceaușismului, care a exploatat tendința spre conformare a oamenilor, scriitorul român a ajuns un adversar de temut pentru supraveghetorii și cârmacii dictaturii, chiar dacă doar „tăcând și scriindu-și cărțile”. Prozatorii și poeții au contrazis și înfruntat politica partidului comunist...

...în primul rând prin opțiunea pentru acele moduri de scriitură detestate de propaganda oficială și etichetate din start drept „nepublicabile”. Cu cât tezele și cuvântările cereau o artă care să „plece de la realitate”, robust naționalistă [...], cu atât subiectivitățile creatoare plonjau în parabolic, onirism, abstracționism, magie, textualism, post-modernism¹³.

Hanibal Stănciulescu a onorat tema cu o mărturie dedicată lui Ovid Crohmălniceanu și inițierii de către critic a cenaclului „Junimea”*, iar Ion Stratan a contribuit cu o mărturie asupra conștiinței unei „rezistențe scriitoricești” cu referire la comunitatea căreia îi aparține, Generația '80 (vom reveni)¹⁴.

Inițiatorul anchetei din publicația *Contrapunct*, Ion Bogdan Lefter, a propus o tipologie a fenomenului rezistenței scriitoricești, distingând trei categorii de opoziție: cea implicită, literatura refuzând să ilustreze ideologia oficială și urmându-și propriile criterii profesionale; protestul neobosit al exilului nostru cultural, care a sprijinit rezistența culturală din țară și i-a adăugat propriile-i mesaje; „în sfârșit, opoziția politică asumată în interior, în țară, egală cu o disidență publică”¹⁵. Fiecare categorie suportă nuanțe. O retrospectivă a întregului sistem al rezistenței românești ar trebui să urmărească „acea rețea complexă de atitudini cu laturile lor de fermitate și cu cele de lașitate, cu momente de curaj și cu ezitățile [datorate enormei presiuni a fricii], cu victorii morale și cu drastice sancțiuni represive, cu limpezimi și ambiguități...”. Lor ar trebui să li se facă o „anatomie” detaliată înainte de a încerca să înțelegem lucrurile în ansamblu. Discutarea serioasă a fenomenului opoziției scriitoricești are și rolul de a „neutraliza noua ofensivă anti-intelectuală de azi, care caută – printre altele – să erodeze prin calomniere tocmai prestigiul rezistenței literare de până mai ieri”¹⁶.

* Sprijinul dat celor în al căror talent criticul a crezut „cu o stăruință neobosită” era „o formă benedictină de rezistență”, echivalată cu înțelepciune, har formativ, generozitate (Hanibal Stănciulescu, „Maestrul, fiara, discipolii...”, *Contrapunct*, nr. 21 (124), 12-18 iunie 1992, p. 11).

O antologie a „textelor rezistenței” ar cuprinde, scrie Ion Bogdan Lefter, protestele lui Goma, articolele lui Dumitru Țepeneag (când scriitorul se afla în România), dialogul Țepeneag-Dimov difuzat în 1971, textele „fulminante” ale lui Dorin Tudoran, ale lui Dan Petrescu și Dan Deșliu, poemele de revoltă ale Anei Blandiana, Marianei Marin și Liviu Ioan Stoiciu, textele lui Mircea Dinescu, scrisoarea celor șapte de susținere a poetului și gesturile ulterioare ale lui Al. Călinescu și Radu Enescu, scrisoarea ieșeană legată de Congresul PCR din noiembrie 1989, protestele lui Petru Creția, Alin Teodorescu și Stelian Tănase difuzate în decembrie.

Într-un articol mai vechi reluat în ultimul *Contrapunct* din luna mai, Dorin Tudoran îl citează pe Ion Negoitescu cu un comentariu sceptic, semnificativ pentru o întreagă categorie de autori:

...până în momentul când nu ne vom da seama cu toții și fiecare în sine sa, în fiecare zi, că ne-am făcut și noi vinovați de ceea ce se întâmplă în România sub ochii noștri, nicio îndreptățire nu poate veni din partea noastră pentru societatea românească. Și dacă din partea noastră nu, atunci de unde?*

Bogat în idei, precis, răspunzând întrebărilor implicite ale temei noastre, este dialogul dintre Mircea Iorgulescu și Elena Ștefi¹⁷. Criticul asumă ideea că „vrem sau nu vrem”, în România spiritul de rezistență s-a manifestat mai ales *în* și *prin* cultură. Același lucru s-a petrecut pretutindeni în Est, unde cultura a reprezentat un bastion și un refugiu. Doar că „în România cultura a fost cam singurul bastion și cam singurul refugiu”, iar cultura „a fost redusă (ori restrânsă) la literatură. Originalitatea noastră aceasta e.” Susținerile vor fi însă cu grijă relativizate:

Energiile noastre protestare, atitudinile civice și situarea în istorie s-au exprimat aproape exclusiv în forme artistice și culturale. Nu indirect, ci *mediat*, nu printr-o pură camuflare a „mesajului”, ci printr-o alterare, printr-o deviere integrală a substanței acestuia. Așadar, oarecum vag, imprecis, mai mult ingenios decât riguros, mai mult emoțional decât conceptual, cu o certă predominanță a „artei” asupra „ideilor”. De aici și până la enormitatea de a susține că literatura română „a rezistat” întrucât a continuat să existe n-a fost decât un pas. Scrisul *pieziș*, scrisul *aluziv*, scrisul cu *fitile*, scrisul *pe dedesubt* ar fi, nu-i așa, dovada categorică a minunatei noastre

* Citat din *Scriitorii români și regimul comunist sau vina noastră cea de toate zilele* (Dorin Tudoran, „Frig sau frică, sau despre condiția intelectualului român de azi”, *Contrapunct*, nr. 22 (74), 31 mai 1991, p. 8. Textul a fost scris în 1984 și publicat în revista *l'Alternative*, nr. 23, septembrie-octombrie 1984, pp. 42-43).

rezistențe prin literatură, a tuturor și a fiecăruia în parte: important e să știi să citești, să știi să descifrezi, să știi să interpretezi. Or, indiferent de valoarea artistică, absolut orice text literar este interpretabil. Dați-mi cel mai ceaușist poem al lui Corneliu Vadim Tudor și am să vă demonstrez că este o piesă a rezistenței anticomuniste! Dar nu mai e nevoie să o facem: a făcut-o Edgar Papu, marele nostru umanist, nu?*

Un alt interviu, cu William Totok, aduce surpriza unei viziuni, o putem numi, răsturnată. „M-aș autodefini, mai degrabă, ca un scriitor politic și încerc, în textele pe care le scriu, pe care le-am scris, considerate politice, să ating și un oarecare nivel stilistic”, a scris fostul membru al Grupului de Acțiune Banat. Poetul, care a făcut închisoare opt luni de zile pentru cele puse pe hârtie, a continuat: „A existat, dacă putem s-o numim așa, o rezistență culturală a unui grup de scriitori germani...”¹⁷. Este singurul autor dintre zecile de exemple documentate care asumă condiția politică drept primordială, pentru el, celei artistice.

Contrapunct-ul pe anul 1991 oferă o colecție de observații asupra rezistenței prin cultură și chiar câteva încercări de analiză structurată a fenomenului. Publicația va fi fost o excepție printre celelalte reviste – am văzut, inclusiv revista 22 –, unde tema nu a interesat suficient, ori unde, în alte cazuri, au apărut chiar aprehensiuni**. Pe ansamblul presei culturale, numărul intervențiilor pe subiect – în intervalul de doi ani ales ca prim pas în cercetare – este probabil redutabil și, este de bănuț, cu contribuții citabile. Ca dovadă, în 1991 a fost publicat în *România literară* articolul lui Adrian Marino, intitulat „Rezistența literară”¹⁸, pe care autorul îl prezintă drept „cea

* Citat din *Scriitorii români și regimul comunist sau vina noastră cea de toate zilele* (Dorin Tudoran, „Frig sau frică, sau despre condiția intelectualului român de azi”, *Contrapunct*, nr. 22 (74), 31 mai 1991, p. 8. Textul a fost scris în 1984 și publicat în revista *l'Alternative*, nr. 23, septembrie-octombrie 1984, pp. 42-43).

** Întrebat de Elena Ștefoi despre talent, Iorgulescu a comentat că referirea la talent mai mult încurcă decât lămurește: „Regimul comunist a profitat mult de pe urma unor astfel de confuzii, pe care, de altfel, le-a întreținut și încurajat. Cu participarea noastră, măcar tăcută. [...] breasla n-a ezitat să se ralieze atitudinii oficiale, n-a ezitat să și-o însușească. Și nu oricum: cu un sentiment de ușurare. Da, asta este, n-au talent, de-ai protestează, vor să se facă vâlvă în jurul numelor lor și, cum n-au talent, trec pe politică, ia să ne vedem noi de cărțile noastre, să rezistăm scriind... «Fără talent», deci Paul Goma, [...] «fără talent», Dorin Tudoran...” „...dar vom avea oare, noi, criticii, puterea de a judeca senin și de a spune ceea ce peste câțiva ani va fi un adevăr comun, anume că Monica Lovinescu este unul dintre cei mai importanți critici ai literaturii române postbelice?”

dintâi «sinteză», fie și concisă, pe această temă și care n-a fost contestată, în esență, cel puțin deocamdată, de nimeni...»*. Această „primă sinteză” se reduce totuși la identificarea a două categorii de atitudini (comportamente), fiecare cu subdiviziuni: *rezistența pasivă*, și ea în două trepte: cea spontană, inocentă, care constă în refuzul oricărei forme de colaborare și o alta, conștientă, asumată, de a respinge scrierea la comandă, participarea solicitată la *Omagii etc.*; *rezistența activă politic-literară*, incluzând refuzul explicit de a semna și colabora, încălcarea unei dispoziții legale, precum publicarea clandestină a unor texte, publicarea în condiții ilegale a unor scrieri cu implicații politice directe ș.a.

Articole pe temă au apărut și în ziare, precum eseul lui Virgil Ardelean, „Rezistența prin cultură”¹⁹. În sfârșit, tot în 1991, Gabriela Rusu-Păsărin a inițiat o serie de dialoguri având ca temă disidența/rezistența prin cultură, adunate într-un volum de interviuri publicat peste doi ani²⁰. Autoarea are propria ei definiție a rezistenței prin cultură, pe care o susține cu un ton militant:

A fost în primul rând o rezistență la sistemul axiologic instaurat de dictatură, o luptă față de incultură ca program și, mai ales, o rezistență la promovarea nonvalorii în creație. A fost o formă de rezistență mai puțin vizibilă, pentru că sistemul totalitar a folosit lupta deschisă, atacul frontal, de amploare, împotriva creației adevărate, împotriva talentului. Din exterior, privity cu detașare, cele două forme de luptă ofereau, în final, o imagine dezolantă. Cei superficiali sesizau doar evidentul (și acesta viza strangularea culturii, încadrarea ei în tipare rigide, cu valoare efemeră sau falsă valoare, la care se supuneau aproape toți). Doar cei de bună-credință, cei ce nu se lăsau copleșiți de formele evidente, puteau simți că în subteran se purtau lupte acerbe pentru demolarea din interior a sistemului. A fost o rezistență la nonvaloare prin crearea unor valori, pe care timpul deja le-a validat. Alături de rezistența în plan axiologic s-a dus o luptă permanentă pentru a rezista în plan moral. Aici, culpabilizările, astăzi, sunt dintre cele mai acute²¹.

* O mărturisește Ioan Milea: „În domeniul vieții literare, tendința de a mușamaliza problema comunismului s-a manifestat prin refuzul, uneori plictisit, alteori agresiv, de a discuta în mod serios și aprofundat fenomenul colaborării cu puterea totalitară. Și mi-aș îngădui, aici, un exemplu personal. În primăvara lui 1990, când, cu naiv entuziasm, am încercat să inițiez la revista *Tribuna* din Cluj o anchetă pe această temă (se intitula chiar așa: *Colaboraționismul literar*), nu mică mi-a fost mirarea să constat că mulți, foarte mulți dintre cei invitați să răspundă nu au făcut-o. Atunci, nu prea înțelegeam de ce. Acum însă înțeleg. Cauza era teama de adevăr, de a-ți recunoaște eventual, propria vinovăție, oricât de neînsemnată ar fi ea” (Ioan Milea, „În cunoștința de cauză”, *Contrapunct*, nr. 13 (65), 29 martie 1991, p. 4).

Lista oamenilor de cultură invitați să răspundă, precum și întrebările, sugerează că lucrarea în devenire a Gabrielei Rusu-Păsărin era mai puțin o cercetare, cât asumarea unei poziții cu substrat politic. Cu excepția lui Adrian Marino și Alexandru Piru, singurii despre care putem spune că aveau o abordare lipsită de tendențiozitate la începutul anilor 1990, ceilalți intervievați erau fie proto-croniști (Dumitru Stăniloae, Edgar Papu, Dumitru Vatamaniuc, George Munteanu, Nistor Vornicescu, Paul Anghel etc.), fie implicați în conflictele simbolice cu substrat politic (Virgil Cândea, Eugen Simion, Fănuș Neagu, Dumitru Micu). Am dat mai multă atenție inițiativei, întrucât demersul Gabrielei Rusu-Păsărin este semnificativ pentru dificultățile care apar la trecerea în revistă a dezbaterilor privind rezistența prin cultură: unele exprimă opinii și analize, altele țin de o agendă personală ori de grup.

*

Parcurgerea întregii prese și a cărților apărute la începutul anilor 1990 pentru a culege opinii despre rezistența culturală ar fi nu doar excesivă, ci și de utilitate redusă. În acea perioadă, turbure și tulburată, nu existase suficient timp pentru analize capabile să împingă conceptele înainte. La nivelul de elaborare (sau non-elaborare) a articolelor de presă, din săptămânale sau lunare, intervențiile se suprapun reluând sau brodând în jurul unor observații comune. Dacă s-ar fi întâmplat altfel, contribuțiile de la începutul anilor 1990 s-ar fi regăsit în dezbaterile de astăzi asupra rezistenței prin cultură, ridicându-i standardele.

Turnul Babel al opiniilor despre rezistență, colaboraționism și represiune

Ce am putut constata din două reviste, cele mai active pe subiect, timp de doi ani, în plină perioadă de reflecție asupra lumii pe care revoluția o lăsase în urmă? Materialul cules se reduce la o colecție de păreri, idei, unele evident gratuite, altele structurate; există dificultăți în a lucra cu noțiunile (afară au existat disidenți, în țară doar rezistenți), dar și autori cu idei organizate, cu interes pentru tipologii (Sorin Alexandrescu, Ion Bogdan Lefter). Inventarul, cât de limitat a fost să fie, surprinde întregi categorii de interpretare a relației intelectualilor, scriitorilor, artiștilor cu regimul comunist din perspectiva „rezistenței prin cultură”.

Am identificat „clasa scepticilor”, unii dintre ei exprimându-se în formule patetice. Pentru Ion Negoïtescu, cu toții (scriitorii) și fiecare

în sinea sa, în fiecare zi, s-ar fi făcut vinovați de ceea ce se întâmpla în România sub ochii noștri. Urmează un larg teritoriu al nuanțelor, degradeurilor, susținute eventual prin inferențe paradoxale: conform lui Mircea Iorgulescu, în România spiritul de rezistență s-a manifestat mai ales *în și prin* cultură; în același timp, este o enormitate susținerea că literatura română „a rezistat” întrucât a continuat să existe. La celălalt capăt al interpretărilor, cel afirmativ și declamativ, scriitorul român a ajuns un adversar de temut al dictaturii, chiar dacă doar „tăcând și scriindu-și cărțile”. Sau, conform narațiunilor apologetice, rezistența, singulară, de mic grup ori a unei întregi bresle, a avut pur și simplu măreție.

Din anul 1992 încoace, părerile, opiniile, ideile s-au repetat, s-au adăugat, s-au amendat, s-au înmulțit, eventual au fost propuse tipologii mai elaborate. Conferințele, colecțiile de reviste, câteva cărți – nu multe totuși – și, mai nou, televiziunea și Internetul alimentează cazuistica „rezistenței prin cultură” periodic, ducând la o abundență greu de organizat. Mai ales după deschiderea Arhivei Securității, cercetătorii au deschis șantiere investigând istoria a noi comunități profesionale: ale practicanților de arte vizuale²⁴, ale medicilor, ale arhitecților²⁵. Au apărut nuanțe: adresate unui public limitat, operele artiștilor plastici intrau în evaluarea structurilor Uniunii Artiștilor Plastici și a altor instituții, înainte de a ajunge în fața evaluatorilor Securității²⁶; somitățile medicale au practicat o „rezistență de zi cu zi”, posibilă datorită mării lor utilități sociale^{*}; arhitecții aveau o situație aparte între alți creatori, întrucât statul comunist era singurul client care le putea oferi șansa să-și probeze excelența în meserie²⁷.

În ciuda marelui număr de intervenții pe subiect, nu s-a impus totuși un nucleu referențial al interpretărilor, cum se întâmplă când o temă intră pe agenda de lucru a unei comunități aplecate asupra un subiect comun. Ca urmare, am sintetizat rezultatele investigației în forma neproblematică a categoriilor opinii afirmative/opinii sceptice^{**}. Rămân subreprezentate tocmai judecățile foarte nuanțate, dar

* Au fost incluse în această categorie scrierea de memorii și ascunderea caietelor periculoase, recitarea cursurilor în timpul detenției, referirea în timpul prelegerilor la tradițiile Occidentului, insistența de a obține clădiri de lucru elegante pentru studenți, folosirea unei ținute elegante, salvarea cărților care conțineau fotografiile interzise (ale regilor României) și trebuiau deci aruncate, prin împăturirea filelor „subversive” (Cristian Bârsu, Bogdan Chiorean, Alexandru Ilie, „Everyday Forms of Resistance in the Academic Life of the Cluj Institute of Medicine and Pharmacy During the 1950s and 1960s”, Conferința „Linking Past, Present and Future: The 25th Anniversary of Regime Change in Romania and Moldova (1989/1991)”, Bucharest on June 17-19, 2015 – text nepublicat).

** Viorel Nistor a găsit o formulare tranșantă pentru această pendulare între două poziții opuse: „Concept greu de apucat și delimitat, «rezistența

în sensul acesta bătând pasul pe loc, de genul celor ale lui Mircea Martin din des citatul eseu-în-serial: „Cultura română între comunism și naționalism”, publicat în revista 22 începând cu toamna anului 2002²⁸. Greu de plasat în inventar este și invocarea declarațiilor tip: „Am făcut cultură, nu ne-am compromis”, doar pentru a le pune în umbra neasumării riscului și sacrificiului implicate de opoziția politică²⁹.

Am scos din sfera noastră de interes literatura revizionistă* sau cea a deriziunii**, care încurcă lucrurile chiar atunci când au

prin cultură» este, într-o exprimare dostoevskiană, un fel de «bătă cu două capete»: depinde de unde o apuci” (Viorel Nistor, „Rezistența prin cultură în spațiul românesc postbelic”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai-Ephemerides*, nr. 2, 2009, p. 434).

* Ca exemplu al tipologiei, semnalăm „studiul” coordonat de Radu Baltasiu, autori Radu Baltasiu, Ilie Bădescu, Ovidiana Bulumac, Lucian Dumitrescu, Adela Șerban, „Modernități fracturate: 1944-1989, 1990-2009. Elitele, România și «Europa» (partea a II-a)” (*Etnosfera*, nr. 5, octombrie 2009). Conform acestuia, exponenții rezistenței prin cultură (subiectul studiului) ar fi fost Nicolae Labiș, Marin Preda, Ion Lăncrănjan, Dinu Săraru, Paul Anghel, Augustin Buzura, Ioan Alexandru, Adrian Păunescu, Nichita Stănescu, Marin Sorescu. „Producția” a fost elaborată sub egida Centrului European de Studii în Probleme Etnice, în colaborare cu Universitatea din Göttingen, s-a bucurat de finanțarea Fundației Volkswagen și a fost prezentată la Varșovia în cadrul unui simpozion științific în luna iulie 2009.

** De genul „disidenței prin scrisori” (formularea lui C. Stănescu, *apud* Liviu Malița, *Ceaușescu, critic literar*, București, Editura Vremea, 2007, p. 7). Tipice sunt cuvântările lui Andrei Pleșu despre rezistența prin excesul de mâncare (conferința de la Iași, 2011), sau samizdatul mâncării („Categorica care a «rezistat» cel mai bine în România sunt gospodinele. În România, dacă a existat un samizdat, a fost samizdatul mâncării. S-a creat un *underground* extraordinar al procurării de mâncare, ce a creat confuzii enorme în mintea străinilor care veneau aici. Erau invitați acasă, îndopați până la leșin, în timp ce auzeau ce groaznică e situațiunea” – Cosmin Navadaru, „Andrei Pleșu: În România, dacă a existat un samizdat, a fost samizdatul mâncării” (<http://life.hotnews.ro>). Discursurile din intervențiile amintite, mai curând ironice decât ludice, propun o imagine debusolantă privind realitățile acelor vremuri. Citorului care nu a trăit dramatica luptă pentru supraviețuire i se spune astăzi că, prin anii cozilor la mâncare, românii deschideau străinilor casele și apoi îi îmbuibau din depozitele supraîncărcate de alimente ale gospodinelor. Autorul citat a făcut și referiri la rezistența prin cultură care ies din sfera derizoriului, inițial negând valoarea noțiunii, dar în ultimul timp (vezi documentarul „Libertatea acidă a singurătății – Corneliu Baba”) valorizând-o: „...în planul domeniilor legate de ideologie, creativitate, cultură, cercetare și așa mai departe, putem accepta termenul «rezistență», în situațiile în care autorul, creatorul, nu face concesii ideologice și nu cedează în fața politicului”.

sens^{*}, sau cea care duce subiectul în domenii „riscante” întrucât, în lipsa investigațiilor, s-ar putea ca drumul să fie închis^{**}. Semnalăm existența unor cărți care folosesc titlul rezistenței într-un sens retoric – de genul *Rezistența prin teatru*³⁰ – și deci pentru cercetare irelevante. În sfârșit, nu vom pune în dialog problematica apărării valorilor culturale în comunism cu preocupările actuale pentru o „rezistență în vremuri potrivnice”^{***}, sau o „rezistență prin nuanțare”³¹ etc.

Categoria opiniilor afirmative

Am renunțat la un inventar exhaustiv al dezbaterii postcomuniste cu privire la rezistența prin cultură întrucât acesta ar arăta, din cauza abundenței, haotic, și ar rămâne oricum la un rol descriptiv^{****}. Investigația noastră, parțială dar largă, pare să fi identificat principalele categorii care acoperă temele asociate ale represiunii, colaboraționismului și rezistenței. Lucrările publicate după anul 2000

* Vezi interpretarea glumelor „ca strategie a rezistenței” (Miriam Cihodariu, Lucian-Ștefan Dumitrescu, „Everyday Resistance Practices in Ceaușescu’s Romania. Romanian Exceptionalism in the Leader’s Image in Popular Jokes and Its Lore Echoes”, Conferința *Memory of Everyday Collaboration with the Communist Regimes in Eastern Europe*, Budapesta, 23-26 octombrie 2013). Autorul face observația că nu au existat glume notorii despre Securitate, iar din cele ce-l privesc pe Nicolae Ceaușescu, autocratul iese neașteptat de bine: „Aceste glume au hrănit o anumită formă a excepționalismului românesc, credința că deși președintele nostru nu este chiar unul mare, el rămâne cel mai bun [...] prin comparație cu corespondenții săi deloc excepționali”.

** De genul rolul politic al matematicii, aceasta fiind „izvorul tuturor bunătăților, căci «singurul lucru inteligent din România de atunci era matematica». Riemann contra lui Marx, Țițeica și Barbilian contra soților Ceaușescu, algebra și geometria drept stăvilor împotriva cohortelor posesoare de carnet de partid” (Alexandra Găușan, „Totuși, cine pentru cine a murit? @ Bogdan Suceavă”, *Echinoc*, 18 martie 2011). Formula „domeniu riscant” are aici sensul „nesigur, deoarece nu este explorat”. Solomon Marcus a atras atenția, în câteva ocazii, asupra relației tensionate dintre personalitățile matematicii românești și autoritățile comuniste, dar nu știm să existe vreo cercetare pe subiect.

*** În sensul dat de Carmen Mușat, de împotrivire la prostul gust, imposură, tentative de manipulare etc. (Carmen Mușat, „Despre rezistență în vremuri potrivnice”, *Observator cultural*, nr. 600, 2011).

**** Este o abordare până la un punct diferită de propunerea lui Adrian Marino: „Toate contribuțiile sunt deci bine venite, deoarece numai în acest mod conceptul de «rezistență literară» și «culturală» poate fi definit cu mai multă rigoare” (Adrian Marino, „Rezistența culturală, o problemă deschisă”, în Adrian Marino, *Politică și cultură...*, p. 28). Entuziasmul arhivistic trebuie uneori temperat de eficacitatea metodologică.

nu par să fi adăugat vreo categorie specifică în raport cu dezbaterile din 1990-1991*. Deși materialul empiric este suficient de bogat ca să permită cercetări bazate pe alte selecții decât eșantionul cu care operăm aici, apare puțin probabil să se ajungă la o listă de categorii semnificativ diferită.

Situarea cea mai radical-positivă în raport cu triada represiune-colaboraționism-rezistență identifică rezistența prin cultură cu *orice manifestare autentică*. O formă neconvențională a acestei interpretări propune Irena Talaban, pentru care o...

...minoritate anonimă și necunoscută respingea comunismul în mod visceral, fără să-și pună întrebări, nici referitor la motivele care o făceau să reacționeze ca atare, nici privitor la scopul de atins. Era o rezistență de o simplitate organică, rezistența nucleului cultural al Carpaților, acest nucleu care nu i se opusese în mod special nici lui Ceaușescu, nici lui Stalin, nici lui Lenin, dar care excludea, cu îndârjire mută, orice sistem care pretindea că fabrică omul nou³².

„Nucleul cultural al Carpaților”, țărani din văi și de pe culmi care își urmau viața lor păstrată în obiceiuri ancestrale, aflați, în acest fel, în afara istoriei, reprezentau, în viziunea autoarei, modelul rezistenței – ceea ce definește „rezistența la sistem” ca existență în afara sistemului.

O perspectivă doar ușor mai puțin extremă extinde rezistența prin cultură la cultura de masă – cultura populară. Cosmin Navadaru îi dă exemplul pe cititorii care împrumutau în anii 1950 cărți trecute la index, sau le copiau de mână (cu riscul închisorii), și pe cei care în anii 1980 umblau pe la tarabe să cumpere *Cel mai iubit dintre pământeni*. Ei au „rezistat” și au constituit după 1990 un fel de bază a societății civile. Comportamentul lor a avut consecințe politice... în postcomunism:

Să ne închipuim cum ar arăta societatea românească fără acești oameni care au avut un anumit orizont intelectual, care au citit niște cărți ce nu erau „recomandate” de Partid. Au rămas, atât cât s-a putut, la curent cu ce se întâmpla în lume, și-au format un anumit orizont estetic, anumite gusturi. Nu constituie elită intelectuală, ci clasa de mijloc, dar ei au fost oamenii care au putut să se adapteze mult mai repede și mai bine și la democrație, și la economie de piață, dar în primul rând la un discurs public rostit în libertate³³.

* Vezi, spre exemplu, lucrarea Sandei Cordoș, „Rezistența în literatură” (în Corin Braga (coord.), *Concepte și metode în cercetarea imaginarii*. *Dezbaterile Phantasma*, Iași, Polirom, 2007), care a selectat opiniile altor autori decât cei „frecvențați” de noi (Mircea Martin, I.D. Sârbu, Mircea Zăciu...).

O variantă care completează perspectiva anterioară îi aparține Anei Blandiana: a existat o rezistență (prin cultură) cu ajutorul publicului. Între autor și public se forma pe vremuri o legătură tainică, ultimul devenea complice, potențând astfel capacitatea de împotrivire a creatorului. Oricât de radicale par astfel de viziuni, ele sunt împărțășite neobișnuit de larg când persoana onorată cu eticheta de rezistent slujea cultura înaltă. În această categorie intră ideea Elenei Ștefoi, deja amintită: dacă taci și îți scrii cărțile în alt mod decât cel dorit de propagandă, te afli pe teritoriul rezistenței. Regăsim același tip de generalizare la Doru Pop:

Orice formă de manifestare a intelectualității autentice constituie un act de rezistență. Adică toate mecanismele acestea alternative de manifestare a intelectului pe care tu, într-un fel, le desconsideri, începând de la literatura religioasă, fie ea de înaltă valoare – Gyr și așa mai departe –, până la activitățile acestea cotidiene, respectiv scrisori, corespondența cu scriitorii din străinătate, au reprezentat toate, în felul lor, mecanisme ale rezistenței...³⁴.

Aportul viziunii lui Pop nu constă în reluarea criteriului autenticității, ci ideea că rezistența s-ar fi manifestat și prin actele private (corespondență), nu doar prin cele publice.

Apropiată categoriei anterioare, puțin mai sceptică în ce privește puterea culturii de a susține societatea, este ideea că literatura, deși nu are statutul rezistenței, căpătase un anumit statut subversiv. Pentru Mircea Nedelciu, „Marea calitate [în artă] golește mintea cititorului de mare parte din șabloanele receptării literaturii, îi turmentează așteptările pregătindu-l parcă pentru a recepta ceva nou, ceva care trebuie să vină”³⁵. Sau, în cuvintele Adinei Dințoiu, „literatura sofisticată, literatura de «mare calitate» trezește conștiința socială și politică a cititorului și subminează statu quo-ul”³⁶. Capacitatea de „a submina” este consecința exhibării convențiilor literare și auto-referențialității. Scriitorul contestă o astfel de putere formelor minore ale literaturii, „esopice” sau ascunzând „șopârle”, *i.e.* literatura micilor aluzii pierdute într-un conformism de ansamblu al textului, celebrate de autorii care o instrumentalizează.

Ion Stratan, amintit și el anterior, adaugă un exemplu categoriei:

Răspândiți prin sate sau orașele depărtate ca dascăli, unii fără serviciu sau câștigându-ne existența în afara profesiei, reușiserăm să ne unim forțele în formare și nu numai să tragem o linie definitivă sub suma vidă a oricărui poem patriotard, ci să ne și manifestăm rezistența față de realitățile unei societăți subumane. Căile din text erau două – abstragerea distantă și idealistă, violentă prin falia pe care o făcea în realitatea cenușie, și ironie, de la zeflema la farsa tragică. Atât am putut face noi, cei care până la revoluție nu am

putut publica nimic, „moromeții” ca Iaru și cu mine, cărora le-au fost refuzate de către Securitate toate cele patru invitații la Bienalele de Poezie de la Liège...³⁷.

Această poziție larg împărtășită între optzeciști, care acordă culturii (literaturii) autentice demnitatea rezistenței sau cel puțin a subversiunii, pare similară leit motivului discursurilor tip Nicolae Breban, Virgil Cândea, Dan Berindei, citați, și al multor oameni care, într-un fel sau altul, găsiseră o cale de adaptare la regim. Reamintim categoria cu următorul citat, tranșant, din Eugen Simion:

Așadar: rezistența prin estetic (rezistența prin cultură) a reprezentat sau nu o formă de opoziție față de regimul totalitar sau doar o formă de pactizare cu regimul opresiv, o mică și profitabilă evaziune din istorie? În 1990, remarc, nu eram singurul care credea că orice operă valoroasă este o formă de rezistență față de opresiunea ideologică, morală și politică, o victorie, în fond, a spiritului creator în istorie. În orice istorie...*

De remarcat diferența de stil, de ton și de argumente între cele două categorii de literați care, la nivelul abstract al ideii despre rolul politic al artei, par să se afle în consens. Știm și că beneficiarii statutului de scriitor-membru al „castei” (formularea lui Ștefan Borbély³⁸) și generația de poeți și romancieri, „moromeții” ca Iaru și Stratan, trimiși prin satele și orașele patriei și refuzați la pașapoarte, se află în divergență în privința interpretării trecutului. În ce măsură pot ei popula o aceeași categorie?

Paradoxul arată că a vorbi despre represiune, rezistență culturală și colaboraționism „în general” ne duce pe un drum prea repede strămt. Represiunea nu a fost aceeași pe parcursul comunismului. Într-un fel se poate judeca obediența unui intelectual în anii 1950, altfel în anii 1980. Afirmatia e banală, în schimb mai puțin evident este faptul că în aceeași perioadă istorică, intelectualii, scriitorii, artiștii plastici etc. erau tratați diferit pentru aceleași fapte. La diferențele individuale (un exemplu: Adrian Păunescu *versus* Ileana Mălăncioiu) se adaugă unele colective (beneficiarii liberalizării de la începutul ceaușismului și Generația '80).

* Eugen Simion, „Însemnări mărunte despre rezistența prin cultură și despre un român care schimbă lumea”, *Cultura*, 20 mai 2010. Iată portretul lui Eugen Simion, propus de M. Nițescu: „Prudent, calculat și conformist, fără a contraveni cu nici o iotă liniei oficiale a momentului, E. Simion a reușit să evite excesele proletcultiste, violențele de limbaj, atitudinile nete, cu alte cuvinte, a reușit rara performanță de a fi mereu pe «linie», fără a se compromite prea mult și fără a supăra grav pe cineva” (M. Nițescu, *op. cit.*, pp. 278-279).

Distincția de atitudine și de comportament a organelor represive în ce-i privește pe scriitori este confirmată prin chiar documentele Securității. O înregistrare din 18 decembrie 1971 reproduce discuția lui Nicolae Manolescu cu Geta Dimisianu, de unde aflăm că Gabriel Dimisianu tocmai primise vizita unui căpitan de Securitate: ofițerul îi înmânase o citație să se prezinte ca martor al acuzării la Tribunalul Militar al județului Constanța, unde se desfășura procesul unui poet din județ pentru niște versuri considerate de acel căpitan ca fiind antistatale. Lui Gabriel Dimisianu, poeziile incriminate, citite la cenaclul revistei *Tomis*, la care participase, i s-au părut „destul de inofensive”. Un caz similar i se întâmplase lui Geo Dumitrescu, citat ca martor la Tribunalul Militar al județului Bacău, pentru versuri trimise de cineva la poșta redacției.

S-au făcut comentarii, scrie ofițerul în continuarea înregistrării. Unul: „Fiind mai greu să se lege de poeți recunoscuți, forurile directe se leagă de veleitari”. Al doilea, al lui Nicolae Manolescu: „... de fapt poeziile pe care le publică Păunescu și Jebeleanu în «Lucefărul» sunt aproape incendiare. Dacă s-ar adopta și față de ei poziția adoptată față de cei doi necunoscuți ar trebui condamnați la muncă silnică pe viață”^{*}.

Securitatea folosea tactici și instrumente specifice în funcție de categoriile profesionale și de „etajele” din cadrul lor. Contau și alte criterii; între ele, identitatea etnică. Aceasta va căpăta, în evoluția național-comunismului românesc, un rol din ce în ce mai important. Markó Béla dă câteva exemple dintre prietenii săi maghiari care au fost sancționați în anii 1970, perioadă când totuși „puterea încerca să se poarte cu mânuși. De dragul aparențelor...”³⁹. Pe Vilmos Ágoston l-au exmatriculat cu mare tam-tam de la facultate, câțiva ani mai

* Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 137592, vol. 3, ff. 77v, 78, 78v. Cu ajutorul arhivei Securității, astăzi știm că în privința opiniilor în materie de valori culturale și chiar a criticilor private față de felul cum mergeau lucrurile în comunism, oamenii de cultură recunoscuți aveau aproape imunitate. Dacă nu contestau public regimul și, mai ales, familia Ceaușescu, nu aveau a se teme decât de eventuale tracasări. Excesele care apar astăzi în evaluarea consecințelor urmăririi informative sunt menite să coloreze eroic trecutul unor intelectuali. Împrejurarea că Eugen Barbu, Corneliu Vadim Tudor ori Adrian Păunescu erau urmăriți de Securitate nu schimbă faptul că au fost instrumente cheie ale politicii regimului în materie culturală. Când scrie: „Până în 1989, notele informative ale lui Chețan umpluseră un dosar suficient de consistent ca să declanșeze procesul unui nou «lot» Noica. Istoria a vrut altfel, scutindu-i pe pătinișeni de ispășiri penale” (Sorin Lavric, „Delațiunea ca act spiritual”, *România literară*, nr. 44, 2013, p. 9), Sorin Lavric contrazice nu doar ce știm din dosarele unor Constantin Noica, Gabriel Liiceanu și ale altor pătinișeni, ci și 25 de ani de istoriografie postcomunistă.

târziu „a urmat cazul lui Pethő László, scopul fiind același: crearea unui exemplu. A stat aproape opt luni la închisoare din motive politice. Nu au existat clișee, întotdeauna inventau alte motive”⁴⁰.

La necesitatea de a ține cont de contextele și gradele diferite ale acțiunii represive, se adaugă nevoia de a lua în considerare relația deloc simplă dintre devoțiunea pentru actul de cultură (calificată ca „rezistență”) și colaboraționism. Una și alta au stat într-o relație tensionată, dar nu într-una de incompatibilitate. Asupra acestui subiect vom reveni. Nichita Stănescu a servit Poezia, dar a asistat în numeroase situații și aparatul de control al partidului. Nicolae Breban a susținut o luptă de hărțuire pentru fiecare roman depus la edituri. Dar, în perioada lui de glorie, accepta să scrie un articol pe an la *Scînteia*, „pentru a-și putea face liniștit de cap”. Virgil Cândea și Dan Berindei au condus cercetări care fac parte din bibliografia stabilă a domeniului; au fost în același timp activi agenți de influență. Exemplele pot continua.

În eseuul său „Rezistența culturală, o problemă deschisă”, Adrian Marino aduce argumente liniei afirmative. Cercetarea rezistenței prin cultură ar avea miză, întrucât „opозиția intelectuală a fost singura rezistență serioasă împotriva regimului”*. A existat o cultură alternativă, și ea a înfruntat cultura oficială. Avem de făcut distincție între formele active și pasive ale rezistenței, incluzând: creațiile culturale din anii 1960-1980 care înfrângeau obstacolele ideologice; exprimarea spiritului critic liber, cu ignorarea sau eludarea normelor, dogmelor și directivelor; folosirea unui alt limbaj decât cel de lemn al criticii oficiale; punerea în circulație, în paginile unor reviste neconformiste, a valorilor liberale occidentale; transgresarea dispozițiilor cenzurii; literatura de sertar, scrierile scoase clandestin din țară și publicate în străinătate, escapadele radiofonice cu texte scrise la Europa liberă sau Vocea Americii, difuzate sub pseudonim ș.a.

Categoria opiniilor sceptice

Revenim la tipologia opiniilor despre „rezistența prin cultură”. Scepticii consideră sintagma lipsită de conținut. Rezistență la regim ar fi dovedit doar disidenții care prin acte și scrieri s-au opus deschis, explicit, regimului (Paul Goma, Doina Cornea, Vasile Paraschiv, Mihai Botez etc.), oamenii care au acționat împotriva acestuia inițiind sindicate (SLOMR), creând grupuri subversive (Dumitru Iuga) ori au participat la revolte (Petroșani, Brașov). Când punem față în față „rezistența autentică” cu formele „așa-zisei rezistențe prin cultură”

* Cu amendamentul că o astfel de opoziție a fost tolerată, acceptată, suportată de regim, întrucât o represiune globală ar fi pulverizat mitul fundamental al regimului (Adrian Marino, *Politică și cultură...*, pp. 32-33).

realizăm, comentează scepticii, artificialitatea ultimei. Referindu-se la una dintre variantele cele mai cunoscute ale pretențiilor de rezistență culturală, Flori Bălănescu susține ideea anterioară cu o imagine îngroșată: „Prin comparație, dacă acțiunile opozanților seamănă cu o carte deschisă, aflată la vedere atunci, acum și peste timp, «Școala de la Păltiniș» pare o sferă plutind prin abisul totalitar, a cărei altitudine (necesară pentru a nu se izbi de pământ) este susținută de regim”⁴¹. Tot o formulă intens negaționistă alege Ovidiu Pecican:

Când aud această sintagmă, mă apucă aproape instantaneu durerea de dinți. Cum să rezisti, domnule, prin cultură? E posibil așa ceva? Și dacă e posibil să rezisti într-adevăr prin cultură (și nu pur și simplu să trăiești prin ea, să-ți filtrezi existența într-o manieră superioară), atunci de ce se folosește această expresie care sună groaznic? Parcă e în limba de lemn a literaturii noastre⁴².

Gheorghe Grigurcu adâncește interpretarea lui Pecican cu referire la trei perioade istorice în care ar fi de discutat, specific, despre rezistența prin cultură: perioada „proletcultismului torențial”, 1947-1965, perioada 1965-1971 (a firavei liberalizării) și intervalul 1971-1989, al reînghețului instaurat prin „tezele din iulie”:

Voi [...] nota două semne de întrebare care apasă asupra conceptului. În primul rând, rezistența prin cultură se voia un fel de rezistență globală, un fel de opoziție la regim, care să reunească și postura civică, și postura politică, ceea ce desigur este un mare sofism, întrucât era vorba tocmai de o mască a insuficienței împotriviri pe plan civic și politic. Deci era un truc prin care se camufla tocmai ceea ce nu au realizat scriitorii și intelectualii noștri în relațiile lor, nu o dată oportuniste și lașe, dacă nu cumva de capitulare totală, față de regimul comunist. Al doilea semn de întrebare asupra sintagmei în discuție apare legat de maxima ei extensie. Dacă luăm în accepția sa perfid generalizatoare rezistența prin cultură, ea ar constitui o justificare, un alibi până și pentru compromisurile cele mai impardonabile⁴³.

Fără să aibă formulări tranșante, Ana-Maria Cătănuș leagă rezistența prin cultură de o retorică justificatoare. Noțiunea ar reprezenta „încercările mediului literar de a răspunde acuzațiilor referitoare la conformismul care a caracterizat această categorie socio-profesională în cea mai mare parte a perioadei comuniste”⁴⁴.

Răspunzând unui articol al lui Val Condurache și argumentului său, că ar fi existat o pleiadă de scriitori care n-au acceptat compromisul cu dictatura întrucât au apărat autonomia esteticului, Dumitru Ungureanu a contraargumentat cu referință la etică. Cine apără autonomia esteticului își apără doar propriile interese. Evazionismul

est-etic, literar și social, este pur și simplu nociv. Muritorul de rând, convins că trăiește doar o dată și trăiește rău, avea nevoie de *etic*. Or, curajul lui Nichita Stănescu, Marin Preda, Constantin Noica era... estetic. Le-a lipsit, într-o măsură diferită, *curajul etic*. Vocea scriitorului era mai bine pricepută și crezută. De vreme ce scriitorul s-a identificat cu conștiința națională, iar puterii de nimic nu i-a fost mai mult teamă decât de forța cuvântului, scriitorul era dator să facă proba curajului etic⁴⁵.

Ungureanu apreciază apărarea autonomiei esteticului. Este o atitudine care merită recunoașterea societății. Doar că intelectualilor și artiștilor li se cerea mai mult, o atitudine etică, ceea ce, în context, însemna atitudine politică.

*

Ar exista și o poziție intermediară între cele două categorii: afirmativă, „cultura autentică a însemnat rezistență politică”, și sceptică, „cultura autentică nu a avut relevanță politică”. Vorbind despre un „specific al contextului românesc”, *Raportul final* aduce în discuție această „altă formă de respingere a cooptării” decât disidența. Mult mai bine reprezentată, categoria include personalitățile care nici nu au criticat regimul, dar nici nu l-au susținut deschis. Iată „evaluarea” *Raportului final*:

În condițiile în care disidenți români au fost mult mai puțini decât în alte țări, „rezistenții” – tolerați de regim, dar neînregimentați lui – au contribuit semnificativ alături de disidenți la limitarea controlului ideologic al partidului. Deși nu au fost persecutați de Securitate precum disidenții și nu se pot încadra în categoria victimelor comunismului, „rezistenții” au fost, în general, urmăriți de poliția politică, marginalizați profesional și împiedicați să aibă o carieră normală în condițiile în care regimul răsplătea exclusiv mediocritatea obediență partidului. În domeniile umaniste și artistice, existența unei asemenea categorii de persoane, al căror scop nu era criticarea regimului, ci simpla supraviețuire onestă în cadrul profesiei așezate, a fost semnificativă și pentru faptul că a contracarat amatorismul promovat intens de regim mai ales după înființarea, în anul 1976, a festivalului „Cântarea României”⁴⁶.

Ar exista deci o componentă politică a rezistenței prin cultură: limitarea controlului ideologic al partidului. Acesta este un merit, dar aflat în umbra rezistenței asumate de disidenți și opozanți. Prin natura lor, de organizare a diversității cazurilor, deci de recunoaștere a varietății ireductibile a situațiilor, tipologiile construite de Adrian Marino, Ion Bogdan Lefter, Sorin Alexandrescu, Petru Creția ș.a. susțin importanța nuanțurilor. Ele descriu categorii de comportamente care

reflectă situarea complexă a oamenilor de cultură față de regimul comunist, între care rezistența prin cultură ar fi doar o variantă. Acești gânditori au subliniat și nevoia de a distinge, între alte categorii, „rezistența prin literatură”, cea mai largă comunitate profesională care poate asuma rezistența prin cultură fiind scriitorii. Ar fi de reținut și încercările de nuanțare a fenomenului numit „rezistență prin cultură” prin contestarea construcției sintagmatiche ca atare. Gabriela Adameșteanu a propus formularea „rezistența *pentru* cultură”: „Eu nu cred că trebuie să spui: «Eu am făcut rezistență prin cultură». Dar că a existat o rezistență *pentru* cultură, asta cred”*. Formula „supraviețuirea prin cultură” a constituit o referință în dezbaterile Centrului de cercetare a imaginarului Phantasma din Cluj. În prezentarea Ruxandrei Cesereanu: „Supraviețuirea prin lectură (literatură, filozofie etc.) era un pansament, o pilulă, un medicament, dar nu o rezistență. Se supraviețuia citindu-se profesionist și masiv, ca să se scape de tumultul cotidianului comunist”⁴⁷. Universitară din Cluj se arăta interesată și de sintagma lui I.D. Sârbu, „rezistența reflexivă”, pe care o echivala cu „meditația intelectualului”. Pentru Marius Jucan, avem de distins între rezistența *în* literatură și rezistența *prin* literatură⁴⁸. Ne aflăm în fața unei inflații de termeni, unei continue adăugiri de detalii a căror extindere, prin „metodologia” opiniei și părerii sau observației cultivate, nu are cum să aducă un consens intelectual. Ne oprim din procesul de inventariere a judecăților pe tema rezistenței prin cultură pentru a propune o cale diferită de abordare.

Două cărți referențiale pentru dezbaterile rezistenței prin cultură

Între discursurile eterogene care intersectează triada represiune-rezistența prin cultură-colaboraționism există puține cărți pe care să le considerăm referențiale. Un prim volum în măsură să schimbe calitativ nivelul dezbaterii a apărut în 1991: este lucrarea Katherinei Verdery, cu titlul original fidel conținutului, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*⁴⁹, dar intrat pe piața românească, în 1992, în varianta *Compromis și rezistență*.

* Interviu Gabriela Adameșteanu, scriitoare, despre „rezistența pentru cultură”: „Nu poți fi obligat să fii erou”, *adevarul.ro.*, 2 martie 2013. Noi am auzit prima oară formularea „A existat o rezistență pentru cultură” cu mulți ani în urmă, rostită de Sorin Vieru.

Un titlu înșelător: Compromis și rezistență

Varianta românească a titlului nu descrie principalul subiect al cărții lui Verdery, precizat în originalul american: ideologia națională în perioada socialismului lui Ceaușescu*. Sensibilă totuși la tema opoziției, autoarea face referiri și la pretenția intelectualilor români de a fi creat o rezistență la regim. Comparându-i cu omologii lor din Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia, intelectualii pe care i-a cunoscut și cu care a vorbit, în București sau în țară – printre care David Prodan, căruia îi și dedică volumul** – par să nu fi riscat nimic pentru schimbarea regimului. Deși, comentează Verdery, dictatura lui Ceaușescu era mai inumană decât conducerile politice din țările alese pentru comparație. În România nu a apărut nicio facțiune tehnocratică reformistă, ca aceea atât de influentă din Ungaria, niciun grup de intelectuali gata să-și subordoneze preocupările majorității, ca acela din Polonia, nicio mișcare activă pentru drepturile omului, asemenea Cartei 77 din Cehoslovacia⁵⁰. Și:

Nu a existat nici măcar o mișcare comparabilă cu cea din Uniunea Sovietică a anilor '70, cu întinsa ei rețea de publicații clandestine. Dacă cineva făcea vreo remarcă legată de această situație (așa cum am făcut eu uneori) în prezența intelectualilor români care se considerau în opoziție, reacția obișnuită era o apărare pasionată a valorilor *culturii*, a căror sprijinire era considerată a fi o apărare a poporului împotriva barbariilor regimului⁵¹.

În sensul implicit în care gândea tema rezistenței, Katherine Verdery i-a considerat pe acei intelectuali care reproduceau ideologia națională apropiată de regim drept aliați fără intenție ai acestuia, deși ei se percepeau ca oponenți. Noicieni din opoziție, scrie ea, petrecuseră mai mult timp în discuții cu și despre alți intelectuali decât în dezvoltarea unei alianțe cu grupuri situate mai jos în structura socială și care, s-ar putea presupune, ar fi facilitat o schimbare în societate.

Din perspectiva preocupărilor noastre, principala contribuție a lui Verdery nu ține de astfel de considerente, care nu se apropie suficient, apreciem, de complexitatea relației dintre oameni și regim în

* Conform informațiilor primite, titlul variantei românești a cărții Katherinei Verdery a fost stabilit de editură fără consimțământul traducătorilor, Mona Antohi și Sorin Antohi, ori al autoarei.

** „Lui David Prodan și tuturor celorlalți care, împreună cu el, au spus «Nu!» chiar cu prețul vieții.”

perioada Ceaușescu*. Pilduitoare și valorificabile sunt în schimb metodologia și o anumită înălțime a noțiunilor și a perspectivei, capabile să dea sens faptelor așa cum nu o fac partizanatele întâlnite în excursul nostru. Om de știință, autoarea americană își definește termenii cu care lucrează. Privitor la „cultură”, Verdery folosește variantele antropologice ale noțiunii, „văzută mai puțin ca sensuri și semnificații decât ca sisteme de acțiune în cadrul cărora sensurile sunt invocate, aduse în confruntare, modificate, produse”⁵². Confruntările dintre valori, precum anumite definiții ale identității, au mize variate. Unele sunt materiale – publicații, călătorii, poziție birocratică, influență asupra cenzorului –, altele țin de recunoaștere socială și status superior. La următoarea observație vom reveni: „Adesea, miza însemna posibilitatea ca participanții să-și considere activitatea de o viață ca având sens, prin reușite în promovarea definițiilor preferate pentru adevăr, valoare estetică, probitate științifică, identitate a poporului căruia îi aparțineau. Noțiuni ca acestea și comportamentul care le dădea viață sunt «cultură» în același mod ca filozofia, literatura, sociologia, istoria și așa mai departe...”⁵³.

Cum concepția despre cultură implică și o viziune asupra statutului de intelectual, Verdery îi propune o definiție. Autoarea include sub cupola termenului toate persoanele a căror practică socială invocă pretenții la cunoaștere sau la crearea și menținerea valorilor culturale și a căror revendicare este cel puțin parțial recunoscută de alții. A fi intelectual implică deci să participi la relațiile sociale⁵⁴.

Cine sunt, deci, „rezistenții prin cultură”?

O primă consecință a acestei perspective asupra culturii și intelectualilor constă în nevoia de a extinde categoriile. Sistematic, dezbaterea a fost asociată unor domenii precum literatura, filozofia, artele. Se pune întrebarea: a făcut Mihai Botez (și) rezistență prin cultură? Rămâne el un simbol al disidenței, ori și unul al celei de-a doua categorii? Dar Doina Cornea? Este semnificativ că subtema cel mai des întâlnită în presa culturală este „rezistența prin literatură”, care în acest fel aproape acoperă, în dezbaterea autohtonă, rezistența prin cultură.

Să detaliăm cazul lui Mihai Botez, matematician. Nu opera lui matematică, deloc oarecare, poate fi numită „produs cultural” în sensul producerii de valori. Era un intelectual. Poseda o cunoaștere prețioasă pentru comunitate și se bucura de respect social, cu impact asupra relațiilor pe care le stabilise. A fost un disident prin faptul

* Despre complexitatea manifestării opoziției la regim în „epoca Nicolae Ceaușescu”, vezi eseul de excepție al lui Mihnea Berindei: „Roumanie: le naufrage planifié”, *Politique internationale*, 44, été 1989, pp. 57-74.

că a criticat deschis regimul și a asumat contestația în numele drepturilor omului și democrației. În interpretarea dată disidenților de Sorin Alexandrescu, el s-a exprimat asumând condiția de cetățean⁵⁵. Se ridică întrebarea dacă, simultan, nu a produs și „o cultură a rezistenței”. Inventarul textelor scrise de matematician pentru a fi retransmise în țară prin intermediul Europei libere este lung: „Intellectualii din Europa de Est (Intellectualii est-europeni și statul național comunist) – un punct de vedere românesc”, „Intellectualul, intelectualii și spațiile fără frontiere – o privire din Est”, „Lumea a doua. Introducere în comunismologia structurală”, „Românii despre ei înșiși”, scrisorile către Vlad Georgescu din perioada 1979–1985, interviurile din publicația exilului francez, „Lupta” (1987) și altele⁵⁶.

Scrierile sunt marcate de stilul structurat, logic și iscoditor al matematicianului, iar unele folosesc investigații de sociolog. Cel puțin o parte din textele enumerate au valoare culturală și au și o funcție socială practică. În orice sens, „mai înalt” sau mai puțin, aceste texte sunt de natura culturii și, întrucât au relevanță politică, aparțin „rezistenței prin cultură” – dacă acceptăm cadrul elaborat de Catherine Verdery.

Aceeași observație cu privire la textele Doinei Cornea. Profesoara de limba franceză de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj concepea nu doar proteste la adresa regimului, ci meditații despre viața în adevăr, despre sensul existenței, despre referințele culturale care pot ajuta omul să supraviețuiască înalt într-o lume grobiană. Astfel de subiecte constituie materia primă a filozofiei.

Cineva ar putea susține că textele enumerate, fiind implicate în acte de disidență în sine, marginalizează specificul rezistenței sub dimensiunea sa „culturală”. Chiar astfel, întrebarea de principiu rămâne: de ce opera intelectuală nu este luată în considerare în cazul disidenților a căror gândire a fost vehicul al opoziției la sistem? Greu se va găsi cineva care să-i fi enumerat pe Botez și Cornea între reprezentanții rezistenței prin cultură românești. Rămâne un fapt că noțiunea privind „o anumită cultură înaltă”, impusă de tradiția noastră intelectuală, este foarte restrictivă și, mai precis, esențial literaturo-centrică*. Foarte probabil, filozofii de la Păltiniș au fost integrați deplin printre „rezistenții prin cultură”, întrucât au fost percepuți ca fiind mai curând scriitori decât filozofi – și erau de altfel membri ai Uniunii Scriitorilor. Opinia publică nu a receptat opera onorabilă a filozofilor științei Mircea Flonta și Ilie Pîrvu, cu o certă dimensiune axiologică și cu reverberații în dezbaterile inițiate

* Dacă Mihai Botez sau Doina Cornea ar intra în categoria autorilor care au avut „manifestări de rezistență prin cultură”, atunci celelalte expresii ale rezistenței ar arăta mult diminuate.

în reviste populare, ca expresie a rezistenței prin cultură. Ei erau respectați pentru ținuta lor academică și mai conectați la comunitatea internațională a specialiștilor decât colegii lor fenomenologi*. Aceeași situație în cazul lui Solomon Marcus care, deși în primul rând matematician, a scris substanțial, în presa românească, pe teme de interes cultural.

Dar tema „Cine este un creator de cultură cu relevanță politică, cine nu?” mai are o dimensiune. Reducerea subiectului rezistenței intelectualilor, scriitorilor, artiștilor la un subdomeniu al culturii este contrară perspectivei antropologiei culturale asupra căreia a atras atenția Verdery. Factorul decisiv în purtarea dezbatelor autohtone este opinia a ceea ce reprezintă, în comunitatea noastră, „cultura” demnă de a fi luată în considerație, și nu categoria conformă unor standarde profesionale. Metaforele poetice ori prozodice sunt exemplele atașate categoriei „cultură”, dar nu și meditația raționalistă ori eminentamente etică despre valorile comunității, specifice scrierilor lui Mihai Botez sau Doinei Cornea. Scrierea poematică a lui D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, care mai mult împiedică înțelegerea decât o ajută, ar fi parte a istoriei culturii române relevante, dar „Românii despre ei înșiși”, nu. Iată de ce subiectul „Cine sunt rezistenții prin cultură?” depinde esențial de felul în care comunitatea însăși își selectează modelele.

În abordarea lui Verdery, intelectualii „se angajează în întreceri privind diferitele definiții ale valorii, competenței și autorității culturale”, ei străduindu-se...

...să impună definițiile pe care le-au dat ei valorii și să câștige recunoașterea versiunii lor despre realitatea socială. A vedea politica culturală în acest mod înseamnă a sublinia inextricabilele conexiuni dintre definițiile sociale a ceea ce este valoros – autenticitate, erudiție de elită, măiestrie artistică – și politica prin care aceste judecăți, evaluări și discriminări sunt produse. Trebuie, de asemenea, subliniate

* Asemenea unor istorici ori traducători, specializarea profesională a epistemologilor a reflectat voința lor de a nu intra pe teritoriul compromisurilor. În anii 1970-1980, cei doi gânditori scriseseră substanțial și făceau parte din comunitatea „intelectualilor respectabili” care refuzau cochetăriile politice. Vezi, alături de studii, Mircea Flonta, *Adevăruri necesare? Studiu monografic asupra analiticității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975; *Presupoziții în știința exactă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985; între volumele semnate de Ilie Pîrvu, *Semantica și logica științei*, București, Editura Științifică, 1974; *Existență și realitate în știință și filozofie*, București, Editura Politică, 1977; *Introducere în epistemologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984; *Infinitul și infinitatea lumii*, București, Editura Politică, 1985.

nu problemele de semnificație, ci problemele de acțiune: modul în care cultura este un instrument pentru acțiunea socială devine o problemă mai importantă decât ceea ce înseamnă un anume spectacol sau text cultural⁵⁷.

Un astfel de mod de a vedea pozițiile de *status* pentru viața socială ar face din scrierile lui Mihai Botez și Doinei Cornea referințe prime ale confruntării intelectualului și culturii cu realitatea politică, iar prezența publică a unor raționaliști precum Mircea Flonta, Ilie Pîrvu și Solomon Marcus – trei exemple printre altele – ar avea la rândul ei o relevanță.

Motivul (sau unul dintre motive) pentru care unii intelectuali sunt luați în considerare în dezbaterile rezistenței prin cultură, alții nu, are legătură și cu o altă observație a Katherinei Verdery, pe care am intitulat-o „instrumentalizarea” valorilor cultural-politice. Cu referiri la confruntările dintre protocroniști și moderniști din ultimele decenii ale comunismului, cercetătoarea notează că modul de determinare a valorilor literare este implicat în stabilirea autorității unui scriitor sau critic în lumea culturii, deci în revendicarea reprezentativității culturale, capital-cheie în competiția pentru resurse. Pașii făcuți de oamenii de cultură depindeau de succesul avut în fața celor două publicuri relevante: birocrății care răspundeau de politica culturală a statului și cititorii la care ajungeau romanele, poezia și critica în condițiile „autofinanțării”. Ele trebuiau convinse să recunoască și să confirme criteriile care stăteau la baza pretențiilor pentru un *status* superior, implicând acceptarea valorilor specifice – valori de strictă aderare la standardele profesionale, ori ale patriotismului, ca prioritară în raport cu valorile estetice⁵⁸.

În acest sens, Mihai Botez și Doina Cornea „cădeau în statut” din cauza expulzării lor din orizontul de interes al birocrăției. În ce îi privește pe profesioniștii domeniilor tehnicizate, ei ieșeau din joc din cauză publicului limitat. Aceasta, chiar dacă recupereau oarecum adresându-se, prin opera lor de popularizare, unei audiențe care o depășea pe cea a specialiștilor, și chiar dacă hrăneau principiile onestității profesionale și ale raționalismului, atât de afectate de context.

În analiza Katherinei Verdery „instrumentalizarea” valorilor cultural-politice constituie o situație de fapt, și nu de ordin etic – ceea ce nu elimină tema distinctă a interpretării fenomenului în termeni etici. Sfatul cărții lui Verdery este să descoperim, în spatele discursurilor despre represiune-rezistență prin cultură-colaboraționism, funcția acestor teme în competiția socială; să vedem ce intervenții sunt pur profesionale și care dintre ele instrumentalizează subiectul. Or, mecanismele confruntării publice în jurul rezistenței prin cultură de după anul 1990 reflectă într-un mod impresionant de asemănător

confruntările din cadrul lumii culturale de dinainte de anul 1990*. Importanța fenomenului instrumentalizării ni se pare principala observație cu care contribuie cercetătoarea americană la temă – nefructificată la atâția ani de la publicarea cărții, întrucât instrumentalizarea rezistenței și colaboraționismului au fost tratate ca insultă, și nu ca subiect de studiu.

Despre subteranele memoriei

A doua carte de referință pentru căutările noastre a fost volumul lui Vasile Igna intitulat *Subteranele memoriei. Pagini din Rezistența Culturii 1944-1954*⁵⁹. Între mii de pagini de tip „spusul despre” pe care le-am consultat, textul lui Igna se distinge prin respectul pentru fapte. Perspectiva și accentele evaluative sunt așezate pe terenul solid a ceva studiat și semnificat⁶⁰. În această cercetare despre perioada de început a comunismului, am descoperit un sistem de termeni și sensuri elaborat, coerent construit, dezvoltat direct din investigația empirică pe care o orientează și la care se raportează**. Se adaugă etosul ei pozitiv și umanist. Menționăm de acum că nu urmăm noțiunile *Subteranelor memoriei*, iar multe dintre exemplele date în volum le interpretăm diferit. Dar sistemul lui Vasile Igna este consistent, util, deci necesar pentru dezbaterea temei în contextul primilor ani ai comunismului. Îl sintetizăm în cele ce urmează.

Vasile Igna a notat *bilanțul negativ* al experienței comuniste, considerabil, dar obiectivul lui, afirmă scriitorul, este *bilanțul pozitiv* al perioadei. Or, se ignoră „la nesfârșit acele momente, personalități sau instituții care au exprimat, din prima clipă a comunizării României, împotrivirea fermă, curajul și eroismul anonim”⁶¹. Capitolul „alb” al acestei istorii este perioada anilor de foc, de la intrarea Armatei Roșii în țară până la moartea lui Stalin, în 1953. Explorând formele de rezistență culturală, Vasile Igna a aflat de la Petru

* Lecția de distanțare epistemologică față de fapte nu a făcut prozești. Într-un eseu din 2013, Mircea Martin susține că reprezentanții protocroniștilor „deveneau astfel singurii legitimați să stabilească și să ierarhizeze valorile, să facă ordine în dezordinea, iresponsabilitatea și subiectivismul judecăților celorlalți, ale tuturor celor neangajați în bătălia pentru afirmarea și apărarea priorităților culturale autohtone și a independenței patriei” (Mircea Martin, „Cultura română între comunism și naționalism (III)”, revista 22, 21 februarie 2013). Este un enunț care afirmă contrariul citatului din Verdery.

** Am în vedere exclusiv lucrări care sunt relevante direct pentru tema rezistenței prin cultură. Cărți lucrate cu reguli academice privitoare la politicile culturale din primii ani ai comunismului s-au scris, firește – printre ele, Cristian Vasile, *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, București, Humanitas, 2011.

Comarnescu despre extraordinara acțiune a societății „Amicii Statelor Unite” și cea mai importantă publicație culturală democrată din România cucerită de Armata Roșie: *Revista Româno-Americană*. A cunoscut martori și actori ai perioadei, între ei Vladimir Streinu, N. Carandino, Vladimir Ghika, Alice Voinescu, Margareta Sterian, Jordan Chimet, Pavel Chihaiia, Leon Kalustian, Traian Chelariu, Ion Caraion, Teohar Mihadaș, N. Steinhardt. Celor în viață în anul 2000, le-a luat interviuri și le-a propus prezentări pentru volumul coordonat de el.

Deși sensibil la rezistența „latentă, surdă, a maselor supuse îndoctrinării”, cercetătorul face apologia „rezistenței ca simbol asumat al breslei culturale”. Era opțiunea cea mai evidentă a oamenilor de cultură și, deseori, cea mai riscantă, întrucât opunea individul statului:

Prin definiție, ființă solitară, izolată, specialist în lumile abstracte, ideale, omul de cultură a fost obligat să coboare pe pământ și să se opună mecanismului statului totalitar. Marea istorie a celei de-a doua jumătăți a secolului XX consemnează fenomenul rezistenței popoarelor față de regimurile totalitare, în primul rând ca o rezistență a culturii, mai exact a *oamenilor de cultură*, care și-au expus libertatea, cariera, faima și, de multe ori, viața pentru a spune *nu* comunismului care, după înfrângerea nazismului, invadase Europa de Est⁶².

Considerațiile lui Igna despre „rezistența culturii” vizează ansamblul fenomenului extins în spațiu și timp. Departe de a fi o invenție românească, sintagma ar fi definit fenomenul (la nivel european) de împotrivire a intelectualilor la ocuparea țărilor lor de către imperiile totalitare ale secolului XX, nazismul și comunismul*. Noțiunea însăși ar fi intrat în istorie în Franța ocupată. *La Résistance* înseamnă, în înțelesul originar, opoziția clasei intelectuale față de ideologia, metodele și scopurile ocupantului nazist.

În ceea ce privește refuzul comunismului, din păcate, scrie autorul, suntem departe de a da seamă de imensul material documentar al gesturilor de apărare a demnității umane și păstrare a idealului de libertate din URSS și statele aservite. Rezistența s-a manifestat din chiar zilele sângeroase ale Revoluției din octombrie 1917 și a angajat elita culturală a țării într-o acțiune de negare globală a regimului totalitar, fără iluzia că ar fi posibilă o reformare a sistemului ori un compromis cu reprezentanții acestuia. Vasile Igna sugerează că „opoziția lipsită de orice iluzii” distinge rezistența din prima perioadă a comunismului de „disidentă” – cealaltă expresie majoră a contestării totalitarismului. Disidenții au putut beneficia de exprimarea

* Pentru sugestii se poate consulta volumul lui Henning Krauss, *Literatura între rezistență și colaboraționism*, Iași, Editura Junimea, 1992.

solidarității occidentale și de noile realități ale regimurilor comuniste ale anilor 1970-1980, când s-a renunțat la tortură, la lagărele de concentrare și la asasinat. Exemplele notorii de disidenți sunt Andrei Saharov, „care a oferit un model de liberalizare a regimului sovietic”, frații Jaures și Roy Medvedev* și Evghenia Ginzburg. În ciuda opiniei curente, Alexandr Soljenițin, Varlaam Șalamov, Joseph Brodsky, Efim Etkind, Lidia Ciukovskaia, Vladimir Maximov, Andrei Amalrik, Vladimir Bukovski, Natalia Gorbanevskaia sau Vassili Grossman ar trebui trecuți în categoria rezistenților – nu a disidenților. Ei sunt continuatorii acțiunii eroice a predecesorilor care au recunoscut natura antiumană a comunismului și imposibilitatea de reformare a acestuia.

Care ar fi caracteristicile principale ale fenomenului „rezistență culturală”?, întreabă Vasile Igna. Înainte de toate, a fost o reacție de autoapărare, de salvagardare a identității spirituale, inițiată de elita culturală românească. Aparțin rezistenței culturale acțiunile pornite din mediile culturale care au scopul să insuflă societății curaj și speranță. De aici rolul personalităților mari și influente.

Gesturile de împotrivire sau de refuz trebuiau să fie publice, să asume răspunderea pentru colectivitate, denunțarea ilegitimității regimului, rostirea adevărurilor incomode și elogiul libertății. Din aceste motive, proiectele necunoscute, rămase în manuscris, jurnalele, scrisorile (literatura de sertar) nu aparțin fenomenului – ceea ce nu înseamnă că ar fi lipsite de semnificație.

În alt rând, fenomenul rezistenței nu poate fi redus la latura lui contestatară. La fel de importante sunt *valorile sale*. În literatura autohtonă dedicată rezistenței anticomuniste acest criteriu ar fi eludat ori diminuat⁶³.

Investigația lui Igna a identificat un prim cerc al rezistenței culturale, „exilul intern”, al gesturilor individuale. În primii doi ani (1945-1946), climatul moral al elitei intelectuale a fost de refuz aproape general. Personalitățile culturale nu răspundeau deloc sau refuzau ofertele de colaborare. Protagonistii erau conștienți de conotațiile politice ale refuzului lor. Actorii au fost printre primii care au exprimat împotrivirea față de noile cerințe ideologice și tot printre cei dintâi vizați de epurare.

Marioarei Voiculescu, una dintre marile tragediene ale epocii, i s-au propus roluri de colhoznică sau personaje echivalente, pe care le-a refuzat; va fi pensionată înainte de vreme. Marieta Anca, catolică ferventă, a fost distribuită în rolul metresei unui prelat catolic; nu-l acceptă și va rămâne multă vreme în afara scenei. Ecouri au

* Este vorba despre frații gemeni Zhores și Roy Medvedev, primul autor al unor lucrări care au circulat în URSS în samizdat. Împreună au publicat cartea *A Question of Madness*, Londra, Macmillan, 1971.

stârnit refuzul actriței Sorana Țopa de a accepta titlul de artistă a poporului, al poetului Vasile Voiculescu de a primi pensia de onoare oferită de regim, al pictorului Theodor Pallady, căruia i se oferise titlul de artist emerit*.

Lucian Blaga a refuzat să facă parte din conducerea Partidului Național Popular, în care fusese înscris fără consimțământul său. Istoricul David Prodan a demisionat din partid ca protest la fraudarea alegerilor din 1946. Onisifor Ghibu a trimis scrisori și memoriile lui Petru Groza și lui Gh. Gheorghiu-Dej, în care denunța abuzurile și falsificarea istoriei**.

Cuvintele de spirit, butadele și ironiile de pe scenă ale lui Puiu Iancovescu, o mare personalitate a teatrului, l-au costat închisoarea. A fost arestat Păstorel Teodoreanu, și el autorul unor epigrame și calambururi celebre. Disparația actorului Constantin Tănase stă sub suspiciunea unui asasinat***. Scriitorul Dinu Pillat și-a exprimat în scris dezacordul față atacurile lui G. Călinescu la adresa liderilor partidelor liberal și național-țărănesc. În Senatul Academiei Regale de Muzică și Artă Dramatică, compozitorul Mihail Jora s-a declarat împotriva îndrumării artei de către partid; a fost pensionat prematur. Muzicianul Dimitrie Cuclin a respins ordinul de a nu mai frecventa ambasaderele țărilor occidentale; a fost condamnat și a ajuns la Canal. După ce a contestat modelul muzicii sovietice, compozitorul Paul Constantinescu și-a văzut opera scoasă din repertoriu.

Un al doilea cerc ar fi cel al complicității și solidarității. Formele de solidaritate culturală creau spații de comunicare intimă care asigurau gândirea autonomă. Este cazul micilor cercuri culturale înființate imediat după 1945, bazate pe afinități electivă și, deseori, vechi sentimente de prietenie. Aceste cercuri constituiau modele de existență culturală alternativă. În casa criticului muzical Emanoil Ciomac s-a organizat un cenaclu la care participau nume cunoscute ale scenei muzicale și teatrale; discuțiilor în jurul unor subiecte de specialitate li se adăugau comentarii la realitățile culturale ale momentului.

Compozitorul Mihail Andricu invita în casa lui tineri muzicieni și studenți la Litere pentru a analiza împreună compozitori „decadenți”:

* Vasile Voiculescu a stat patru ani în închisoare (1958-1962). Theodor Pallady va primi titlul de Maestru emerit al artei în anul 1956, la vârsta de 86 de ani.

** Onisifor Ghibu a fost trimis în 1945 în lagărul de deținuți politici de la Caracal, fără judecată. A mai fost deținut între anii 1956-1958.

*** Constantin Tănase se bucurase de succes cu spectacolele în care introdusese cupletul „Rău era cu «der, die, das»/Da-i mai rău cu «davai ceas»/De la Nistru pân' la Don/Davai ceas, davai palton/Davai ceas, davai moșie/Harașo, tovrășie”. A fost amenințat cu moartea, arestat și apoi a fost găsit mort.

Arthur Schönberg, Anton Webern, Alban Berg ș.a. I se va intenta în 1958 un proces public pentru „dispreț față de clasa muncitoare”. I se va reproșa această „universitate alternativă” și frecventarea ambasadelor Franței și Angliei.

Trecând în revistă atitudinea oamenilor de litere, Vasile Igna distinge trei categorii: cei care trec de partea noii puteri și pentru că se simțeau vinovați de susținerea regimului antonescian, alții care păstrau un fel de neutralitate defensivă și categoria scriitorilor care afixau rezervă ori ostilitate, îngrijorați de deriva democrației românești și de sovietizare.

Dintre cenaclurile create, cel mai cunoscut prin urmări și numărul de personalități care-l frecventau a funcționat în casa colecționarului de artă Barbu Slătineanu. Cercul de intelectuali care se întâlneau la sfârșitul anului 1946 în casa familiei Gheorghe și Lucia Fratostițeanu (monsieurul Vladimir Ghika, părintele Marie-Alype Barral, sculptorul Gheorghe Anghel, criticul Vladimir Streinu, scriitorii Constant Tonegaru, Iordan Chimet, Pavel Chihaiia, Dinu Pillat) au planificat și acțiuni de rezistență propriu-zisă.

Cităm pe larg concluziile lui Vasile Igna, rezultate din amplul său efort de investigare:

...ni se pare a fi în afara oricărei îndoieli faptul că rezistența culturală, înțeleasă ca fenomen al opoziției spirituale în numele idealurilor democratice, a fost primul și, probabil, cel mai eroic capitol al războiului pe care elitele gânditoare românești l-au purtat cu regimul comunist. Dacă răzmerițele spontane din satele supuse colectivizării forțate au fost expresia disperării lumii rurale proiectate brusc într-un tip de existență anormală; dacă acțiunile grupurilor de gherilă anti-comunistă din munți au avut mobiluri ideologice nu întotdeauna foarte clare, este cât se poate de limpede că personalitățile care s-au implicat în această, atât de riscantă, acțiune de rezistență culturală au reușit să fie *modelele* intelectuale democratice autentice, *reperele* morale de care lumea românească avea atâta nevoie pentru a-și păstra speranța. Din nefericire, atât brutalitatea metodelor cu care a fost impus regimul comunist în România, cât și cedările unor mari intelectuali au obligat la abandonarea acestui tip de rezistență culturală, deceniile următoare impunând intelectualilor o *adaptare din mers* (uneori, de o surprinzătoare eficiență) la rigorile și servituțile ideologiei comuniste și, în consecință, utilizarea unor mijloace care au permis supraviețuirea *decentă* a culturii române⁶⁴.

*

Dintre observațiile care se pot aduce excursului lui Vasile Igna, una privește distincția pe care o face între disidenți și rezistenți, diferită de literatura dedicată domeniului. Se ridică întrebarea dacă

este adecvată echivalența pe care o propune între „rezistența culturală” și „rezistența oamenilor de cultură” – ca și alte câteva chestiuni care vor primi răspunsuri în continuare. Însă analiza coerentă a lui Vasile Igna și așezarea ei pe fundamentul faptelor, onestitatea și nuanțarea concluziilor, împreună capabile de a depăși un număr de poncife, sunt o referință pentru dezbaterea rezistenței prin cultură în zorii comunismului.

Existența prin cultură

Vom numi categoria centrală a cercetării noastre „existența prin cultură”. Ea este prezentă implicit la unii comentatori, iar alteori au fost enunțate formulări similare*. Revin, pentru explicație, la considerațiile Katherinei Verdery referitoare la participarea intelectualilor în confruntările din jurul anumitor valori: deși se pot enumera și mize materiale ale succesului, în cazul multora, motivația dintâi era să-și considere activitatea de o viață ca având sens, prin reușite în promovarea definițiilor preferate pentru adevăr, valoare estetică, probitate științifică, identitate a poporului cărui îi aparțineau. Vom numi „existența prin cultură” faptul că pentru anumite ființe umane, activitatea culturală dădea sens propriei lor vieți. Energiile vitale erau dirijate spre trăirea actului cultural. Considerarea acestuia drept dimensiune principală a existenței este desigur o temă veche**, dar pentru intelectualii și/sau artiștii care au trăit într-un sistem totalitar, miza acestei relații are un plus de dramatism și iese mai intens în evidență.

Trăirea prin cultură nu este specifică creatorilor, se regăsește „la fel de adevărată” și la consumatorii de cultură. Într-un dialog cu

* M-am referit prima oară public la „existența prin cultură”, ca noțiune-cadru pentru rezistența prin cultură, în dialogul avut cu Aura Christi pentru *Contemporanul*, căreia poeta i-a pus chiar acest titlu: *Existența prin cultură* (*Contemporanul*, ianuarie-februarie 2014). Am găsit ulterior o variantă a sugestiei în volumul Gabrielei Adameșteanu, *Anii romantici* (Polirom, 2014): „...sensul pe care îl dau eu «rezistenței prin cultură»: cartea care servea oamenilor ca motivație existențială” (p. 65). Formulări care poartă implicit ideea, însă în alte contexte, sunt însă numeroase – vezi spre exemplu: „Scrisul este forma mea de existență, singura posibilă”, titlul interviului luat Anei Blandiana de Iulian Boldea (în *România literară*, nr. 34, 2012).

** Alexandru Piru aprecia drept cea mai bună definiție a poeziei dată în contemporaneitate pe cea a lui Heidegger, într-o referire la Hölderlin: „poezia este o relație existențială” (Gabriela Rusu-Păsărin, *Disidență sau rezistență prin cultură...*, p. 55).

Marius Jucan, ca răspuns la declamația lui: „literatura l-a salvat pe intelectual”, Sanda Cordoș i-a răspuns în felul următor:

Te înșeli, literatura a salvat interioritatea, m-a salvat ca om. Eu în '89 aveam 23 de ani și nu aveam deloc o identitate de scriitor, iar dacă aveam o interioritate în care își aveau loc alte valori decât cele pe care politicul încerca să mi le inoculeze ca să facă din mine un om nou (și a încercat prin nenumarate căi), lucrul acesta s-a datorat în primul rând literaturii, deși eu, în ceea ce ar putea fi numită perioada formării mele, am citit literatură de toată mâna, nu am citit numai capodopere, până am ajuns să știu care e cea bună și care e cea rea, a trecut ceva vreme⁶⁵.

Salvarea interiorității înseamnă „a exista cu sens”. Sanda Cordoș subliniază în răspunsul la anchetă că „salvarea ei” a venit de la literatură, sau mai precis, *în primul rând* de la literatură. Cum un gen proxim al „salvării” este „supraviețuirea”, ar fi de menționat faptul că titlul volumului colectiv în care găsim eseul Sandei Cordoș folosește acest al doilea termen pentru a-l pune în opoziție cu rezistența: „Rezistența sau supraviețuire prin cultură?”. Disjuncția nu e obligatorie. Sintagma „supraviețuire prin cultură” a fost echivalată de Ana Blandiana cu rezistența față de presiunea menită să ducă la apariția omului nou⁶⁶.

Explicațiile lui Ion Simuț regăsesc tema „rezistenței prin cultură”, chiar dacă nu-i utilizează exact formularea:

Prin cultură au rezistat și scriitorii, și cititorii (cei care au rezistat cu adevărat), și românii din țară, și românii din afară, și intelectuali secolului XX, și cei ai secolului XIX, ca și ai secolelor anterioare. Prin cultură vor rezista, dacă vor să reziste astfel, și cei care vor să înfrunte la începutul secolului XXI agresiunile divertismentului și ale kitsch-ului, devoratoare de timp și de personalitate. Vreau să subliniez că rezistența prin cultură, de care s-a făcut și se face atâta caz, într-un mod exagerat, nu e câtuși de puțin o formă specifică de supraviețuire în interiorul comunismului. [...] Redactorii și colaboratorii revistei „Caete de dor” au vrut să reziste în exil, în anii '50, prin cultură, la modul general vorbind, și să se situeze în interiorul culturii românești, în mod special, al cărei specific îl purtau cu ei ca pe un destin propriu, voiau să-l releve și să-l apere⁶⁷.

Sunt tentante speculațiile cu privire la felul în care atmosfera claustrofobă a regimului a extins și întărit relevanța culturii pentru cetățenii ei captivi, dar în lipsa unor cercetări efective, care desigur se pot realiza cu dificultate *post factum*, astfel de idei sunt și amenințate de excese. Un alt pericol ar fi și reducerea manifestărilor publice ale autorilor la resorturi de ordin psihologic, de asemenea

greu de recuperat empiric. Putem în schimb documenta mai ușor locul central al actului de cultură în viața unor oameni în perioada comunismului, căci ne stau la dispoziție fapte și mărturii.

Narațiunea trăirii prin cultură a căpătat o vizibilitate exponențială prin *Jurnalul de la Păltiniș. Epistolarul* publicat în anul 1987 i-a adăugat și o stilistică elitistă dusă la culmi ce par străni când le citim astăzi⁶⁸. Constantin Noica a ocupat bine simbolul unei astfel de atitudini, confirmând-o prin viața-i reală, verificată mai nou de documentele din Arhiva Securității⁶⁹. Mulți discipoli și mai ales tinerii în căutare de modele existențiale, captivați de „paradisul culturii” promis în literele *Jurnalului de la Păltiniș*, și-au probat și ei opțiunea culturală prin reorientarea vieții profesionale.

Personalitatea lui Constantin Noica și puternica afirmare socială a apropiaților săi a pus eventual în umbră atenția pe care o meritau alți intelectuali, scriitori și artiști pentru care creația devenise tema de căpătâi a vieții lor. Avem astăzi ocazia să verificăm manifestări care descriu o adevărată *stilistică a demnității profesionale* la oameni așezați în rândul doi al lumii culturale. Un document din dosarul de urmărire informativă a criticului Gabriel Chifu indică preocuparea Securității pentru discursul ținut de acesta la sesiunea omagială „Zilele Ramuri”, din 26-28 iunie 1984. Chifu fusese denunțat pentru afirmația: „...nu există încă o demnitate a culturii românești din cauză că există oameni nepotrivii în posturile-cheie din societate”. Conform informatorului „Arkadi”, redactorul de la revista craioveană *Ramuri* a „creat uimire și falsă admirație în sală” și a manifestat o „tendință de disidență subtilă”⁷⁰ când a rostit cuvintele:

Deci arta prețuită până la sacrificiul de sine. Aceasta ar fi suprema nostalgie, nu chiar, nu sunt absurd, nu fiecare dintre noi este un samurai capabil să-și dăruiască în chip exemplar viața. [...] Aceasta ar fi nostalgia supremă, dar și încăpățanata deviză. Lupta pentru demnitatea culturii pe care, cu puterile sale, atâtea câte sunt, încearcă să o poarte și să o câștige această grupare de creatori tineri din cercul revistei „Ramuri”. Este o luptă în care eu cred că trebuie să ne simțim toți implicați și solidari⁷¹.

În contextul vremii, sunt susțineri provocatoare, iar criticul era conștient de semnificația cuvintelor sale.

Un cadru și mai puțin comod pentru exerciții retorice este cel al discuției cu un ofițer de Securitate la depunerea unei declarații de anchetă. A fost și situația lui Dan C. Mihăilescu după ce criticul organizase, în decembrie 1980, două întruniri ale (doritului) cenaclu „Călărețul nins”. Identificat, în 1983 a trebuit să dea explicații Securității despre inițiativă, căci „înființarea unui cenaclu este o întreprindere ce necesită aprobări legale”. Reproduc un pasaj din declarația depusă de literat la 22 iunie 1983:

În concluzie, am de adăugat că efortul meu, poate utopic, dar în nici un caz periculos, subversiv sau mai știu eu cum, de catalizare a energiilor spirituale, a continuat și va continua, nicidecum în forme nelegale, ci prin stimularea coeziunii intelectuale între tinerii creatori, pentru că, sincer cred, cu toată puterea, că viitorul nostru cultural depinde într-o măsură esențială de seriozitatea și concentrarea celor mai valoroase forțe de gândire și creație. Prin munca mea în cadrul revistei de istorie și teorie literară, prin rubrica „Debut” pe care o dețin în revista *Contemporanul*, prin participarea la cercul de istoria dramaturgiei de la Facultatea de limba și literatura română din București ș.a., prin articole și cărți, încerc să fac ceea ce mi se pare a fi misiunea supremă a intelectualului român: de a nu lăsa să se piardă nici o fărâamă de spirit nepus în lucrare⁷².

Patetismul acestei declarații putea fi stimulat de situația critică a anchetatului, însă declamațiile sale privitoare la misiunea supremă a intelectualului reprezintă contrariul unui gest de *captatio benevolentiae*.

Dăm importanță înregistrărilor din arhive întrucât considerăm mai apropiate de adevărul uman afirmațiile făcute în reclusiune sau cu ocazia contactelor confidentiale, imaginate pentru totdeauna secrete, decât cele asumate public. Acestea pot întări, când confirmă, sursele „deschise” privind rolul jucat de cultură în viața oamenilor supuși presiunii – ne referim la ce s-a scris despre viețile unor intelectuali, scriitori și artiști trimiși în închisori sau în localitățile de domiciliu forțat. Pagini memorabile descriu lecțiile de erudiție ținute în condițiile cele mai sordide*. Altele înregistrează efortul continuu al autodepășirii**.

Ce să alegem dintre istorisirile despre „viața prin cultură” din închisoarea cea mare, de toate zilele? Cărțile de memorii sunt o sursă importantă când putem miza pe sinceritatea lor. Dincolo de aprecieri și autoaprecieri, găsim între paginile lor mărturii indirecte conectate la fapte de viață recognoscibile. Povestind cum a renunțat la ținerea unui jurnal, refuzând să piardă puținul timp „al ei” cu

* La infirmeria închisorii Jilava, în mai 1962, Radu Lecca – paralizat de la brâu în jos din cauza unei operații superficial efectuate – îl ascultă pe N. Steinhardt „încântat” ori de câte ori îi vorbește fără menajamente despre revoluția franceză [...] și citează cartea lui Ludwig Klages, *Der Geist als Widersacher der Seele...* (N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj, Dacia, 1991, pp. 128-129).

** În nota din 12 septembrie 1962, Lia Pop descrie programul lui Adrian Marino, zilnic, de la ora 6:00 până la 13:00 și de la 16:00 la 22:00. Totul este planificat, organizat. Marino arată zbuciumat și apăsător regretul anilor pierduți de pomană în închisori. Iată și motivele: „Am 40 de ani și n-am făcut nimic pentru cultura românească, am atâtea de spus” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 210564 vol. 1, f. 70).

notații zilnice, dar adunând în paginile unor caiete descrierile și ideile care puteau fi folosite la proză, Gabriela Adameșteanu explică motivația acestui obicei: „...măcar tot ceea ce se poate valorifica din acest «aparatură de senzații gândite și idei neduse la capăt», mintea adică, trebuie transformat în produsul superior: proza. Nicio excepție de la această regulă”⁷³. Astfel de pasaje dau greutate enunțurilor declarative: „Nu privisem [...] literatura ca o profesie, ci ca pe un substitut de religie”⁷⁴.

O frumoasă porțiune din istoria culturii ar fi chiar povestea oamenilor care au făcut din cunoaștere și artă centrul existenței lor. Important pentru înțelegerea acelor vremuri de către cititorul de astăzi este că mărturiilor despre ei înșiși, oamni de cultură le adaugă mărturiile despre context; despre universul în care „22 de colegi s-au obosit să scrie denunțuri la care nu-i obliga nimeni, pentru a ne face un rău, aș zice dezinteresat, un rău pur și simplu”; și faptul că un secretar al Comitetului Central, responsabil politic al întregii culturi, unul dintre primii 3-4 oameni de partid^{*}, putea să se perpelească pentru că avusese curajul să aprobe o *viză de ieșire* unui scriitor care luase un important premiu internațional...”. Citatul este dintr-o scriere model, volumul Anei Blandiana *Fals tratat de manipulare*⁷⁵.

Totuși, astfel de narațiuni, cu tot adevărul lor, ascund sub o aură romantică o complexitate a vieții reale care obliga persoanele la tot atâtea strategii de adevărate. Reușita într-un sistem de represiune echivalează cu succesul parcurgerii unui labirint. Oamenii și-au construit nișe existențiale – „nișe culturale ale existenței”. Descrierea unor astfel de nișe, prin raportare la triada represiune-rezistență prin cultură-colaboraționism, reprezintă subiectul celui de-al treilea capitol. El reflectă judecata că „într-un fenomen atât complicat, de eterogen, de greu cuantificabil, mai important chiar decât identificarea unor borne orientative este procesul invers de nuanțare în judecarea unei literaturi, a unei opere sau a unei persoane”^{***}.

Rezistența ca trecere dincolo de limita permisă

Sugestia acestui studiu este o schimbare de paradigmă. În locul unei căutări de tipul „care au fost colaboraționiștii?, care au fost rezistenții

* Un număr de 22 de scriitori încercaseră să împiedice plecarea Anei Blandiana și a soțului ei, Romulus Rusan, la ceremonia de decernare a premiului Herder, acordat poetei în anul 1982.

** Este vorba de Petru Enache, secretarul Comitetului Central responsabil pentru domeniul Culturii.

*** Prin această formulare, Viorel Nistor intenționa să sintetizeze perspectiva lui Adrian Marino asupra „rezistenței prin cultură” (Viorel Nistor, *op. cit.*, p. 436).

(prin cultură)?”, avem de urmărit felul în care oamenii s-au comportat și s-au raportat la cele trei dimensiuni ale existenței lor în regimul totalitar: represiunea, rezistența, colaboraționismul. Evoluția, în timp, a comportamentului lor descrie o viață de om *așa cum a fost ea, în complexitatea ei, cu suișurile, căderile sau exemplaritatea ei*, în măsură să inspire sau, din contra, să devină un contraexemplu pentru comunitate. Omul nu e calificabil printr-o manifestare a sa, la un moment dat – deși o singură acțiune poate deveni, prin consecințe, decisivă –, ci prin lunga-i traiectorie de viață.

Rămâne întrebarea: când „această viață” a ales rezistența? Ce conținut dăm rezistenței și, în particular, rezistenței prin cultură – un altul decât seria de opinii inventariate care nu au reușit să creeze un consens disciplinar? Să parcurgem câteva rânduri din *Subteranele memoriei*:

N-am putut înșela decât uneori și nu până la capăt cenzura, și asta pentru motivul că atunci când „grila” nu era aplicată de editorii înșiși, oficiul de cenzori era îndeplinit – în numeroase cazuri – de oameni competenți și, aș spune, cu o „vigilență” aleatorie și diferențiată. Nemaisimțindu-și amenințate pozițiile, regimul și-a permis, fără teamă de mari complicații, această luptă perfidă între pisică și șoarece. Dar, trebuie să recunoaștem, n-am făcut samizdat. Acei dintre noi care și-au folosit libertățile „îngăduite”, mergând cât de departe s-a putut, pot privi cu fruntea sus lumea de astăzi și pe cei ce fac istoria trecutului apropiat. Complicitatea între scriitori și editori a însănătoșit literatura noastră și i-a păstrat fața umană⁷⁶.

Există în acest pasaj o trimitere la folosirea unor „libertăți îngăduite” și la „mersul cât de departe” care ne îndreaptă spre o definiție pe care am propus-o într-un alt volum: „...rezistența este libertatea de a exista altfel decât ți se permite”⁷⁷. Reformulăm pentru acest context: *rezistența este trecerea peste limita a ceea ce se permite*. Rezistența politică se manifestă când limita este de natură politică (a crea un sindicat, a acuza regimul etc.). *Rezistența prin cultură înseamnă trecerea dincolo de limita expresiei culturale impusă de autoritate*. În sensul acestei definiții, „arta pentru artă” în anii 1950, când artistul „decadent” era sancționat, constituia rezistență prin cultură. „Arta pentru artă” nu mai era în aceeași măsură „rezistență” în anii 1970 ori 1980*.

Cât de clar poate fi, în acest context, termenul „limită”? Personalitățile enunțate de Vasile Igna care au spus „nu” rolurilor atribuite în piesele de teatru ori decorațiilor au depășit frontiera acceptabilă și cunoscută, întrucât în anii 1940 limita era atât de jos: nu era permis

* Afirmția suportă amendamente: vezi destinul literaturii onirice și saga lui Dumitru Țepeneag și Virgil Tănase.

să spui *nu*. Gestul lor încălca o limită politică, nu una culturală. Rezistența lor este de consemnat ca atare. În anii 1970-1980, puteai să nu faci istorie comunistă – o spusese Andrei Pippidi – și nu suportai consecințe dacă nu aduceai omagiile care ți cereau. Refuzul exprima decență, nu rezistență.

Formele de solidaritate culturală activă, precum cenaclurile private, cu spațiile lor de comunicare intimă și exprimare a gândirii autonome, erau forme de rezistență prin simplul fapt că erau interzise. Se aflau dincolo de limită. Constituiau rezistență politică, erau rezistență culturală? Criteriul limitei susține că erau și una, și cealaltă: *nu*-ul spus politicii oficiale – „de cetățean”, în limbajul lui Sorin Alexandrescu – depășea frontiera de ordin politic. Dar conținutul a ceea ce „se producea” reprezenta cultură interzisă.

Alte observații sunt sugerate de cazul Ninei Cassian. Poeta fusese supusă la sfârșitul anilor 1940 la ceea ce autoarea lucrării *Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană* numește „principialitatea noului instrument de educare”⁷⁸. La începutul anului 1948, poetei, cu o „multilaterală activitate militant-comunistă”, i-a apărut volumul de debut *La scara 1/1*. Cronica „echivocă” a lui Ov. S. Crohmălniceanu a fost întâmpinată cu note critice în *România liberă* (anonime) și urmată de analiza acuzatoare a lui Traian Șelmaru, în *Scînteia*, întinsă pe trei episoade, și iată cu ce verdicte:

E limpede ce vrea să spună Nina Cassian. Ea ține cu tot dinadinsul la jocul de rebusuri și șarade, sub care se ascunde întreaga poziție decadentă și antirealistă, e conștientă de acest lucru și face orice ca să și-l poată îngădui mai departe. [...] Aici poziția e dușmănos anti-realistă. [...] departe de a se fi produs o transformare adâncă. Nu există încă voință de a lupta contra decadentismului burghez...⁷⁹.

Articolul lui Șelmaru este un atac la capătul căruia autorul indică și ce are Nina Cassian de făcut: *trebuie* să dea o luptă grea cu sine însăși, iar cronicarul ei lipsit de vigilență, Ov. S. Crohmălniceanu, *trebuie* să-și dea seama că a scris ceva de două ori primejdios și deci *trebuie* să urmeze din nou linia combaterii temelor decadentei și morții în literatură și artă.

Nina Cassian se conformează. Își face autocritica:

Într-un moment când imperialismul agresiv își infiltrează igrasia în cele mai variate și subtile chipuri [...], un volum de versuri din care drumul nou, precis, al artei progresiste nu reiese, se situează – vrând, nevrând – în categoria unor lucrări dăunătoare, prin confuziile la care dă naștere⁸⁰.

La puțin timp, scriitoarea va publica în *Flacăra* poemul „Semnul nostru SOARELE” – în preajma alegerilor de deputați – și „Tovarășul

Aprilie”, și mai departe, în întregul an 1948, poezii ce urmează indicațiile publicate în *Scînteia*.

Cât de utilă este definiția noastră pentru un asemenea caz? Ar fi de notat mai întâi că limita trasată era pur estetică. Poemele Ninei Cassian făceau parte din poezia partinică; din acest punct de vedere, erau aliniate politic. Ne aflăm în situația de a ne întreba dacă autoarea volumului *La scara 1/1* făcuse rezistență prin cultură. Care este frontiera trecută de Nina Cassian? Poate constitui evaluarea domnului Șelmaru „limita”? Reprezintă el „vocea autorității” în materie de literatură și artă? De ce nu ar fi reprezentat această voce Ov. S. Crohmălniceanu, criticul de prestigiu al revistei *Contemporanul*, „cea mai influentă revistă culturală a vremii”⁸¹?

La întrebările puse nu se pot da răspunsuri simple. Ele dovedesc doar că tema „limitei” este semnificativ mai bogată decât ar părea la prima vedere. Cazul Nina Cassian arată că, în plan cultural, domeniul a ceea ce este permis e despărțit de ceea ce este interzis printr-o graniță ceva mai lată și, în general, oferind un spațiu de negociere*. Până la un punct, stabilirea graniței este arbitrară, depinde de voința unor persoane și are, ca urmare, un anumit grad de impredictibilitate. Spațiul de negociere al creatorilor a sporit considerabil odată cu epoca de relativă liberalizare de la sfârșitul anilor 1960 și a rămas substanțial chiar și după Tezele din iulie 1971.

Felul în care se stabilea limita depindea de domeniu și de context. O soluție consta în implicarea unor persoane cu putere politică. Pentru a crește șansele de înființare a unei reviste culturale, Ion D. Sârbu a planificat atragerea în consiliul redacțional a lui Dumitru Ghișe, vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste⁸². Adrian Marino a obținut sprijinul lui Dumitru Popescu, secretar al

* Punerea unei etichete, uneori cu miză într-un anume context, rămâne oricum o palidă evaluare a vieții unui om. Ștefan Borbély, critic de mare exigență și precauție etică, califica următorul portret făcut de Tania Radu poetei Nina Cassian (*Chenzine literare*, București, Humanitas, 2015) drept expresie a unei intensități a percepției, „inclusiv ironic-concesive”, care „atinge paroxismul”: „Dacă n-ar coborî dintr-un tablou strâmb, Nina Cassian ar fi un personaj reconfortant în cultura română, cea dominată în genere de modelul solemn, înalt, veșnic conectat la univers pe verticala metafizicii. Poeta șantierelor socialiste [...] a cultivat, fără rezerve, frivolitatea, ridicând-o la rang de filosofie de viață. Fire artistă, dar și amatoare de senzații fruste, pe toate planurile, Nina Cassian trăiește de-o viață ca un învingător. A trecut prin comunism degustându-i toate avantajele, dar și-a cultivat, cu grație unanim recunoscută, boema personală. Scriitoare mai degrabă celebră decât valoroasă, a ieșit din comunism cu ușurința cu care dezbraci o haină uzată și a mers mai departe [...], ghidându-se fără greș după steaua epicureică a încrederii în sine” (Ștefan Borbély, „Chenzinele» Taniei Radu”, *Contemporanul*, nr. 3, 2015).

Comitetului Central al PCR, la publicarea volumului *Hermeneutica lui Mircea Eliade*⁸³. Exemplar ar fi „cazul Gogu Rădulescu”, înalt demnitar al Partidului Comunist, care a menținut relații cu „o seamă de intelectuali marcanți, unii dintre ei chiar disidenți, ajutându-i după puterile sale și într-un mod absolut dezinteresat” și a îndreptat, „ori de câte ori îi stătea în putință, erorile comise de o administrație obtuză și anticulturală”^{*}.

S-a adăugat strategia „de a privi în alte direcții” culturale decât cele avute în vedere de PCR (pentru a le promova sau cenzura) și de oportunitățile oferite intelectualilor:

Lipsite de forme instituționale, rezistența culturală din România ultimelor decenii comuniste cuprinde, la acest nivel al spațiului public pe care îl am acum în vedere, reacții și atitudini față de puterea totalitară, o sumă de „acte de rezistență” care pot fi definite, în termenii lui Mircea Zăciu, ca „niște acte care mergeau într-o direcție contrară celei dorite sau indicate și impuse de autoritatea comunistă a epocii”. Prin aceste atitudini exprimate „într-o formă ambiguă” s-au căutat, crede M. Zăciu, „soluții” de acomodare și, în același timp, și de a afirma că spiritualitatea românească merge de fapt divergent față de linia pe care o indică Partidul Comunist⁸⁴.

Atitudini „exprimate într-o formă ambiguă” ar putea explica apariția atâtor cărți contrare Tezelor din iulie din anul 1971. Suntem motivați să privim mai nuanțat efectul deplasării cenzurii la nivelul revistelor și caselor de editură. Opinia care pare a fi majoritară, corespunzând așteptărilor (adică strategiei) conducerii PCR, a văzut în noua politică editorială o tactică de întărire a controlului prin punerea în valoare a instinctului de protecție a șefilor de nivel inferior. Este și aprecierea *Raportului final*:

Paradoxal, semnalul înăspririi controlului asupra culturii a fost gestul desființării oficiale, în 1977, de către Ceaușescu, a instituției cenzurii (Comitetul pentru presă și tipărituri), fapt ridicat în slăvi de propagandă. Realitatea era cu totul alta [...]. Fiecare editură avea

* Din scrisoarea de susținere a lui Gogu Rădulescu (acuzat în procesul membrilor Comitetului Politic Executiv al CC al PCR) adresată Procurorului general la 24 ianuarie 1990 de Geo Bogza, Augustin Buzura, Z. Ornea, Nicolae Manolescu, Mihai Giugariu, N.D. Setlacec, Ana Blandiana, Eugen Simion, Dan Hăulică, Dan Grigore, Cristian Mandeal, Valentin Gheorghiu, Ștefan Gheorghiu, Romulus Rusan, Cristina Anghelescu, Cristian Popișteanu, Valeria Seciu, Adina Darian, Voichița Ivașcu, Horia Cosma, Dr. F. Boeraș, Gabriel Dimisianu, Horia Andreescu, Al. Paleologu, Radu Cosașu, Dan C. Mihăilescu, Tania Radu, Ion Ianoși, A. Latzina, Szász János, Mircea Dinescu, Marin Sorescu, Marta Camarache, Dinu Cernescu (<http://www.ziaristionline.ro>).

acum un cenzor în redacție; fiecare redactor-șef se străduia să fie cât mai atent pentru a nu avea probleme cu Consiliul Culturii și Educației Socialiste ori, și mai rău, cu Secția de Presă a Comitetului Central...⁸⁵.

Chiar dacă instinctul de autoapărare pe care s-a mizat a funcționat ca atare, el s-a manifestat simultan cu creșterea oportunităților de negociere, confirmată de fapte – articole și cărți publicate pentru care responsabilii au fost demiși și care nu au putut fi retrase în întregime de pe piață. La ele se referă și *Raportul final* în termeni de „tranzacții prin care se putea câștiga ceva teren în favoarea literaturii”. Principiile generale expuse în Tezele din iulie erau obligate să parcurgă un drum intermediat de personalități pro și contra apariției operelor unor apropiați, cunoscuți, unor autori apreciați de cenzorii înșiși. Deciziile deveneau imprezvizibile. Faptul că Partidul a trebuit, până la urmă, să folosească mijloace birocratice – reducerea tipăriturilor, condiția de debut în volume colective, creșterea dependenței economice și mai severe a scriitorilor și artiștilor – constituie o confirmare a competențelor de negociere de care se bucurau creatorii.

Mijloacele birocratice eșuau și din cauza complexității aparatului cultural. Scriitorul William Totok, care se ocupa de pagina culturală a publicației timișorene *Neue Banater Zeitung*, a plasat în ziar următoarea poezie a colegului său Richard Wagner: „Barca se duce/Barca plutește încoace/Valul vine./Valul se duce/Apa ne stă în capete/Apa ni se urcă la picioare/Un saltimbanc este la cârmă”^{*}. Angajarea acestui scriitor la un mijloc de presă, deși el fusese condamnat anterior pentru propagandă împotriva orânduirii socialiste, a ținut de conjuncturi aproape obișnuite în anii ceaușismului, improbabile în anii stalinismului.

În plus, neclaritatea „valorilor estetice” pe care regimul se simțea dator să le apere lăsa marje de apreciere chiar organelor menite să asigure dominația partidului-stat asupra societății. În deceniile opt-nouă, un creator putea împinge limita a ceea ce este permis până la a o negocia „în inima sistemului”. O demonstrează cazul Nicolae Breban, la care se referă Nota de analiză din 5 martie 1980, a Departamentului Securității Statului, Direcția I:

...având în vedere renumele și personalitatea scriitorului Nicolae Breban, prejudiciul politic ce poate fi creat prin implicarea sa în

* Traducerea Securității trimisă șefului Direcției I, general-maior Aron Bordea (Adresa din 26 iunie 1982, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 013381, vol. 23, p. 142 (<http://3.bp.blogspot.com>). În epocă, referirea în poezie la Nicolae Ceaușescu, „Marele cârmaci”, era evidentă – cum a și fost pentru Securitate.

acțiuni contestatare, vom acorda o atenție particulară frământărilor și nemulțumirilor sale grevate pe așa-zisa birocrație de publicare, în care sens vor fi informate forurile competente din Consiliul pentru Cultură și Educație Socialistă pentru ca scrierile acestuia, depuse la edituri, să fie publicate în țară, dacă nu ridică probleme de ordin politic⁸⁶.

Dintre multele semnificații ale notei de mai sus, vom reține mai întâi faptul că puterea de negociere depindea de creator și de nivelul represiei. Este de reținut separarea, chiar de către Securitate, a „problemelor în general” de cele politice. Ceea ce înseamnă că standardele culturale ale comunismului se puteau mișca, nu și cele privind legitimitatea regimului.

Vom vedea, analizând mișcarea contestatară din Uniunea Scriitorilor, că ideea era subînțeleasă de majoritatea scriitorilor. La fel, și pentru literații aflați în afara Uniunii. Aducând în discuție cazul lui Viorel Padina, Daniel Puia Dumitrescu îl prezintă drept „teaser [...], persoană care testează, cumva, limitele până la care îi este permis să acționeze împotriva regimului”⁸⁷.

În alt fel relevant este cazul Bujor Nedelcovici. Scriitorul, care asuma imperativul atitudinii etice acuzând-o pe cea tranzanțională, publicase romanul *Al doilea mesager* în Franța, în anul 1985, fără să aibă avizul autorităților. În această privință, lucrurile erau mai precise: publicarea în străinătate fără acceptul instituțiilor de la București încălca regulile scrise și nescrise ale regimului. Reprezenta un act clar de contestare a autorității de acasă. Constituia o trecere de limita a ceea ce era permis și avea o natură politică. În cadrul terminologic ales, însemna o rezistență politică.

Întors din Franța după publicarea romanului, Bujor Nedelcovici a depus la editură nuvela „Căpetenia din Golf”. Fiind refuzată ca nepublicabilă, autorul și-a făcut cunoscută intenția de a o trimite în străinătate. Securitatea a intrat în alertă și a inițiat planuri de blocare a demersurilor anunțate public. Mai mult, i-a acordat viza de călătorie în Franța, unde scriitorul va rămâne. Bătălia lui Nedelcovici cu cenzura rămâne o clară mărturie asupra a ceea ce se putea sau nu se putea scrie în condițiile de apăsare al comunismului *à la roumaine* (pentru detalii, vezi cap. III).

Existența unui spațiu de negociere a limitei dintre permis/nepermis implică putere, dar și responsabilitate pentru creator. Cu cât mai lată era banda nedeterminată, cu atât mai mult tema demnității operei stă pe umerii lui, dând și măsura faptului că *a existat prin cultură*. Definiția care ne-a permis să separăm rezistența prin cultură de rezistența politică a creatorului ne ajută să operăm concret cu distincțiile. A publica o carte socotită de autorități inacceptabilă din motive estetice însemna act de rezistență prin cultură. A scrie

și publica o lucrare respinsă pentru conținutul ei ideologic înseamnă simultan rezistență prin cultură și rezistență politică.

Să examinăm aplicarea noțiunilor prin câteva exemple. Rezistență simultan politică și culturală a făcut Paul Goma. Dar și A.E. Baconsky, când a publicat romanul *Biserica neagră* în R.F. Germania. La fel a fost rezistența lui Mihai Botez și a Doinei Cornea, prin unele scrieri ale lor. Acțiunea lui Dorin Tudoran de aducere la cunoștința opiniei publice a plagiatelor lui Eugen Barbu și Ion Gheorghe, blocată de sistem, reprezintă un act de rezistență prin cultură în măsura în care dezbaterile valorilor și deontologia creației sunt corelative culturale. Dar scrisorile lui trimise Europei libere, motivate de emigrare, sunt rezistență politică, nu culturală. Despre semnificația strategiei lui Bujor Nedelcovici am amintit deja.

Arta autentică nu poate reprezenta rezistență prin cultură atâta timp cât autenticitatea nu înfruntă limitele estetice acceptate de un sistem totalitar. Interpretarea opusă rezultă fie dintr-o confuzie de termeni, fie din voința de instrumentalizare. Oare are sens să vorbești despre acte de rezistență politică într-o democrație ori despre rezistență estetică într-o societate devotată libertății de creație?

Unii creatori produceau artă autentică și în paralel se implicau în acțiuni de tip colaboraționist – cazul lui Nichita Stănescu, dacă e să ne oprim la un literat de maximă notorietate. Personalitățile dedicate exclusiv culturii și care refuzau colaboraționismul aveau și unele lucruri de pierdut*. Decența lor nu era însă o luptă cu limitele. A-i face rezistenți pentru a nu se fi compromis ar fi echivalent cu a-i face disidenți pe toți oamenii care nu au cerut să fie securiști, activiști ori membri de partid. Literatura „obsedantului deceniu” nu este nici exemplu de rezistență culturală, nici de rezistență politică: formula artistică specifică, ca și conținutul, fuseseră de la început acceptate. Cum să numim producția literară și filozofică a Școlii de la Păltiniș rezistență prin cultură când ea a putut vedea fără dificultăți speciale lumina zilei, mai mult, s-a bucurat de o publicitate prin presă cum puține alte scrieri au primit? Rămâne un paradox ca tocmai creația culturală a lui Constantin Noica și a discipolilor săi, privilegiată în acele vremuri în raport cu alte opere în competiție, să fi fost sistematic invocată sub titulatura rezistenței culturale.

Noțiunea *rezistenței ca trecere dincolo de limite* permite calificarea comportamentelor intelectualilor, scriitorilor și artiștilor într-o manieră unitară. Dar până la un punct. În zona de frontieră pot apărea obscurități interpretative – și tot acolo judecata etică devine cea mai interesantă. Știm cum numim manifestările ce se află dincoace și

* Deși în ultimii ani ai ceaușismului afirmația nu mai este atât de evidentă, atât de mare era oprobiul public față de solidarizarea cu clasa politică responsabilă de suferințele populației.

dincolo de limită. Oare presiunea asupra limitei înseși, împingerea ei dincolo de un prag, nu este tot un act de rezistență?

Un exemplu bun de analiză: cele patru poezii ale Anei Blandiana publicate în revista *Amfiteatru* care au dus la pedepsirea redactorului responsabil și, o perioadă, la interdicția de semnătură a poetei. Poeziile au putut vedea lumina tiparului, iar reacția autorităților culturale, de a-i opri un timp dreptul la publicare, nu era neapărat previzibilă. Conținutul acestor texte era politic, iar poezia – forma de transfigurare în mesaj a emoției existențiale*.

Neîndoios, versuri precum: „Un întreg popor/Nenăscut încă/Dar condamnat la naștere,/Foetus lângă foetus,/Un întreg popor/Care n-aude, nu vede, nu înțelege,/Dar înaintează/Prin trupuri zvârcolite de femei,/Prin sânge de mame/Neîntrebate” erau percepute de autoare și cititori (între care unii cu poziții de autoritate) ca transgresând conveniențele acceptate. Într-o perspectivă rezonabilă, considerăm trimiterea la redacție a unei asemenea poezii, a unor asemenea poezii**, un act de relevanță politică și de „responsabilitate poetică”. Versurile publicate de Ana Blandiana în revista *Amfiteatru* acum circa două decenii constituie un veritabil exemplu de rezistență prin cultură și implicare cu semnificație politică.

Nu același lucru ar fi de spus despre saga „Motanului Arpagic”. Identificarea chipului Marelui Conducător în „acest personaj[...], cel mai vestit/Motan din oraș” exprima paranoia clasei politice și superficialitatea audienței. În cazul poemului „O vedetă de pe strada mea”, din 1988, Ana Blandiana a fost o victimă***; or, distingerea dintre victime și rezistenți este cheie pentru etica memoriei. În termenii rezonabilității sunt de judecat situații precum cele povestite de Geta Dimisianu despre textierii unor versuri „destul de inofensive” trimiși în fața instanței. Dacă în acel moment pe piața literară erau publicate poezii pentru care autorii ar fi urmat, dacă se păstrau proporțiile, să fie „condamnați la muncă silnică pe viață” (comentariul lui Nicolae Manolescu, deja amintit), atunci e de bănuit că anonimii din Constanța și Bacău aflați în anchetă pentru poezioarele lor trimise spre publicare nu intenționau să dărâme limitele. Ei au avut statutul

* Folosim termenul conștienți fiind de valoarea lui relativă în descrierea faptului poetic.

** În anul 1984, Ana Blandiana a publicat în *Amfiteatru* poeziile „Eu cred”, „Cruciada copiilor”, „Noi, plantele”, „Totul”, preluate și comentate în publicații internaționale. Reproducem din seria publicată la *Amfiteatru* „Eu cred”: „Eu cred ca suntem un popor vegetal./De unde liniștea/În care așteptăm desfrunzirea?/De unde curajul/De a ne lăsa pe toboganul somnului/Până aproape de moarte/Cu siguranță/Că vom mai fi în stare să ne naștem/Din nou?/Eu cred ca suntem un popor vegetal/Cine-a văzut vreodată/Un copac revoltându-se?”

*** Poeta a pierdut din nou dreptul la semnătură.

unor sacrificiați într-o bătălie în care adversarii decid asupra identităților.

Care este semnificația prezenței Ilenei Mălăncioiu în viața culturală românească a anilor 1970-1980? A propus spre publicare versuri precum: „Prea multe marfare pe Valea Prahovei/Până la ziua n-am putut adormi/De zgomotul lor și de spaima/Că prea trec multe într-o singură zi./N-au adormit nici munții dimprejur/Azi-dimineață i-am văzut obosiți/Ca niște bieți oameni din schimbul de noapte/Și voi nu știți//Ce frică îmi e mie când văd până și munții/La fel ca oamenii de copleșiți/De tot ce se abate peste ei/Voi dormiți//Somnul vostru cel plin de vise/Din ce în ce mai plăcute/Departate de aceste marfare care sfășie liniștea mea/Din zece în zece minute”.

A sfidat o astfel de poezie „cerc[ul] de cretă al literarului «pur», cu secționarea raportului – direct ori problematizant – cu societatea românească”⁸⁸ Până la acest nivel, „cercul” fusese sfidat anterior de alții. Iar volumul *Urcarea muntelui* a apărut după eliminarea a zece poezii, dovadă că poeta a acceptat limitele impuse de sistem. Totuși, un critic sever precum Gheorghe Grigurcu plasează poeta în condiția unui opozant al dictaturii „pe care a vituperat-o în volumul d-sale *Urcarea muntelui* (1985, 1992), punct de reper al relativ puținelor scrieri cu orientare antitotalitară apărute în țara noastră până în 1989. Explicația etică rezidă, evident, în conștiința autoarei. Cea estetică ar putea fi aproximată prin apropierea viziunii sale sumbre [...] de degradarea obiectivă a existenței poporului român. Lirismul s-a coroborat prin realitatea brută cu care a coincis prin chiar evoluția istorică. Tiparul lăuntric s-a suprapus celui exterior, al suferinței obștești, determinate de apăsarea unei cârmuiri detracate”⁸⁹.

Cazul Ilenei Mălăncioiu este de așezat, „rezonabil”, în contextul deceniului nouă al secolului XX, al nivelului represiunii și al amploării colaboraționismului din acel moment. În sensul bagajului de noțiuni pe care l-am propus și relativ la exemplele selectate, *Urcarea muntelui* nu trece testul rezistenței, culturale sau politice. Ileana Mălăncioiu reprezintă, în schimb, o referință pentru ceea ce înțelegem prin „existența prin cultură”.

„Rezistența prin civilitate”*.

Rolul de excepție al criticii literare

Prin astfel de evaluări, verificăm faptul că definiția „rezistenței prin cultură” este operațională. Ea ne permite să indicăm, de la caz la caz, când se poate vorbi despre rezistență și când nu. Caracterul

* Sintagma îi aparține lui Caius Dobrescu, care a văzut în ea cea mai buna exprimare a demersului propus.

efectiv al acestui mod de a gândi lucrurile este dovada că am luat-o pe drumul unei cunoașteri care ne separă de lumea speculațiilor.

Există însă posibilitatea de a ajunge la aceeași temă venind din perspective, să le spunem, ocolitoare. O probează volumul publicat de Caius Dobrescu în anul 2012, *Plăcerea de a gândi. Moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989)*⁹⁰. În această frumoasă pledoarie privind demnitatea criticii literare, autorul argumentează că genul a avut, între toate, rolul cel mai înalt în păstrarea valorilor politice și liberale timp de trei decenii de comunism. Ideile analizei sale au relevanță pentru întreaga problematică a rezistenței prin cultură, dar Caius Dobrescu nu-și definește căutările în acești termeni. Și pare că tocmai din acest motiv, perspectiva propusă are proșpețime interpretativă*.

Critica literară românească, susține Dobrescu, ar fi permis supraviețuirea idealului luminist, „al împletirii intime dintre curiozitatea intelectuală și urbanitatea conversațională”⁹¹. Zestrea ei de concepte, abilitățile, strategiile și atitudinile au servit adaptării la condițiile dictaturii ideologice staliniste și apoi național-comuniste. În context, adaptarea a însemnat salvagardarea unor valori și criterii ale libertății și demnității intelectuale⁹². Cel puțin pentru perioada analizată, preeminența esteticului a împins critica literară spre lărgirea domeniului de investigație, uneori subversiv, asupra unor domenii precum psihologia cognitivă și socială, până la antropologie, sociologie și științele politice**.

Condiția disciplinei s-a reflectat asupra sacerdoților ei: „Criticii literari sunt principalii intelectuali, în perioada 1960-1989”. Ei au inițiat și întreținut relația dintre domeniul academic și spațiul public, întrucât au fost prezenți simultan înăuntrul instituției academice și în revistele literare. Ultimele erau „singurul segment al presei din epocă în care se putea purta o autentică dezbatere de idei”⁹³. Oscilația

* Partea a doua a studiului său are titlul „Rezistența prin civilizație – trei studii de caz”, dar subiectul „rezistenței” este secundar în raport cu tema valorilor politice hrănite de cultură.

** Plecând de la aceste considerații abstracte, Caius Dobrescu își extinde concluziile la un interval de timp care depășește generos perioada investigației sale. „Nobilitatea” și mobilitatea intelectuale inerente criticii literare, care alimentează etosul gândirii creative și critice, adică tocmai esența libertăților publice, au transformat critica literară românească în „unul dintre principalele puncte de rezistență, în durată lungă, a civilizației democratice românești...”. „Lunga durată” numește „contextele istorice nefaste ale dictaturii lui Carol, guvernării pro-naziste a lui Ion Antonescu și apoi [...], de-a lungul jumătății de secol a dictaturii comuniste, disciplina criticii literare a salvagardat, prin cei mai reprezentativi dintre cultivatorii săi, un ideal care asociază intim impulsul investigației cognitive” (*idem*, p. 21.).

continuă între comunitatea academică și societatea civilă a alimentat un etos democratic și emancipator care a produs deschidere intelectuală, promovarea în societate a informațiilor și cunoștințelor și, în special, luciditate critică⁹⁴. Iată și acest portret deosebit de onorant pentru domeniu:

Contribuția politică a criticii literare ține de adevărul că democratizarea nu înseamnă doar omogenizarea/universalizarea formelor juridice care garantează drepturi abstracte, ci și de proliferarea/asimilarea unor practici de comunicare, de interrelaționare, ale convivialității intelectuale. Practici ale plăcerii intelectuale ca principiu de coeziune socială...⁹⁵.

Caius Dobrescu și-a detaliat viziunea în dialog cu trei critici deveniți obiect al studiilor de caz: Eugen Simion, Nicolae Manolescu și Mircea Martin*. Cu jurnalul său parizian, *Timpul trăirii – timpul mărturisirii*, perceput a fi un manifest al asumării responsabilității reflecției sociale, Simion ar fi contribuit la reautohtonizarea, reîmpământenirea principiului și valorii pluralității opiniilor, resuscitând o cultură a conversației care „deturneză constructiv” energiile controversei⁹⁶. A reușit să învingă cenzura prin strategia „unei grațioase neutralități conversaționale”. A introdus astfel în spațiul public românesc, „cu spontaneitatea cuiva care ar considera libertatea și diversitatea opiniilor ca de la sine înțelese”, calificativele ironice ale lui Eugène Ionesco adresate lui Jean-Paul Sartre (un mit cultural semi-oficial în România), concepțiile unui mare gânditor liberal precum Raymond Aron, idealul civilizațional de *savoir vivre*, provocator pe fondul politicilor de austeritate ale regimului Ceaușescu⁹⁷.

Nicolae Manolescu este apreciat pentru afilierea sa explicită la cultura politică și cognitivă a sociabilității⁹⁸. *Temele* lui Manolescu problematizau libertatea „care se opune propagandei oficiale, care privilegia efortul, etica străduinței și sacrificiului de sine, pe modelul mistic al muncii ca mântuire”, pentru a milita în favoarea unei practici „a plăcerii de a gândi care oferă existenței, mai mult decât un sens, o experiență a plenitudinii”⁹⁹. Criticul unește gratuitatea, ca „plăcere intelectuală, libertate a spiritului conversațional, epicureism al gustului”¹⁰⁰, și improvizația, „spontaneitate înțeleasă”, capabilă să contribuie de o manieră decisivă la crearea unui țesut social¹⁰¹.

Prin elaborarea discursului său despre „dicțiune”, Mircea Martin s-a situat prin contrapunere implicită cu „rostirea românească” a lui

* Perspectiva sa oferă și recuperări colaterale, precum „oscilantul ideologic” George Călinescu, a cărui extraordinară combinație de flexibilitate și complexitate își are sursa în opera critică și politică a ultimului „gigant” al liberalismului clasic european, Benedetto Croce (*idem*, p. 20).

Constantin Noica, văzând în creație o responsabilitate individuală și personală¹⁰². Poziția sa fundamental non-organicistă înseamnă în plan afirmativ o opțiune pentru sensul fundamental, cognitiv și etic, al modernității, ca ieșire a conștiinței din minorat¹⁰³. Or, aceasta implică o „revoluție copernicană” a conștiinței individuale care te face egal, în absolutul conștiinței, cu „occidentalul”. Iată concluzia înălțătoare a lui Caius Dobrescu:

Faptul că, în România postbelică, acest proiect și această aspirație, care aparțin inalienabil dinamicii profunde a modernității, s-au născut în domeniul teoriei literare reprezintă, probabil, una dintre cele mai însemnate contribuții ale acestei discipline la mersul general al ideilor în istoria noastră culturală¹⁰⁴.

Acestei contribuții, Martin i-a adăugat proiectul promovat în volumul *Singura critică*, de construire a spațiului de afirmare a unei culturi cognitive integratoare a tuturor speciilor criticii literare. Mircea Martin susținea astfel continuitatea dintre spațiul reflecției savante și cel al libertăților publice de exprimare, miza fiind salvagardarea civilității, ca structură de rezistență a societății civile¹⁰⁵.

Ne aflăm în fața unei pledoarii semețe care concede criticii literare meritul de a fi susținut valorile fundamentale ale libertății civilizației în timpul comunismului. Să însemne că personalitățile acestei discipline, între care Eugen Simion, Nicolae Manolescu și Mircea Martin, subiecții studiilor de caz, reprezintă vârful rezistenței prin cultură între anii 1960 și 1989? Ca să răspundem, ar trebui să revenim la noțiunea noastră și să vedem în ce măsură „faptele” unor Simion-Manolescu-Martin și ale celorlalți critici răspund testului nostru definițional.

Gândim că, pentru a cuprinde sensul „rezistenței prin civilitate” propus de Caius Dobrescu, noțiunea cu care am lucrat este prea strâmtă. „Rezistența” pe care o întrevede autorul *Plăcerii de a gândi* pierde din conotația ei eroică, pentru a câștiga în planul cuprinderii și complexității. Din perspectiva lui Dobrescu, rezistența la proiectul totalitar a rezultat aproape natural dintr-o convergență de idei, memorie comunitară, funcționare disciplinară, solidaritate electivă. Iată o arhitectură redutabilă prin dificultatea de a desena frontierele componentelor și apoi a le separa. Or, această dificultate nu o avem doar noi, cei ce încercăm să o recompunem din bucăți; această dificultate a avut-o și regimul comunist.

Note

1. Vezi citatul în Dorin Tudoran, *Kakistocrația*, Chișinău, Editura Arc, 1998 – citatul la p. 51.
2. Petru Ursache, „Martiraj” (<http://convorbiri-literare.dntis.ro>). În textul citat au fost adăugate câteva ghilimele uitate.
3. Ion Simuț, „Rezistența prin cultură, în exil”, *România literară*, nr. 13, 2004.
4. Eseul, transmis clandestin din țară în primăvara anului 1984, publicat în revista *l'Alternative*, în *Ethos* și în alte reviste românești ale exilului, a fost reluat în Dorin Tudoran, *Kakistocrația*, Chișinău, Editura Arc, 1998 – citatul la p. 51.
5. Opiniile lui Dan Petrescu, în Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus*, București, Minerva, 1990, p. 211.
6. Ana Petrache, „Monica Lovinescu: criticul literar vs imperiul clădit din cuvinte”, *Cultura*, 9 decembrie 2009.
7. Gheorghe Grigurcu, „Rușine, domnule Mitea”, revista 22, nr. 17 (67) din 3 mai 1991, p. 13. Constantin Mitea a fost redactor șef al *Științei și Contemporanul*-ui și consilier în probleme de presă la CC al PCR.
8. Alexandru Paleologu, „Despre un anume Constantin Noica”, revista 22, nr. 31, 9-16 august 1991, p. 8.
9. Sorin Alexandrescu, „Intelectualul ca mediator social”, revista 22, nr. 22 (72) din 7 iunie 1991, pp. 8-9.
10. „Literatura împotriva dictaturii”, *Contrapunct*, nr. 6 (58), 8 februarie 1991.
11. Are titlul „Au fost oameni care au ținut să strecoare jumătăți de adevăruri, dar se autoîmșelau”.
12. Sorin Alexandrescu în dialog cu Ion Bogdan Lefter, „Ei au salvat onoarea poporului român”, *Contrapunct*, nr. 6 (58), din 8 februarie 1991, p. 15.
13. Elena Ștefoi, „Azi... la fel ca ieri?!...”, *Contrapunct*, nr. 6 (58), din 8 februarie 1991, p. 10.
14. Ion Stratan, „Disidență și majoritate”, *Contrapunct*, nr. 21 (124), 12-18 iunie 1992, p. 11.
15. Ion Bogdan Lefter, „Textele rezistenței”, *Contrapunct*, nr. 21 (124), 12-18 iunie 1991, p. 10.
16. *Ibidem*.
17. „«Dacă în decembrie '89 aș fi fost în România aș fi făcut politică, nu literatură», Mircea Iorgulescu în dialog cu Elena Ștefoi”, *Contrapunct*, nr. 10, 8 martie 1991, p. 3.
18. „Ne-am străduit să creăm o literatură «subversivă»”, Interviu cu William Totok, *Contrapunct*, nr. 13 (65), 29 martie 1991.
19. Articolul a fost reluat în volumul Adrian Marino, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, Polirom, 1996, pp. 21-27.
20. *Idem*, p. 28.

21. Virgil Ardelean, „Rezistența prin cultură”, *România liberă*, 18 aprilie 1991.
22. Gabriela Rusu-Păsărin, *Disidență sau rezistență prin cultură. Dialoguri inmode realizate în primăvara anului 1991*, Timișoara, Helicon, 1993.
23. *Idem*, pp. 9-10.
24. Magda Cârnelci, *Artele plastice în România 1945-1989*, București, Meridiane, 2000.
25. Pentru tema reprimării și colaborării în cadrul breslei arhitecților, vezi volumul lui Vlad Mitric Ciupe, *Arhitecți români și detenția politică, 1944-1964. Între destin concentraționar și vocație profesională*, București, Academia Română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013.
26. Caterina Preda, „Forms of Collaboration of Visual Artists in Communist Romania of the 1970s-1980s”, *Hungarian Historical Review* 4, no. 1 (2015): 171-19. Vezi și Caterina Preda, „Sub supraviețuire (artistică). Relația artiștilor cu Securitatea”, *Romanian Political Science Review*, vol. XIII, no. 1, 2013, pp. 159-173.
27. Miruna Stroe, „Was There the Need for Architectural Lustration in Romania?”, Conferința „Linking Past, Present and Future: The 25th Anniversary of Regime Change in Romania and Moldova (1989/1991)”, Bucharest on June 17-19, 2015 – text nepublicat.
28. Mircea Martin, „Cultura română între comunism și naționalism (I-VIII)”, revista 22, 23.09.2002-23.06.2003.
29. Livius Ciocârlie, *De la Sancho Panza la Cavalerul Tristei Figuri. Jurnal*, Iași, Polirom, 2001.
30. Dinu Kivu, *Rezistența prin teatru*, ediție îngrijită de Ionuț Kivu și Luminița Vartolomei. București, Fundația Culturală „Camil Petrescu” și Editura Tracus Arte, 2009.
31. Paul Cernat, „Rezistența prin nuanțare (I)”, *Observator cultural*, nr. 775, iunie 2015.
32. Irena Talaban, *Teroare comunistă și rezistență culturală*, București, Editura Fundației Generația, 2007.
33. Cosmin Navadaru, „Piața neagră a culturii în comunism/În vremurile în care *Cel mai iubit dintre pământeni* era prea important pentru a sta pe tețghea”, *HotNews.ro*, 30 martie 2011.
34. Opinie exprimată în cadrul dezbaterii găzduite în 29 octombrie 2003 de către Centrul de cercetare a imaginărilor Phantasma din Cluj și preluată în revista *Observator cultural* (Ruxandra Cesereanu, Doru Pop, Anca Hațegan, „Rezistență sau supraviețuire prin cultură? (I)”, *Observator cultural*, nr. 203, ianuarie 2004).
35. *Apud* Adina Dințoiu, „«Textualism socialist» și «rezistență prin cultură» în proza anilor '80”, *Observator cultural*, nr. 490, 2009.
36. *Idem*.
37. Ion Stratan, „Disidență și majoritate”, *Contrapunct*, nr. 6 (58), 8 februarie 1991, p. 11.
38. Ștefan Borbély, „Mecanisme de victimizare”, *Contemporanul*, iulie 2013.

39. Kőrössi P. József, *Ruleta maghiară. Convorbiri cu Markó Béla despre literatură, politică, societate*, București, Curtea Veche, 2014, p. 133.
40. Markó Béla, *Ruleta maghiară...*, p. 134.
41. Flori Bălănescu, „Dezambiguizarea Arhivelor Securității, un puzzle întortocheat” (II), *Timpul*, nr. 3, 2013.
42. Gheorghe Grigurcu, Laszlo Alexandru, Ovidiu Pecican, „Rezistența prin cultură” (<http://193.226.7.140/~laszlo/leonardo>).
43. *Ibidem*.
44. Ana-Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, București, Institutul pentru Studiul Totalitarismului, 2014, p. 191.
45. Dumitru Ungureanu, „Evazionism Est-Etic”, *Contrapunct*, nr. 21 (124), 12-18 iunie 1992, p. 10.
46. *Raport final...*, pp. 717-718.
47. Ruxandra Cesereanu, Doru Pop, Anca Hațegan, „Rezistență sau supraviețuire prin cultură? (I)”, *Observator cultural*, nr. 203, ianuarie 2004.
48. *Ibidem*.
49. Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1991.
50. Katherine Verdery, *Compromis...*, pp. 309-310.
51. *Idem*, p. 310.
52. *Idem*, p. 301.
53. *Idem*, p. 302.
54. *Idem*, pp. 36-37.
55. Sorin Alexandrescu, „Intelectualul ca mediator social”, revista 22, nr. 22 (72) din 7 iunie 1991, pp. 8-9.
56. Un volum Mihai Botez, *Disidența solitară în România lui Nicolae Ceaușescu*, este în pregătire sub îngrijirea și cu studiul introductiv al Anei-Maria Cătănuș.
57. Katherine Verdery, *Compromis...*, p. 39.
58. *Idem*, p. 185.
59. Vasile Igna, selecție și prezentare intitulată *Subteranele memoriei. Pagini din Rezistența Culturii 1944-1954*, București, Universal Dalsi, 2001.
60. Studiul introductiv semnat de Vasile Igna se numește „Subteranele memoriei. Preliminarii la schița unei istorii a rezistenței culturale în România”, pp. 9-47.
61. *Idem*, p. 13.
62. *Idem*, p. 15.
63. *Idem*, pp. 18-19.
64. *Idem*, pp. 45-46.
65. Dezbateri găzduită la 29 octombrie 2003 de către Centrul de cercetare a imaginarului Phantasma din Cluj, având ca punct de plecare textul Sandei Cordoș despre „Rezistența în literatură” (Ruxandra Cesereanu, Doru Pop, Anca Hațeganu, „Rezistența sau

- supraviețuire prin cultură? (I)”, *Observator cultural*, nr. 203, ianuarie 2004).
66. Ana Blandiana, „Rezistența prin cultură, o temă polemică”, în Romulus Rusan (ed.), *Anale Sighet 10. Anii 1973-1989: Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003, p. 663.
 67. Ion Simuț, „Rezistența prin cultură, în exil”, *România literară*, nr. 13, 2004.
 68. Gabriel Liiceanu (ed.), *Epistolar*, București, Cartea Românească, 1987.
 69. Vezi Capitolul „Constantin Noica în Arhive. Atașamentul victimei față de tortionari”, Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, pp. 59-113.
 70. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 160197, f. 3.
 71. *Idem*, f. 6, 6v.
 72. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 000843, vol. 1, f. 93.
 73. Gabriela Adameșteanu, *Anii romantici*, Iași, Polirom, 2014, p. 9.
 74. *Idem*. În paranteză, Gabriela Adameșteanu notează: „scuze pentru cât de bombastic sună”.
 75. Ana Blandiana, *Fals tratat de manipulare*, București, Humanitas, 2013, p. 470.
 76. Vasile Igna, „Subteranele memoriei...” , p. 11.
 77. Gabriel Andreescu, *Reprimarea mișcării yoga în anii '80*, Iași, Polirom, 2008, p. 197.
 78. Ana Selejan, *op. cit.*, p. 445.
 79. Traian Șelmaru, *apud* Ana Selejan, *op. cit.*, p. 450.
 80. Nina Cassian, *apud* Ana Selejan, *op. cit.*, p. 453.
 81. Ana Selejan, *op. cit.*, p. 12.
 82. Clara Mareș, „Pânza de păianjen. Ion D. Sîrbu în plasa Securității”, în Anuarul Institutului Investigare a Crimelor Comunismului în România, *Intelectualii și regimul comunist. Istoriile unei relații*, vol. IV, 2000, Iași, Polirom, pp. 271-271.
 83. Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, p. 40.
 84. Sanda Cordoș, „Rezistența prin cultură”..., p. 269 (opinii exprimate de Mircea Zăciu în ultimul său interviu acordat Rodicăi Palade, „Nevoia scriitorului de a-și mărturisii trăirile”, revista 22, nr. 15 (supliment literar), 23 mai 2000, p. XI).
 85. *Raport final...*, p. 326.
 86. Semnează ofițer operativ principal lt. maj. Florea Lucian (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 6625, vol. 5, f. 166).
 87. Daniel Puia Dumitrescu, *O istorie a Cenaclului de luni*, în curs de apariție la Editura Cartea Românească.
 88. Daniel Cristea-Enache, „Urcarea muntelui și cenzura (II)”, *Observator cultural*, nr. 640, septembrie 2012. Versurile au fost reproduse în acest articol.
 89. „Poezia Ilenei Mălăncioiu”, în *România literară*, nr. 13, 2000.
 90. Caius Dobrescu, *Plăcerea de a gândi. Moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989), ca expresie identitară într-un*

tablou global al culturilor cognitive, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2012.

91. *Idem*, p. 20.
92. *Ibidem*.
93. *Idem*, p. 19.
94. *Ibidem*.
95. *Idem*, p. 16.
96. *Idem*, p. 153.
97. *Idem*, p. 162.
98. *Idem*, p. 195.
99. *Idem*, p. 182.
100. *Idem*, p. 196.
101. *Idem*, p. 187.
102. *Idem*, p. 217.
103. *Idem*, p. 219.
104. *Idem*, p. 220.
105. *Idem*, p. 232.

Capitolul III

Nișele culturale ale existenței

Nișele politice ale oamenilor de cultură

Am interpretat rezistența prin cultură ca trecere peste limitele de conținut și stil impuse creatorilor de către autorități. Formă de independență parțială față de puterea totalitară, „existența prin cultură”, este atributul ființelor umane pentru care manifestarea culturală dă sens propriei lor vieții. Ele își organizează cadre de afirmare intelectuală și artistică creându-și, spunem, „nișe culturale” relevante social și politic*.

Noțiunea *nișei culturale a existenței* integrează atitudini și comportamente între care unele asumă motivațiile etice ale condiției de rezistent. Asupra lor insista corespondența dintre Matei Călinescu și Ion Vianu, ca definind „cel mai profund sens” al rezistenței culturale, „cel de ordin moral, al intransigenței morale riguroase, formate și trăite în anii cei mai sumbri ai cearșismului”¹. Pentru Călinescu, acest etos era reprezentat de generația optzecistă, cu opoziția ei mută, dar admirabil de dârză, față de cultura oficială, față de paternalismul grotesc al partidului, față de întreaga farsă stridentă a național-comunismului pe un fond social tragic, cu aproape toate caracteristicile unei situații concentraționare.

Atitudinea așezată pe valorile morale supreme: rigoare, fermitate, consecvență, spirit de sacrificiu, a definit, scria Marino, „nivelul maxim de exigență al unei generații, respectiv al unei epoci întregi”². A fost opțiunea multimei intelectualilor și artiștilor enumerați de Vasile Igna care au preferat marginalizarea în locul pactizării cu adversarul politic. Se adaugă categoria autorilor în umbră, al căror refuz al compromisurilor i-a împiedicat să capete relevanța publică, altminteri accesibilă pentru ei**. Totuși, resorturile existenței prin cultură

* Noțiunea transcende regimurile politice, dar are un plus de relevanță în condițiile societăților totalitare, unde nișa culturală nu înseamnă doar „a trăi în conformitate cu tine însuși”, ci promovarea unui adevărat proiect uman, construit în condiții vitrege.

** Dintre exemple, alegem pe al romancierului Paul Tumanian, care a preferat să nu-și publice cărțile întâmpinate de edituri cu soluții de

și ale nișelor culturale nu se opresc la teritoriul eticului. Vom arăta că devoțiunea culturală poate merge până la motivarea (în plan subiectiv) a compromisului, exemplele notorii discutate fiind Nicolae Balotă și Constantin Noica.

„Nișele culturale ale existenței” au crescut pe detalii de personalitate, mai vizibile ori mai discrete, și de context. Factorii psihologici aveau să conteze pentru felul în care oamenii de cultură rezolvau tensiunea dintre operă, cu exigențele ei de autenticitate, și regimul politic, cu cerințele lui de adaptabilitate. Lucrurile nu puteau să stea decât astfel, ceea ce pare banal, dar complexitatea situațiilor nu pare să fi stârnit suficient interes pentru judecarea, la noi, a relațiilor dintre intelectuali, artiști și autoritățile comuniste*.

Construirea unei nișe culturale înseamnă punerea pe primul loc a operei, de către creator, în raport cu alte aspecte ale vieții sale proprii. Dar până unde poate fi împinsă „prioritatea”, de vreme ce primul test al operei era publicarea acesteia, deci însăși existența, iar ea obliga la compromisuri? Dacă ne restrângem la creațiile culturale având coloratură ideologică, specificul cazului românesc este inexistența autorilor care să fi scris cărți explicit anticomuniste, împotriva autorităților atunci la putere, în timp ce ei se aflau în România – cum s-a întâmplat în Iugoslavia cu Milovan Djilas, în URSS cu Alexandr Soljenițin, Václav Havel în Cehoslovacia și omologii lor din Polonia și Ungaria etc.**. Romanele scoase din țară fără autorizație pentru a fi publicate în străinătate trecuseră mai întâi pe la editurile românești, unde au fost refuzate. Chiar dacă se doreau

„disciplinare”. Vor vedea lumina tiparului după revoluție: *Domnul Marius și doamna cea mică* (Editura Ararat, 1995), *Urma scapă turma* (Editura Ararat, 1997), *Conspirația inocenților* (Editura Ararat, 1999). Vezi și Gabriel Andreescu, „Postfață” la *Domnul Marius și doamna cea mică*.

* Biografiile și memoriile fac astfel de conexiuni, dar nu cunoaștem studii specializate pe subiect și nici teoretizarea fenomenului. O carte precum a lui George Neagoe despre Ștefan Aug. Doinaș (vom vorbi pe larg despre ea), care amalgamează acuzații asupra faptelor și asupra caracterului, nu-și poate avea locul în categoria „studiilor” ori „teoretizărilor”.

** Singurul samizdat apărut în România (la Oradea) a fost *Ellenpontok* (*Contrapuncte*), inițiat de Attila Ara-Kovács, căruiua i s-au adăugat în redacție Ilona și Károly Antal Tóth, Géza Szöcs, András Keszthelyi. Alături de redactori, au mai publicat în *Ellenpontok* István Mészáros, Sándor Szilágyi, Ferenc László Takács, László Tökés și disidenți din Ungaria (Gáspár Miklós Tamás și Miklós Haraszti), la care s-au adăugat traduceri din scriitori precum Paul Goma și Alexandr Soljenițin. *Ellenpontok* a fost un samizdat prin excelență maghiar. Au apărut opt numere, din februarie până în octombrie 1982, când Securitatea i-a identificat pe autori, și apoi încă unul în Ungaria, editat de Attila Ara-Kovács în 1983 (Marius Cosmeanu, „Povestea singurului samizdat din România ceaușistă” – <http://blog.cosmeanu.ro>).

o critică a regimului, acestea suportaseră deja cenzura interioară a scriitorului care dorise să dea o minimă șansă cărții sau să evite acuzarea de activitate politică ostilă. Este situația în care s-au găsit A.E. Baconsky, la publicarea lucrării *Biserica neagră*, în anul 1975 (totuși, o utopie)³, Paul Goma cu *Ostinato* (1966, 1971) și *Ușa* (1974), Bujor Nedelcovici, în 1985, cu *Le second messenger*. Baconsky a murit la doi ani de la apariția cărții sale în Germania, Nedelcovici a rămas în Franța tot la doi ani după actul de „indisciplină” editorială, Goma a rezistat să înfrunte Securitatea acasă până în 1977. În acest sens, la noi opera politică nu s-a suprapus, de la egal la egal, cu cea culturală, cum s-ar fi întâmplat dacă volumele ulterioare ale lui Goma, tranșante, ar fi fost publicate în străinătate fără ca el să aleagă exilul – și dacă, nealegându-l, ar fi putut să le scrie. Între variatele atitudini și comportamente ale trăirii prin cultură, o situație limită este creația solitară. I.D. Sârbu și N. Steinhardt ar fi exemplele notorii ale categoriei, reprezentați de principalele lor creații care au putut vedea lumina zilei doar după 1989 (*Adio Europa* și, respectiv, *Jurnalul fericii*). Contextul funcționa după o logică a selecției abruptă: ca să crezi, trebuia să exiști, iar ca să exiști, trebuia să fii lăsat să exiști. Câțiva gânditori au putut alege soluția refugiului într-o zonă a creației umaniste cât mai teoretică, deci neutră – ca în cazul lui Adrian Marino, a cărui fibră politică și luptătoare l-ar fi împins altfel spre scrieri cu conținut ideologic*. Scriitorii care au luptat cu cenzura formează o serie lungă, cât este și șirul operelor trecute prin furci caudine**: poezia și romanele „marii arte” din anii 1960-1970, scrierile tinerilor scriitori de la Aktionsgruppe Banat, producțiile curentului oniric (Dumitru Țepeneag, Virgil Tănase, Leonid Dimov ș.a.), creația generației 1980 – ca să exemplific.

O sarcină tipică pentru paradigma nișelor culturale ale existenței este explorarea tipurilor de nișe, a formulelor descoperite, construite în timp de creatori. Facem de la început separarea dintre categoria

* Vezi mărturisirile în acest sens din volumul *Viața unui om singur* (Polirom, 2010).

** Lucrările privitoare la cenzură apărute după crearea Arhivei CNSAS, care a deschis posibilități nicând imaginate anterior de aprofundare a relației cenzor-cenzurat, s-au oprit la dimensiunea represivă. Cartea lui Adrian Marino, *Libertate și cenzură în România. Începuturi* (Iași, Polirom, 2005), cu miză ideologică, nu fructifică noile resurse. Lucrarea Liliane Corobca, *Controlul cărții. Cenzura literaturii din regimul comunist din România 1949-1977*, volumele I și II (București, Cartea Românească, 2014) constă într-o culegere de documente a cărei „Introducere” compilează referințe asupra cenzurii în mai multe țări comuniste. În *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă* (Iași, Polirom, 2015), Emilia Șercan tratează mecanismul cenzurii ca formă de control multiplu: politico-ideologic, instituțional, juridic, informațional, economic.

nișelor culturale ale existenței și cea a nișelor politice ale oamenilor de cultură (literaților etc.). Ultima numește îndreptarea unor creatori spre actul politic, fără ca opera lor să fi fost ori să devină instrumentul relevant al acestui demers. Pare logic ca această categorie să fie alimentată de poeți, a căror operă transcende în mod obișnuit materia politicului – exceptând poezia propriu-zis politică, precum cea a tinerilor din Aktionsgruppe Banat sau, ca să dăm un alt exemplu, până la un anumit punct cartea lui Mircea Dinescu, *Democrația naturii*, ori poeziile deja amintite, publicate în *Amfiteatru*, ale Anei Blandiana.

Ca modele pentru categoria „nișelor politice ale literaților” luăm în considerare destinele lui Dorin Tudoran și Mircea Dinescu. Dosarele lor de urmărire informativă probează faptul că acțiunile dintr-o anumită fază a vieții lor de poeți „profesioniști” se construiesc în jurul atitudinii politice, și nu al celei culturale*. Prima atitudine, nu a doua, o apreciem ca dominantă.

Dorin Tudoran: predictibilitatea personalităților accentuate

„Cazul Tudoran” poate fi urmărit în detaliu datorită punerii la dispoziția opiniei publice a unei părți substanțiale a dosarului său de urmărire informativă. Acesta acoperă toată perioada, de la intrarea sub supraveghere, la confruntarea cu autoritățile și plecarea din țară, și este deosebit de detaliat⁴.

Dorin Tudoran fusese, la început, bine integrat în comunitatea scriitorilor și în sistemul ei instituțional. A lucrat la redacția publicațiilor pentru străinătate și apoi la reviste de influență, precum *Flacăra* – unde a fost un apropiat al lui Adrian Păunescu (atunci în plină afirmare)** – și *Luceafărul*. În 1973, a câștigat premiul de debut al Uniunii Scriitorilor***. Un critic solicitat de Securitate să îi facă o caracterizare, la mijlocul anilor 1970, îl descrie drept spirit cultivat și fin****, un altul, americanofil și arogant.

Conflictul poetului cu regimul va urma o traiectorie graduală, verificabilă pas cu pas, într-o singură direcție, a radicalizării. În

* Distincția corespunde observației lui Bedros Horasangian, reținute în primul capitol: când s-au opus de-a dreptul, scriitorii n-au mai făcut literatură, ci *disidență* politică și astfel, s-au transformat în oameni politici (Bedros Horasangian, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, p. 44).

** „Sprijinit de Adrian Păunescu, căruia i-a fost aproape secretar la «Flacăra» (până în 1974)”, susține informatorul „Martin” (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 61).

*** Pentru volumul *Mic tratat de glorie*.

**** „...el scrie o poezie ușor intelectualistă, situată la egală distanță de orice fel de extremism” (ap. Dorin Tudoran, *op. cit.*, p. 62).

decembrie 1976, Tudoran cerea explicații redactorului-șef al *României literare* pentru intervențiile făcute în interviul pe care i-l luase lui Alexandru Andrițoiu. Poetul se adresa cu un ton sever: „În conformitate cu drepturile de autor, întărite și de legea presei, aștept cuvenitele explicații...”. Conținutul păstrează totuși poncifele momentului: incidentul ar dovedi, susține Tudoran, „existența unor practici străine modului în care a fost gândită și legiferată activitatea presei în România socialistă”⁵.

În anul 1977 îi sunt respinse două cărți. Prima „nu era mobilizatoare”, cealaltă conținea „șopârle”, fiind „antichineză” și „prochiaburească”. O sursă, „Dorin”, susține că Tudoran critică faptele lui Goma și consideră adeziunea lui Ion Negoïtescu la Carta 77 „de un comic nebun”^{*}. Ceea ce este probabil fals, de vreme ce într-o notă de la începutul anului 1978 îi sunt reproșate aprecierea pozitivă a solidarizării lui Negoïtescu cu Goma, ca și criticile privind nedreptățirea tinerilor scriitori, limitarea posibilității de a călători în străinătate, evoluția lucrurilor în cultură. Cel mai probabil, prin cele spuse sursa „Dorin” dorise să-l protejeze pe Tudoran^{**}. Poetul are probleme și cu organizația de partid, întrucât a refuzat să scrie despre reconstrucția Capitalei după cutremur; i se ceruse să scrie numai în termeni pozitivi⁶.

Sucesiunea de reacții și contrareacții îndreaptă tensiunea dintre scriitor și sistemul cultural, în care se integrase de foarte tânăr, spre punctul critic. *Săptămîna* lui Eugen Barbu l-a atacat de două ori, în anul 1978. Revistele cărora li se adresează să-i publice replica l-au refuzat. Poetul, irascibil, neacceptând să fie pus la punct, ridică gradul de beligeranță. Anunță că va cere o audiență la conducerea de partid, amenință cu depunerea carnetului și trimiterea articolului la Europa liberă. Trăia într-o epocă în care amenințările aveau succes: *Luceafărul* îi publică replica făcând o schimbare minimală^{***}.

* Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 64. „Dorin” este Mircea Iorgulescu. Susținerile lui au fost notate de ofițerul V. Măierean.

** Cercetătorul are de făcut un adevărat slalom printre susțineri. El are permanent de verificat conținuturile (sunt convergente?, contradictorii?) și credibilitatea autorilor. În aceeași notă din 12.01.1978, care invocă „aprecierile pozitive ale acțiunii lui Ion Negoïtescu”, ofițerul afirmă că s-a reușit „influențarea lui Dorin Tudoran de a avea o atitudine față de potrivnică activității lui Paul Goma” (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 70). Ansamblul surselor, publice sau de arhivă, ne cere să infirmăm alegația. Probabil, autorul notei a preferat să preia referirea unor surse la ostilitatea poetului față de Goma (una a lui „Dorin”), întrucât aceasta punea o notă bună muncii pe care o făcuse.

*** În locul referirii inițiale la „unul dintre cei cinci greviști ai foamei”, va apărea „unul dintre cei cinci care parazitând...” (Nota din 15 februarie 1978 – Dorin Tudoran, *op. cit.*, p. 75).

Urmează luări de poziție la Colocviul național de poezie de la Iași, din 18-20 octombrie 1978: „...la noi se îngăduie prea mult lichelelor”^{*}; „...poezia patriotică este talanga de gâtul adevăratei poezii” ș.a. Ofițerii le vor caracteriza drept atac contra liniei patriotice din cultură⁷. I se respinge volumul *Respirație artificială*, motivându-se aluziile acide la adresa realității. Poeziile ar fi un rechizitoriu la adresa forurilor culturale, a îndrumării ideologice etc.⁸. Exemplele reproduse într-o notă trimisă Centralei editoriale ar putea fi într-adevăr interpretate ca anecdotică politică, formă de instrumentalizare a materialului poetic în serviciul unui mesaj propriu-zis politic^{**}.

Natura poeziei adusă la nivelul anecdotei politice apare evidentă când facem comparație cu opera poetică a Grupului de Acțiune Banat. În al doilea caz, conștiința politică „crează literatură”, devine resursă a „viețuirii poetice”. Comparația în plan artistic regăsește distincția dintre „nișele politice ale literaților/oamenilor de cultură” – cu exemplele tipice ale lui Dorin Tudoran și Mircea Dinescu – și „nișele culturale ale existenței”.

Din sinteza elaborată de Securitate la 31 ianuarie 1979, aflăm că situația lui Tudoran a fost discutată la nivelul conducerii Uniunii Scriitorilor și al Consiliului Educației și Culturii Socialiste, „fiind posibilă scoaterea lui din sistemul redacțional. De asemenea, organizația de partid din care face parte intenționează punerea lui Dorin Tudoran în discuție...”⁹. Ceea ce s-a și întâmplat. Ne aflăm într-o nouă fază a escaladării tensiunii dintre poet și autorități.

În finalul documentului citat, șeful unității atrage atenția că atunci când Tudoran este criticat (de citit: amenințat, sancționat), este posibil ca el să reacționeze prin „acțiuni necorespunzătoare”. De atenționare ține seamă Inspectoratul Municipiului București-Securitate. Căpitanul Vasile Măierean va propune în luna august 1979 acordarea avizului pentru participarea poetului la o întrunire în Elveția, căci „Dorin Tudoran are intenția ca în cazul în care nu i se va aproba, să recurgă din nou la amenințări”¹⁰. Aflându-se că poetul caută numerele de telefon ale lui Paul Goma și Virgil Ierunca, i s-a refuzat în final plecarea, deoarece el „poate deveni un element potențial periculos gen Goma”¹¹. Din materialele avute la dispoziție, această notă

* Toți cei prezenți l-au recunoscut, în spatele etichetei, pe Adrian Păunescu. Mai multe note vorbesc, în paralel, despre atacul insistent al lui Dorin Tudoran la adresa lui Păunescu.

** Ne referim strict la exemplul care urmează și, respectiv, la tipologia pe care o reprezintă: „Se aleg minciuni/dintre cele mai umile/li se ține calea/de câteva ori pe zi/și li se spune:/„Excelență”/„Maiestate”/„Prealuminatelor”/„Preafericitelor”/„Divinelor”/O, splendidă auroră/a adevărului/tu vei întârzia să te arăți:/Sictir” (Dorin Tudoran, *op. cit.*, p. 95).

din 20 septembrie 1979 pare prima trimitere a unui ofițer la potențiala repetare a cazului Goma care folosește numele romancierului*.

Dorin Tudoran reușește să plece în Occident, se întoarce și revine la temele cunoscute: gruparea lui Eugen Barbu de la revista *Săptămîna* și plagiatul după Paustovski, sau prezența lui Nicolae Dan Frunteală la conducerea *Lucefărului*. La 6 mai 1980 se va adresa Consiliului de conducere al Uniunii Scriitorilor, introducând subiecte noi:

...Eu simt pe pielea mea, pe pielea familiei mele, începând de la cozile la care stau ca să pot să-mi întâlnesc familia și până la cozile de la stațiile de tramvai, că trăim dintr-un anumit punct de vedere iarăși niște ani pe care s-ar putea cu mare tristețe și cu mare curaj să-i numesc peste 15 ani niște ani obsedanți¹².

Autoritatea regimului nu este totuși contestată. Tudoran susține că nu poate înțelege „de ce secția de presă a Comitetului Central poate să stea nepăsătoare...”; nici atitudinea ziarului *Scînteia*, organ al Comitetului Central al partidului; îi este rușine, afirmă el, că vede „în grupul de ziariști din spatele președintelui Nicolae Ceaușescu un om care a fost prins furând de la ziarul «România Liberă»”¹³.

Departamentul Securității Statului fusese informat despre întâlnirile avute de Tudoran cu Monica Lovinescu și cu alți membri ai exilului anticeaușist, în timpul călătoriei sale, și le-a interpretat ca mobilizare pentru crearea unei grupări disidente. În anul 1980, ofițerii au conceput planuri de măsuri, aduse la zi la intervale de câteva luni, pentru discreditarea și controlul poetului. Procedura se regăsește în cazul tuturor contestatarilor periculoși. În ciuda noilor pași pe linia radicalizării, Tudoran intenționează să se adreseze, „profitând de calitatea de Membru de Partid”, secretarului general „ca să facă dreptate”¹⁴.

Pe 29 noiembrie 1980, pleacă în R.F. Germania cu o bursă pe care o va prelungi până la mijlocul anului 1981. Anterior, din cauza opunerii redacției la această călătorie, fusese nevoit să-și dea demisia de la revista *Lucefărul*. Doamna Tudoran cere la rândul ei semnarea actelor necesare pentru a face o vizită soțului. Luând în calcul firea irascibilă a poetului, Securitatea devine în acel moment neobișnuit de prevenitoare. Ofițerii propun ca, înaintea plecării spre R.F. Germania, soția să fie contactată pentru a i se spune că „unele dispute din lumea scriitorilor în care voit sau nevoit a fost implicat și Tudoran Dorin nu trebuie considerate ca motive de supărare pe conducerea de partid și de stat care – după cum se știe – apreciază

* Anterior, la 6 februarie 1979, informatorul „Neagoe” invocase preocuparea lui Paul Anghel ca nu cumva Tudoran să fie transformat „într-un viitor Paul Goma” (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 102).

valoarea artistică și literară a poeziilor publicate de soțul său¹⁵. Se merge până acolo încât se iau măsuri ca adversarii literari să nu-l mai atace în publicațiile lor. Temperamentul lui Dorin Tudoran a devenit deja un factor-cheie în formularea de către autorități a tacticilor de controlare a poetului.

La sfârșitul anilor 1970, Dorin Tudoran era un scriitor activ în viața breslei. Monica Lovinescu își exprimase aprecierile și făcea publicitate numelui său prin Europa liberă. Cu un astfel de capital și în contextul politicii lui Nicolae Ceaușescu din acea perioadă, atitudinea confrunțațională a poetului, incluzând amenințări nevoalate, a reprezentat o strategie câștigătoare. Obiectivele punctuale pe care a insistat Tudoran au fost atinse. Sunt mai mulți scriitori care au urmat o astfel de cale, diferiți ca temperament*, iar în toate exemplele se pot documenta eforturile Securității, uneori considerabile, de a evita alte „cazuri Goma”. Disidentul refugiat la Paris contribuise, fără să știe, la elaborarea unor tactici mai sofisticate ale Securității și deci la destinul unor confrăți.

Tudoran și soția au revenit în țară, mai devreme decât fuseseră așteptați. Au găsit casa sigilată. Niciunul nu mai avea în acel moment serviciu. Vor urma luni de solicitări să fie integrați în muncă și amenințări cu adresarea la Europa liberă, dacă nu le sunt respectate cererile. La începutul lunii septembrie 1981, pentru Securitate conta că, deși poetul menținea relații cu colaboratori și angajați ai postului de radio de la München, nu existau „date certe care să ateste că [poetul] a făcut vreo declarație publică sau să accepte să fie intervievat” pe postul de radio Europa liberă¹⁶. Frontiera inviolabilă nu fusese atinsă.

Lupta poetului cu sistemul ajunsese în acel moment departe de temele literaturii. Securitatea încearcă să-l compromită și reușește. În urma scandalului creat de Iulian Neacșu, va primi o amendă penală. Reacția lui Tudoran este să „înjur[e] în gura mare partidul și conducerea superioară”¹⁷. În aceeași logică a reacției amplificate, „a luat legătura cu Virgil Tănase [...] cu care a convenit să expedieze o scrisoare în al cărei conținut să prezinte situația lui și care să fie difuzată prin presă și postul de radio [Europa liberă]”¹⁸.

Este posibil ca ultimul pas să fi fost considerat de Securitate ca împingând lucrurile mult prea aproape de frontiera care nu se atinge. Contactul cu Europa liberă intra în categoria comportamentelor intolerabile. I se refuză o nouă cerere de plecare în R.F. Germania. Previzibilul se întâmplă: conflictul lui Tudoran cu autoritățile mai urcă un nivel: poetul anunță depunerea carnetului de partid; o va face la 20 martie. Explică gestul prin referiri la situația personală și cea socială: cenzura, regimul preferențial, discrepanța creată de

* Între cazurile analizate în volum, și Bujor Nedelcovici.

activiști între idealurile înalte și practica vieții de partid ș.a.¹⁹. Pe 2 aprilie 1982, a trimis la Europa liberă textul care denunța plagiatul lui Ion Gheorghe după Lao Tse*. La 17 aprilie, anunță conducerea Uniunii Scriitorilor intenția de a protesta făcând greva foamei**. După întâlnirea de la Comitetul de partid al municipiului București din luna septembrie, susține în fața cunoștințelor că aprobă acțiunile întreprinse de Occident împotriva României și își anunță intenția de a-l contacta pe Vasile Paraschiv²⁰.

Subliniem încă o dată evoluția graduală, care ne permite să urmărim în detaliu nuanțele confruntării lui Dorin Tudoran cu autoritățile și schimbarea naturii protestelor lui. Curajos până la risc, poetul adaugă la istoria acelor ani scene memorabile. Când unul dintre ofițerii care urmăreau cuplul Tudoran, din mașină, fluieră după soție, se duce și-l interpelează pe cel care, realizează el, „făcuse tâmpenia”:

Ce-i finicuiț, n-ai nimic de făcut? Ba da, citesc *Sportul*, mi-a răspuns. Chiar știi să citești? – l-am întrebat. Hai, termină!, mi-a răspuns. Bine, bine, dacă știi să citești, citește, dacă nu, du-te la școală. Am plecat²¹.

Comentariul este înregistrat de Securitate, probabil în timpul istorisirii lui la telefon, și transcris; păstrează toată autenticitatea momentului.

Totuși, chiar în 1982, la întâlnirea din 9 septembrie de la Comitetul municipal, încă „nu acuză P.C.R. sau societatea, ci niște moravuri și persoane”. Scriitorilor străini pe care-i contactează în luna octombrie 1982 le vorbește critic despre politica culturală, nu despre ilegitimitatea regimului. Notăm aceste nuanțe, căci ele ne orientează în ansamblul gesturilor de demnitate, disidență și rezistență.

În oglindă, Securitatea a inițiat măsuri pentru angajarea sa*** și publicarea lucrărilor pe care le depusese la edituri. În paralel, încearcă să-l discrediteze, să-l separe de prieteni și să-i blocheze comunicarea cu străinii. În luna noiembrie 1982, Tudoran a fost cooptat ca membru titular de PEN Clubul francez. I s-a oferit o bursă și o invitație să călătorească în Franța. Rapoartele Securității din acea perioadă acuză „atitudine[a] deosebit de ostilă la adresa politicii promovate de partidul și statul nostru, îndeosebi împotriva conducerii superioare, prin comentarii și expresii calomnioase, denigratoare, pe care uneori le exprimă în mod public”²².

* Plagiarea volumului *Tao Te Ching*, al lui Lao Tse, a devenit o temă viu dezbătută printre scriitori și pentru că Ion Gheorghe era un protocronist apropiat de grupul colaboraționiștilor de la revista *Săptămîna*.

** Motivele declarării grevei foamei erau refuzul încadrării în muncă și neacordarea vizelor pentru R.F. Germania.

*** Poetul refuză însă condițiile de angajare.

În luna martie a anului 1983, Tudoran este deja prezentat la Europa liberă ca disident. Capitalului său de opoziționist i se adăuga la cea dată trimiterea textului privitor la plagiatul lui Ion Gheorghe la Europa liberă*, contacte intense cu străini, declarații acuzatoare în grupurile pe care le frecventa, gândite să ofenseze autoritățile. Impresionează comportamentul său provocator și bătaios în contactele cu ofițerii de Securitate. Va insista pe acest fel de manifestări, acutizând de la o lună la alta conflictul. Planurile de măsuri ale Securității, care urmează și ele unul după altul, nu mai conțin propuneri de a i se rezolva cererile, ci punerea poetului sub control. În mod excepțional, șeful Direcției Securității Statului ordonă în luna aprilie 1983 stingerea efectelor publicității externe în jurul cazului și prevenirea creării unui disident. În acest scop, cere reanalizarea revendicărilor lui Tudoran: „...vedeți dacă sunt reale sau imagine, ce implicații presupune satisfacerea lor din punct de vedere legal, politico-moral și al intereselor de securitate”²³.

Este deja prea târziu. Tudoran insistă să fie lăsat să onoreze invitația PEN Clubului francez. Ofițerii de Securitate îi resping cererea căci sunt convingși, spun documentele, de intenția lui de a se stabili în străinătate**. În contextul autocenzurii la care era obligată Securitatea atunci, atuurile se aflau în mâna revoltatului – cum se va întâmpla mai târziu cu Bujor Nedelcovici. La 7 aprilie 1984, familia Tudoran a depus cererea de emigrare în Statele Unite și tot în acele săptămâni, poetul a trimis în Occident, pentru a fi publicat, textul său referențial pentru perioada în care a trăit în România: „Frig sau frică. Sau despre condiția intelectualului român de azi”^{***}. Eseul este piesa centrală pentru tot ceea ce va urma. El elimina orice emoție privind acordarea statutului de azilant politic, îi asigura, o dată ajuns în Occident, platforma unui militant anticomunist și pune pe umerii autorităților o presiune formidabilă, suficientă să-și dorească „să scape de el”. Rapoartele Securității ulterioare publicării eseului califică acțiunile lui Tudoran drept „din ce în ce mai virulente”. Pe baza celor scrise de el, în ultima perioadă, după luna noiembrie 1984, s-au realizat „emisiuni difuzate la postul de radio «Europa liberă» cu un conținut profund dușmănos la adresa orânduirii socialiste din România”²⁴.

* Susține în fața autorităților, conform rapoartelor, că textul „găsit în vreo redacție” a fost trimis la Europa liberă de un binevoitor (Dorin Tudoran, *op. cit.*, p. 228).

** Totuși, la 16 decembrie 1983, Tudoran cere din nou angajarea, căci existau două posturi libere în acel moment (unul, prin decesul lui Nichita Stănescu).

*** În toate aceste demersuri, a primit ajutorul de neprețuit al lui Mihai Botez.

În logica acestei cerți cu regimul, care adusese viața lui Dorin Tudoran și a familiei la un punct de unde nu mai exista cale de întoarcere, amenințările lui Tudoran ating un nivel paroxistic: dacă nu i acordă viza, va scoate pe balconul locuinței cartoane mari cu lozinci, va arunca de acolo foi acuzatoare, va pune amplificatoare etc. Începe greva foamei, care va dura 40 de zile. Este amenințat cu Procuratura, care deschide ancheta. „Cazul Tudoran” a devenit o vâlvătaie. Securitatea nu mai avea cum să o stingă*. Poetul pleacă spre Statele Unite cu familia la 24 iulie 1985, de unde își va continua activitatea anticomunistă.

Este semnificativ că specificul creșterii graduale, în intensitate și natură, a confruntării lui Tudoran cu regimul a fost perceput în afara țării încă din acei ani. O remarcase editorul revistei *Ethos*, unde a apărut eseul „Frig sau frică?...”, care se referă la „O «disidență» diferită la început de contestația politică a unui Paul Goma, dar care, radicalizându-se, a ajuns până la punerea în chestiune publică a întregului sistem comunist”**. Și: „Din 1981, când se întoarce în țară dintr-o călătorie în Germania Federală, și până în 1984, când dă interviuri presei străine împotriva lui Ceaușescu și regimului comunist, Dorin Tudoran trece, treaptă cu treaptă, de la opoziția pur literară la cea politică”²⁵.

Evoluția „cazului Tudoran” susține și ea ipoteza că o rezistență clar exprimată la sfârșitul anilor 1970, cât de cât largă, a oamenilor de cultură reprezentativi ar fi avut efect; ar fi oprit succesiunea actelor multe prea arbitrare și iraționale care au împins sistemul politic și social din România spre un final tragic. Asumarea unei astfel de misiuni ar fi cerut să existe, în fiecare situație, acea energie a riscului vădită de poet – ori resorturi echivalente. Retrospectiv, pe baza celor ce descoperim în Arhiva Securității, reușita unei solidarizări împotriva exceselor regimului ne pare astăzi un scenariu convingător. Dar informațiile care ne permit să susținem teza nu erau la dispoziția celor nemulțumiți, în acele vremuri.

Istoria a fost să fie altfel. Greu de înțeles dilemele individuale din acele vremuri, fără acces la realitățile lor subiective. Iată, dincolo de succesiunea faptelor, un spot de lumină asupra trăirilor, din chiar inima evenimentelor:

Pentru mulți dintre ei, eram al doilea mort al zilei: sărisem (de mult și mult peste) gardul de siguranță ce separă (și apără fragil!) țarcul

* Conducerea Departamentului Securității Statului a adus reproșuri ofițerilor responsabili pentru a nu fi reușit să prevină această evoluție a lucrurilor.

** Eseul a apărut în revista *Ethos*, nr. 5, 1984, Paris. Ghilimelele îi aparțin editorului.

supraviețuirii noastre de rostirea sentinței scrise pe frunțile noastre. Unul din cei prezenți chiar spusese, cu puțină vreme în urmă: „*E terminat. E un om mort!*”

...Îmi amintesc foarte bine. [...] Un cuvânt a declanșat totul:

Da!

Aveam să scap cu viață*.

„Traectoria disidenței” lui Dorin Tudoran narează cum problemele unei individualități ajung să intersecteze, la un moment dat, temele de viață ale altor semeni și cum personalitățile accentuate pot să alimenteze manifestări cu valoare colectivă.

Mircea Dinescu: „boem și calculat”

Pentru mulți, imaginea tânărului răzvrătit de odinioară și manifestările mercantile ale lui Mircea Dinescu de după revoluție par puțin compatibile**. Arhivele sunt o sursă de înțelegere și pentru această complexitate comportamentală.

Dosarele de urmărire informativă deschise pe numele lui, ajunse în Arhiva CNSAS, sunt modeste în raport cu opoziția spectaculoasă a lui Mircea Dinescu din anii 1980: în jur de 200 de file. Intrarea poetului în vizorul Securității avea motivații mărunte. Aflăm că fusese pus sub supraveghere informativă generală la 25 aprilie 1974, după scrierea unor poezii considerate necorespunzătoare. Întrucât nu recidivase cu astfel de scrieri, volumele publicate primiseră aprecierea criticii literare, nu făcuse comentarii negative la adresa partidului și chiar fusese ales secretar UTC al Uniunii Scriitorilor, Securitatea a decis, în noiembrie 1975, să înceteze urmărirea²⁶.

Dosarul deține totuși documente care arată că ochiul Securității veghea asupra lui de mai mult timp. Dinescu fusese încorporat în armată, în 1969, la Regimentul de Securitate București. Lucrase în perioada serviciului militar pentru redacția revistei *Pentru Patrie*²⁷. Din acel moment a fost văzut ca o potențială resursă. Găsim în arhivă un portret făcut lui de informatoarea „Dona Alba”***, în 1972, pe când Dinescu lucra ca redactor la *Tribuna Ialomiței* din orașul natal, Slobozia, și era preocupat să capete buletin de București. Sinceritatea sarcastică a delatoarei îi surprinde acel tip de radicalitate exhibiționistă cu care și-a obișnuit cititorii în postcomunism.

* Scris după plecarea din țară, în noiembrie 1985 (Dorin Tudoran, *Kakistocrația*, Chișinău, Editura ARC, 1998, p. 15).

** De la scandalul preluării tipografiei trimise Uniunii Scriitorilor, până la atitudinile și acțiunile care încălcau legea din timpul mandatelor CNSAS ș.a.

*** Numele conspirativ al Mariei Nicoară.

„Dona Alba” aflase că Dinescu pregătește un volum cu titlul *Grâu păzit de maci*, cu poezii politice „care au înspăimântat” pe cei câțiva care le-au citit. În fața ei, poetul amenință cu trimiterea volumului în străinătate, dacă nu i se publică în țară. Aflăm că își exprima revolta împotriva șefilor de la partid care au câte 20 000 de lei pe lună. „El i-ar împușca pe toți”, notează conștiincioasă informatoarea²⁸.

Pe 11 noiembrie 1972, un ofițer propune contactarea lui Dinescu cu solicitarea să publice, „acum, în preajma aniversării [...], niște poezii patriotice, așa cum ne cere partidul”²⁹. Nu găsim urmarea, dar la nici două săptămâni sunt făcute încercări de evaluare „a candidatului” (la Slobozia, unde trăia poetul) în vederea unei eventuale colaborări. Ofițerul pune într-o notă ce i-ar fi spus Dinescu: „Despre N. Breban are o privire foarte proastă întrucât răul care l-a făcut el obștii scriitoricești e uriaș. Revolta pornește și de la faptul că înainte de a fi vorbit Breban rău de țară în R.F.G., F. Neagu alcătuiuse o listă cu câțiva scriitori talentați printre care și el pentru a o supune aprobării C.C. în vederea obținerii intrării în capitală și buletin de Buc.”; „Cu privire la D. Țepeneag crede că s-a făcut o greșală când a fost primit în Uniunea Scriitorilor, dar probabil spiritul de grup («gașcă») a învins. «Acesta altceva decât să umble cu jalbe, să latre și să ațâțe, nu știe»”³⁰. Pare că Mircea Dinescu declarase lucrurile pe care ofițerul le aștepta de la el, însă cum am putea verifica autenticitatea celor scrise în dosar?

Nu putem spune nici că în aceste rânduri ar lipsi spiritul lui Dinescu – și nici din episodul următor. Conform unui document³⁰, între 8-13 octombrie 1972 poetul a fost prezent la festivalul „M. Eminescu” de la Iași, unde a participat la o discuție cu Ovidiu Genaru, poet, redactor la revista *Ateneu* din Bacău. Acesta ar fi afirmat că mai mulți scriitori și poeți băcăuani s-au constituit într-o grupare denumită „Neînfricații” pentru a se împotrivi la măsurile luate de partid în domeniul artei și literaturii. Adresa trimisă către Direcția I cere ca „prin posibilitățile de care dispuneți pe lângă Dinescu Mircea, să stabiliți dacă această informație se verifică”³¹.

Despre urmarea adresei aflăm din nota-raport din 1 august 1973. Conform ei:

În ziua de 30.07.1973 s-a efectuat o contactare a numitului MD de către tov. Cpt. Achim V. împreună cu subsemnatul [nume indescifrabil]. Cu ocazia întâlnirii au fost discutate probleme legate de situația actuală a candidatului, loc de muncă, intenții de viitor. [...] Și-a manifestat dezacordul total față de cei 4 greviști³² din vara anului trecut pe care-i consideră netalentați, scandalagii și profitori. Consideră măsura luată de a fi îndepărtați din Fondul literar ca fiind binevenită, întrucât aceștia făceau de răs obștea scriitoricească*.

* Alte surse vorbesc despre cinci greviști ai foamei.

În 1973, Mircea Dinescu a fost angajat la *Almanahul Literar*, iar în octombrie același an i se face instructajul contrainformativ pentru plecarea la Festivalul de poezie din Iugoslavia. O sursă apreciază că în ciuda aerului său de boem, poetul este un om foarte calculat.

Urmează o pauză informațională de câțiva ani. Volumul doi din primul dosar de urmărire informativă pe numele lui conține redacțiuni după înregistrările prin tehnică operativă, de numai 14 file, cu o notă dublată, nesemnificative. Al doilea dosar, și el nefiresc de subțire, acoperind perioada 1982 și noiembrie 1989, documentează perioada „identității opoziționiste”³². Referiri la atitudinile sale din anii anteriori găsim în dosarele deschise pe numele altor scriitori. Aflăm despre critica adusă autorităților pentru refuzul lor de a accepta burse oferite de alte țări (exprimată la Colocviul național de poezie din 18-20 octombrie 1978), despre participarea la încercarea de răsturnare a lui Nicolae Dragoș de la conducerea revistei *Lucefărul* (1979) și găsim reprodușă nemulțumirea exprimată de el în organele de conducere ale Uniunii Scriitorilor față de condițiile precare ale Uniunii (iunie 1980). Sunt consemnate înfruntarea grupului lui Eugen Barbu (septembrie 1980), critica deciziilor luate la nivelul Secretariatului CC al PCR (1981) care afectează redacțiile și altele de acest gen³³. Dinescu se afla în tabăra „occidentalilor”, fusese ales membru în Biroul Uniunii Scriitorilor, era preocupat de condițiile de funcționare a Uniunii.

Un conflict deschis cu autoritățile se declanșează la începutul anului 1982. Consiliul Culturii și Educației Socialiste a hotărât să-i oprească de la difuzare volumul *La dispoziția dumneavoastră*, apărut în versiune franceză în planul de propagandă externă la Editura Univers. În carte fuseseră descoperite două poezii indezirabile, iar această lipsă de atenție va fi pedepsită. Detaliile hotărârii povestesc despre cât de largi erau competențele instituției de control cultural: Consiliul a oprit difuzarea volumului, a convocat comisia editorială pentru a dezbate oportunitatea scoaterii celor două poezii, i-a sancționat pe redactorul de carte și pe redactorul-șef al editurii³⁴.

Din acel moment, toate filele din dosarul de urmărire îl surprind pe Mircea Dinescu în postura de fervent contestatar. O notă din

* Nota-raport din 1 august 1973, Arhiva CNSAS, Fond informativ I 000225, vol. 1, ff. 22-23. Atitudinea descrisă de ofițer corespunde „portretului temperamental” al lui Dinescu. Rândurile captează „jovialitatea” poetului și folosirea lejeră, de către el, a unor cuvinte fără consecințe, în condițiile relației asimetrice cu agenții de Securitate. Episodul, și altele relativ asemănătoare care se găsesc în dosarul lui de urmărire informativă, capătă gravitate de abia când le raportăm la reproșurile aduse de Mircea Dinescu lui Adrian Marino, în anul 2010, din poziția lui de membru al Colegiului CNSAS, de a fi purtat discuții cu ofițerii de Securitate.

martie 1982 enumeră acuzele sale la adresa măsurilor PCR menite, susține el, să reducă numărul publicațiilor literare și să întărească intervenționismul partidului³⁵. Același tip de critici se repetă și în anii următori, cu observația că exprimările au un pitoresc inconfundabil pe care ofițerii îl pierd, desigur, în sintezele lor. Fervoarea umoristică, probabil greu de contracarat, poate fi din fericire recuperată din înregistrări:

Chiar azi am avut ședință de partid și-am zis, „cer lămuriri cu situația colegei noastre Ana Blandiana”. Zic, am auzit că din cauza unui pisoai pe care-l cheamă Arpagic, dle nu știu cum de destinul unui scriitor e în funcție de un animal d-ăsta, dar eu, dacă Ana Blandiana ar fi scris o poezie despre mine, în care mă făcea „cotoiul Dinescu”, eu îi mulțumeam public, dle. E un compliment, o felină e un lucru minunat și părerea mea, aceste chestii panicarde ale cenzurii, de-a face un act din ăsta politic dintr-o poezie pentru copii, mi se par penibile și, mă rog, dacă-i vorba despre asta, îl rog pe secretarul de partid Ion Horea să-mi explice de ce...³⁶.

Contestarea politicii culturale a PCR devenise un lucru comun la întâlnirile scriitorilor. Însă Mircea Dinescu e mai mult decât un cărcotaș care se plânge de regim. Îl descoperim în postura de inițiator și amfitrion al întâlnirilor dedicate elaborării unor scrisori de protest. Documentele cele mai prețioase din volum reproduc discuțiile din casa poetului, unde s-au inițiat trei scrisori de protest, pe 21 octombrie 1982, pe 7 octombrie (cu o urmare în 10 octombrie) 1988³⁷ și pe 11 noiembrie 1989 (mai multe zeci de pagini împreună). Înregistrările Securității fac un portret formidabil al participanților la dezbateri și atmosferei din acea perioadă.

În particular, merită readusă în atenția cititorului dezbaterea de la Mircea Dinescu din 7 octombrie 1988, antologică. Vom reveni asupra ei în capitolul IV, întrucât constituie o excelentă sinteză a obstacolelor subiective și obiective ale acțiunilor de grup. Aici ne vom opri la ce spun documentele despre Dinescu, mobilizatorul scriitorilor și autorul textelor propuse spre semnare³⁸. În acel moment, miza lui este explicit politică. El face un apel să se treacă de „problemele scriitorilor”, ale culturii, la „mizeria interioară”^{*}. E optimist (nu crede că va fi cineva dat afară pentru semnarea scrisorii de protest), dar e gata să asume consecințele: „De aia nu face nimeni nimic, pentru că se teme de consecințele unei chestii!”^{**}. Era încrezător în

* O confirmă documentul: poetul se adresase colegilor explicându-le că introdusese în scrisoarea propusă o referire la „spiritul de libertate și reformele din celelalte țări socialiste”.

** Textul scrisorii acuză „situația gravă a țării noastre”, considerând că „tăcerea este în acest moment un act de demisie morală” (Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice (1969-1989)*, op. cit., p. 408).

schimbarea regimului încă din 1988: „Le e frică! Uitați-vă pe stradă!”³⁹. Ca om hotărât să ducă la capăt ce a inițiat, se arată și practic, și nemulțumit de tergiversarea acțiunii de către colegi: „Părerea mea este că dacă stăteam astă seară încă o oră, făceam textul pe scheletul ăsta. Iorgulescu cu mintea lui lucidă, așa, semnăm ăștia și eu mergeam cu Pleșu cu mașina la încă 15 oameni, astăzi, îl semnăm și aveam 20 de semnături și mâine încă 5, 25 de semnături!”⁴⁰.

Nu-l preocupă formalitățile. I se pare normal să-l semneze pe Augustin Buzura dacă scriitorul de la Cluj va fi acceptat conținutul scrisorii citite la telefon: „N-are importanță, dacă este de acord cu el! Îl bat la mașină, nu asta este important, ce, ne jucăm de-a uite popa, nu e popa!”⁴¹. E în totalitate pozitiv. La observația lui Deșliu, că n-apucă să citească tot textul la telefon, Dinescu replică: „Fii serios! Dau de la un telefon public! Vă faceți iluzii despre promptitudinea Securității!”⁴².

Își ironizează colegii care-și condiționează semnătura de participarea altor scriitori. Octavian Paler se alătură grupului numai dacă o face și Manolescu, căci lista trebuie să fie cât mai reprezentativă. „Va deveni reprezentativă prin cei care o vor semna, după aia!”, replică Dinescu. Pentru el, scopul permite să fie lăsate în urmă diviziunile. Îl propune co-semnatar chiar și pe proletcultistul Ion Gheorghe⁴³.

Inițiativa din 1988 a eșuat. Va eșua și cea din noiembrie 1989. Scriitorii discutau ca și cum s-ar fi aflat într-un acvariu, iar ofițerii priveau la ei, de deasupra, culegând detaliile până la ultimul fir. În astfel de situații, Securitatea elabora planuri, hotăra interogatorii, primea delatățiuni, amenința sau promitea până când își atingea obiectivul: blocarea inițiativei. Măsurile luate sunt informații-cheie despre desfășurarea evenimentelor. Ele nu aveau cum să lipsească din însemnările Direcției I și ar fi trebuit să apară în dosare, iar în final, în Arhiva CNSAS. Iată însă că nu sunt. Ce altceva decât protecția participanților care contribuiseră la sabotarea acțiunii ar fi putut motiva SRI să elimine datele-cheie? Cum poate SRI să trateze actul de colaborare la deturnarea protestelor anticomuniste drept secret de stat în România postcomunistă? Oare comportamentul unui scriitor în astfel de situații nu contează mai mult pentru locul lui în comunitatea semenilor decât un eventual și abstract angajament la Securitate smuls în nu știm ce context?

*

Dosarele de urmărire informativă deschise lui Mircea Dinescu ne oferă câteva instantanee din ultima luna a fostului regim. O notă din noiembrie 1989 înregistrează contactele sporadice pe care Dinescu le are la restaurantul Uniunii Scriitorilor cu Ștefan Aug. Doinaș,

Domokos Géza, Octavian Paler, Dan Deșliu, Dan Hăulică, Ana Blandiana și Alexandru Paleologu. Mai aflăm că, prin soție, menține legături cu Catrinel Pleșu, Ascanio Damian, Maia Morgenstern și Anca Oroveanu care „la 11 noiembrie 1989 i-au transmis cadouri cu ocazia zilei de naștere”. Poetul își exprimă dezamăgirea că a fost evitat de Nicolae Manolescu, Eugen Simion și Ștefan Bănulescu, pe ajutorul cărora conta. Ca și temerea că nu mai poate obține împrumuturi de la Fondul literar, căci a depășit plafonul (80.000 de lei)*.

Temele de viață pe care le întâmpină Mircea Dinescu în timpul domiciliului forțat nu par dramatice. Ne aflăm în faza nesigură a funcționării sistemului de represiune, când reacția oamenilor și instituțiilor a devenit imprezicibilă, putându-se spera evitarea consecințelor extreme.

Portretul lui Mircea Dinescu creionat de documente corespunde personalității vizibile în textele și interviurile lui publicate în străinătate, care l-au transformat într-o voce reprezentativă a contestatarilor de la sfârșitul anului 1989. Atitudinea poetului, pe care o putem vedea în intimitate, din înregistrări, este centrată pe acțiunea politică, nu pe dileme literare. Ele își vor fi avut locul la masa de scris, dar energia lui vitală a fost îndreptată spre contestația cu reverberații sociale.

*

Calificativele de genul: irascibil, curajos până la risc, confrunțional, provocator, bătaios, optimist, încrezător, nemulțumit de tergiversare, fără interes pentru formalități, cu scopuri clare, practic, pozitiv, încrezător ș.a., folosite în acest subcapitol mai mult decât în altele, nu au pretenții psihologizante. Ele vor doar să sublinieze rolul atributelor de temperament, de personalitate, în raporturile opozițiilor cu regimul. Personalitatea și filozofia despre bine și rău s-au intersectat în istoria rezistenței mult mai bogat decât sugerează narațiunile obișnuite care împart societatea supusă regimului totalitar în curajoși și lași, obedienți și revoltați, demni și impostori etc. Temperamentul lor intens, specific personalităților accentuate, pare să fi jucat un rol decisiv în asumările de natură politică ale celor doi poeți-disidenți menționați aici.

* Reacțiile urmează imediat: „Orice coborâre la acest nivel este gravă!”, e de părere Gabriel Liiceanu. La fel gândește și Andrei Pleșu: „Ori, vă spun, ori semnez un text singur și sunt dispus să o fac, dar nu semnez un text decât cu anumite persoane” (Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, p. 406).

Contraexemplul lui Dumitru Țepeneag

Distincția dintre categoria „nișelor culturale ale existenței” și cea a „nișelor politice ale oamenilor de cultură (literaților etc.)” apare mai limpede când așezăm cazurile Dorin Tudoran și Mircea Dinescu alături de cel al lui Dumitru Țepeneag.

Fișa personală a scriitorului, aflată în dosarul de urmărire informativă, enumeră stagiul de profesor (1963-1964), perioada de corector la Editura Meridiane până în 1966 și pauza de până în 1968, an când a fost angajat în calitate de redactor la *România literară*. Între 1969 și 1971, a lucrat ca redactor la Editura Cartea Românească. Și iată calificativele Securității, într-o sinteză pe care ne-o oferă, generos, un document SIE:

Încă din 1966 Dumitru Țepeneag s-a manifestat ca un element instigator, permanent preocupat pentru a face atmosferă de protest față de politica culturală a partidului și statului. În iulie 1973, împreună cu Paul Goma, a încercat, pe tema așa-zisei lipse de libertăți de exprimare, să atragă la activități ostile un grup de tineri scriitori cărora nu li se publicau unele lucrări (Daniel Turcea, M. Ursachi, Cezar Ivănescu și alții), îndemnându-i să le scoată ilegal din țară pentru a fi editate și publicate în exterior. [...] a început să inițieze așa-zisa grupare „onirică” (curent literar care își propunea evadarea din realitate), fiind obsedat de ideea creării unei atmosfere de protest față de politica culturală a partidului⁴⁴.

Cu ocazia unor călătorii în Occident, continuă fișa personală, Țepeneag a scris articole și a dat interviuri difuzate la Europa liberă în care...

...calomnia realitățile social-politice din țara noastră. [...] În anul 1972, a obținut aprobarea efectuării unei călătorii de studii în Franța, iar la expirarea termenului de ședere a solicitat, în mod repetat, prelungirea acestuia, ultimul expirând la 10 iulie 1975. În Franța a stabilit legături cu Leonid Mămăligă, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ion Cușa, Sanda Stolojan și alte elemente din rândul emigrației reacționare de la Paris, luând parte la toate manifestările ostile ale acestora. La inițiativa lui a fost înființată, în 1975, revista reacționară literară „Caiete din Est”, fiind redactorul-șef al acesteia. [...] În perioada Conferinței de la Belgrad a cerut să viziteze țara, împreună cu o sumă de ziariști străini, însă nu i s-a aprobat cererea⁴⁶.

În cazul lui Țepeneag, autoritățile au luat măsuri drastice: în 1972 a pierdut statutul de membru al Uniunii Scriitorilor, iar la 3 aprilie 1975 i s-a retras cetățenia română prin decret prezidențial.

Oare de ce această severitate? Lui Paul Goma nu i s-a retras cetățenia, deși statutul lui anti-regim a fost atât de afișat, în timp ce lui Țepeneag i se putea reproșa „doar” protestul față de politica *culturală* a partidului și statului.

În tipul de situații invocat, conjunctura pare să fi jucat un rol central. O adresă trimisă Direcției I în 1971 ne duce în intimitatea acestei istorii:

Deținem următoarele date: Dumitru Țepeneag are o admirație deosebită pentru Paul Goma și este nemulțumit de faptul că volumul *Ostinato* nu a fost publicat în țară. Consideră că această carte nu este îndreptată împotriva socialismului, ci împotriva stalinismului. [...] Atrăgându-i-se atenția asupra activității sale în străinătate, Dumitru Țepeneag a afirmat că articolele scrise de el în presa occidentală se adresează românilor, considerând că acesta este singurul mijloc ce-l are la îndemână. În prezent Dumitru Țepeneag a scris un articol pentru *New York Times*, cu conținut dușmănos, intitulat „Imposibila întoarcere”, în care a descris, după părerea sa, situația literaturii române contemporane, precum și efectele pe care le-ar putea avea recentele măsuri pe linia îmbunătățirii activității ideologice. De asemenea, Dumitru Țepeneag intenționează să scrie o carte intitulată „Am ales dictatura”⁴⁷.

Documentul, care pare să reproducă fidel faptele, în afara calificativelor securiste, sugerează o atitudine foarte fermă și, în același timp, clar orientată spre afirmarea statutului în lume al creatorului. Scopul este literatura, actul are doar implicit natură politică, și nu invers. Precum la alți opozanți, în desfășurarea evenimentelor o fi contat și temperamentul, însă comportamentele lui Țepeneag par să fie dominate de filozofia lui de viață, care asociază artistului atributul demnității. Sinceritatea scriitorului față de criteriul estetic nu este afectată de amenințări – o confirmă ansamblul documentelor de Securitate, în particular nota care relatează întâlnirea lui Dumitru Țepeneag cu „asociatul” „Argus”^{*}, din 9 noiembrie 1971. Acesta îi atrăsese atenția asupra implicării în apariția și difuzarea volumului *Ostinato*, apoi în scrierea de articole și răspunsuri la interviuri în favoarea lui Goma și a altor „persoane de aceeași factură”. După ce „Argus” i-a cerut „să înceteze această activitate îndreptată împotriva țării noastre”, Dumitru Țepeneag i-a replicat: „Am o admirație deosebită pentru Paul Goma”⁴⁸. În mediul de acasă sau de la Paris, în

* Nu am găsit pentru cine folosea Securitatea denumirea de „asociat” nici în indexul de termeni al CNSAS, nici la alte surse. Contextul sugerează că „Argus” este un diplomat de la Ambasada României din Franța, cel mai probabil un agent sub acoperire.

fața confrăților, scriitorul oniric asumă că nu face literatură politică, dar „îl admiră pe Paul Goma și Soljenițin pentru curajul lor”⁴⁹.

Dumitru Țepeneag s-a ocupat de publicarea în Franța a unor cărți scrise de Sorin Titel și Augustin Buzura⁵⁰. A asumat un statut de ambasador al culturii române, motiv pentru care dorea să se întoarcă în România, cu condiția să i se permită intrarea și ieșirea, pentru a-și salva proiectul. A solicitat o viză specială; i s-a răspuns că așa ceva nu există. Interesant este următorul document pentru ce spune el și cu privire la atitudinea lui Țepeneag, și referitor la politicile flexibile, asigurând privilegiu, din acele vremuri:

Paris 13 decembrie 1974, Stimate domnule Consul,

[...] După convorbirea cu d-stră din 28 noiembrie 1974, i-am cerut lui Lucian Pintilie pașaportul său pentru a vedea dacă du-te-vino-ul pe care îl practică cu atâta strălucire și de atâta timp e acordat și garantat printr-o viză specială. Într-adevăr, viza specială era bine ștampilată pe pașaport, lucea necesar. Și-atunci? V-ați înșelat și m-ați înșelat și pe mine...⁵¹.

A cerut insistent să afle dacă are dreptul la mai multe călătorii. Nu-l va avea, întrucât nu făcea parte dintre privilegiați. La 2 aprilie 1975, căpitanul Gheorghe Guran a semnat procesul-verbal de începere a urmăririi penale împotriva scriitorului, pe care l-a acuzat de propagandă împotriva orânduirii socialiste*. Peste o zi i se va retrage cetățenia**.

Securitatea a pregătit planul de măsuri din 17 iulie 1975 vizând „neutralizarea activității dușmănoase desfășurate împotriva țării”. Pentru anecdotică, amintim „portretul” făcut lui Țepeneag și transmis agenților de influență, pentru a-l răspândi în Occident: este un element lipsit de cultură, superficial, inconsecvent, ușor influențabil; așa-zisul curent literar chipurile inițiat de el (onirismul) este aproape unanim respins de scriitorii din România; sub masca de „inovator” se ascunde o șarlatanie, intenția de parvenire și ascunderea lipsei

* Conform art. 166, al. 2, Codul penal comunist. La 17 septembrie 1976, procurorul Mihai Ștefănescu va semna Ordonanța de scoatere de sub urmărire penală, întrucât Dumitru Țepeneag „nu mai e cetățean român, iar grupul literar creat de el nu și-a găsit aderenți” (Arhiva CNSAS, Dumitru Țepeneag, Fond penal, P 000749, f. 41v).

** „Tovarășul David” a trimis la București o telegramă urgentă în care solicita să nu i se comunice scriitorului hotărârea până la 10 iulie 1975, dată la care i se încheia viza. Centrala a fost de acord și a anunțat că ia măsuri să mențină secretul și în țară (Arhiva CNSAS, Dosar Informativ SIE 4072, f. 62). Posturile de radio Europa liberă și Deutsche Welle vor transmite știrea privind măsura adoptată împotriva lui Țepeneag de abia la 15 septembrie 1975.

de talent; cei care acceptă concepțiile sale sunt nulități în materie de creație literară; produce consternare că un om de valoare ca Eugen Ionescu s-a raliat unei non-valori; Dumitru Țepeneag are perspectiva de a merge din compromis în compromis; adevărul e că în cercurile în care-și duce activitatea și-l finanțează, Țepeneag nu este apreciat ca scriitor; practic, el desfășoară acțiuni ostile, nu activitate literară.

Au fost pregătite trei-patru scrisori de către surse ale Direcției I (din țară și străinătate) pentru a fi trimise unor personalități cu care Țepeneag avea legături amicale. Se cere selecționarea a doi-trei critici din Occident care să fie determinați să publice scurte analize, desigur negative. Din ele să rezulte că Dumitru Țepeneag este o nulitate, lipsit de operă, nu reprezintă scriitorii din România. Soția lui Miron Radu Paraschivescu urma să fie obligată să ia atitudine împotriva publicării *Jurnalului* soțului în *Cahiers de l'Est*. S-ar adăuga darea în judecată a lui Virgil Ierunca pentru publicarea neautorizată a memoriilor. O scrisoare similară va fi trimisă la Noël Bernard, atunci directorul postului de radio Europa liberă, care a difuzat textul. Scriitori din țară vor scrie la PEN Club, întrucât a fost ponegriță memoria lui Paraschivescu. Se vor căuta probe ale sprijinirii iredentiștilor de către *Cahiers de l'Est* și condamna „câr-dășia” dintre iredentiști și grupul de la Paris. În sfârșit, se va încerca influențarea lui Eugen Ionescu*.

Între agenții de influență utili o descoperim pe Henriette Yvonne Stahl. Următorului document i-am rata nunațele, dacă nu l-am reproduce în întregime:

22.06.1975 – MAE, Paris, Constantin Flitan [?] – A primit-o la ambasadă pe Henriette Yvonne Stahl care a depus două exemplare din romanul recent *Martorul eternității* dedicate lui Nicolae și Elena Ceaușescu „cu rugămintea de a le înainta înalților destinatari”. A rezultat că avea aprobarea din țară pentru publicarea în Franța a romanului. A comunicat că se discută „adevărată semnificație a măsurilor luate în țară împotriva lui [Dumitru Țepeneag], în particular că nu i se permite familiei să-l vadă”. Scriitoarea are o „impresie detestabilă despre Țepeneag”⁵².

Unele din aceste informații par o îndepărtare de la tema principală, dar ele sunt necesare pentru a surprinde atmosfera vremii fără de care este dificil să urmărești, să valorifici și să interpretezi documentele. Dumitru Țepeneag apare, de la primele file din dosare până

* Securitatea transmite aceste ordine privind „discreditarea și izolarea treptată” a scriitorului rezidenței din Paris (Adresa Serviciului „D” către UM 0920/F din 27.08.1975, semnată de general-maior Ilie Mihai, Arhiva CNSAS, Dumitru Țepeneag, Dosar Informativ SIE 4072, ff. 144-147).

la ultimele, slujind cu consecvență valorile culturale. Își asumă opiniile critice asupra comunismului românesc când este interogat de autorități*, dar ochiul lui este centrat pe ce se poate realiza în plan literar – și nu doar cu privire la propria-i creație, spre deosebire de alți confrăți.

În pledoaria pentru condamnarea lui Țepeneag, făcut vinovat de propagandă împotriva orânduirii socialiste, căpitanul Gheorghe Guran îi reproșă interviurile la Europa liberă, articolele din presa occidentală, între care cel publicat în luna noiembrie 1971 în ziarul *New York Times*. Ofițerul acuza acele „idei dușmănoase, în sensul că regimul politic din țara noastră nu ar acorda libertăți, s-ar baza pe ipocrizie, ar urmări depersonalizarea completă a individului, că socialismul ar fi o farsă, incompatibil cu cultura și libertatea de creație”. Chiar și această declarație excesiv de politizată pune în relief preocuparea principală a lui Țepeneag**.

După emigrare, cărțile scriitorului au fost scoase din biblioteci, puse în fonduri secrete, numele lui nu a mai putut fi invocat. Totuși, în cei douăzeci de ani în care opera sa a fost ocultată în țară, „au existat, în permanență, oameni [...] care îi citiseră primele cărți, își aminteau de ele, puteau întreține, cât de cât, în jurul lor (în cercuri, de acord, foarte restrânse), fie prin «folclor» oral, fie făcându-le să circule, împrumutându-le prietenilor [...], o anumită doză, fie și minimă cantitativ, de interes și de cunoaștere”⁵³. În perioada în care opera îi era marginalizată, a crescut semnificația politică a „căii lui Țepeneag”, pusă în valoare de vocile din străinătate, între care s-a distins postul de radio Europa liberă.

A lupta pentru libertatea de creație într-un sistem totalitar are o dimensiune politică. Putem însă distinge între chemarea culturală

* Este remarcabil pentru atitudinea lui Țepeneag schimbul de replici pe care le-a avut cu generalul de Securitate care-l chemase la un interogatoriu în luna aprilie 1969:

Tov. general: Spuneți-mi, de ce discutați că nu sunt libertăți? *Dumitru Țepeneag:* Păi nu sunt. *Tov. general:* Păi cum nu sunt, domnule? *Dumitru Țepeneag:* Nu sunt care ar trebui să fie. *Tov. general:* Ce anume ar trebui să fie? *Auzi. domnule Țepeneag,* ți-ai făcut destul de cap în Țara Românească. Să știi că te avertizez, începând din momentul ăsta, dacă nu-ți vezi de treabă, e ultima oară când te chem aici (înregistrare a interogatoriului reproducă în *Cartea Albă a Securității...*, pp. 19-25).

** Din articolele și din interviurile la care se face referință se poate remarca preocuparea căpitanului de anchetă de a trece dincolo de dimensiunea predominant culturală a acestora. Adăugăm o observație privind nota privitoare la Henriette Yvonne Stahl. Cercetătorul ar avea motive să se îndoiască, ca măsură de precauție, de acuratețea opiniilor despre Țepeneag exprimate de scriitoare. Neîncrederea este însă exclusă de context – trimiterea celor două cărți dedicate cuplului Ceaușescu. Niciun diplomat nu și-ar fi permis să inventeze primirea unor cărți cu dedicații.

care îl aduce pe creator în coliziune cu autoritățile oprimate și instinctul politic, care determină un literat să înfrunte un regim politic inuman. L-am invocat pe Dumitru Țepeneag ca reprezentant al primei categorii și pentru a pune în evidență, prin opoziție, statutul unor poeți precum Dorin Tudoran și Mircea Dinescu, deci distincția dintre scriitorii care au trăit într-o nișă culturală și scriitorii dedicați meseriei lor care au mizat pe rezistența politică. Este posibil ca acest statut al lui Țepeneag să fi fost asumat subliminal de către colegii lui, de cercetători, astfel încât consecvența, claritatea și seriozitatea mesajelor lui Țepeneag să nu fi fost tratate ca „fapte ale disidenței”*. Scriitorul nu este enumerat pe variatele liste ale disidenților, iar în *Raportul final* nu îi apare numele decât o dată, între autorii cărora le-au fost retrase din circulație lucrările, căci „contraveneau politicii oficiale sau aleseseră calea exilului”⁵⁴.

Situația ascunde un paradox. Dorin Tudoran și Mircea Dinescu se află, cum este firesc, pe lista disidenților (cu 7 și, respectiv, 8 citări în *Raportul final*). Or, ei nu au dosare penale. În schimb, Dumitru Țepeneag are unul, deschis sub acuzația de propagandă împotriva orânduirii socialiste. Faimosul art. 166 alin. 2 al Codului penal comunist ar putea părea unui cercetător un „indicator politic”, un criteriu „obiectivizator” despre cine erau, prin prisma gardienilor comunismului, oamenii care au contestat cu voce tare sistemul în chiar ceea ce reprezenta el.

Un astfel de criteriu obiectivizator și simplificator completează, dar nu epuizează felul în care operau instituțiile de opresiune împotriva adversarilor sistemului. Armata de ofițeri de Securitate care se ocupau de Tudoran și Dinescu spune ceva despre „cât de periculoși” erau considerați ei pentru regim. Alerta produsă de un contestatar se poate măsura fie prin numărul ofițerilor mobilizați, fie prin alte mijloace de acțiune, incluzând utilizarea Codului penal.

Prin comparație, cercetarea cazului Dumitru Țepeneag atrage atenția asupra relativității categoriilor și nuanțelor. Devoțiunea pentru autenticitate, manifestă la scriitor, înfruntând limitele estetice impuse de autorități**, îl face un model pentru tipologia rezistenței prin cultură. La Țepeneag, opțiunea profesională este o opțiune existențială. Explorarea raportului dintre „poezie și vis”***, care ar părea

* Ștefan Baghiu făcea trimitere, cam în același sens, la „lipsa unui program violent în lupta cu regimul [comunist]” în atitudinile lui Dumitru Țepeneag (Ștefan Baghiu, „Dumitru Țepeneag. Convenția firescului, între politică și literatură”, *Cultura*, nr. 420, 16 mai 2013).

** Ceea ce se poate urmări din viața lui publică, ca și din ceea ce au scos la lumină, în ce-l privește, Arhivele Securității.

*** „...poetul oniric caută în vis structura și mecanismul acestuia pentru a le transfera analogic în poezie” (D. Țepeneag, „Visul și poezia”, în Nicolae Bârna, *Țepeneag...*, p. 276 – reluat din *Luceafărul*, nr. 14, 5 aprilie 1969).

că ține de categoria esteticului, hrănește de fapt relația poetului cu însăși realitatea:

Nici vorbă de evaziune și nici îndoielnice vânători de mistere în câmpiile aceluși problematic dincolo. Dimpotrivă, poetul oniric modern [...] apelează la vis pentru a introduce în realitatea imediată, pe care simțurile o percep haotic, iar intelectualul prea sec emoțional, o nouă putere ordonatoare și în același timp germinativă, o altă logică decât aceea aristotelică, a așa-zisului bun-simț. Nu e o evaziune, ci o invaziune, o încercare de a pune, în sfârșit, în comunicare aceste două straturi de realitate care s-au menținut atâta timp într-o reciprocă suspiciune și izolare...⁵⁵.

Pentru teoreticianul onirismului, înțelegerea abstractă a devenit viață înzestrată cu valențele etice ale demnității. Regăsim ideea în rândurile lui Caius Dobrescu:

Dl Țepeneag a înțeles că scriitorul este într-o continuă tranzacție cu societatea, cu instituțiile coercitive, cu puterea politică și că, pentru a rezista, el trebuie să fie lucid în orice moment. Și să aibă o miză uriașă: libertatea absolută. Iar nu o viluță, un apartament, un concediu la Snagov ori o deplasare pe «linie de Uniune» la scriitorii comuniști din Sicilia ori Peloponez (sau cel puțin din Coreea de Nord). Și l-ar putea închipui cineva pe dl Țepeneag folosindu-și prestigiul de scriitor pentru a obține Fetească de export ori șalău proaspăt?⁵⁶.

Dumitru Țepeneag a existat prin literatură, și-a definit o identitate culturală în lumea sufocantă a comunismului, a construit o nișă care pare a fi fost chemarea lui dintâi. Dar și reverberația politică a acestei aspirații este, în cazul lui Țepeneag, deosebit de pregnantă și ea l-a urmărit, chiar de nu ar fi vrut, toată viața*.

Conivențe și colaborări în schimbul construcției culturale

Una dintre supozițiile larg acceptate privind rolul culturii în România comunistă constă în punerea în opoziție a actului de creație și a celui de colaborare. Devoțiunea pentru cultură ar avea drept consecință

* Vezi notația din jurnalul său, *Un român la Paris*: „Dacă sunt mândru de ceva, sunt mândru că în România ceaușistă n-am făcut niciodată ce n-am vrut. Iar pentru asta, bineînțeles, am plătit: exil, eliminare totală din literatura română etc.” (Dumitru Țepeneag, *Un român la Paris*, București, 1997).

refuzul colaborării. Or, faptele arată o realitate mai complicată decât presupuziția de mai sus care ne alimentează confortul etic. Nicolae Steinhardt a fost convocat la Securitate la 31 decembrie 1959 pentru a fi martor al acuzării împotriva lui Constantin Noica. A refuzat, ceea ce i-a atras condamnarea la 13 ani de muncă silnică. Lui Ștefan Aug. Doinaș i s-a cerut de asemenea să compare în procesul unui prieten, Ion Omescu. A fost adus în zeghe ca să depună mărturie în fața judecătorilor și a acceptat să o facă, trimițându-l pe Omescu, susține Petre Sirin, în închisoare⁵⁷. Steinhardt rămâne autorul unei singure lucrări importante, *Jurnalul fericii*, pe când opera produsă de Doinaș, chiar numai cea de după anii 1960, a ajuns impresionantă prin cuprindere. Nu avem cum ști care ar fi fost soarta celor două personalități culturale în absența accidentelor biografice amintite. Dar exemplul sugerează faptul că în anumite circumstanțe, atitudinea eroică ar putea fi fatală creației, iar obediența, avantajoasă. Ultima frază are o natură pur empirică: reprezintă o observație de care cercetătorul este obligat să țină seamă. În nici un caz, ea nu vrea să coboare în deriziune tema colaboraționismului marilor personalități culturale cu regimul criminal*.

Numărul celor care au fost aduși în situația de a stabili convențe cu regimul, ori de a colabora, este substanțial. Lista generației-cheie, „categoria sintetizatoare de oameni de cultură” pe care Virgil Nemoianu o consideră „placa turnantă” pentru continuitatea civilizației românești moderne îi cuprinde pe: „filozoful Mihai Șora, pe eseistul Alexandru Paleologu, pe criticul Adrian Marino, pe învățații N. Steinhardt și Dinu Pillat, cuprinde grupul Cercului Literar de la Sibiu în ansamblul său (Negoițescu și Doinaș, Radu Stanca și Nicolae Balotă, I.D. Sîrbu, C. Regman, O. Cotruș și alții încă), cuprinde însă și grupul Albatros, în sens larg, adică numărând pe Ion Caraion, Geo Dumitrescu, Constant Tonegaru...”⁵⁸. Dintre personalitățile enumerate, majoritatea a trecut prin închisoare. Dar nu este mic nici numărul celor de pe lista-cheie

* Pentru tratarea responsabilităților într-o notă minoră, un eșantion din Alex. Ștefănescu: „Facem o nedreptate strigătoare la cer când îi reproșăm lui G. Călinescu că a colaborat cu regimul comunist. Nici nu a colaborat, ci doar a simulat colaborarea, ca să fie lăsat în pace, să scrie și să publice. [...] De lupta cu regimul comunist putea să se ocupe și portarul de la Universitatea de unde fusese alungat. De ce tocmai G. Călinescu ar fi trebuit să facă în locul nostru și asta?” (Alex. Ștefănescu, „Nicolae Breban și nevasta lui Slavici”, *Contemporanul*, nr. 8, 2015). Or, implicările politice ale lui G. Călinescu, între care articolele din ziarele *Tribuna Poporului* și *Națiunea*, în care atacă partidele istorice și-i face un portret elogios lui Stalin, au făcut un rău concret (vezi N. Steinhardt, *Articole burgheze*, Iași, Polirom, 2008). Puterea cuvintelor sale, cele care erau în stare să facă rău, explică de ce responsabilitatea lui G. Călinescu era alta decât a portarului de la Universitate.

care au semnat angajamente, sau au dat note, ori au publicat texte „festivist-compromițătoare”.

Iată o altă listă prodigioasă, scutită din fericire de testul punerii sub gratii, întrucât literații au intrat în viața culturală în zorii liberalizării regimului: Nichita Stănescu, Nicolae Breban, Cezar Baltag, Nicolae Manolescu, Eugen Simion, Matei Călinescu. Majoritatea sau toți și-au câștigat „dreptul la notorietate” după acte de conivență*. Mai des este dat ca exemplu pentru aceste păcate Nicolae Breban. A fost membru supleant al Comitetului Central al PCR, a scris texte „pe linie” în ziarul dintâi al partidului, a interiorizat condiția de „puternic al zilei”, cu repercusiuni în relațiile umane, cum o arată și amintirile confrăților, și dosarele de Securitate⁵⁷. Ceilalți colegi de pe listă sunt cunoscuți ca autori ai unor gesturi de obediență puse în formă literară.

Breban este în aceeași măsură reprezentativ pentru felul în care un creator și-a îndreptat întreaga energie a vieții spre împlinirea operei. A aspirat, nu doar a visat, să facă parte din galeria marilor romancieri ai lumii. Se va lupta pentru fiecare manuscris al său, refuzând înțelegeri care-i mutilau cărțile. Paradoxal, atunci când se aduce în discuție includerea sau neinclusiunea sa în categoria rezistențelor prin cultură, se invocă revolta din 1971: faptul de a fi condamnat, în interviuri și în presă, politica culturală a regimului, demisia de la *România literară*. Or, la o privire minuțioasă, gestul de atunci, desigur, spectaculos, apare în mare măsură drept expresie a personalității sale accentuate. Cu adevărat semnificative pentru „rezistența” lui sunt consecvența, tenacitatea, probate de la debut până în 1989, cu care și-a apărat scrierile**. Renunțarea la privilegiile din țară și ducerea timp de ani a unei vieți precare în străinătate pentru a se împlini ca artist și a-și face recunoscută opera definește și dă autenticitate unui specific al nișei culturale pe care romancierul a construit-o în existența sa. O spunem după un îndelungat dialog cu dosarele sale de urmărire informativă: greșită este și interpretarea atitudinii sale ca expresie a unei obsesii pur individualiste. Breban s-a comportat la fel în situații care priveau interesele culturale de ordin general⁵⁸. Conivențele sale cu autoritățile, câte au fost, au completat un stil de viață care i-a avantajat libertatea de creație.

* Pentru contextul afirmării acestei generații de literați, i.e. politica culturală a PRM la începutul anilor 1960, vezi Cristian Vasile, *Politicile culturale comuniste...*

** Pentru o analiză de detaliu a acestor aspecte, vezi Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți...*, 2013.

Constantin Noica: patosul cultural

Dimensiunea culturală a vieții și operei lui Constantin Noica a fost subiectul unei serii de exegeze. În contextul abundenței analizelor pe temă, ne oprim la câteva observații*.

Prima privește unitatea de atitudine și de opțiuni culturale. Inclusiv în faza legionară, aderarea la această mișcare condamnată de istorie, prin excelență voluntaristă, s-a aflat sub semnul preocupărilor intelectuale, recognoscibile în comportamentul și opera sa până la capăt: comunitatea de elită, școala, identitatea națională. În sinteza făcută de Adrian Niță motivațiilor care explică adeziunea lui Noica la Mișcarea legionară, regăsim devotamentul pentru camaraderia bazată pe valori abstracte, solidaritatea morală**, sensibilitatea față de asumata misiune educativă a Legiunii înțeleasă drept corp de elită. Mai sunt de numit motivația spiritualistă și un anumit mod de a înțelege realitatea românească***.

Spre sfârșitul vieții, narațiunea publică făcuse din filozof modelul cel mai înalt a ce putea însemna o viață dedicată culturii. O spune și nota din 7 decembrie 1987, scrisă la trei zile de la decesul său, cu referiri la reacțiile ce au urmat funeraliilor de la Sibiu. Opiniile exprimate, păstrate în arhive, cărora nu este aici locul să le judecăm adecvarea, redau emoția momentului:

Decesul lui Constantin Noica, deși a avut un ecou deosebit în mediul oamenilor de cultură, a generat comentarii și elogii, îndeosebi din partea unor legături apropiate ale acestuia. Astfel, Liviu Călin, redactor-șef la editura Cartea Românească, a apreciat că, deși inițial gruparea literar-artistică dirijată de Eugen Barbu și Mihai Ungheanu l-a elogiat pe Constantin Noica, ulterior s-a dezis de el, deoarece acesta „a trecut vizibil de partea filo-evreilor, care l-au cultivat cu asiduitate, au scris despre el în timpul vieții, iar la înmormântare vor constitui, probabil, majoritatea participanților”. Andrei Pleșu, critic de artă: „Noica a fost, pentru secolul acesta, ceea ce a fost Eminescu pentru secolul trecut. Încet, încet, o să ne dăm seama ce dezordine rămâne în urmă”. Alexandru Paleologu, critic literar: „Am rămas nu fără cârmaci, dar fără noimă și, de aceea trebuie să ne păstrăm calmul”. Cornel Ungureanu, critic literar din Timișoara:

* Repetăm că în contextul dezbaterii noastre nu interesează valoarea operei ca atare, ci „invocarea pretențiilor la cunoaștere sau la crearea și menținerea valorilor culturale, a căror revendicare este cel puțin parțial recunoscută de alții” (Katherine Verdery, *Compromis...*, pp. 36-37).

** Amintim susținerea unor tineri scriitori în timp ce se afla la Paris și criticile aduse periodic politicii culturale de la București.

*** „Mihai Polihroniade e singurul de aici care a gândit politicul pur” (Constantin Noica, „Apelul axei”, *Buna Vestire*, nr. 19, 29 septembrie 1940, p. 2).

„Prin moartea lui Noica a pierit un mare intelectual, care, în condiții de izolare, și-a menținut nealterate spiritul și gândirea filosofică”. Titus Suci, prozator din Timișoara: „Gândirea și spiritul românilor au pierdut o mare personalitate, ce lasă un gol, de a cărei dimensiune ne vom da seama peste ani”. Constantin Barbu, scriitor din Craiova: „A murit cel mai mare filozof al Europei, deși necunoscut”. Yvonne Berejan, profesoară pensionară, care a activat într-o organizație legionară: „A fost un mare om de cultură, a știut să manevreze în așa fel lucrurile încât să se pună bine cu actualul regim și să i se publice opera”. Dan Laurențiu, poet: „Noica rămăsese ca ultimă sperietoare pe o pagină a culturii. S-a dus și el, s-a terminat”⁵⁹.

Un aspect asupra căruia merită insistat este confirmarea legendei, fără fisură, de înregistrările Securității*. După ieșirea din închisoare, în anii 1960, Noica asumase statutul unui fondator cultural. Avea aspirația de a pune în valoare anumite tradiții ale culturii naționale, de a asigura continuitatea valorilor⁶⁰, care se reflectă și în...

Vechea și iremediabila [manie a lui Noica] să dezgroape în filozofie documente la care nu se gândește nimeni, considerate de el ca fiind moaște de mare preț. Niciodată nu uită să le reproșeze profesorilor noștri de pe vremuri că nu ne-au spus nimic despre Coriladeu, că nu ne-au arătat transcrierile lui Eminescu despre Kant, și altele la fel, și consideră că e de datoria noastră să facem noi ce n-au făcut ei⁶¹.

Filozoful reușește să convingă. În anii 1970 ține prelegeri univertarilor, are întâlniri cu profesori de liceu și studenți, primește invitații ale Comitetelor Județene de Cultură și Artă⁶². „Succesul” nu reflectă neapărat excelența, ci patosul pro-cultural, consecvența și seducția mesajelor**. Pentru o perioadă, Noica reclamă prietenilor din străinătate dificultățile de publicare pe care încă le întâmpina acasă.

* Ne referim în special la capitolul „Constantin Noica în arhive. Atașamentul victimei față de tortionari”, Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, pp. 59-103.

** Sursa „Toma”, un prieten și, se pare, un profesionist, îi răspunde lui Noica atunci când acesta îi propune două lucrări pentru publicare: „Sincer, i-am comunicat părerea că nu pot interesa, una pentru că cuprinde o prea sumară încercare de a soluționa toate problemele filozofiei, iar a doua pentru că pune o problemă care nu mai e de actualitate. L-am sfătuit să-și restrângă sfera preocupărilor și să caute să se pună în curent cu ce s-a lucrat în domeniul ales, numai așa putându-se realiza o lucrare utilă” (Nota din 20 iulie 1968, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 3, ff. 251-251v). Or, când aflăm că una dintre lucrări țintea rezolvarea problemei lui Zenon în cadrul teoriei șirurilor (soluționată cu secole în urmă), înțelegem că „Toma” avea dreptate în comentariul lui.

Adresându-i-se lui George Uscătescu (stabilit la Madrid) la 27 decembrie 1971, Noica i-a transmis „nepsua bucurie” prilejuită de noua lucrare a exilatului, comentând: „Într-un fel ești dator să ne răzbuni, pe noi cei care suntem prea mult și prea absurd reduși la tăcere. Nu-ți pot ca atare trimite niciuna din cele trei sau patru lucrări care așteaptă”⁶³. În timp, însă, Noica se va declara din ce în ce mai mulțumit de posibilitățile de afirmare a culturii de acasă. Progresiv, va critica exilul a cărui vehemență politică ar împiedica „România regăsită” să-și împlinească destinul de punte între Apus și Răsărit⁶⁴.

Un al treilea element specific „cazului Noica” este complexa asociere dintre patosul cultural și etica vieții. Unele surse leagă autenticitatea interesului cultural al lui Noica de dezinteresul pecuniar. „Cisteianu” (numele de cod al lui Aurel Cioran) vorbește despre interesul filozofului pentru „o evoluție a spiritului românesc și despre cuvintele românești – *Rostirea românească* – o lucrare foarte frumoasă”. Cele două volume au fost premiate, lui Noica însă „nu i-au dat nimic, dar el spune că asta nu-l deranjează și nu s-a supărat, spunea că e mai bine așa, că altfel trezea numai invidie...”⁶⁵.

Interpretăm următorul citat drept o altă demonstrație a autenticității motivațiilor culturale și a sincerității fundamentale a acestui gânditor:

Lui Eliade îi plac foarte mult scriitorii din aceștia tineri, mai ales Sorescu, Ioan Alexandru, Bănulescu... Mircea Eliade apreciază că acești tineri se gândesc la marea cultură românească, el este impresionat. Mircea Eliade și nu numai el este influențabil... Au trasăștia de el... A dat interviul acela, a venit cu dezmințiri. L-a nemulțumit și Adrian Păunescu, a făcut lucrurile așa pe jumătate. Dar eu i-am spus două lucruri: Termină cu Nae Ionescu. Dacă în România nu poate fi reconsiderat cineva, este Nae Ionescu. I-am spus lui Eliade că am fost și eu elevul lui, i-am slujit și eu memoria lui tipărind lucrări de ale lui*, dar îmi dau seama că a fost un mare desfătător, că el și-a jucat partida lui personală și a vrut să fie eminența lui, dar nu a reușit, însă [*sic!*]. Nae Ionescu a fost un om care și-a bătut joc de viața lui și nu putem avea pentru el mai multă devoțiune decât a avut el. Nu poate fi reconsiderat. Dacă trăia poate-și putea corecta viața. A fost un om de cultură, pentru noi a contat, ne-a format, dar ne-a și deformat. Eliade a fost nu numai elevul lui, dar are recunoștință mai mare față de el. Eliade a fost ajutat de Nae Ionescu și cu bani. [...] Mircea Eliade mi-a cerut să-l traducem aici și să arătăm că [...] chit că unele lucruri nu vor putea fi traduse, înțelege și el că nu merge orice⁶⁶.

* Noica se referă la textele semnate de Nae Ionescu (atunci decedat) în revista *Izvoare de filozofie*, după întoarcerea lui din Germania, în 1944.

Niciuna dintre manifestările filozofului din viața publică nu pot fi atât de convingătoare precum aceste înregistrări din arhive. Noica se afla în fața unui agent de Securitate ale cărui păreri ostile* privind personalități legionare condamnate de istorie, precum Nae Ionescu, ori recuperate, cum era Mircea Eliade, îi erau cunoscute. Nicio notă din cuvintele filozofului nu sugerează a fi trădat în discuție, prin negare sau diluare, considerația pe care le-o arăta foștilor apropiați**. Sinceritatea cu care Noica întâmpina orice întrebare a ofițerului are o notă de excepționalitate***.

Nu am găsit ceva asemănător în dialogurile altor personalități urmărite, înregistrate în dosare. Sinceritatea filozofului exprimă o virtute umană indiferent de evaluarea, de către noi, a faptului că Noica a fost discipol al lui Nae Ionescu sau interlocutor al agenților Securității. Ea pare hrănită de interesul cultural care-i domina celelalte „chemări ale instinctelor”. Vorbește cu eleganță despre cunoștii și nu economisește aprecierile: „Am găsit în persoana lui Paleologu criticul cel mai înțelegător și rafinat ce-mi puteam dori, nu însă pe cel mai sever, dată fiind amabilitatea lui [...]. De altfel, interesul meu pentru contactul cu Paleologu nu ținea numai de folosul pe care-l obțineam din reacțiile lui, ci din faptul că puteam beneficia de cunoștințele lui întinse”⁶⁷.

*

Rămâne „fondul”: cum a fost descoperit de curând, posibilitatea lui Noica de a crea, publica și comunica, după ieșirea din închisoare până la moartea sa, în decembrie 1987, s-a datorat relației speciale, intense, stabilită cu Securitatea, și acceptarea unui rol de agent de influență****. Am putea vorbi despre o curioasă sinergie între voința de cultură și conlucrarea cu instituțiile blamabile ale unui stat comunist.

* Dacă putem numi păreri tezele învățământului ideologic pe care-l urmărea.

** Considerație care păstra nota critică, în cazul lui Nae Ionescu, plină de amenitate, pentru Mircea Eliade.

*** Virtutea sincerității la Constantin Noica merită să fie subiect de cercetare. Documentele de arhivă care se referă la el sunt bogate în sugestii și trimiteri la fapte. O adresă a Prefecturii Județului Prahova din 6 iulie 1938 întreba ministrul de Interne dacă i se poate elibera pașaportul, căci „numitul este singurul din [Sinaia] care a votat contra Constituției” (pe adresă apare scris, cu creionul: „S-a eliberat pașaportul. 18 iulie 1938 (Noica Constantin, Dosar informativ I 3718, vol. 6, f. 9).

**** Vezi capitolul „Constantin Noica în arhive. Atașamentul victimei față de tortionari” din volumul Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, pp. 59-103.

Trecutul ascuns al lui Nicolae Balotă

Referirea la „cazul Balotă” într-un capitol al cărții *Cărturari, opozanți și documente* dorise să evalueze locul „subiectivității colective” în interpretarea dosarelor de Securitate⁶⁸. Am arătat în acel volum că, în raport cu datele aduse la cunoștința opiniei publice până atunci, colaborarea lui Alexandru Paleologu cu Securitatea arăta mult mai vinovată decât aceea a lui Nicolae Balotă. Totuși, și acesta era subiectul analizei, cei doi literați primiseră un tratament paradoxal. Balotă fusese prezentat drept unul dintre „cei mai scârboși turnători” și „diabolic și cu foștii pușcăriași politici”, iar Paleologu drept „omul care a știut să trăiască frumos și elegant în vremuri urâte și neelegante”.

Cele scrise în 2013, în volumul menționat, reflectau informațiile găsite de noi în arhive și ceea ce fusese făcut public de alți cercetători sau ziariști. Analiza, care puncta subiectivitatea evaluărilor de colaboraționism, rămâne valabilă dincolo de orice materiale scoase la iveală ulterior. Documentele pe care le-am cerut și primit între timp schimbă substanțial ceea ce aflasem despre relațiile lui Nicolae Balotă cu Securitatea*.

Nicolae Balotă a fost arestat în 1948 și condamnat la 6 luni închisoare pe motiv că deține cărți având caracter fascist. În 1952, Securitatea încearcă să-l recruteze știind că literatul fusese logodit între 1946-1947 cu fiica fostului consul de la legația Elveției, iar „instituția” avea nevoie de surse pentru „problema elvețiană”. Referatul din 25 noiembrie 1952 surprinde prin sinceritatea planurilor: „Susnumitul va fi răpit și adus la această direcțiune, unde va fi supus unei anchete pentru a se stabili întreaga activitate... Dacă va fi sincer, i se va propune recrutarea”⁶⁹.

Securitatea i-a deschis dosarul personal cu numele conspirativ „Busuioac”. Microfilmul nu clarifică rolul lui Balotă în perioada care a urmat, dar gradul de (ne)implicare este sugerat de arestarea sa la mai puțin de patru ani. Pe 3 ianuarie 1956, la o percheziție, i-au fost găsite 9 cărți în limba germană și franceză, 3 mape cu diferite lucrări ș.a., i-au fost luate din casă broșuri, cărți, caiete cu lucrări,

* În anul 2010, când m-am adresat CNSAS, am putut să consult dosarele de urmărire informativă pe numele lui Nicolae Balotă, aflate în Arhivă de la începutul anilor 2000 (un dosar de urmărire informativă, unul de penitenciar, altul de acțiune informativă referitor la grupul Boilă Elena, Balotă Nicolae, Langa Doina, Lază Ileana, Pescaru Maria). Cele două volume ale dosarului personal „Someșan” R 254364 (primul de 338 de file, al doilea, cu înregistrări, de 200 de file), cu numele conspirative „Someșan” și „Busuioac”, primite spre cercetare în anul 2014, intraseră în Arhivă în 2008, respectiv 2011.

scrisori, cutii de carton cu notițe, tablouri, telegrame⁷⁰. Mandatul de arestare din 16 ianuarie 1956 îl acuză de agitație politică. La primul interogatoriu, din momentul percheziției, din 3 ianuarie 1956, a fost chestionat despre un memoriu de restaurare a Bisericii greco-catolice, inițiat de frații Boilă, și un apel, *pentru care scrisese partea culturală*, care urma să ajungă în afară printr-o legație occidentală⁷¹. Este destul de puțin probabil ca Nicolae Balotă să-și fi asumat simultan condiția de informator și scrierea de manifeste menite să alerteze Apusul.

Dosarul de penitenciar ne oferă acces la procesele-verbale ale interogatoriilor care i s-au luat pe parcursul a cinci luni. Interpretarea documentelor rezultând din anchete presupune cunoașterea multor detalii. Stilul „de lucru” a evoluat cu trecerea deceniilor. Dar până și în anii 1980, după întrebările și răspunsurile orale, pe hârtie interogatul scria ce-i dicta anchetatorul. Confruntarea dintre cei doi: „aceasta da, aceasta nu”, era marcată de probele pe care anchetatorul i le punea în față omului aflat în puterea lui și de mijloacele de amenințare. Procesul-verbal al interogatoriului, în integralitatea lui, are mai întotdeauna doi autori.

În ancheta din 25 ianuarie 1956, Nicolae Balotă recunoaște că Matei Boilă i-a spus „în mod injurios la adresa regimului, că în R.P.R. nu sunt respectate libertățile individuale, că demnitatea omului este primejduită și că această situație nu este cunoscută în apus [*sic!*] și că ar trebui să se aducă la cunoștință acestora și Vaticanului”. Urmează autoincriminarea: „Cerându-mi părerea, eu am susținut cele spuse de el și am fost de acord să luăm astfel atitudine împotriva regimului din România”⁷³. Recunoaștem limbajul tipic vremii. În ziua următoare, Balotă va explica „cum s-a născut ura fraților Boilă față de regim”, iar în ce-l privește, faptele care l-au determinat să aibă „o atitudine dușmănoasă față de regimul democrat din R.P.R.”, anume: „...în primul rând, educația idealist-burgheză primită pe băncile facultății, influența unor profesori cum a fost Lucian Blaga din Cluj, o influență idealist-burgheză îndreptată împotriva realizărilor culturale ale regimului și arestarea mea din 1948 [...] ce a adus după sine încetarea activității mele de asistent universitar”⁷⁴.

Iată, pentru a intra în atmosfera raporturilor dintre arestat și anchetator, un schimb de cuvinte la interogatoriul din 19 martie 1956:

Î: Ancheta a constatat că dvs. în declarațiile făcute până în prezent n-ați arătat întocmai adevărul în legătură cu faptele petrecute de la nașterea manifestului contrarevoluționar până la arestarea dvs. De aceea vi se cere să faceți declarații complete.

R: Într-adevăr în declarațiile făcute până în prezent anchetei în legătură cu faptele petrecute de la nașterea manifestului până la arestarea mea, eu nu am arătat absolut totul. Parte din declarații corespund adevărului și de aceea voi face acum completările...⁷⁵.

Completând, Balotă scrie că aflase despre planul textului acuza-tor mai înainte decât declarase inițial, știa despre implicarea dr. Iamandi și a doi preoți greco-catolici, îi spusese despre manifest lui Ion Negoïtescu, dar a insistat că nu a discutat niciodată cu Ștefan Aug. Doinaș. După ce la 23 mai 1956 s-a dispus încheierea cercetă-rilor, întrucât „activitatea criminală a arestatului Balotă Nicolae este dovedită”, a fost condamnat la 7 ani de închisoare⁷⁶.

Având în minte perioada, felul în care se desfășura la mijlocul anilor 1950 investigația și, prin comparație, ce dezvăluie alte dosare de penitenciar, am susține că în anchetă Balotă nu s-a comportat ca un erou, nici nu a arătat exces de zel față de anchetatori. Credem că aceste susțineri descriu în *general* relația îndelungată a literatu-lui cu regimul. În ce privește anii petrecuți în penitenciar, citez doar un document, Nota-extras din 7 iunie 1968, care susține despre Balotă:

În detenție s-a situat pe o poziție dușmănoasă și mistică, a ținut mai multe expuneri în limba franceză în fața deținuților, a fost pedepsit cu 12 zile izolare. Pentru atitudinea sa din detenție, la expirarea pedepsei i s-a făcut D.O. [domiciliu obligatoriu] pe timp de 24 luni în Lătești-Fetești⁷⁷.

Încercările de recrutare

Cum episodul „Busuioc” rămâne neconcludent, ar rezulta, conform altor date din dosarul personal, că Nicolae Balotă ar fi devenit cola-borator al Securității în anul 1968. Fusesse evident urmărit tot tim-pul. Foarte activă în supraveghere pare sursa „Marian”, din care reproduc aici câteva rânduri puse pe hârtie la 13 septembrie 1965:

Închipuiți-vă, a spus N. Balotă, ce-mi cere Turcuș. Să precizez pozi-ția redacției în legătură cu tema pe care o tratez. Dar unde s-a mai pomenit așa ceva? Arghezi e cel mai consacrat, am putea spune dintre scriitorii români (articolul tratează despre un aspect al poeziei argheziene). La București nimeni nu s-ar încumeta să facă asemenea observații fără rost, care mă dezgustă⁷⁸.

Inițial, numele de cod dat de ofițer a fost „Radu Dan”, ca apoi scriitorul să apară cu numele conspirativ „Someșan”, cel mediatizat în 2010, când „cazul Someșan” a devenit public. În momentul recru-tării, ofițerul și Balotă au stabilit ca numele de cod să fie precizat ulterior (vom reveni).

Recrutarea avea ca scop încadrarea informativă a legionarilor și a elementelor foste condamnate (Liviu Cotruș, Ștefan Aug. Doinaș, Ion Negoïtescu) care lucrau la revista *Familia* din Oradea, obținerea de date despre foști legionari din Cluj și, în perspectivă, culegerea

de informații cu ocazia deplasărilor în străinătate⁷⁹. Ofițerii par să mizeze pe faptul că Balotă „cunoaște bine limba franceză, italiană, germană, maghiară și altele...”⁸⁰.

Un aspect aparte în cazul lui Nicolae Balotă este detalierea neobișnuită a pașilor recrutării. Conform planului, căpitanul de Securitate Ionel Mitrea l-a contactat pe Balotă cu care a avut o discuție de două ore în ultima parte a lunii iunie 1968. Scriitorul i-ar fi spus că și-a schimbat complet opiniile politice, datorită schimbărilor survenite pe plan intern și a poziției țării în arena internațională. Era preocupat exclusiv de consacrarea și afirmarea sa pe tărâm literar. Balotă i-ar fi arătat unele scrieri personale și contracte la edituri⁸¹. Notațiile au o bună doză de naturalețe. Și iată unde ajung:

Din modul în care am condus discuțiile, respectivul a intuit că scopul pentru care l-am vizitat ar fi altul mai întemeiat, de aceea [*sic!*] m-a rugat să continui discuția. [...] Îl determină să accepte colaborarea cu noi, nu numai pentru interesele generale ale „națiunii române”, ci și pentru interesele sale personale deoarece vrea să fie liniște în țară, să se poată dedica activității de creație. [...] Mi-a solicitat în același timp să nu-i cer să „meargă” la și să tragă de limbă *persoane pe care nu le cunoaște și nu are relații apropiate cu ele*. De asemenea, sarcinile care le primește de la noi să nu-l sustragă de la activitatea sa profesională. [...] L-am întrebat, cum vede el totuși că poate să ne sprijine, la care mi-a răspuns că îmi va da relații despre comportarea pozitivă și comentariile negative ale tuturor elementelor cu care vine în contact sau va contacta anumite persoane pe care le cunoaște în interesul muncii noastre⁸².

Ofițerul scrie că a continuat discuția și l-a întrebat pe Balotă dacă își dă seama care sunt persoanele care „ne interesează”,...

...la care mi-a răspuns că în primul rând cei ce au fost condamnați sau legionari. Astfel, despre Cotruș Ovidiu mi-a spus că este în relații intime, că îl cunoaște foarte bine și mi-ar putea vorbi foarte mult, însă pentru început se rezumă la esențial și anume: este un element foarte cult, inteligent, bine pregătit, că l-a cunoscut cândva cu sentimente foarte dușmănoase, iar că în prezent a făcut pași serioși în direcția aprecierii realiste a situației actuale din țara noastră, însă totuși are rezerve. Zilele trecute l-a întâlnit pe Maxim Ion, legionar fost condamnat, din Timișoara. Cu acesta se întâlnește de 2-4 ori pe an. În urmă cu 4 ani i-a spus că nu va „lucra pentru comuniști”, ca la întâlnirea ultimă să vadă la el o schimbare, poate și datorită faptului că are un volum tipărit. [...] S-a referit însă la atmosfera de la ședințele Uniunii Scriitorilor, unde apar multe discuții neprincipiale determinate de frica unora pentru pierderea unor privilegii⁸³.

Am citat două pasaje mari, căci raportul are un caracter neobișnuit prin impresia de intimitate pe care o lasă discuțiile ofițerului cu Nicolae Balotă. Gradul de veridicitate reiese din faptul că raportul, care-l arată pe Balotă jucând un scenariu al acomodării, consemnează și opiniile despre prietenii săi. Aceștia ar fi depășit cunoscuta lor adversitate față de comunism. Cum eliminarea bănuielilor asupra unor potențiali opozanți ai regimului nu corespundea intereselor de serviciu ale căpitanului de Securitate, era puțin probabil ca spusele despre Ovidiu Cotruș și Ion Maxim să fie inventate chiar de el.

Recrutarea va avea loc după ceva timp de la tatonări, pe 7 august 1968. Referatul întocmit cu acest prilej descrie rezultatul în acești termeni: „După o oarecare rezervă, a acceptat să furnizeze informații scrise și să le semneze cu un nume conspirativ, asupra căruia se va fixa ulterior”⁸⁴.

Evoluția colaborării

Pe spatele filei cu referatul de recrutare, Ionel Mitrea (maior deja) semnează, la 11 noiembrie 1975, propunerea de încetare a legăturii cu informatorul „Someșan”. Afirmă că „Someșan” s-a dovedit sincer și loial față de organele de Securitate, dar nu a manifestat interes deosebit și inițiativă pentru culegerea de informații. Sarcinile, în general, le-a rezolvat. Ca intelectual este un element de valoare și se comportă în spiritul liniei politice a partidului. Și:

...greu s-a apropiat de noi, fiindu-i permanent teamă de deconspirare care l-ar fi putut compromite în lumea scriitorilor, de aceea încă de la început a solicitat insistent ca nimeni să nu cunoască legătura lui cu noi, nici chiar un alt ofițer sau șef al ofițerului cu care ține legătura [...]. Dat fiind faptul că subsemnatul nu mai poate ține legătura organizat cu el, propun: să se înceteze legătura cu el iar dosarul personal și anexa să fie predate la C.I.D.⁸⁵.

Revenim la sfârșitul anilor 1960. O perioadă, însemnările ofițerilor nu spun nimic relevant privind colaboraționismul lui Balotă. Aceleași caracterizări formale, tipar al instituției, de genul: „Radu Dan [iată, vechiul nume] este util în rețeaua informativă, informațiile sale sunt verificate în parte, dovedindu-se un element sincer, nu manifestă mult interes și inițiativă în culegerea de informații” etc.⁸⁶. Conform raportului din 3 septembrie 1971, întocmit după o întâlnire cu „Someșan”, cpt. Mitrea Ionel a discutat „conținutul angajamentului său de colaborare cu organele de Securitate” și i-a cerut „să se străduiască ca în colaborarea cu noi informațiile să fie reale și să ajungă în timp util la organele noastre”⁸⁷. Comentariul sugerează o relativă nemulțumire față de ceea ce oferea „Someșan”.

Trecând peste alte referate asemănătoare, găsim o primă implicare a lui Balotă, să-i zicem, problematică, consemnată într-un document din 14 iulie 1970, din care aflăm că „Pe baza informațiilor date de el [Balotă], la Oradea a fost avertizat un element din cadrul redacției «Familia». Informațiile au fost verificate pe alte linii”⁸⁸. O mărturie asemănătoare este adăugată la 4 noiembrie 1971, în Nota-analiză din care aflăm că întâlnirile lui Balotă cu cpt. Mitrea au loc „cel puțin una pe lună” și că:

Caracteristic la informatorul „Someșan” este faptul că deși foarte solicitat în activitatea profesională, dar datorită poziției sale sociale este căutat sau vine în contact cu persoane care ne interesează și de aceea permanent ne poate furniza informații. În baza informațiilor furnizate de el [...] avem în atenție o serie de probleme printre care pe Ion Alexandru (semnalat de el că este deja îndoctrinat legionar)...⁸⁹.

Se remarcă un anumit respect în atitudinea ofițerilor față de informator, probabil în legătură cu performanțele literatului, pe care le descriu sursele. Aflăm și că „În timpul colaborării cu noi [Balotă] nu a fost stimulat, dar acest lucru trebuie avut în vedere, la o dată importantă din viața sa”⁹⁰. Scriitorul va primi un cadou, de ziua de naștere, ori cu ocazia altui eveniment care poate face „gestul” mai ușor de gestionat.

Acomodarea

Limbajul documentelor sugerează o cedare graduală în atitudinea lui Balotă. Nota din 9 decembrie 1972 afirmă că „Someșan” „a răspuns la solicitările noastre sprijinindu-le în întreprinderea unor măsuri operative în cazurile pe care le aveam în lucru (ex. Cotruș Ovidiu – filaj, Noica Const. – „T” – etc.)”⁹¹. Să participe la organizarea unor acțiuni ale Securității (operative) este deja grav, doar că ne lovim și la acest document de nesiguranța susținerilor. Pe spatele filei, un lt. col. cu semnătură indescifrabilă comentează: „Într-adevăr, el ne-a furnizat informații, dar nu pe măsura posibilităților”*. Descoperim totuși că numărul notelor date la Securitate capătă proporții. La sfârșitul anului 1973, Securitatea capitaliza „peste 30 informații despre legionari și alte elemente care interesează organele de Securitate”⁹². Se cere verificarea lui Balotă în continuare, căci se menționează și deficiențe.

* Ideea se tot repetă. Nota de analiză din 1 decembrie 1977 susține, la rândul ei, că „În perioada cu care lucrez cu acest informator randamentul său nu a fost în raport cu posibilitățile” (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 118).

Ca toți cei folosiți de Securitate, Balotă este urmărit. Unele note ne aduc în intimitatea poziționării literatului la începutul anilor 1970. De la sursa „Tudor” aflăm că:

Ion Negoițescu l-a muștră pe Nicolae Balotă pentru faptul că „el”, „care a suferit”, acum îl laudă pe tov. Dumitru Popescu (președintele culturii și educației socialiste) spunând apoi: „Toată lumea te judecă pentru acest lucru”, la care Nicolae Balotă a replicat: „Nu-i chiar așa! Nu-ți dau voie să mă judeci așa”.

Urmează replica:

Nicolae Balotă încercând o justificare a spus: „În fond, poate că Ion Negoițescu are dreptate. Eu ce fac e un sacrificiu pe care trebuie să-l fac, pentru că eu am obsesia asta, ca în 10-15 ani să las în urma mea o operă în care să spun anumite lucruri care, altfel, nu le-aș putea spune. Ca să ajung la posibilitatea de a spune anumite lucruri, de a nu fi cenzurate, trebuie să nu am ostilitatea anumitor oameni”⁹³.

Odată cu drumurile sale în Occident, Nicolae Balotă va conta mai ales pentru contactele pe care le are în străinătate. Este apreciat pentru utilitatea lui și ajutat în carieră:

Încă de la primele contacte a demonstrat posibilitățile foarte bune pe care le are în rândul elementelor ce se află în atenția noastră în mediul scriitoricesc. [...] Datorită acestor aprecieri [privind pregătirea profesională] a fost propus de statul român, în cadrul schimburilor culturale cu R.F. Germania, ca profesor la universitatea din München pentru un an universitar (octombrie 1979-septembrie 1980)⁹⁴.

Beneficiile sunt reciproce. O notă din 1 septembrie 1981, care deplânge desființarea lectoratelor românești, povestește că la Universitatea din München „profesorul N. Balotă reușește să adune în amfiteatru sute de persoane la cursul său despre literatura absurdului – prima oară când un asemenea curs se ține la această importantă universitate europeană. [...] am aflat de succesul enorm și de popularitatea extremă de care se bucură acest distins profesor la Universitatea din München”⁹⁵.

În perioada august 1982-iulie 1983, Nicolae Balotă va lucra la Universitatea din Tours. Este în continuare verificat, iar Securitatea pare din ce în ce mai mulțumită: „Someșan” a relatat „aspecte deosebit de interesante și este permanent preocupat să rezolve sarcinile conform instructajului ce i se face. În luna martie a fost stimulat cu 2500 lei, iar acum i s-au dat 3000 lei. Nu i s-a luat chitanță, banii i s-au înmănat sub motivația că trebuie să contribuim și noi la cheltuielile de deplasare”⁹⁶. Ubicua informatoare „Ruxandra”, care

locuise 10 zile în casa lui Balotă la Paris, notează: „El este profesor la Universitatea din Tours. La deschiderea cursurilor studenții l-au primit cu aplauze, ceea ce nu fac cu orice profesor. Studenții noi l-au anunțat că știu de la cei mai mari cum predă”⁹⁷.

Cât de departe au mers compromisurile

Până în primăvara anului 1985, Nicolae Balotă furnizase peste 90 de materiale informative, „în marea lor majoritate despre elemente din emigrație sau principalii colaboratori ai postului de radio «Europa liberă», fiind exploatare în cadrul programului de măsuri pe linia-problemă «Eterul»”. Mai aflăm că „are aptitudini deosebite pentru culegerea de informații. La acest lucru contribuie și faptul că știe perfect trei limbi străine (germana, franceza și maghiara). [...] Pentru valoarea informațiilor date a fost stimulat până în prezent cu 11.000 lei”⁹⁸.

Conform Securității, și în anii următori Balotă va oferi „informații de interes operativ despre activitatea secției pentru România a postului «Europa liberă»”⁹⁹. Colaborarea lui „Someșan” va înceta de abia în 1987, după stabilirea lui în Franța, împreună cu familia. În plus, în lunile martie și iunie 1987, Balotă acordase interviuri lui Nicolae Stroescu-Stănișoară și, respectiv, Monicăi Lovinescu, cu „afirmații negative la adresa situației în care s-ar afla cultura din țara noastră”. Se cere ca urmare excluderea informatorului „Someșan” din rețea¹⁰⁰.

Nu este clar câtă poliție politică a făcut Nicolae Balotă. A fost lovit din plin de stalinism, a încercat mult timp să reziste presiunilor și să salveze valorile morale care stau bine unui om virtuos și gânditor. A reușit în bună măsură tocmai în anii cei mai grei. Când viața a devenit mai generoasă cu el, au început cedările. Mai întâi, răspunsuri formale la ce-i solicita Securitatea, care-i vor deschide oportunități de afirmare culturală. Succesele îl vor face să renunțe progresiv la exigențele până atunci călăuzitoare. Cu cât succesul profesional va fi pentru el mai palpabil, cu atât Securitatea va fi mai mulțumită de ce i se oferă. Nu am găsit nicio notă a literatului care să fie răutăcioasă. Nu ticăloșia determină evoluția lui Balotă – cum au scris câțiva comentatori –, ci atracția împlinirii pe toate planurile: libertatea de mișcare, recunoașterea culturală, succesul material*. Pentru cei 11.000 de lei despre care apare scris că au fost primiți de Nicolae Balotă nu există chitanțe. Ofițerii mai deturnau uneori astfel de sume, dar nu există vreun element care să ne permită alegerea acestei explicații.

* Formulările „nu ticăloșia”, „satisfacția” etc. nu au pretenția să facă un portret psihologic al literatului: ele sintetizează „portretul” produs de documente.

De ce este nevoie să vorbească informatorii

Nicolae Balotă a fost o personalitate cu excepțională înzestrare, a cărei viață s-a frânt din tinerețe. Cariera universitară i s-a încheiat brutal, a fost hăituit, răpit, a făcut ani de închisoare, a trecut prin domiciliu forțat. Când vremurile s-au mai îmbânzit, s-a putut afirma cultural. Împlinirea acestei aspirații, chemare dintâi a vieții lui, a beneficiat de colaborarea cu Securitatea. Specificul „cazului Balotă” constă în minuțiozitatea cu care îi este descrisă recrutarea, evoluția înceată, dar continuă, an de an, spre adâncirea conivențelor cu ofițerii de Securitate și sporirea la fel de sistematică a beneficiilor de care s-a bucurat prin acceptarea colaborării. Relația cu Securitatea s-a dovedit într-o asemenea măsură avantajoasă, încât se poate presupune că, în ochii lui Balotă, calea aleasă părea pur și simplu cea mai rațională.

Despre dilemele create de astfel de traiectorii existențiale ar fi de dorit să vorbească personalitățile în cauză, cei care mai pot, iar Nicolae Balotă mai putea să o facă până în anul 2014. Am luat legătura cu literatul la sfârșitul lunii ianuarie 2013, la circa două săptămâni de la apariția cărții *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, unde era identificat cu informatorul „Someșan”. Într-un dialog prietenos, ne-a transmis un mesaj care avea să ne trezească muștrări de conștiință:

Aceasta [necunoașterea dosarului SIE] face ca, de curând, văzând în textele acuzatoare, denumirea de cod „Someșan”, să cad – cum s-ar spune – din cer. N-am auzit *niciodată* această denumire. N-am acceptat *niciodată* să semnez vreun angajament ca informator, n-am predat *niciodată* Securității vreun text având acest caracter. N-am primit *niciun* nume de cod știut de mine. S-ar putea însă ca în rapoartele lor despre mine, ofițerii Securității să fi folosit acest nume de cod*.

După o asemenea scrisoare ne-am reproșat necontactarea lui Balotă înainte de finalizarea cărții. O făcusem în toate celelalte cazuri în care „subiectul cercetării” era în viață. Am scris directorului Editurii

* Aducerea în public a conținutului acestui mesaj privat pare indispensabilă pentru a contura, *post mortem*, complicata relație a lui Nicolae Balotă cu instituțiile regimului și deci cu sine însuși. În ce privește „adevărul” celor spuse în e-mail, este posibil ca Nicolae Balotă să fi cunoscut numele „Radu Dan”, nu și „Someșan”. De altfel, în nota olografă din dosarul de urmărire informativă a lui Nicolae Manolescu, la care ne referim mai jos, unde ofițerul l-a indicat ca sursă pe „Someșan”, semnătura informatorului, indescifrabilă, nu pare a reproduce acest nume.

Polirom să țină seamă ca, la o eventuală reeditare a cărții *Cărturari, opozanți și documente...*, să aștepte amendarea capitolului „Nicolae Balotă față în față cu Alexandru Paleologu. Puterea subiectivității”. Dar am și cercetat mai departe, iar într-o zi am găsit în dosarul de urmărire informativă a lui Nicolae Manolescu o notă olografă semnată de „Someșan” la 7 mai 1972.

Am revenit, evident, cu o scrisoare, întrebându-l pe Nicolae Balotă dacă poate să-mi vorbească despre nota din 1972 – după ce susținuse, atât de apăsător, că nu a predat vreodată un asemenea text. Mesajul a fost trimis la 10 septembrie 2013. Nu am primit răspuns. I-am scris profesorului un nou mesaj pe 17 august 2014, după citirea dosarului de rețea care formează baza analizei de mai sus. Întrebarea mea viza susținerile din dosarul personal privitoare la „stimularea” sa cu 11.000 de lei. Era însă prea târziu pentru a mai primi o explicație. Balotă se afla în spitalul unde, la puțin timp, avea să se stingă.

Povestesc avatarurile dialogului cu omul de cultură cu gândul la șansele pierdute, pentru el și pentru societate. Nicolae Balotă era unul dintre colaboratorii Securității care ar fi putut vorbi elaborat despre cele întâmplate. Cărturarul a preferat să tacă asupra compromisului făcut cu oameni despre care a scris cuvinte deosebit de aspre, de o expresivitate tulburătoare:

Eram pe atunci atât de chinuitor gătuți de etichetele păroase ale celor ce ne sufocau, interzicându-ne orice libertate, încât până și micul act de incivilitate nonconformistă al unei bătrâne melomane îmi cucerea nu numai înghițitura, ci aprobarea surzătoare*.

Omul de cultură exprimă în aceste cuvinte o reacție viscerală, care pare rebarbativă la orice dialog cu oamenii sistemului. Să fi fost pentru vechii trecători prin închisorile anilor 1950 trauma atât de adâncă încât schimbările de la începutul deceniului următor să-i fi orbit ca o lumină prea strălucitoare? Să fi arătat diferența dintre foștii securiști-anchetatori staliniști și urmașii lor din perioada regimului Nicolae Ceaușescu atât de remarcabilă încât veghea interioară să fi adormit? Pe urma cazului Balotă ajungem la teme centrale pentru o etică a memoriei trecutului comunist, nedescifrate, după informațiile noastre, de niciun studiu.

La începutul anilor 1990, când oprobiul trezit de Securitate și informatorii ei arăta strivitor, tăcerea era de înțeles. Astăzi, atmosfera s-a schimbat, rămânând dominată de atitudini arbitrare și lipsă de nuanțe. Se manifestă aproape un refuz de a înțelege complexitatea

* Se referă la Veturia Goga, văduva poetului, supranumită în tinerețe „Privighetoarea Ardealului”, care se manifesta provocator în timpul unui concert (Nicolae Balotă, „În castelul Veturiei”).

situațiilor în care erau puși oamenii în sistemul de altădată, simultan corupător și opresiv. Este posibil ca demonstrațiile de opacitate pe care societatea le-a repetat să fi motivat tăcerea unor foști colaboratori care ar fi avut ce, de ce și cum să mărturisească „elaborat”. Astfel de experiențe negative a avut și Nicolae Balotă*.

O substanțială etică a memoriei nu se poate construi din tăceri. Pentru înțelegerea a cum s-a întâmplat, de ce s-a întâmplat și cum a fost trăit colaboraționismul sunt de înlocuit clișeele cu faptele și trăirile vii. Acestea ar putea fi recuperate prin dialoguri cu împricinății ori propriile lor mărturisiri. A existat un interes pentru luarea de interviuri sinistrilor diriguitori ai stalinismului, dar nu și oamenilor care au fost împinși la condiția de informator. În ce privește mărturisirea, în lumea culturală, cunoaștem doar una autentică, cea a istoricului Sorin Antohi¹⁰¹.

Aporii morale

Sunt puține alte exemple de creatori care să genereze asemenea aporii morale precum viața lui Nicolae Balotă. Traectoria ei ne împinge în fața unor întrebări parcă destabilizatoare privind condiția umană.

Despre impresia lăsată de omul de cultură asupra contemporanilor am notat într-un studiu anterior¹⁰². La opiniile intens apreciative invocate atunci, ale Martei Petreu, ale lui Nicolae Breban, ale lui Alex. Ștefănescu, se pot adăuga multe altele, anterioare ori ulterioare morții cărturarului în luna august 2014. Amintim doar caracterizarea lui Nicolae Manolescu: Nicolae Balotă a fost „un savant printre criticii literari”, și regretul exprimat pentru faptul că savantul nu a fost niciodată acceptat să candideze la Academie¹⁰³.

În cazul lui Balotă, temele etice au o și mai evidentă acuitate, întrucât trăirea prin cultură se afla în dialog cu religiozitatea sa care îi marcase interioritatea**, cu atât mai prezentă cu cât, cultă, îi cerea s-o asume în această lume și prin această lume:

* În articolul ei dedicat „magistrului”, Aura Christi invocă o scenă de la Casa Monteoru, la care a participat Balotă, și unde un scriitor a fost pus pe nedrept „la stâlpul infamiei opiniei publice”. Acesta ar fi motivul, spune Aura Christi, care l-ar fi făcut pe Nicolae Balotă ca, „în cele din urmă, să opteze în favoarea tăcerii” (Aura Christi, „Magistrul”, *Contemporanul*, nr. 11, 2014).

** Ștefan Borbély susține că un accident din copilărie „i-a alterat lui Nicolae Balotă relația cu moartea, mutând-o dintr-un registru existențial într-unul strict cultural – adică secund, potrivit grilei sale de gândire” (Ștefan Borbély „Imagini ale morții în *Caietul albastru* al lui Nicolae Balotă”, *Euphorion*, nr. 5-6, 2010).

Tot ce se referă în scrierile sfinte la „Facerea lumii” [...] nu ne oferă o doctrină, o speculație abstractă, un corpus de cunoștințe *despre* originea lumii. Nu avem aici o relatare cosmogonică, nici o teorie cosmologică. Esențialul textelor biblice este descoperirea unor adevăruri religioase. Aceste adevăruri nu vor doar să ne învețe *cum* s-au petrecut lucrurile la „Începutul” lumii, sau *cum* este alcătuită lumea [...]. Nu cunoașterea lumii constituie obiectul *Genezei*, ci cunoașterea lui Dumnezeu *în* această lume și chiar *prin* această lume¹⁰⁴.

Reprimarea comunității religioase de care aparținea l-a afectat pe Balotă în adâncime. Aflase despre lovitura adusă Bisericii greco-catolice în toamna anului 1948, închis fiind în închisoarea Tribunalului Militar din Cluj. „Închisoarea în care așteptam să fiu judecat s-a umplut în câteva zile de preoți, de călugări, de credincioși ai Bisericii Unite”, își va aminti Balotă, exprimând o adeziune la Biserica Unită cu Roma intens vizibilă în scrierile lui¹⁰⁵. Pe această linie, dezvoltând și generalizând, Gabriel Dimisianu va susține după dispariția literatului: „Mai apăsător decât oriunde, Nicolae Balotă vorbește despre întâietatea religiosului între valorile morale, poziție care ar trebui să fie susținută dincolo de oricâte raționamente”¹⁰⁶.

Cum să înțelegem, având în vedere un astfel de fond cultural-religios, pe care-l asociem tăriei etice, depunerea în brațele Securității a zeci de informări? Și mai ales, primirea unor bani de la Securitate? Tăcerea, încercarea de ascundere a acestei istorii despre ale cărei probleme lăuntrice nu putea vorbi decât el? Am văzut, intense, astfel de întrebări în reacția criticului Bogdan Crețu, admirator al omului de cultură, după ce a aflat despre detaliile colaborării cu Securitatea. Referindu-se la implicarea lui Balotă în misiuni în străinătate, la primirea de bani în schimbul acestor servicii și, mai grav decât toate acestea, spune el, la incapacitatea de a-și „asuma până la capăt compromisul”, Crețu a exprimat principalele dileme ale situației. Vom cita partea consistentă a comentariului său, subliniind dubla lui dimensiune. Pe de o parte, meditație asupra cazului Balotă. Pe de alta, o atitudine care contează pentru ea însăși: întâmpinarea, de către un tânăr având 12 ani la revoluție, a unei situații capabile să emoționeze, să deruteze și să mobilizeze resorturile de adâncime ale conștiinței. Cităm:

Mă feresc să judec tranșant astfel de cazuri; Nicolae Balotă a făcut ani grei de temniță și de domiciliu forțat. Ca și alți mari scriitori și intelectuali români, precum Ion Caraion, Adrian Marino, Constantin Noica, Alexandru Paleologu, I.D. Sirbu, Al. Ivăsiuc etc., etc., el a cunoscut crunta realitate a pușcăriilor anilor '50. Iar drama lor a fost dublă, pentru că nu le-a întrerupt doar viața civilă, ci le-a fracturat vocația: la 30-40 de ani, atunci când se aflau în plină efuziune creatoare, acești autori realmente dotați au fost smulși din bibliotecă

și aruncați în beciuri. În loc de respect și recunoaștere, istoria le-a oferit umilință, batjocură, frustrare. Cum să-i acuzi fără nuanțe? Cum să le pretinzi să rămână curați și sereni, precum Steinhardt? Sau intransigenți precum Goma? Eroismul, martirajul nu sunt atitudini pe care avem dreptul să le pretindem celorlalți; le admirăm atunci când se manifestă, deși, să recunoaștem, lumea românească postcomunistă și-a căutat reperatele în altă parte.

Astfel de cazuri sunt dramatice, dacă nu le simplificăm. Iar întrebările pe care ele le ridică nu admit răspunsuri categorice. Răscumpără opera compromisul moral al unui creator? După părerea mea – nu, dar suntem obligați și să răsturnăm termenii problemei: nici compromisul nu anulează opera. Tot discutând aceste cazuri contorsionate, schimonosite de presiunile istoriei, nici nu sesizăm că adevărații vinovați, tartorii unui sistem de represiune au dispărut discret din peisaj: nu-i mai zărim, ne-a dispărut și interesul pentru ei. Țapi ispășitori sunt acești mari scriitori care au avut slăbiciunea să creadă că negocul merită făcut, că obligația de a-și scrie și publica opera trebuie pusă în act *cu orice preț*. O vocație autentică înăbușită reprezintă o dramă aproape imposibil de depășit, dar ce ne interesează pe noi astfel de amănunte?¹⁰⁷

Ni se pare relevant pentru meditația etică a tânărului critic faptul că la finalul întrebărilor sale propune nu atât o judecată, cât alte nedumeriri:

Concluzia pertinentă pe care merită să o tragem de aici este aceea a unei constatări care și ea, nu știu cum se face, nu mai e la modă: ce vremuri anapoda a traversat România vreme de jumătate de secol, dacă și marile ei talente și valori au fost nevoite să se întineze pentru a răzbi, vorba unui scriitor nici el pur, la lumină... Comunismul, prin agenții săi activi, trebuie învinuit fără preget. Or, noi, azi, ce facem? Îi ascultăm, uneori cu un interes vinovat, alteori cu o pasivitate nu mai puțin vinovată, pe Dumitru Popescu Dumnezeu, pe Ion Brad, pe Dinu Săraru, care se eroizează grotesc și ne dau lecții despre partea bună a comunismului și îi acuzăm fără nuanțe pe Doinaș, pe Caraion, pe Balotă, pe Marino și pe alți nefericiți, care au dus, alături de mulți alți mari scriitori, literatura română adevărată, marea literatură română, mai departe.

De fapt, întrebarea cu adevărat frisonantă este următoarea: ar fi fost posibilă literatura română din timpul comunismului fără astfel de cedări? Și dacă nu ar fi fost posibilă, și dacă ar fi fost, a meritat? Oricum am răspunde, decența ar trebui să ne îndemne să căutăm principalii vinovați în centrul sistemului, nu la marginea lui.

*

Să punem față în față meditația reprodusă mai sus și lumea în care a trăit Nicolae Balotă, pe care a povestit-o în *Caietul albastru*. Cum citim în pasajul de mai jos, o lume cenușie și rece, cu agenți amenințători, cu Volgi negre în care erau împinși arestații, dar și cu trăirile subiective ale tânărului scriitor alungat de la universitate, parte integrantă a acelei realități pe care încercăm să o înțelegem sub dublul imperativ al eticii și al memoriei:

În clipa în care privirile noastre s-au încrucișat, mi s-a făcut deodată frig.

Coborâsem încins din autobuzul ticsit întotdeauna. [...]

Eram foarte grăbit: voiam să părăsesc cât mai repede orașul. Mi părea că amenințarea pe care o simțeam plutind în jurul meu va înceta de îndată ce voi fi ajuns la București. [...] Până când, intrând în gară, am dat cu ochii de individul smeard, cu privirea goală, în care recunoscusem pe cel ce, cu câțiva ani în urmă, într-o seară de toamnă, mă arestase. „Pe mine mă așteaptă” – îmi repetam, în timp ce îmi croiam cu greu drum prin masa aceea compactă de bărbați și femei în pufoaice ude, negre de zăpadă topită.

Ora plecării trecuse de mult. Când mi-am ridicat ochii de pe ceas, am întâlnit privirea aceea tulbure, ochii spălăciți, indiferenți. Se oprise în dreptul ușii de sticlă a compartimentului meu și mă fixa. După ce poposi câteva clipe asupra mea, privirea mă părăsi și văzui o mână întinsă, mâna lui ridicându-se încet, până în dreptul obrazului meu, parcă arătându-mă, cu un gest plictisit, cuiva. Atunci mi-am dat seama că nu era singur. Lângă el, mai tânăr decât el, era altul căruia mâna obosită mă indica. Apoi, tot atât de brusc cum apăruseră, dispărură amândoi. Ca și cum nici nu ar fi fost [...].

Cu ochii închiși, în dosul pulpanelor paltonului atârnat din nou ca o cortină în fața mea, aș fi vrut să ațipesc, să uit. În zadar. Mă urmărea îndeosebi privirea aceea „de mort”, și gestul care mă indicase. Revedeam iarăși și iarăși scena mai veche a arestării mele, când același individ, însoțit de un polițist, mă „ridicase” de acasă. Mă înghesuiseră între ei doi cu toate cărțile „subversive” la picioare, într-un Ford arhaic negru, care nu voia să pornească [...].

Toți dormeau sau păreau că dorm în compartimentul nostru, întreg vagonul părea scufundat în letargie. Stația (dacă peste tot era una) părea pustie. Dar trenul nu se oprise de-a binelea când am auzit ușa vagonului trântindu-se, apoi pași pe culoar. Grăbiți, venind unul în urma altuia, de parcă ar fi fost lipiți, doi indivizi se apropiară de agentul care, întorcându-se de la fereastră, lent, ca într-o pantomimă, arătă spre mine prin ușa de sticlă a compartimentului, cu gestul din seara precedentă al lui „ochi de mort”. Noii veniți, ca niște roboți foarte eficienți, cu gesturi rapide și precise, dădură ușa de-o parte

și – în timp ce-l auzeam pe unul aplecat deasupra mea șoptindu-mi pe un ton poruncitor: „Ia-ți bagajele!”, iar eu repetam tot în șoaptă: „De ce? De ce?” – altul mă înșfăca de subțiori și mă trăgea în sus. Nu-mi dau seama cum au înțeles că cele două paltoane și valiza din plasă erau ale mele. Le aveau deja în mână. „Geanta n-o iau, o las”, era singurul meu gând.

Cei doi mă trăgeau afară din compartiment, mă târau pe culoar, mă scoteau pe ușă, mă coborau pe scările vagonului. Nu eram în dreptul vreunui peron. Zgură înghețată sub pași. Treceam peste linii cu cei doi de o parte și de alta, de parcă eram purtat pe sus. Dincolo de linii, alți doi se alăturau grupului nostru, fără nici o vorbă, fără măcar să se uite la mine. Între ei, o femeie. Aceasta luă paltoanele și geamantanul din mâinile celor ce mă duceau. Mă urmărea același gând: „Am scăpat de geantă. N-au pus mâna pe ea. De s-ar pierde”. Mă auzeam totodată spunând: „Ce vreți? Unde mă duceți?” Dar îmi dădeam sama că totul e în zadar. Mecanismele funcționau perfect, tocmai pentru că erau mute. Totul se desfășura ca într-un ritual demult și desăvârșit rodat. Ne îndreptam spre o clădire, un fel de magazie, de canton. Ajungând în dreptul ei, zăream în dosul ei o mașină neagră, goală, o Volga. Ne aștepta¹⁰⁸.

Am reprodus acest pasaj din amintirile scriitorului despre el însuși în confruntare cu lumea în care a trăit și pentru lumina pe care o aruncă asupra unei tendințe vocale în judecarea trecutului: aceea de a-i declara pe informatori mai odioși decât angajații instituțiilor de represiune*. În această perspectivă debilă, omul „smead cu privire de mort” are o responsabilitate diminuată în raport cu a lui Nicolae Balotă, căci agentul își făcea *doar* meseria, pe când, pentru scriitor, colaborarea cu Securitatea ar fi reprezentat, cum a fost scris, un hobby**.

* Magda Ursache este una dintre scriitoarele care au deplâns expresiv acest mod de a trata trecutul: „Parcă n-a fost de ajuns că Secu ne-a terorizat și ne-a învrăjbit, ne-a supus la teamă și la suspiciune, la frustrări și umilințe; postdecembrist, a urmat marea hăituială...”. Iar în privința informatorilor: „Putem oare pune semnul egal între cel care a turnat de voie și cel care a spus, după bătăi crunte, ce s-a vrut să spună?” (Magda Ursache, „Jocuri Cenesasice”, în Magda Ursache, *Comunismul cu rele și rele*, București, EuroPress, 2014, p. 123).

** Dacă informările lui Nicolae Balotă au sau nu caracter de „poliție politică” rămâne o chestiune deschisă. Am găsit în cercetările noastre puține dintre ele (publicate ori în dosare), iar acestea nu clarifică problema. Scriitorul a dat, însă, conform documentelor invocate, zeci de note informative care ar trebui toate investigate pentru a răspunde „chestiunii acum deschise”.

Fetele pragmatismului

Cazul Mircea Iorgulescu. Un pragmatism tangent oportunismului

Ce povestesc dosarele

Posteritatea criticului Mircea Iorgulescu ar fi avut de ce și cum să fie una luminoasă. Deoarece trecerea timpului face în general dreptate lucrurilor cu conținut, faptele și ideile lui Iorgulescu ar fi motivat, cum se spune mai ales în literatura anglo-saxonă, să fie „revizitate”. Despre criticul literar s-a scris mult. Nu și despre implicarea lui Mircea Iorgulescu în dezbaterile publice, culturale și politice de după revoluție și despre activitatea lui în postura ziaristului de autentică autoritate. Autorul eseului despre lumea lui Caragiale, *Marea trăn-căneală*, era unul dintre pușinii literați înzestrați cu o cultură politică. Claritatea judecăților sale poate fi percepută mai ales retrospectiv. Pentru mulți însă, Iorgulescu este astăzi mai puțin frecventabil. Artificialul scandal al „colaborării cu Securitatea” a deturnat contribuția lui la istoria gândirii democratice românești.

Într-un număr ale revistei *Contrapunct* din primăvara anului 1991, Elena Ștefoi povestea o amintire despre un eseu ascultat la radio Europa liberă într-o zi a lunii mai 1987, care i se păruse formidabil. Cu această aducere aminte începea Elena Ștefoi dialogul cu Mircea Iorgulescu, autorul eseului, iar acesta aducea detalii: „Am scris *Resemnarea – formă de sinucidere* către sfârșitul anului 1986. Doar doi oameni au știut cine este adevăratul autor: Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu cred că este nevoie să explic de ce”¹⁰⁹. Textul avea să fie tradus și publicat de Mihnea Berindei în revista pariziană *l'Alternative*, apoi a fost preluat în Italia și Polonia, iar Dorin Tudoran l-a inclus în primul număr din publicația scoasă de el în Statele Unite, *Agora*. Jurnaliștii francezi aveau să-l folosească în analizele lor. A fost un text de succes.

Nu știm care au fost resorturile lui Mircea Iorgulescu când a trimis *Resemnarea...* la postul din München, meditația unui intelectual în anii de crepuscul ai ceaușismului, logică, sinceră, autentică. Se poate specula pe ideea pregătirii terenului în vederea rămânerii în Franța, în 1989, dar este meschin. Dincolo de motivații, punerea gândurilor sale critice la dispoziția ascultătorilor postului Europa liberă reprezenta o participare la rezistența față de sistem, în felul în care i se potrivea și cât putea să asume atunci. „Soluția” aleasă de Iorgulescu de a spune „nu” regimului se afla pe muchie, între actul de curaj și instinctul de autoprotecție. Și nu textele inteligente despre situația din România lipseau atunci, ci curajul de a contesta

regimul, pe care criticul nu l-a avut. Mircea Iorgulescu a ales să fie foarte practic, și a fost până la sfârșit, inclusiv prin plecarea lui în Franța.

Despre Mircea Iorgulescu, Securitatea a lăsat o cantitate mică de mărturii: un dosar de urmărire informativă în două volume*. Materialele acoperă anii 1983-1987, dar se adaugă, din alte surse, patru note ale ofițerilor din anii 1976-1980 care descriu conținutul unor discuții cu Iorgulescu, prezente în dosarele de urmărire informativă ale unei alte persoane¹¹⁰. Criticul a avut două nume de cod: „Mirel”, în primul volum, „Dorin”, în al doilea și în cele patru note amintite.

Nu există un dosar de rețea în care Iorgulescu să apară ca informator**. Punerea pe umerii lui a acestei acuzații rezultă din interpretarea unor materiale în care apare exclusiv în postura de urmărit. Nu avem acces nici la materialele care au indicat momentul când Mircea Iorgulescu a intrat întâia oară în atenția Securității. Planul de măsuri pentru verificarea scriitorului, din 26 martie 1985, preia o cercetare deja în curs. Aflăm din document că Securitatea a primit aprobarea urmăririi de la Comitetul de partid al sectorului I având ca scop „temperarea, influențarea pozitivă, concomitent cu determinarea [lui Iorgulescu] de a se desprinde de anturajul său, iar dacă va fi cazul, inițierea în același scop a unor măsuri de izolare și compromitere”¹¹¹. Nemulțumirile Securității față de criticul literar, atunci redactor la revista *România literară*, erau determinate de atașamentul față de grupul „așa-zis modernist” și relațiile apropiate cu Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Nicolae Manolescu și alți literați „cu concepții și preocupări asemănătoare”¹¹². Comentariul ofițerilor ajunge la nuanțe: uneori, criticul evita să se angreneze în acțiuni necorespunzătoare, dar în ultima perioadă nu mai avusese rețineri. La începutul anilor 1980, ajunsese să pregătească și să participe la acțiuni protestatare – precum, scrie ofițerul de caz, cele implicându-le pe Georgeta Dimisianu și Ana Blandiana. Cum arată manifestările criticului care nemulțumesc ne spun tot următorii:

Mi se pare normal să discutăm în Consiliu chestiunile care ne privesc. De ce n-am putea [discuta] adică în Consiliu ce se întâmplă cu dramaturgia? De ce n-am putea discuta, ca un punct al ordinii la zi, ce se întâmplă cu traducurile? Ceea ce traducem din limbi străine facem pentru cultura română. Să ne întrunim pentru a discuta despre incompetența

* Din care primul adună în 86 de file note, rapoarte, planuri, iar al doilea, de 199 de pagini, reproduce înregistrările prin microfon ale discuțiilor avute de critic.

** S-a invocat faptul că, fiind membru PCR, Iorgulescu nu putea avea dosar de rețea. Deși într-adevăr, regimul colaborărilor în cazul membrilor de partid era unul special, cele ale unor personalități importante s-au păstrat.

culturală. Ceea ce s-a zis despre tutela mărunță de partid mie mi se pare tutelă administrativă. Adică de ce Eugen Barbu are dreptul să scrie acea propoziție, iar Paleologu nu...¹¹³.

Ofițerul de caz „efectuează întâlniri” (limbajul ambiguu al ofițerului) cu „Mirel”, aflat în contact „pentru exploatare informativă și dezinformare”. Acest enunț care se repetă sistematic în documente înseamnă că ofițerul ia legătura cu criticul literar pentru „a-l trage de limbă” și a strecura susțineri menite să-l îndrepte spre direcția dorită de Securitate. Din discuția dintre urmărit și urmăritor, din 21 mai 1985, la cinci zile de la ședința Consiliului Uniunii Scriitorilor la care participase Iorgulescu, aflăm că acesta califică atitudinile lui Dan Deșliu, Szász János, Zigu Ornea și Octavian Paler drept excesive și-și exprimă temerea față de întreruperea dialogului cu factorii politici de decizie. Mesajul principal este nevoia, „acum mai mult decât oricând”, de un asemenea dialog și de ținerea Conferinței naționale a scriitorilor care trebuia să aibă loc în acel an¹¹⁴.

Peste câteva luni, ofițerul constată „o sensibilă modificare în atitudinea sa”. La ultima ședință de consiliu Iorgulescu adoptase „o poziție moderată”, incluzând dezacordul față de manifestările lui Dan Deșliu¹¹⁵. Ceea ce nu îi asigură încrederea instituției, de vreme ce i se efectuează un control discret la plecarea în RFG, de teamă să nu scoată manuscrise din țară.

Anul 1985 este important pentru atitudinea ofițerilor de Securitate față de „Mirel”, căci documentele apreciază „rolul [său] major în publicarea unei ediții complete a operei lui Panait Istrati”, acțiune care „se înscrie pe linia promovării valorilor culturii românești în străinătate, fiind aprobată de conducerea C.C.E.S.”¹¹⁶. Se întâmplă ca interesele profesionale ale lui Iorgulescu să fi coincis în aceste detalii cu proiectele autorităților. Ofițerul de caz apreciază că Iorgulescu îl consideră pe Panait Istrati scriitor român, și nu francez de origine română. În plus, în același an, criticul ar fi avut meritul de a-l fi „temperat” pe Bujor Nedelcovici (asupra subiectului vom reveni).

Concordia nu durează mult timp. Iorgulescu își menține atitudinea critică față de condițiile de exersare a profesiei de scriitor:

În problema editorială a venit cu statistici din anii anteriori și a afirmat că se publică puțin și preferențial, că drepturile de autor sunt mici, în cuvântul său atacând direct pe tov. Dulea, prezent la ședință. [...] a afirmat că s-au încălcat prevederile privind alegerile, precum și cele referitoare la noii membrii [sic!], învinuind de acestea pe D.R. Popescu. Privind revista „Săptămîna” a afirmat că imediat ce un scriitor este atacat în paginile revistei se iau măsuri administrative¹¹⁷.

În ciuda unor astfel de semnale, în luna octombrie 1986 a fost aprobată încheierea urmării informative a lui „Mirel”. Se menționează

tonul său revendicativ, „cu nemulțumiri la politica editorială, situația tirajelor etc.”, dar ofițerul se arată mulțumit că „nu au rezultat atitudini sau comentarii ostile la adresa orânduirii socialiste și de stat în țara noastră. Fiind un spirit polemic, s-a angrenat doar în diferite controverse cu unii adversari literari...”¹¹⁸.

Volumul de note și rapoarte este relativ sărac. În plus, multe din cele scrise de ofițeri ridică îndoieli cu privire la veridicitatea lor (vom explica). Din materiale, atâtea câte sunt, Iorgulescu apare ca unul dintre membrii conducerii USR activi în susținerea culturii autentice și a intereselor lumii scriitoricești. În același timp, comportamentul său este în general prudent, se acomodează cu următorii, fapte care explică „trecerea lui prin vremuri” fără o confruntare periculoasă cu aceștia.

Valoarea înregistrărilor

Cel de-al doilea volum de urmărire informativă cuprinde înregistrările convorbirilor telefonice avute cu prietenii și colegii, obținute prin mijloace de tehnică operativă*. Ca urmare, intră mai mult și mai autentic în intimitatea gândurilor, exprimărilor și, cât putem noi să decodificăm, a motivațiilor criticului. Aflăm lucruri semnificative și despre cunoștințele cu care Mircea Iorgulescu discută în intimitatea dialogului telefonic.

Criticul are cele mai ample și sincere relații cu contestatarii politicii culturale a partidului. Într-o convorbire cu Nicolae Manolescu, susține că la Uniunea Scriitorilor s-au făcut deja niște lucruri foarte puțin statutare. „De pildă a auzit că Pituț a fost numit secretar general de redacție la «Viața românească», or asta cred că intră în atribuțiile biroului și ale Consiliului...”¹¹⁹. Geta Dimisianu îl felicită pe „Dorin” pentru felul în care s-a comportat la ședință: „a fost «extraordinar» când l-a repezit «pe cineva»”¹²⁰. Aceeași, într-un alt moment: „l-a văzut pe Mircea Ciobanu foarte înfloritor, ceea ce înseamnă că a făcut încă vreo turnătorie”¹²¹. De altfel, în toate dosarele citite pe numele a diferiți scriitori, Georgeta Dimisianu apare ca una dintre cele mai acide voci critice la adresa regimului și a colaboratorilor lui, cel puțin în discuțiile private**. Este și motivul pentru care Iorgulescu pare a fi la fel de deschis cu redactarea de carte.

* În dosarul cu înregistrări, Mircea Iorgulescu apare cu numele de cod „Dorin” până în anul 1985, când ofițerii se referă la el, din nou, cu „Mirel”.

** Această atitudine, provenind dintr-o sinceritate „naturală” (vezi, relevant, Georgeta Dimisianu, „Redactor din întâmplare”, *Ziarul Financiar*, 30.11.2007, reluat în <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica>), a fost surprinsă, într-o întâmplare-medalion, de Ana Blandiana, în cartea ei *Fals tratat de manipulare* (pp. 92-93).

Criticul este omul de încredere al multor scriitori, care i se plâng de nereușitele lor. Petru Romoșan îi explică de ce nu a fost primit în „breaslă”: a fost tăiat de pe listă întrucât a făcut cerere de plecare definitivă din țară¹²². George Arion se confesează: „Dacă ar fi scris Dorin Tudoran ori Mircea Dinescu o carte cum am scris eu, săreau nu știu câți, ori s-o apere, ori s-o conteste! Acuma nu a scris nimeni și nu va scrie nimeni pt. că sunt al nimănui”¹²³.

Foarte multe discuții privesc, desigur, teme literare. Din convorbirea cu Geta Dimisianu aflăm că „Dorin” l-a citit pe Stelian Tănase, cartea i s-a părut „excepțională”, doar că, fiind un roman politic, „ar putea să fie probleme”¹²⁴. Mai reiese că Iorgulescu îi apreciază în mod deosebit pe Eugen Uricariu și pe Augustin Buzura, ultimul fiind cel mai bun scriitor din Cluj etc.

Înregistrările povestesc despre relațiile cu scriitorii (intelectualii) evrei sau filosemiți, cu care Iorgulescu împarte afinități ideologice. Radu Ioanid îl anunță despre publicarea, în ultimul număr al *Luceafărului*, a unui articol semnat „de un fascist român (Al. Randa)”¹²⁵. Pare că discuția pregătește o intervenție a lui Mircea Iorgulescu pe această temă. Criticul nu contestă doar ieșirile antisemite ale lui Ion Lăcrănjan, pe care nici nu-l consideră scriitor. Nu-i place nici Constantin Noica, nici cartea despre el, scrisă apologetic*. Citise mai demult un articol al lui Noica scris înainte de rebeliune, în care filozoful recomanda analfabetismul, iar speculația îi atinsese o coardă sensibilă: „El nu crede în sinceritatea lui Noica până nu-și face penitență pentru cele scrise atunci”¹²⁶.

De altfel, Iorgulescu se prezintă, în discuțiile cu cei apropiați, ca un om „de stânga” – structural, un democrat. Nu intrăm aici în dezbateră amplă și deseori atât de simplificatoare privind opțiunile stânga/dreapta. Dar e de notat că, tradițional la noi, și mai ales în atmosfera acelor ani, (chiar și) „stânga” democratică era stigmatizată între intelectuali. Mircea Iorgulescu nu a urmat acest poncif, pur și simplu pentru că este unul dintre scriitorii cu o indiscutabilă inteligență și cultură politică. O susțin urmele din dosare, judecățile sale publice, atât cât puteau vedea lumina zilei sub comunism și, mai ales, explicabil, concepțiile exprimate în condiții de libertate, după plecarea în Franța, în 1989, și după căderea comunismului, până la moarte. Luciditatea criticului poate fi astăzi mai bine apreciată, căci beneficiem de inventarul luărilor lui de poziție în situații de maximă emotivitate publică – de-ar fi să aleg un exemplu, aș numi analizele sale privind opțiunea monarhică în România.

* Se referă la *Jurnalul de la Păltiniș*, publicat de Gabriel Liiceanu în 1983.

Conștiință democratică, pragmatism și oportunism

Înregistrările dintre 1982 și 1985 pătrund în personalitatea criticului mai mult decât puteau să o facă manifestările lui publice sau amintirile unor cunoștințe. Transcrierea discuțiilor telefonice arată că Iorgulescu a avut relații numeroase, a cultivat dialogurile profesionale ca puțini alții și a fost căutat de confrăți. Mai tinerii i se confesează, enumerând greutățile pe care le au pentru a răzbi în viața literară.

La Mircea Iorgulescu pare să prevaleze judecata pragmatică. Când are o discuție cu Liviu Ioan Stoiciu, care se plânge de dificultățile întâmpinate, el îi recomandă „să devină membru al F.U.S și al altor organisme obștești [...], după care să ceară primirea în Uniune”¹²⁷. Nu arată vreo reticență față de exprimarea unei obediențe simbolice.

Pragmatismul său are uneori coloratura oportunismului. A vorbit reținut, până la a fi distant, cu Dorin Tudoran, într-o discuție telefonică despre care bănuia că e ascultată de Securitate – și, se vede, avea dreptate. Poetul intrat în conflict cu autoritățile îi povestea, de la capătul celălalt al firului, despre o scrisoare adresată Uniunii Scriitorilor, în care cerea serviciu. Solicitase președintelui să pună scrisoarea sa în discuția Biroului. Ofițerul dator cu transcrierea consemnează: „D. promite să se intereseze de această problemă” și adaugă un comentariu referitor la Iorgulescu: „Nu se întinde la vorbă cu el. Este de o rece amabilitate”¹²⁸.

Iorgulescu are grijă să-i cultive și pe scriitorii afiliați regimului. Îi dă un telefon lui Dinu Săraru, ca să-l anunțe că un tovarăș „serios” a scris un articol despre *Dragostea și revoluția*, oprit de la publicare de alt tovarăș de la Consiliul Culturii și Educației Socialiste¹²⁹. Îl sună pe Mihai Dulea pentru a-i arăta „niște reviste grecești în care sunt niște articole despre România”, dar cum Dulea e plecat, anunță că va trece pe la Cabinet să i le lase. La câțva timp, îl caută din nou, căci „dorește să-i ofere noua sa carte și să mai stea de vorbă”¹³⁰.

Sau iată-i comportamentul când este rugat să aibă o discuție cu un confrate din Israel pe chiar tema lui profesională: critica românească. Cheamă la telefon Uniunea Scriitorilor, pe prim-vicepreședintele Ion Hobana, pentru a-i spune că este solicitat de A.B. Joffe din Israel¹³¹ să aibă o discuție despre critica românească. Pe acest specialist, Iorgulescu nu-l cunoaște personal. Hobana îl anunță că poate să se ducă la întâlnire. Vom cita schimbul de cuvinte, scurt, dar încăpător în nuanțe, pentru a prinde acel inefabil de nerecuperat prin povestire:

„Dorin”: Sunt suficient de bătrân ca să... dar să nu iasă cine știe ce. Să nu se creadă că...

Ion Hobana: Dacă va fi ceva deosebit, vedem după aia¹³².

Peste două zile, Iorgulescu a dat telefon la Hotelul Lido, l-a găsit pe A.B. Joffe și l-a anunțat că nu poate ieși din casă, întrucât are gripă și, deci, nu se pot vedea. I-a propus să formuleze întrebările pe care le are și să i le trimită pe adresa *României literare*¹³³.

Evident, fără un interes special pentru întâlnire, criticul preferă să evite situații care-i încarcă dosarul de personal. Că astfel de comportamente reflectă o atitudine mai general ambiguă, i-o spune direct, la telefon, un coleg care-i reproșează obiceiul de a se pune bine cu „oficiali inteligenți”, înjurând niște „oficiali idioți”¹³⁴.

A fost căutat de ofițerii de Securitate interesați de „exploatarea lui informativă și dezinformare”. Iorgulescu pare a fi dorit menținerea, în ce-l privește, a unor raporturi cordiale. Există o înregistrare a telefonului dat lui de colonelul Ene – având veleități literare –, cu promisiunea unei vizite¹³⁵. Este de bănuț că ofițerul îl caută acasă. Ansamblul documentelor din Arhiva CNSAS sugerează că, în relația cu Securitatea, Mircea Iorgulescu a păstrat o atitudine sigură pe sine; în același timp, a fost atent să nu provoace. Discuțiile cu ofițerii care doreau să-l tempereze, să-l influențeze pozitiv, să-l desprindă de anturajul său, eventual, să-l izoleze și să-l compromită l-au transformat într-o sursă.

Din cât dezvăluie documentele, nu a existat o intenție de recrutare a lui Iorgulescu. Criticul literar nu a înfruntat sistemul ci, având în vedere disproporția de putere, pare a fi preferat să-l îmblânzească. A urmărit succese tactice, și-a asumat o interesată poziție de „centru”, de evitare a scandalurilor, a intervenit concret pentru a se ajunge la situații ce i se păreau, în contextul dat, compromisul just. După revoluție, a mărturisit că lucra la editorialele *României literare* (fără a le semna), al căror rol era să transmită mesajele politicii PCR.

Simultan, scrierile lui Mircea Iorgulescu și, mai general, prezența sa în cultura românească, prin lucrările de critică și de gânditor asupra destinului culturii noastre, ori ca activ antreprenor cultural, dau imaginea unui judecător radical al lumii prin care a trecut. În conținut însă, nu în gesticulație: „Este îndrăzneț în ceea ce scrie”, nota colegul său „Prodan” într-un material livrat Securității. Prin natura lor, oportunistele sale, fără meschinării, ci mutări strategice, nu au afectat substanța eminentă pozitivă a prezenței criticului în viața culturală și, în particular, rolul lui în înfruntarea pe care scriitorii au dus-o cu sistemul, pentru a salva creația.

Opera profesională și viața de breaslă au fost centrul universului lui Mircea Iorgulescu. Le-a gestionat atent la contexte, raționalizându-le și câștigând diferite pariuri, inclusiv acela de a părăsi țara atunci când situația de acasă a devenit de nesuportat. A pariat pe ceea ce părea posibil. Nu și pe imposibil, adică pe ceea ce avea să se întâmple în final: căderea regimului.

Iorgulescu în imaginarul public

Portretul pe care confrății i l-au făcut lui Mircea Iorgulescu, personalitate din prim-planul vieții culturale în vremea regimului comunist, are un specific al preciziei și pozitivității. În aprecierea lui Tudorel Urian, în anii 1980...

...Mircea Iorgulescu devenise un critic literar cu o personalitate bine reliefată, a cărui stea era în plină ascensiune. Autor al unor cărți despre Panait Istrati și I.L. Caragiale foarte gustate în epocă pentru jovialitatea stilistică și lipsa de inhibiții la nivelul ideilor, foiletonist neobosit în presa literară, coordonator al unei antologii de proză care a făcut vâlvă în epocă, animator al Cenaclului din Tei, Mircea Iorgulescu era unul dintre oamenii zilei în literatura română din ultimul deceniu al puterii comuniste*.

Criticul s-ar fi impus în literatura română „ca un excelent diagnostician, relevând cu fermitate, în cronicile, foiletoanele, recenziile și notele de lectură valoarea sau nonvaloarea unor creații aparținând epocii, liricii, dramaturgiei sau criticii și esteticii literare”¹³⁶. Era un observator atent, extrem de pretențios și acid pe alocuri, generos alteori, al unei epoci literare pline de convulsii și răsuciri – scria la moartea criticului, din postura de fost prieten, Bedros Horasangian. Și tot el: „Stăpânea o extrem de sugestivă limbă română și știa să pună accentele necesare acolo unde chiar era nevoie de ele. A sprijinit mulți tineri la început de carieră și avea o acută percepție a imposturii”¹³⁷.

Sunt perspective despre omul public făcute în conformitate cu codurile dialogului „la lumina zilei”. Există și un Iorgulescu manifestându-se în „spațiul intermediar” dintre public și privat, acela al grupului cu granițe electivă, al vieții între confrăți. Îl vom cita de această dată pe Gabriel Dimisianu, cu amintiri despre Iorgulescu din ultimii ani ai ceaușismului:

Drept este măcar să amintesc, în împrejurarea aniversării lui Mircea Iorgulescu, felul în care s-a manifestat public acest confrate al nostru în anii ultimi ai ceaușismului, până la plecarea în exil, petrecută

* Urian continuă, la fel de apreciativ: „Mulți au fost șocați, de aceea, când acest autor la modă a ales calea exilului pe ultima turnantă (dar cine putea atunci să bănuiască?) a regimului comunist. Stabilit în capitala Franței, criticul a reușit într-un timp record să-și pună pe picioare o nouă carieră: de jurnalist frenetic al postului de radio «Europa liberă» și apoi al «Radio France Internationale» – Tudorel Urian, „Destine și idei”, *România literară*, nr. 4, 2007 (<http://www.romlit.ro>).

în toamna lui 1989. În ședințele de la Uniune, când se accepta să mai fie convocate, în cele de la reviste, se pronunța critic față de situația din cultură, din ce în ce mai apăsător critic. Și nu doar cultura o viza, ci societatea cu toate ale ei, era limpede. Nu era sigurul care o făcea, desigur. Era Mircea Dinescu, era Paler, era Dorin Tudoran, era Baconsky, era Doinaș, era N. Manolescu, era Eugen Simion, era Ana Blandiana, erau încă alții, destui scriitori care dezavuuau „Cântarea României”, care respingeau protocronismul, care se opuneau, prin neparticipare, cultului deșănțat al perechii groțești de dictatori. Cu nuanțe, pe tonuri diferite, explicit sau numai aluziv, linia culturală oficială, sintetizată de sinistrele Teze din iulie 1971, era respinsă. Iorgulescu era un bun vorbitor, miza pe calm, pe logică, pe constrângătoarea logică, tăios totuși, sarcastic, percutant. Ce a spus în țară va spune mai târziu, încă mai răspicat, la „Europa liberă”, la „Radio France Internationale”, în articole, în interviurile din străinătate¹³⁸.

Avem acces astăzi la o perspectivă nu mai puțin profesională, exprimată însă în intimitatea relației dintre o sursă, „Prodan”, și Securitate. „Prodan” trebuie să fi fost un scriitor ori critic literar folosit de către ofițeri ca specialist al lumii literare. În această postură secretă, autorul portretului nu avea de ce să aibă grijă de impresia lăsată colegilor în urma aprecierilor pe care le făcea, căci ele nu aveau cum deveni publice. Descoperim chiar și aici, neașteptat, precizia și pozitivitatea analizei:

Între criticii actuali, Mircea Iorgulescu ocupă o poziție specială, determinată, în principal, de faptul că evită o dependență directă de cei care încearcă să dea tonul în judecarea cărților și evaluarea autorilor. Pare mai degrabă tolerat, decât admis din toată inima. Actele lui de independență se citesc în sumarele cărților, unde întâlnești articole despre Bănulescu, dar și despre Săraru, Sălcudeanu, adică realiștii politici. La fel și în revista „România literară”, iese uneori din dogma impusă de grupul Dimisianu, Manolescu, Raicu, Simion, Cristea și încurajată, deseori, în necunoștință de cauză privind valoarea cărților, de șeful publicației. Iorgulescu nu scrie cu urechea atentă la ceea ce spune „Europa liberă”, practică întâlnită la alții. Îmi pare onest și interesat real de binele literaturii. Este conștient de faptul că „magii” manifestă rezerve față de el. Uneori își și mărturisește nemulțumirea, însă nu public și nu crede că o ruptură sau un scandal ar ajuta la munca și poziția lui. [...] Este foarte muncitor și, spre deosebire de unii confrăți, e pasionat, iubește cărțile bune, ține la literatură nu în modul judecătoresc afișat și practicat de alții. [...] Nu pare să aibă o camarilă, precum Manolescu și Simion. Nici n-o dorește, cred. Este foarte bun gazetar. Coleg, e pentru relații urbane, chiar când apar confruntări de idei. Nu-i arogant, nici nu practică două critici, una scrisă și alta vorbită, ca să pară îndrăzneț. Este îndrăzneț în ceea ce scrie. Constructiv îndrăzneț¹³⁹.

Părase doar o chestiune de bună-credință să recunoști în Mircea Iorgulescu una dintre personalitățile eminentemente pozitive ale ultimelor decenii de regim comunist*, autor cu o contribuție amplă la viața culturală prin cărți, publicistică și militantism în favoarea breslei. Această imagine, care încununa fapte, a fost pusă în discuție începând cu anul 2003.

Compromiterea lui Mircea Iorgulescu: notele greșit interpretate

Compromiterea lui Mircea Iorgulescu a început în anul 2003, când în cartea *Un tigru de hârtie*, Bujor Nedelcovici a exprimat bănuiala de a fi fost denunțat la Securitate de fostul său prieten, Mircea Iorgulescu. În carte, numele criticului apare în inițiale, dar identitatea sursei cu nume de cod „Mirel” era transparentă**. În 2002, Nedelcovici ceruse CNSAS identificarea persoanei care în dosare purta numele conspirative „Dorin” și „Mirel”. L-au urmat Tudor Țepeneag în 2006 și Florica Jebeleanu Vieru, în 2007***. Din acei ani, acuzațiile lui Nedelcovici și referirile în presă la „colaborarea lui Iorgulescu” cu Securitatea s-au multiplicat. La 15 decembrie 2009, Consiliul Național pentru Studierea Arhivei Securității a anunțat public faptul că Nota sa de constatare susține alegațiile lui Nedelcovici. Conform procedurilor, instituția a cerut recunoașterea de către Curtea de Apel București a colaboraționismului lui Mircea Iorgulescu cu Securitatea. Curtea avea să confirme poziția CNSAS prin sentința din 9 februarie 2011.

Între anunțarea poziției CNSAS și hotărârea Curții de Apel, lucrurile aveau să capete noi proporții în urma publicării cărții lui Dorin Tudoran *Eu, fiul lor*, în 2010. În volum există 8 documente care folosesc numele de cod „Dorin”, trei din perioada 1976-1979 (deja amintite) și cinci scrise între 1982-1985. Patru dintre acestea, și încă

* Debutul lui Mircea Iorgulescu a avut loc în 1966 (vezi în acest sens Nicolae Scurtu, *op. cit.*), dar criticul s-a afirmat în anii 1970-1980.

** Declarațiile lui Bujor Nedelcovici de tipul: „Eu n-am făcut public numele lui decât după doi ani de la citirea dosarului. Nu aveam libertatea și aprobarea sufltească și de conștiință să acuz un prieten că m-a turnat la Securitate până când nu ascultam și punctul lui de vedere. Mi se părea normal să dau dovadă de decență” (Ovidiu Șimonca, „Interviu cu Bujor Nedelcovici: «În literatură las o porțiță de salvare»”, *Observator cultural*, nr. 378, 2007) nu au acoperire. Contextul, inițialele, rumorile duceau toate într-o singură direcție, iar autorul o știa prea bine. Lumea literară l-a identificat imediat după apariția *Tigrului de hârtie* pe Mircea Iorgulescu.

*** Numele conspirativ „Dorin” apare și în note din dosarul de urmărire informativă a lui Sorin Titel, luate în considerare de CNSAS.

două nereproduse în carte, semnate tot „Dorin”, au fost folosite de către CNSAS ca probe în acuzarea lui Mircea Iorgulescu¹⁴⁰. După publicarea volumului *Eu, fiul lor*, dezamăgirea față de faptele „marelui critic obsedat de modelul estetic în literatura română”¹⁴¹ a fost exprimată din nou și cu mai mare intensitate. În *Evenimentul zilei*, ziaristul Vlad Stoicescu anunța un verdict „definitiv” în cazul Iorgulescu sub titlul înalt acuzator „Patru turnători de lux în siajul obiectivului «Tudorache»”:

Despre informatorul „Dorin”, alias Mircea Iorgulescu, criticul literar cu funcții de conducere la Europa liberă (1996-1999) și Radio France Internationale (2006-2008), presa centrală a scris în urmă cu doar câteva luni. În martie, când CNSAS trimitea în instanță documente care probau turnătoriile sale, Iorgulescu susținea pentru „Adevărul” că nu a colaborat niciodată cu ofițerii Securității. Notele din dosarul de urmărire al lui Dorin Tudoran consfințesc definitiv relația criticului literar cu cel puțin un ofițer al instituției represive, Vasile Măierean¹⁴².

În cartea lui Tudoran, primul document cu numele „Dorin” semnat de ofițer, datat 25 noiembrie 1976, face poetului un portret literar de o pagină. Scriitura este pătrunzătoare și elegantă, compatibilă cu ce ar pune pe hârtie Mircea Iorgulescu: „Poet, publicist, comentator de poezie, Dorin Tudoran are în genere o atitudine selectivă și nuanțată, situată la egală distanță de orice formă de extremism”¹⁴³.

O a doua notă, din 14 noiembrie 1978, se referă la discuții avute la Uniunea Scriitorilor pentru premiile URSS din acel an. Conform documentului, din discuția căpitanului Măierean cu „Dorin” a rezultat că Dan Deșliu a insistat ca premiul să fie atribuit unei scriitoare „lovită în perioada stalinistă”¹⁴⁴. Nota din 9 februarie 1980, neinclusă în cartea *Eu, fiul lor*, dar considerată incriminatoare de către CNSAS, susține că „Dorin” a dezvăluit dorința lui Tudoran de a nu mai fi tot timpul „țap ispășitor”, omul „care scoate castanele”, și că ar prefera „să stea mai în spate” după ce a pățit de pe urma atitudinilor sale de curaj. Rolul sursei este subliniat, susținându-se că ea „ar fi încercat să-i întărească această convingere”¹⁴⁵.

Tratarea acestor documente ca denunțare a unor atitudini potrivnice regimului comunist este în cel mai bun caz naivă. La fel a fost interpretat și următorul document, care pare cheia acuzării: opțiunea lui Mircea Iorgulescu ca Bujor Nedelcovici să renunțe la publicarea unei nuvele în favoarea tipăririi alteia. Conform notei-raport din 3 octombrie 1985, criticul „este convins că un dialog între autor și conducerea editurii și ajungerea la o eventuală formulă de compromis ar preveni situații conflictuale și, chiar dacă manuscrisul nu va ajunge în exterior, vor fi contracarate efectele publicării primei cărți din Franța”. Să acceptăm că ofițerul a transcris cu precizie judecata lui Iorgulescu. Ce ar fi problematic, ca atitudine umană, în faptul

că acesta a optat pentru aplanarea crizei din relațiile prietenului său Nedelcovici și autorității?

Aura polițienească *din jurul* acestor enunțuri anodine este întărită de comentariile ofițerului de Securitate. Agentul statului repetă că în discuțiile cu „Dorin”, criticul „semnala”, „respecta” și asuma sarcina de a-i influența pozitiv pe scriitori. Se adaugă planurile de măsuri ale urmăritorilor care cer folosirea sursei „Dorin” în dezinformare. Pretenția că sursele le ascultau ordinele este tipică documentelor întocmite de ofițeri și falsificatoare. Sergiu Andon, avocatul lui Mircea Iorgulescu în procesul cu CNSAS, a făcut un inventar al discuțiilor clientului său, înregistrate telefonic, cu Dorin Tudoran și Bujor Nedelcovici. Din dosarul cu 355 de convorbiri, patru au fost discuții cu Tudoran, în toate poetul fiind cel care a dat telefon. Din 11 convorbiri cu Nedelcovici, în șase a sunat scriitorul, în cinci a sunat Iorgulescu. Discuțiile nu au inclus comentarii politice. Oare acesta este comportamentul unui informator care îndeplinea sarcina de a-i influența pe scriitori?

Explicația acestor note este banală și evidentă. Informațiile pe care ofițerii de Securitate le obțineau din înregistrarea convorbirilor sau din discuțiile inițiate de ei cu urmăritul* erau trecute ca provenind de la sursa „Dorin”. Interpretarea este susținută de alte note. Exemplificăm cu documentul din 3 octombrie 1985, care poartă adnotarea căpitanului Florea Lucian: ofițerul anunță folosirea criticului literar „cu sarcini de dezinformare [...] căruia i se va sugera că B.N. încearcă singur să creeze stări de confuzie pentru a părea, fără teimei, persecutat”¹⁴⁶. La șapte ani de la primul document în care apare semnătura „Dorin”, soluția ofițerului de legătură era să „sugereze” criticului o interpretare prin care Securitatea vroia să-l compromită pe Bujor Nedelcovici. Cum putea fi Iorgulescu „omul Securității”, dacă agenții ei erau obligați să aleagă calea de a-l dezinforma, cu speranța ca acesta să cadă în plasă și să poarte vorbele mai departe?

În evaluarea acuzațiilor aduse lui Mircea Iorgulescu, CNSAS ar fi trebuit să ia în considerare contraprobele. Este cazul Raportului informativ din 29 martie 1983, reprodus în cartea *Eu, fiul lor*, care susține că sursa „Dorin” minte când neagă contactele cu Tudoran și apreciază că represaliile împotriva poetului ar conduce la popularizarea lui și la crearea unui al doilea caz Goma¹⁴⁷. Prin astfel de susțineri, „Dorin” îl apără pe Tudoran de represalii, nu le atrage. Deși atât de relevantă pentru relația dintre „Dorin” și ofițerii de legătură, această notă nu apare în dosarul pregătit de Direcția de Investigații a CNSAS pentru Curtea de Apel București. Pe de o parte, Direcția nu aduce probe convingătoare ale conivenței dintre sursă și Securitate, pe de alta, ascunde contraprobele.

* Numele de cod „Dorin” aparținea unei persoane aflate în cercetare, și nu unui informator.

Confuzia dintre „Dan” și „Dorin”, confuzia privind „Căpetenia din Golf”

Operația de compromitere a lui Mircea Iorgulescu a cunoscut episoade care nu pot fi explicate prin lipsa de înțelegere a situațiilor. Sociologul Radu Ioanid l-a pus pe critic în seria unor persoane slujitoare ale regimului comunism reprobabile, criticul devenind practic o persoană stigmatizată:

Colonelul Ilie Merce, care la începutul anilor '80 s-a ocupat la Direcția I a DSS de „sectorul artă-cultură” [...], a devenit membru al Parlamentului României din partea PRM, activând în „Comisia pentru cercetarea abuzurilor, corupției și pentru petiții”. Informatorii Dorin și Dan¹⁴⁸ au ajuns directori ai unor posturi de radio occidentale guvernamentale [...], Corneliu Vadim Tudor, președinte al PRM, a fost timp de mai multe legislaturi senator. El a fost decorat de președintele Ion Iliescu cu Steaua României...¹⁴⁹.

Pentru autorul rândurilor citate, identitatea dintre „informatorul Dorin” și Mircea Iorgulescu, în ochii opiniei publice, era fără dubii. Așezându-l pe „Dorin” între Ilie Merce și Vadim Tudor, Radu Ioanid plasa criticul pe o scară a infamiei. Documentele din dosarul lui Tudoran, considerate atât de compromițătoare, erau trei note din cele patru invocate mai sus și alte patru planuri de măsuri care fac propuneri de utilizare a sursei „Dorin”: toate ale securiștilor, toate cu informații culese de aceștia, toate anodine.

Face într-adevăr excepție un înscris din 17 aprilie 1979, care conține enunțuri neonorante de genul: „Atenție mărită! Este evident caracterul anticomunist al acțiunii!!!”.¹⁵⁰ Documentul are titlul „Informare”, singurul dintre toate care-l folosește. Tudoran a prezentat nota compromițătoare între contactele sale mai apropiate ori mai depărtate, ca dovada indiscutabilă a colaboraționismului lui Iorgulescu¹⁵¹. Doar că limbajul și ortografia acestei note diferă flagrant de ale criticului. Am verificat documentul aflat în Arhiva CNSAS. Textul, olograf, este semnat de informatorul „Doru”, și nu de „Dorin”. La transcrierea în carte, numele de cod de pe cel mai compromițător document fusese deci schimbat. În plus, grafia lui „Doru” diferă considerabil de cea a lui Iorgulescu, cum se poate verifica din scrisorile acestuia copiate de Securitate și depuse în dosar. Iată deci, documentul care fusese promovată prin volumul *Eu, fiul lor* ca principală acuzație împotriva lui Mircea Iorgulescu nu aparține criticului*.

* Falsa identificare a lui „Dorin” cu „Doru” din cartea *Eu, fiul lor* a fost explicată în luna februarie 2014 în articolul Gabriel Andreescu, „Compromiterea lui Mircea Iorgulescu: responsabilități (I)”, *România literară*, nr. 7, 2014.

*

Un alt tip de confuzie a marcat instanțele. Tema cea mai prezentă în documentarea de către Direcția de Investigații a CNSAS a activității lui Iorgulescu, alias „Mirel”, a fost posibila influențare a lui Bujor Nedelcovici de a elimina nuvela *Căpetenia din Golf* dintr-un volum planificat să apară la Editura Cartea Românească, în schimbul publicării alteia. Există mai multe referiri la caz (am amintit nota-raport din 3 octombrie 1985), iar unul din documentele Securității este foarte clar în a susține că „Mirel” „l-a convins pe Nedelcovici să renunțe la nuvela «Căpetenia din Golf» pentru a nu mai crea tensiuni inutile, iar pe Bălăiță l-a influențat să accepte o altă lucrare pe care să o includă în planul editorial”¹⁵².

Sentința Curții de Apel din București, din 9 februarie 2011, a pus și ea accentul pe triada „Mirel”-Nedelcovici-soarta *Căpeteniei din Golf*. „Mirel”, a susținut Curtea, ar fi confirmat conținutul necorespunzător al nuvelei *Căpetenia din Golf* prin relatarea discuției sale cu redactorea Magdalena Popescu, care observase similitudinea cu romanul *Ereticul îmblânzit*¹⁵³ apărut în Franța*.

Această temă este astăzi tranșată. În *Jurnalul literar*, numărul publicat în luna octombrie 2014, Bujor Nedelcovici a tipărit un articol în care mărturisește: „Iorgulescu nu a căutat să mă convingă să scot nuvela din manuscris pentru că știa că eu nu o să cedez”^{**}. Ceea

* Chiar dacă Iorgulescu ar fi fost invitat într-o discuție cu ofițerul de caz să-l facă pe Nedelcovici să renunțe la nuvelă, tot nu se putea trata acțiunea de convingere drept denunț menit să aducă atingere drepturilor fundamentale, cum presupune legea în cazul colaboratorilor. Prin demersul lui „Mirel”, Bujor Nedelcovici era protejat, nu aruncat în malaxorul Securității.

** Vezi Bujor Nedelcovici, „Da! Domnilor! Sunt responsabil! sau *«Les pervers narcissiques»*”, *Jurnalul literar*, nr. 13-20, iulie-octombrie 2014, p. 15. Materialele existente în Dosarul de urmărire informativă deschis în 1985 făceau rezonabilă ipoteza încercării lui Mircea Iorgulescu de a obține de la prietenul său o înțelegere cu George Bălăiță, care să-l protejeze. Era chiar cea mai probabilă ipoteză, întrucât era susținută de mai multe documente. În analiza făcută „cazului Iorgulescu” (Gabriel Andreescu, „Compromiterea lui Mircea Iorgulescu...”) și publicată în *România literară*, am adoptat susținerile ofițerilor de Securitate, căci nu existau contraprobe evidente. Eliminarea acestei linii de raționament susținută de dosare, întrucât era defavorabilă criticului, ar fi încălcat deontologia investigației pe care o întreprinsesem. Mărturisirea recentă a lui Nedelcovici face caducă orice alte interpretări. Ea devine o demonstrație impresionantă a falsității unui întreg ansamblu de note, corelate între ele, care scenarizează intervenția lui Iorgulescu. Prin clarificarea adusă, Bujor Nedelcovici însuși și-a contrazis pledoaria privind teza sa: „Ce este în dosar coincide cu realitatea...” (Bujor Nedelcovici, „Da! Domnilor!...”, p. 15), prin care și-a legitimat acuzele la adresa fostului

ce înseamnă că retorica alambicată privind rolul lui „Mirel” era o fantezie a ofițerilor menită să le ușureze munca. Situația devine emblematică – și un bun studiu de caz – pentru felul în care ofițerii își elaborează textele, creând o realitate paralelă.

Paradigma vânătorească a instituțiilor

Ce rezultă când cerni documentele prin care CNSAS a fondat acțiunea sa împotriva lui Mircea Iorgulescu cu informații repetitive ca să impresioneze prin cantitate, și le separi de aprecierile formale ale ofițerilor? Cele mai „vinovate spuse” din dosarul trimis Curții de Apel București, posibil a fi atribuite lui „Mirel”, sunt enunțuri de tipul: „activitatea respectivă a lui Goma este și va fi în permanență alimentată de motivele oferite prin măsurile restrictive care se aplică în domeniul culturii”; „[Bujor Nedelcovici] nu poate accepta ca nuvela «Căpetenia din Golf» să fie considerată o lucrare subversivă”; „nu este exclusă posibilitatea ca volumul respectiv să fie și el scos pe căi ilegale din țară”^{*}. Conform ofițerului, „Mirel” i-a reproșat lui Bujor Nedelcovici „că intenționează să depună carnetul de partid”. Dacă punem enunțurile în context, vedem că unele repetă lucruri binecunoscute și calificate deja de Securitate, iar în celelalte cazuri, susținerile au rolul de a-l proteja pe Nedelcovici. Sunt în orice caz fără semnificație de poliție politică.

Direcția de Investigații a CNSAS a falsificat imaginea de ansamblu a raporturilor criticului cu Securitatea^{**}. Mircea Iorgulescu era

prieten. De menționat că în volumul *Un tigru de hârtie...*, romancierul susține implicarea lui „Mirel” alias Iorgulescu („bănuiesc cine este acest fost prieten”) în episodul *Căpeteniei din Golf*, dezmințită astăzi. În toată perioada procesului dintre Iorgulescu și CNSAS, Nedelcovici a păstrat tăcerea asupra faptului că principala probă prin care Consiliul și Curtea de Apel argumentau activitatea de poliție politică a lui Iorgulescu era contrazisă de faptele știute de el.

* „Proba” înaintată de CNSAS șochează prin contradictorialitate: vinovăția lui Iorgulescu („Mirel”) de a fi transmis informația că volumul lui Nedelcovici ar putea fi scos din țară se verifică prin controlul preventiv pe care Securitatea i-l face lui Iorgulescu la ieșirea din țară. Ca și cum criticul s-a autodenunțat, devenind propriul său acuzator. Ne oprim aici.

** Trădarea perspectivei a fost reproșată de avocatul lui Mircea Iorgulescu, Sergiu Andon, când a cerut instanței să rețină că „Pentru asigurarea spionării pârâtului au fost dirijați nu mai puțin de 11 informatori [...], i-a fost interceptată și copiată întreaga corespondență”. Acțiunile și declarațiile lui, care interesau Securitatea, sunt aflate din interceptări și relatări ale informatorilor. Nu sunt comunicate Securității întâlnirile cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, intenția de a merge la Târgul de carte de la Frankfurt ș.a. Consemnările ofițerilor susțin din plin remarca avocatului: „Neîncrederea Securității în acțiunile și intențiile

un om de cultură pus sub lupa Securității din cauza pozițiilor sale critice. Direcția de Investigații a făcut abstracție tocmai de aspectele de fond ale cazului. În termenii avocatului său: „Lipsește perspectiva, lipsesc și acele elemente într-adevăr decisive pentru un calificativ de poliție politică. Au fost reținute doar informații banale, derizorii. [...] cantitatea de înscrisuri poate impresiona prin simplul fapt că au fost secrete și că în cuprinsul lor apar formulări și termeni specifici activității conspirative. Această abundență de material steril copleșește și considerentele hotărârii atacate care lasă o falsă impresie de bogăție de dovezi...”*

Debității argumentelor i se adăugau hibeles sursele. Documentele semnate cu numele conspirativ „Dorin” și cele semnate „Mirel” provin de la ofițeri. În arhivele Securității nu există niciun înscris cu grafia lui Mircea Iorgulescu. Or, fără alte dovezi, probatoriul constituit doar din înscrisurile provenind de la ofițerii Securității nu poate legitima un verdict¹⁵⁴.

Investigatorii CNSAS au făcut o selecție vânătorească, reținând documentele care ar fi sugerat vinovăția criticului. Au amestecat planurile și evaluările autoapreciative ale Securității cu câteva consemnări ale dosarelor interpretate astfel încât să-l împingă pe Mircea Iorgulescu în postura de turnător. Direcția de Investigații a CNSAS nu a căutat „adevărul raporturilor dintre critic și Securitate”, ci a insistat să dea impresia existenței unor relații vinovate. Cazul Iorgulescu arată că la peste un deceniu de la înființare, CNSAS nu și-a clarificat metodologia și nu și-a înțeles rolul.

Curtea de Apel putea să repare viciile notei de constatare. În loc să o facă, argumentele judecătorei Monicăi Niculescu au adăugat situației un plus de dramatism. Raționamentul sentinței este așezat pe trei piloni. Primul: ideea că nu contează dacă informațiile obținute de la sursă erau cunoscute Securității. În termenii judecătorei:

Informațiile cu privire la atitudini, demersuri, scrieri de texte cu conținut ostil sau interpretabil, forme de protest preconizate [...] au rezultat unele din discuțiile private pe care pârâtul le-a avut cu numitul Bujor Nedelcovici, iar altele din diverse alte împrejurări. Faptul că acestea din urmă „alte împrejurări” s-au desfășurat în public sau și în prezența altor persoane și că organele de Securitate ar fi putut afla și altfel nu prezintă relevanță, cât timp organele de Securitate au aflat nu în alt mod, ci de la pârât...

lui Mircea Iorgulescu depășește cu mult limitele circumspecției profesionale” (Sergiu Andon, „Motivarea recursului” la ÎCCJ, 2011).

* Îl invoc din nou pe avocatul familiei Iorgulescu: „...în raport cu cele 25 de pagini ale sentinței [în] realitate doar 5 din cele 25 de pagini ale hotărârii au legătură cu verdictul pronunțat” (Sergiu Andon, „Motivarea recursului” la ÎCCJ, 2011).

Autoarea acestei „sentințe” nu a înțeles ce implicau raporturile cu Securitatea în comunism. Aproape tot ce înconjură o persoană era impregnat de elemente aflate în conflict cu cerințele oficiale: ce găndea prietenul, cum ajungea la tine o carte străină, de unde provenea cafeaua de dimineață, ce a spus Monica Lovinescu la Europa liberă. În interacțiunea cu agenții, fie ea simplu dialog ori interogatoriu, persoana era obligată la un „joc al sincerității”. Trebuia să facă un slalom între ce bănuia că știe agentul și era de spus, și ce dorea să ascundă. Cu cât erau lucruri mai serioase de protejat, cu atât era mai necesar să se abată discuția făcându-se trimitere la lucrurile bine cunoscute. Să procedezi altfel însemna să asumi confruntarea cu agenții represivii, ceea ce majoritatea oamenilor, fapt de înțeles, nu suportau.

Pentru oamenii care au trăit în vremea comunismului, atitudinea ambiguă a persoanei luate la întrebări de Securitate era de subînțeles. Cei care s-au format după căderea regimului nu mai au acces la o astfel de cunoaștere. Complexitatea situației unui om aflat sub puterea instituției de represiune reprezintă un argument ca pentru tratarea acuzațiilor de colaborare să fie desemnați judecători specializați¹⁵⁵.

Judecătoarea identifică scopul legii cu deconspirarea acelor persoane „care prin atitudinea lor au contribuit într-o mai mică sau mai mare măsură la informarea Securității sau verificarea informațiilor acesteia în legătură cu atitudini considerate potrivnice”. Să califici o faptă în termeni atât de generali și interpretabili precum „prin atitudine”, „au contribuit”, „în mai mică sau mai mare măsură”, „atitudini considerate potrivnice” reprezintă un agramatism profesional. Asemenea criterii de evaluare fac ca și o scrisoare trimisă unei cunoștințe să îl transforme pe expeditor într-un colaborator al Securității, dacă aceasta i-a desfăcut scrisoarea.

Al treilea pilon al raționamentului urmat de judecătoarea Monica Niculescu este că formularea din lege care-i definește pe colaboratori nu doar că „exclue cerința intenției în atingerea/îngrădirea drepturilor și libertăților fundamentale, dar nici măcar nu impune această finalitate, fiind suficient ca informările să fie susceptibile de a aduce o atare atingere”*. Pasajul pune în lumină absurditatea felului în care sunt tratați presupușii colaboratori în raport cu ofițerii de Securitate. În cazul ultimilor, se cere dovada că au suprimat drepturi fundamentale. În cazul primilor, doar că spusele în fața ofițerilor erau „susceptibile” să aducă atingere drepturilor. Astfel, informația este acuzatoare pentru cine o trimite, nu și pentru cine o primește și o

* Susținerea este contrară prevederilor legii care pentru stabilirea verdictului de colaborator cere ca „informațiile furnizate organelor de Securitate să vizeze îngrădirea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului”.

folosește. Informările „susceptibile” condamnă sursa, nu și instituția care le cere, prelucrează și transformă „susceptibilitatea” într-un fapt. Pentru opinia publică, contactul cu Securitatea este compromițător, nu și activitatea în cadrul Securității. Gândirea contorsionată a judecătoarei Monica Niculescu vorbește pentru Istorie despre ciudata performanță a societății românești de a incrimina colaborarea cu poliția politică, fără a condamna poliția politică însăși.

*

Compromiterea lui Mircea Iorgulescu a reprezentat turul de forță al unor literați cu rezonanță în opinia publică, al Direcției de Investigații, căreia Colegiul CNSAS i-a validat propunerea, al Curții de Apel București și, pe parcurs, al unei lungi serii de entuziaști ai defăimării criticului. La 20 februarie 2014, Înalta Curte de Casație și Justiție a anulat decizia Curții de Apel București și în consecință, a anulat concluzia CNSAS privind colaborarea lui Mircea Iorgulescu cu Securitatea. Cum era de bănuț, acuzatorii lui Mircea Iorgulescu nu au fost convingși de actul de justiție, unii chiar l-au criticat cu superioritate, deși anterior se legitimaseră cu autoritatea instanței inferioare¹⁵⁶. Situația arată că oamenii caută alt fel de adevăr decât cel formal, al instanțelor. Există și o motivație în acest sens: adevărul instanțelor este, prin natura lui, juridic. Or, ceea ce ne interesează cel mai mult este dimensiunea lui umană.

Bujor Nedelcovici. Comportament pragmatic, discurs idealist

Campania de transformare a lui Mircea Iorgulescu într-un colaborator al Securității a fost inițiată, continuată și împinsă până la ultimele consecințe de prietenul de altădată al criticului, Bujor Nedelcovici. Martorul acestei atitudini ar putea avea ca explicație asumata intransigență morală a scriitorului față de orice compromis cu autoritățile comuniste. Fermitatea față de „imperiu răului” este la rândul ei consecința logică a adversității lui Nedelcovici însuși față de regim, exprimată în opera sa. Nedelcovici a scris despre nevoia scriitorului „de memorie” și a militat pentru aducerea responsabililor comuniști în fața instanței istoriei:

Va trebui să văd semnele ascunse, înțelesurile tainice, simbolurile suferințelor și ale depresiilor din acea perioadă [a comunismului] din care speram că m-am salvat. Sunt obligat să descifrez semnificațiile și sensurile, să le înțeleg și să le interpretez pentru a regăsi structurile de rezistență în fluxul neliniștitor al faptelor istorice. Sunt

obligat să mă întorc în *miasma* (gr.) timpului trecut, un Rău latent, o îmbolnăvire colectivă pentru mai multe generații (*une pathologie de lignée*) care nu vor putea fi vindecate și eliminate decât printr-o „mărturisire”, un „*catharsis*” general și o dreaptă judecată a nedreptăților. Un delict penal sau moral este un rău latent care înveninează soarta mai multor generații (cel puțin trei) și menține un sentiment de nemulțumire, un conflict ascuns, o ambiguitate în comportament, o lipsă de decizie în situații hotărâtoare, o tendință spre minciună, corupție și dorință de revanșă¹⁵⁷.

Prin astfel de rânduri, Bujor Nedelcovici contribuie la crearea unei culturi a condamnării Marelui Rău.

O sursă a anticomunismului său este drama de familie. Nedelcovici a scris câteva rânduri tulburătoare despre cele întâmplare unchiului său.

Unchiul meu, Constantin (Tică) Niculescu, fusese declarat chiabur la Vălenii de Munte. Era prin '51-'52. [...] A stat câțiva ani închis la Poarta Albă și în mai multe închisori. Când s-a întors acasă era „distrofic” – avea greutate sub normalul admis de medicină –, adică era atât de slab încât numai în lagărele de exterminare naziste au fost cazuri asemănătoare. După o perioadă, mă plimbam cu el pe stradă. Deodată, îmi cerea să trecem pe celălalt trotuar. „*De ce?*” îl întrebam eu. „*Am văzut un milițian în fața mea și...*”. Îi era frică să treacă pe lângă un ofițer de miliție¹⁵⁸.

Și iată amintirea cea mai importantă, care-l privește pe tatăl său:

În noaptea de 30 octombrie, am auzit bătăi puternice în ușă. Au intrat în casă câțiva bărbați în civil. Unul dintre ei – care părea șef – i-a spus tatălui meu să-și strângă lucrurile într-o valiză deoarece va pleca cu ei pentru o scurtă perioadă. [...] Eram siderat și nu înțelegeam nimic. Aveam senzația că nici unul dintre ei nu voiau să-i facă vreun rău tatălui meu pentru că [...] nu aveam o explicație clară, eram sigur că după câteva zile se va întoarce acasă. După ce valiza a fost pregătită, unul dintre ei i-a făcut semn tatălui meu să-i urmeze. Abia atunci, în clipa aceea, când am văzut că ne va părăsi, am simțit că ceva grav și iremediabil se va întâmpla. Nu-mi amintesc dacă ne-a îmbrățișat, dar după ce s-a deschis ușa am văzut alți doi bărbați care stăteau în curte. L-au urcat într-o mașină și au dispărut în noapte. Am intrat cu toții în casă. Mama a început să plângă, scâncea ca un animal lovit și se îneca în lacrimi.

Noapți de-a rândul mă trezeam din somn și săream la fereastră. Auzeam o mașină care s-a oprit în fața porții. De atunci, nu l-am văzut pe tatăl meu timp de patru ani. Pe o bibliotecă, afișasem o coală de hârtie pe care era scrisă o frază din „*Valurile*”, de Virginia Woolf: „*Je suis seul dans un monde hostile. La face humaine est atroce*”¹⁵⁹.

În conștiința scriitorului, destinul individual al tatălui s-a întâlnit cu cel colectiv, dând măsura mării tragedii a comunismului. Intensa sa emoție pare a se fi transformat într-o revelație etico-politică. Există, totuși, în acest efort de expresivitate personală, *un fapt ce nu se acomodează cu imaginea*. La începutul anului 1970, Bujor Nedelcovici a solicitat intrarea în PCR și a fost primit în mișcarea care a răspândit și practicat comunismul pe această planetă. În România au mai existat circa trei milioane de membri, oameni care au făcut același gest. Intrarea în partid era pentru imensa majoritate a lor o formalitate și pentru că eticheta comunismului nu avea de fapt semnificație. Dar este firesc să te întrebi: cum poate un om să semneze că-și însușește statutul formațiunii care a distrus viața tatălui său, deși îi conștientizase rolul criminal chiar din momentul traumei și devenise un adversar visceral al comunismului?

Pentru scriitor, apartenența la PCR avea implicații de anvergură: mai ușoara angajare în instituții culturale, simplificarea intrării în Uniunea Scriitorilor și ocuparea de poziții de decizie în Uniune ș.a. Nu poți folosi astfel de argumente justificative când profesezi tipul lui de anticomunism. Mai ales când ești un om, cum insistă Bujor Nedelcovici, „lipsit de simț practic”, neadaptat la realitate, care se lasă purtat de natura idealistă a ființei sale:

Refuz orice formă de angajament. Nevoia mea de libertate ajunge până la nivel de anarhism. Nu am aptitudine pentru: strategia tăcerii, a dublului sau a triplului limbaj, nu știu să fac diferența dintre ce gândești, ce vorbești și cum acționezi, nu am harul relațional și tehnica raporturilor profitabile și sunt lipsit de instinctul practic al interesului imediat sau al intereselor proiectate în viitor. [...] Prin scris mi-am salvat viața. Viața în singurătate, în demnitate și libertate interioară și exterioară¹⁶⁰.

Doar un citat din multele posibile. Înțelegerea contradicției dintre vorbe și fapte are nevoie de subsolul arhivelor de la CNSAS.

Un urmărit mai curând solitar

Bujor Nedelcovici a intrat prima oară în supraveghere informativă generală în luna octombrie 1976, cu motivația „atitudine protestatară și relații cu străinii”¹⁶¹. Securitatea notează că Nedelcovici duce o viață izolată, fără manifestări ostile, și că devenise de curând membru PCR. Cel mai probabil, atenția asupra lui fusese determinată de legăturile cu rudele și prietenii din Elveția și Italia. Sursa „Radu” relatează că volumul lui Bujor Nedelcovici, *Întâlnirea*, inițial cuprins în planul editorial al Editurii Eminescu pe anul pe 1976, a fost restituit „în vederea refacerii deoarece ridică mai multe probleme

politico-ideologice confuze¹⁶². Nedelcovici s-ar fi declarat nemulțumit, ar fi avut reacții necontrolate. Totuși, la sfârșitul anului 1976, scriitorul iese din atenția instituției, sau cel puțin așa rezultă din documentele livrate CNSAS.

Va reveni însă în anul 1982. Planul de măsuri întocmit cu ocazia deschiderii dosarului de urmărire informativă face un mic portret romancierului și explică interesul arătat lui de această dată. Aflăm că între 1942-1953 a urmat școala la Ploiești, după care s-a înscris la Facultatea de Drept, absolvită în 1958. A lucrat însă ca merceolog, din 1961, la Întreprinderea de Electricitate Brașov, apoi la Bicză și la IDE București, până în 1970, când s-a pensionat pe caz de boală*. Soția, evreică, a emigrat în Israel, iar mama și un frate au plecat în Elveția. După pensionare, se va dedica scrisului, cu succes. Îi vor apărea, pe rând, *Ultimii* (1970), *Fără vâsle* (1972), *Noaptea* (1974), *Grădina Icoanei* (1977), *Zile de nisip* (1979), *Somnul Vameșului* (1981). În urma alegerilor din 1981, a devenit secretarul secției de proză din cadrul Asociației Scriitorilor din București. Din această poziție, spun documentele, „pune probleme interpretabile”. Mai este „semnalat că în unele împrejurări face comentarii politice necorespunzătoare încercând să-și creeze popularitate în rândul acelor scriitori care se arată nemulțumiți de măsurile luate de forurile superioare în domeniul culturii”¹⁶³.

Astfel de note se vor multiplica în timp. În aprilie 1982, informatorul „Suciu” susține că, ocupându-se de coordonarea activității Asociației Scriitorilor din București, Nedelcovici a luat în discuție „posibilitatea tipăririi tuturor cărților, tirajele reduse, lipsa hârtiei, drepturi pentru autori etc.”, întâlnirile pe care le conducea transformându-se într-o „judecată sau proces al editurilor și forurilor care dirijează proza culturală”¹⁶⁴. Securitatea este preocupată că nu poate avea o cunoaștere bună a urmăritului „datorită firii sale necomunicative cât și pentru faptul că nu se bucură de prietenia multor scriitori, cu excepția celor care-și desfășoară activitatea în jurul revistei «România literară»”^{**}.

Este o temă care revine. Informatorul „Crin” susține și el: „Ca om este o fire închisă, mai puțin sociabilă. Cu greu, aproape imposibil

* Acest traseu profesional este rezultatul scoaterii sale din avocatură. Cei 12 ani care au urmat sunt considerați de Bujor Nedelcovici „muncă de jos” (Ovidiu Șimonca, „În literatură las o portiță de salvare». Interviu cu Bujor NEDELCOVICI”, *Observator cultural*, nr. 378, iunie 2007).

** Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 91. La revista *România literară* lucra informatoarea cu nume conspirativ „Ruxandra”. Foarte activă, ea adăuga solicitărilor Securității propriile ei inițiative de cenzurare a textelor. În notele scrise, „Ruxandra” condamna, fără să i se ceară, comportamentele colegilor care afectau „etica și echitatea socialistă”.

de a-i cunoaște intimitățile. Vorbește puțin și mai mult ascultă ce spun alții. Face parte din grupul lui Ion [sic!] Manolescu, Eugen Simion și Paul Georgescu și se pare că este manevrat de aceștia¹⁶⁵. Ofițerul de caz caută să obțină ceva de la sursa „Dorin” și află că acesta îl apreciază ca fiind un scriitor bun, dar picat pe panta misticismului. Și: „Mi-a precizat că nu a sesizat vreodată ca Nedelcovici Bujor să facă comentarii politice sau să discute unele măsuri întreprinse de conducerea de partid și de stat în domeniul creației literare”¹⁶⁶.

Oricum, o notă de analiză de la sfârșitul anului 1983 îi arată pe ofițeri nemulțumiți de cartea *Ereticul împlânzit*, predată în toamna anului 1982 la Editura Cartea Românească. Fusese respinsă, după ce i s-au cerut scriitorului modificări, „datorită conținutului ei tendențios”. Autorul nu a acceptat schimbările. Bujor Nedelcovici a fost contactat și „a încercat să lase impresia unui om sincer, cu concepții sănătoase și atașat politicii noastre”, dar, adaugă ofițerul, „s-a putut remarca conservatorismul său”. Comentariul acesta răuvoitor era de fapt motivat de scandalul filmului *Faleză pe nisip*, făcut pe scenariul scris de Nedelcovici și retras de pe piață după ce-l mâniase pe Nicolae Ceaușescu. Este interesant cum, contrar stilisticii acelor ani, acuzațiile aduse lui Nedelcovici de secretarul general al PCR îl fac pe ofițer să se exprime în cel mai tipic stil stalinist: „...obiectivul, cu prudență și șiretenie desfășoară o așa-zisă activitate subterană, ascunsă, de denigrare a politicii partidului nostru, de poluare morală, de interpretare negativistă a fenomenelor”¹⁶⁷.

„Accidentul” *Falezelor pe nisip* îi determină pe ofițeri să-și înăsprească evaluările. În ultima lună a anului 1983, scriitorul este prezentat drept „instrument al scriitorilor de naționalitate evrei și al grupului care promovează o literatură neangajată”¹⁶⁸. I se cer noi intervenții asupra manuscrisului *Ereticul împlânzit* și i se face propunerea, pentru Nedelcovici umilitoare, de a publica volumul în colecția „Fantastic Club”.

În faza de manuscris, romanul se bucurase de două referate elogioase și e probabil că romancierul le cunoștea. Conform celui semnat de Georgeta Dimisianu și de redactorul-șef Cornel Popescu, „Bujor Nedelcovici are meritul de a medita serios și cu talent asupra situației artistului într-un sistem de agresiune, în care libertatea nu există pentru nimeni. El ne dă un roman grav despre condiția omului într-o societate care se bazează pe disprețul pentru om și valorile sale fundamentale”¹⁶⁹. Deși cu două puncte critice, referatul lui Eugen Simion păstrează tonul înalt: „Reproșez autorului două lucruri: puținătatea epicului într-o narațiune unde se petrec răsturnări atât de grave și abundența «franțuzismelor» în text. În latură reflexivă, romanul este remarcabil”¹⁷⁰.

Aflăm dintr-o notă de analiză din primăvara lui 1984 că „Obiectivul nu a fost de acord cu propunerile făcute de editură afirmând că preferă să ia manuscrisul acasă și să nu mai insiste asupra publicării lui”¹⁷¹. Totuși, negocierea continuă o perioadă. Nota lui „Suciu” susține că Nedelcovici a revenit să discute despre manuscris, a făcut unele modificări, „dar a refuzat să plaseze acțiunea în perioada diciturii fasciste într-o țară [din America de Sud]”¹⁷².

Securitatea nu a admis propunerea și a pavat astfel drumul către „cazul Bujor Nedelcovici”. În luna august 1984, scriitorului i se avertizează plecarea în Grecia, Anglia, Franța și Elveția. În aprilie 1985, postul de radio Europa liberă anunță publicarea în Franța a romanului *Ereticul îmblânzit* (cu titlul *Le second messenger*) care fusese respins de editurile Cartea Românească și Albatros. La întoarcere, scrie informatorul „Rada”, Bujor Nedelcovici a evitat să vorbească despre apariția cărții la Asociația Scriitorilor.

Din acel moment, mizele se vor schimba și pentru urmărit, și pentru urmăritori. În dosar apare o pagină cu litere mari, dovada că documentul era pregătit pentru conducerea Securității și pentru partid:

În ziua de 6 mai 1985, conducerea operativă a Uniunii Scriitorilor, alcătuită din D.R. Popescu, Al. Balaci, George Bălăiță, Domokos Géza, Constantin Țoiu, Ion Hobana, Constantin Chiriță și Traian Iancu, i-a solicitat prozatorului Bujor Nedelcovici să-și dea demisia din funcția de secretar al secției de proză a Asociației Scriitorilor din București pentru faptul că a publicat în străinătate romanul „Al doilea messenger”, fără aprobările necesare. Inițial, Bujor Nedelcovici nu a acceptat soluția sugerată, motivând că aflându-se în Franța [...] ar fi rescris cartea din memorie [...]. Ulterior, însă, a fost de acord să-și dea demisia...¹⁷³.

Era doar prima sancțiune. În luna mai 1985, i s-a refuzat cererea de viză pentru Franța. Literații care au legătură cu Nedelcovici sunt supuși intoxicării: „Scriitorului «Mirel» din anturajul său, aflat în contactul nostru pentru dezinformare, îi vom relata că Bujor Nedelcovici nu constituie un caz pentru organul de Securitate...”*. Un raport vorbește despre rugămintea pe care scriitorul i-a adresat-o lui Nicu Filip, juristul Uniunii Scriitorilor, să-i intermedieze o întâlnire cu ofițerul care răspunde de Uniune pentru a purta o discuție privitoare la apariția în Franța a romanului *Le second messenger*. Nicu Filip l-a anunțat pe colonelul Achim Victor. Ofițerul a cerut să i se aprobe contactarea lui Nedelcovici, dar documentul nu finalizează istoria¹⁷⁴.

* Nota din 14.05.1085. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 197. În mod paradoxal, CNSAS a luat și această notă drept dovadă a faptului că Iorgulescu era informator. Ea proba exact contrariul, căci pe un informator nu trebuie să-l intoxici, ci îi spui direct ce are de făcut.

Deși face demersurile enumerate, iar reacțiile sunt încăpățânate, Nedelcovici nu pare intimidat de agitația din jurul lui. Din contra, se radicalizează. Nota-raport din 21 august 1985 semnalizează introducerea nuvelei *Căpetenia din Golf* în volumul *Oratoriu pentru imprudentă*, pregătit pentru publicare la Editura Cartea Românească. Despre nuvelă, directorul editurii a aflat că ar constitui „o alegorie pe tema puterii absolute”. Ofițerul de caz anunță că îl va contacta împreună cu un coleg „pe George Bălăiță, directorul editurii «Cartea Românească», și ne vom pune de acord asupra modului de acțiune pentru influențarea lui B.N. și determinarea să aducă modificările solicitate”¹⁷⁵.

Nota-raport următoare, din 9 noiembrie 1985, are avantajul că este elaborată dintr-o înregistrare, deci se poate miza pe un conținut autentic. Ea reproduce discuția dintre Bujor Nedelcovici și „Mirel”, pe care prozatorul îl vizitase cu o zi înainte pentru a discuta depunerea carnetului de partid. „Spune-mi deschis, prietenește”, întreabă Iorgulescu (alias „Mirel”), „dacă e adevărat ce afirmă unii din colegii binevoitori că vrei să-ți creezi platformă de disident și apoi să te stabilești în Occident. Dacă vrei într-adevăr, pe calea asta cunoști foarte bine filmul: 6 luni vei ataca regimul și după ce-ți vei epuiza muniția o să fii uitat și terminat ca scriitor”¹⁷⁶.

Nedelcovici îi răspunde că a fost plăcut impresionat de discuția din 28 octombrie de la Comitetul de partid al sectorului I,...

...când a fost ascultat cu atenție și s-a manifestat înțelegere. Nedelcovici i-a relatat că ieri s-a dus la D.R. Popescu și i-a spus: «De ce nu vrei să mă ajuți, nu ai făcut nimic pentru mine și din cauza dumitale mâine voi depune carnetul de partid». «Mirel» l-a întrebat ce-i reproșează el concret președintelui Uniunii. Nedelcovici a afirmat că din l una mai nu mai are niciun mijloc de subzistență și trăiește vânzând lucruri din casă. C-tin Țoiu cu acceptul lui D.R. Popescu l-au [sic!] scos din colectivul de redactare a almanahului pentru un favorit – Mircea Scarlat. Spunându-i lui D.R. Popescu că rămâne fără niciun ban, acesta i-a promis că i se va acorda un ajutor lunar. După trei luni văzând că nu a primit nimic s-a dus la Traian Iancu [directorul Fondului literar], care l-a dat afară din birou. Nu mai are încredere în conducerea Uniunii, afirmând că dacă renunță la amenințarea făcută se va zice că dă înapoi iar problemele sale vor rămâne în suspensie. „Mirel” i-a indicat ca în momentul când se va prezenta la Comitetul de partid al sectorului I, să susțină că nu va mai depune carnetul, dar că se lasă în grija partidului întrucât la conducerea Uniunii Scriitorilor nu găsește înțelegere. Bujor Nedelcovici a afirmat că va mai reflecta la această idee¹⁷⁷.

Documentul este relevant sub mai multe aspecte. Este de remarcă activismul cu care Nedelcovici înfruntă noua situație: ia contact cu sectorul de partid, cu conducerea Uniunii Scriitorilor, cu conducerea

Fondului literar. Apoi, discuția amestecă tot timpul problemele personale cu cele sociale. Amenințările cu conținut politic sunt amintite pe lângă rezolvarea problemelor sale proprii. Mircea Iorgulescu excelează prin propuneri practice, dar vorbește cu cineva care nu arată a fi mai puțin practic. Tactica reușește cel puțin în sensul enunțat de planul de măsuri din 7 noiembrie 1985: „În situația că va solicita să efectueze o nouă călătorie în occident [*sic!*] i se va aviza pozitiv [lui Bujor Nedelcovici] deplasarea pentru a i se dezamorsa stările tensionale pe care încearcă să le creeze și a întări suspiciunile privind persoana sa”¹⁷⁸.

Simultan, este lansat „planul de luptă”: „Dată fiind situația operativă din cadrul dosarului de urmărire informativă, principala sarcină de realizat constă în prevenirea angrenării lui Bujor Nedelcovici în activități protestatare prin influențarea și descurajarea lui...”¹⁷⁹. Se încearcă mobilizarea colegilor împotriva lui. Între altele, intoxicarea lui Nicolae Breban, aflat în Franța, prin sursa „Coroiu”. Agentul de influență urmează să-l anunțe pe prozator că Nedelcovici spune lucruri urâte despre el. Securitatea se așteaptă ca Breban, orgolios, să-l vorbească de rău pe Nedelcovici*.

Între timp, Bujor Nedelcovici a obținut premiul PEN-Clubului pentru romanul *Al doilea mesager*. O notă atrage atenția că președintele juriului este dramaturgul Eugène Ionesco, cunoscut cu poziție ostilă, virulentă, la adresa R.S. România. După transmiterea știrii despre premiu de către postul Europa liberă, „Georgeta Dimisiano l-a felicitat pe Bujor Nedelcovici și i-a zis că va lua legătura cu Marie-France Ionescu pentru a afla valoarea în valută a premiului”¹⁸⁰. Se adaugă informația că Bujor Nedelcovici urma să se afle, între 7-20 iulie 1986, la Vama Veche, „timp în care susține că-și va definitiva noul roman «Flamme-pilot» care are un conținut deosebit de ostil regimului actual din țara noastră”¹⁸¹. Nu este clar dacă Securitatea a intrat în posesia acestei informații demonstrând perspicacitate, ori dacă scriitorul răspândește acest mesaj care-i pare câștigător.

Nota de studiu din luna noiembrie 1986 are un conținut despre care ai crede că intenționează intoxicarea Securității Municipiului București:

Obiectivul consideră că apariția în primăvara anului 1985 la Paris a romanului său „Al doilea mesager” [...], chiar dacă îl încântă, nu-l avantajează în țară, complicându-i existența. Crede că cei de afară au căutat să facă din el un disident, dar i-a deziluzionat deoarece nu răspunde așteptărilor. Intuiește că „răsplata primită” de la Paris

* Exploatarea sensibilităților psihologice ale literaților este una dintre cele mai frecvente tactici ale Securității, poate și pentru că s-a dovedit, repetat, atât de plină de succes.

exprimă dorința de a fi transformat într-un caz în lipsa unuia mai bun. Este conștient că-i dezamăgește întrucât nu marșează pe astfel de inițiative, nefiind un spirit cu vocație de aventurier sau luptător ca Dorin Tudoran sau Paul Goma, care s-au complăcut ca „lideri ai opoziției”. Explică apariția peste hotare a cărții printr-un complex de împrejurări la care au concurat lipsa de înțelegere și interpretarea greșită dată de edituri manuscrisului depus inițial în țară, la care s-a adăugat interzicerea filmului „Faleze pe nisip” [...], iar pe de altă parte interesul celor din exterior de a-l „ajuta” așa cum s-a întâmplat cu ani în urmă cu Breban. Apreciază pozitiv discuțiile avute în toamna anului 1985 cu D.R. Popescu, președintele Uniunii Scriitorilor, precum și la Comitetul de partid al sectorului 1. [...] În acest context își manifestă mâhnirea pentru faptul că în prezent se consideră abandonat de oficialități. Consideră că el a făcut unele compromisuri (și-a recunoscut greșeala, a acceptat să-și dea demisia din funcția de secretar al secției de proză a Asociației Scriitorilor din București, a revenit la hotărârea de depunere a carnetului de partid, desfășoară o viață de organizație normală etc.), dar ar considera necesar ca factorii decizionali să nu-l mai evite, el fiind dispus să coopereze pentru a nu mai fi un caz¹⁸².

Rândurile citate, care-l prezintă pe scriitor cuminte și spășit, par că fac parte dintr-un memoriu sau sunt declarații făcute de Nedelcovici unui oficial. Ofițerul îl contrazice:

Cu toate că pozează în neînțeleș și victimă a unor conjuncturi în care el ar juca un rol impus de alții, împotriva voinței sale, considerăm că, în mare parte, această postură este falsă și contrazisă de atitudinea sa prezentă. Practic refuză să facă modificări ale manuscriselor în discuție și excesul de orgoliu îl determină să nu vină cu propuneri constructive, așteptând să fie mereu chemat de diverși factori de răspundere fără să ofere certitudinea unor modificări a atitudinii. Cu toate că nu a fost semnalat cu comentarii ostile evidente, ține unele relații sporadic cu Mihai Botez, cunoscut cu poziție antisocială, care poate avea o influență negativă asupra sa¹⁸³.

Concluzia analizei: „avizarea cererii de pașaport turistic pentru RFG funcție de evoluția atitudinii sale cu consultarea Dir. I-a”. Scriitorul a primit viza, a plecat în străinătate și a refuzat să se întoarcă la data expirării vizei. Bujor Nedelcovici câștigase confruntarea cu Securitatea¹⁸⁴.

Scrisorile adresate lui Petre Gigea

Prima notă-raport de după plecarea lui Nedelcovici cu viză turistică, în ianuarie 1987, a fost elaborată în luna următoare sosirii scriitorului în RFG (14 februarie) pentru a transmite zvonul că romancierul

refuză înapoierea. Securitatea trimite o informatoare să verifice alegația, iar aceasta confirmă hotărârea lui Nedelcovici de a rămâne în străinătate. Prioritatea devine, în aceste condiții, „influențarea sa pozitivă pentru a-l determina să nu se angreneze în activitățile ostile organizate de emigrația reacționară”¹⁸⁵. Apar informații despre dificultățile sale materiale, nemulțumirea față de onorariul primit pe cărțile publicate ș.a. Subliniem următorul pasaj din nota sursei „Alexandru”, luna iulie 1987:

Se poate vorbi chiar de o anumită strategie dublă la Nedelcovici, pe de o parte, relațiile lui cu exilul românesc (care a făcut posibilă publicarea romanului său în Franța), pe de altă parte relațiile sale cu România, pe care încearcă să nu le compromită definitiv. De aici o anumită limitare în criticile și observațiile sale care privesc generalități (concept, teorii, abstracții), fie aspecte culturale sau literare. O eventuală acțiune de influențare a lui B. Nedelcovici ar avea succes în măsura în care se ține seama de permanenta sa „dublă raportare”, la care îl obligă probabil și vârsta înaintată (51 de ani)¹⁸⁶.

Nota de studiu aprobată la 23 octombrie 1987 confirmă opiniile de mai sus:

Cu toate încercările unor elemente ostile din emigrație și cercuri ale postului de radio „Europa liberă” de a-l antrena la acțiuni contra politicii statului nostru, a refuzat. În interviul dat nu a făcut declarații necorespunzătoare, referindu-se numai la aspecte cunoscute privind viața literară. Apreciam că poziția sa rezervată se datorează și influenței pe care a exercitat-o asupra sa sursa noastră „Mircea” când s-au întâlnit în Franța. Dorește să păstreze relații bune cu oficialitățile din țară, sens în care a fost la ambasadă solicitând reglementarea șederii sale în străinătate și dreptul de a se reîntoarce periodic în patrie¹⁸⁷.

Peste o jumătate de an, pe 8 aprilie 1988, o altă notă de studiu regăsește la scriitor aceeași „dublă strategie”. Iar în mai 1988, lucrurile par să se clarifice definitiv, în sensul discuției avute de Nedelcovici la ambasadă, sintetizate mai jos:

În urma convocării de către secția consulară a ambasadei țării noastre la Paris pentru a i se comunica prelungirea vizei române de ședere în Franța, la 10.05.1988, Bujor Nedelcovici s-a prezentat la ambasadă, prilej cu care au rezultat următoarele:

A luat decizia să rămână o perioadă în Franța deoarece în țară nu i s-au publicat în ultima perioadă cărțile, deși acestea, după aprecierea sa, nu conțineau aspecte a aduce atingere unor interese ale țării. Consideră că nepublicarea cărților respective s-a datorat

unor persoane cu interese meschine și nu unor interdicții din partea organelor superioare de partid și de stat.

Nu s-a antrenat în acțiuni ostile țării noastre, cu toate că asupra sa s-au făcut presiuni din partea unor elemente ostile din emigrație.

Autoritățile autohtone i-au prelungit șederea în Franța, dar a fost obligat să predea pașaportul românesc și să solicite azil politic pentru a i se aproba prelungirea vizei franceze.

A motivat că a recurs la acest lucru deoarece din țară nu i s-a dat niciun răspuns la cererea sa de prelungire a vizei române și din această cauză a procedat în acest fel.

A cerut să fie sfătuit cum să procedeze în continuare și s-a angajat că nu se va antrena în acțiuni antiromânești¹⁸⁸.

Este remarcabil cât de adecvată s-a dovedit, în cazul lui Nedelcovici, tactica autorităților comuniste. Obiectivul ei prioritar, de a evita angrenarea scriitorului în activități ostile regimului de la București, a fost atins cu succes. Raportul din luna septembrie 1988, prin care s-a cerut închiderea dosarului de urmărire informativă, exprima „satisfacția” Securității că „acțiunile preventive întreprinse asupra sa pe timpul cât era în țară și-au atins scopul”¹⁸⁹. Siguranța instituției, altminteri atât de suspicioase, era motivată de mărturiile păzite în dosarul său de la pașapoarte*. „Dubla strategie” de viață a lui Bujor Nedelcovici capătă o surprinzătoare claritate tocmai în final, la stabilirea în Franța. O sintetizează două scrisori adresate ambasadorului român de la Paris. Prima:

Domnului Ambasador al R.S.R.
Petre Gigea

Vă mulțumesc pentru invitația Dumneavoastră de a participa la recepția ce va avea loc cu ocazia Aniversării Independenței României. Din motive de sănătate regret că nu pot fi prezent la această sărbătoare. Pietrele de hotar din istoria și literatura poporului român sunt pentru mine prilejuri de meditație, încredere și mândrie. Vă rog să primiți, Domnule Ambasador, expresia celor mai distinse sentimente,

Bujor Nedelcovici
5 mai 1987

În speranța că nu abuzez de amabilitatea Dumneavoastră, aș vrea să comunicați autorităților din țară dorința mea de a rămâne cetățean

* Sunt „trei volume”, iar fiecare, accesibil în formă digitală, are doar câteva pagini – și fiecare lasă urme din care vedem că erau mult mai ample.

român și membru al Uniunii Scriitorilor. De asemenea aș dori ca apartamentul (proprietate) din str. [...] să-mi fie păstrat, urmând să plătesc datoriile care îmi revin¹⁹⁰.

A doua scrisoare:

Excelenței Sale
Domnului Ambasador al R.S.R.,
Petre Gigea

La 5 mai 1987 am avut onoarea și plăcerea de a fi invitat la Ambasadă cu prilejul Aniversării Independenței României. În scrisoarea pe care v-am trimis-o – prin care îmi scuzam absența – v-am rugat să comunicați autorităților din țară dorința mea de a rămâne cetățean roman, de a fi în continuare membru al Uniunii Scriitorilor și de a-mi păstra apartamentul (proprietate) din București [...]. Au trecut de atunci cinci luni. Nu am primit niciun răspuns. Este firesc. Înțeleg ezitarea și de aceea revin cu această scrisoare prin care încerc să elucidz anumite amănunte și să înlătur îndoielile.

Sunt scriitor român și trăiesc pentru a scrie romane și a le publica. Este singura mea rațiune de a fi. În țară nu am reușit să public ultimele cărți, cu toate că m-am străduit ani de zile. Acum încerc aici, la Paris, așa cum au făcut în trecut și alți scriitori spre binele literaturii române.

Declarațiile pe care le-am făcut de când am sosit au fost identice în conținut și ton – am subliniat acest amănunt de fiecare dată – cu cele expuse în ședințele de la revista „România literară” sau în cadrul Consiliului Uniunii Scriitorilor al cărui membru sunt. Subliniez că nu am scris articole în presă și nu am dat interviuri, cu toate că am fost căutat insistent de mai mulți ziariști și reporteri din Franța și din alte țări*.

Cum interpretează Petre Gigea aceste scrisori care-i veniseră fără să le provoace? În telegrama din 29 octombrie 1988, ambasadorul anunță Centrala de primirea lor, se referă la pasajul în care Nedelcovici susține a nu fi făcut decât declarații „identice în conținut și ton” cu

* Arhiva CNSAS, Dosar pașapoarte F 38990, vol. 1, f. 11. A doua scrisoare nu apare în arhivă cu data pusă de expeditor (probabil, nu a fost copiată până la capăt, căci nu există nici semnătura lui Nedelcovici), ci una de conformitate cu originalul și o adnotare cu pixul: „Primate la 30.10.1987”. O altă referire la scrisoare se regăsește în telegrama din 29.10.1988, trimisă de ambasador la București „tovarășilor” Aurel Duma și Olimpia Solomonescu și transmisă lui Constantin Mitea (fost redactor-șef al *Scinteii*, apoi șeful Secției Propagandă și Presă) și George Homoștean (ministrul de Interne) (Arhiva CNSAS, Dosar pașapoarte F 38990, vol. 3, f. 1).

cele exprimate la ședințele din țară, a nu fi scris articole de presă și a nu fi dat interviuri cu toate că a fost solicitat, pentru a conchide: „...apreciem că rezolvarea favorabilă a unor doleanțe exprimate în scrisoare ar fi de natură să evite o eventuală cădere a lui Bujor Nedelcovici sub influența unor elemente răuvoitoare care l-ar putea antrena în acțiuni cu caracter denigrator. Rugăm indicațiile dvs...”¹⁹¹.

În urma acestor scrisori și a cel puțin încă unei cereri oficiale, Direcția pentru Pașapoarte, Evidența Străinilor și Controlul Trecerii Frontierei a Ministerului de Interne a trimis la 3 noiembrie 1987 o adresă Uniunii Scriitorilor din R.S. România în care anunța solicitarea lui Bujor Nedelcovici: „aprobarea prelungirii valabilității vizei și a termenului de ședere în străinătate încă un an”, în vederea continuării activității literar-artistice, pe cont propriu¹⁹². Interesant că Direcția cere „opinia” Uniunii într-un stil care sugerează că aceasta chiar contează: „Rugăm să ne comunicați cât mai urgent posibil opinia dumneavoastră cu privire la cererea susnumitului”.

Se pare că Uniunea Scriitorilor nu s-a conformat; ca urmare, Direcția de Pașapoarte a repetat întrebarea la 10 ianuarie 1988. De data aceasta, opinia a fost cerută „foarte urgent”. În dosarul de la Pașapoarte, cât a ajuns la CNSAS, nu există vreun document care să lămurească dacă Uniunea a răspuns la a doua solicitare.

Știm însă rezultatul corespondenței, deoarece la 14 martie 1988, o adresă a Direcției pentru Pașapoarte notează că Bujor Nedelcovici cere prelungirea vizei încă un an și că, anterior, nu se înapoiase în țară la expirarea termenului de ședere, ca urmare a fost inclus în „evidența persoanelor rămase ilegal în străinătate”. Și: „La plecarea din țară nu era cunoscut cu probleme deosebite în evidențele Ministerului de Interne. Unitățile Ministerului de Interne competente nu au obiecțiuni cu privire la prelungirea vizei”¹⁹³.

Conform notei desecretizate de SRI-CNSAS la 5 decembrie 2012, în ședința din 9 aprilie 1988, Comisia pentru problemele de pașapoarte și vize a luat în considerare cererea înaintată de Nedelcovici în 1988 și a hotărât prelungirea vizei încă un an¹⁹⁴.

Narațiunea idealizată

Cum putem înțelege aceste scrisori ale lui Nedelcovici*? Ele completează o traiectorie care intră într-o curioasă tensiune cu narațiunea

* De reținut că dosarul de pașapoarte a ajuns în Arhiva CNSAS la sfârșitul anului 2013. În interpretarea dosarului de urmărire informativă pe numele său și în timpul polemicii pe care a purtat-o cu personalitățile pe care le-a acuzat, Nedelcovici nu știa că noile materiale, acum la dispoziția opiniei publice, salvaseră documentele pentru el compromițătoare.

preferată de autor, a anticomunismului său visceral, a omului intransigent care refuză orice compromis cu autoritățile ceaușiste. Imaginea promovată de romancier despre sine câștiga în relief prin contrast cu un Mircea Iorgulescu colaboraționist. „Înălțimea” rigorii sale etice se confirma în refuzul de a scuza fostului prieten „slăbiciunea” de a fi purtat discuții cu ofițeri de Securitate.

Acest autoportret eroic a fost susținut sistematic de Bujor Nedelcovici de-a lungul anilor, dinainte de revoluție și până în anii din urmă. I-a adăugat o aură de dramatism, punând rămânerea în Franța sub semnul sfâșierii interioare. În interviul pe care i l-a luat Mihaela Toader, în 2006, Nedelcovici a vorbit despre așteptările sale, atunci, în 1986, privitoare la exil. Întrebat dacă a renunțat la cetățenie, scriitorul răspunde: „Nu am renunțat. [...] Interdicția [ca exilat] de a mă întoarce în România mi s-a părut insuportabilă. [...] Un exilat nu avea dreptul să se întoarcă în țară până în '90. În 1987, când am rămas la Paris, era pentru totdeauna. Nimeni nu a prevăzut prăbușirea comunismului. Deci «totdeauna» e aproape insuportabil, e ceva definitiv”¹⁹⁵.

În lumina documentelor ultime, „mărturia” arată pur și simplu falsificatoare. Să dorești să păstrezi cetățenia română, apartamentul și bunele relații cu ambasada sugerează, contrar interviului acordat în 2006, speranța palpabilă a întoarcerii*. O călătorie în România ar fi dus însă la pierderea statutului de exilat politic. O spune următorul pasaj din citatul anterior, peste care am sărit: „...când mi s-a dat un Titlu de transport, era scris: «*Poate să călătorească în toate țările fără România*». Deci, încă o dată, a fost un șoc.” Șocul de care vorbește astăzi infirmă și el cunoașterea, înainte de primirea Titlului de transport, a incompatibilității dintre statutul de exilat politic și turismul în România, și deci declamația: „În 1987 [...] era pentru totdeauna”.

Nu putem ști exact care au fost gândurile exilatului și nu este menirea noastră să le imaginăm. Rămâne faptul că dosarele de Securitate și de pașapoarte sugerează o neconcordanță între logica vieții reale a lui Nedelcovici și imaginea pe care scriitorul o promovează insistent în viața publică. Distanța dintre imaginea de sine și linia comportamentului, firească până la un punct la orice om, ajunge la Bujor Nedelcovici la o adevărată dedublare, fără comparație cu orice alt caz din cele cercetate în acest volum. Contradicția dintre adaptabilitatea la context a lui Bujor Nedelcovici și imaginarul său visceral anticomunist nu scade valoarea socială, politică și culturală a acestui imaginar.

* Supoziția concordă și cu nota unui informator care afirmă că Nedelcovici îl invidia pe Nicolae Breban pentru statutul lui de călător itinerant între țară și în străinătate. Nu știm dacă lucrurile puse pe hârtie au fost cu adevărat spuse, dar o astfel de aspirație poate explica efortul – de succes – de a salva toate cele trei „bunuri”.

Politica memoriei și politica imaginii

Recunoașterea lui Nedelcovici în lumea literară se datorează talentului și liniei oneste a actului său de creație. Romanul de debut, *Ultimii*, a provocat, spune un critic, „un *coup de foudre* printre criticii literari ai momentului”, ce exprima „stupefacția și încântarea trăite în contact cu o realitate literară neasemănătoare cu altele”¹⁹⁶. Drumul ales intra în coliziune cu politica de partid în cultură; în aceeași măsură, asigura integrarea, deci protecția – umană, simbolică – oferită de comunitatea „bună” a scriitorilor, care depășise în acei ani masa critică. Nu s-a elaborat suficient asupra faptului că, începând cu anii 1970, și mai ales în deceniul următor, a fi în „tabăra” lui Raicu și Doinaș, Manolescu și Sorescu, Iorgulescu și Blandiana devenise mult mai motivant decât să lucrezi pentru clanul Eugen Barbu-Artur Silvestri-Vadim Tudor. În acest sens, opțiunea pentru contestația literară adăuga atunci, pe lângă noblețe, paradoxal, o doză de pragmatism. Între alții, Nedelcovici avea o imagine de sine care-i impunea standarde de decență în relațiile cu autoritățile comuniste. Nu este o speculație, ci sugestia documentelor din Arhiva CNSAS.

Din dosarele de temă și cele ale principalelor personalități culturale de la sfârșitul anilor 1970-anii 1980 se poate stabili un gen de ierarhie a scriitorilor din București care incomodau autoritățile: Dan Deșliu, Mircea Dinescu, Geta Dimisianu, Ștefan Augustin Doinaș, Nicolae Manolescu, Geo Bogza... – până la plecare, Dorin Tudoran. Bujor Nedelcovici apare rar pe lista incomozilor. Deși în 1973 i se deschide o cercetare pentru atitudine protestatară și relații cu străinii, până în 1976 documentele îi fac portretul unei persoane retrase, fără activități provocatoare. Între 1981-1982, când era secretar al Secției de proză al ASR, Nedelcovici este citat cu luări de cuvânt în apărarea intereselor breslei. Totuși, nu într-atât încât să fie luate împotriva lui măsuri precum refuzul vizelor de călătorie, sancțiune aplicată în alte cazuri. Tensiunea cu autoritățile depășește pragul critic când i se refuză romanul *Ereticul îmblânzit*. Hotărârea lui, de a-l publica în străinătate, s-a dovedit câștigătoare. *Pentru un scriitor confirmat, în anii 1970-1980 a fi popular însemna a fi contra regimului*. Nu-și permiteau să fie contra literației care se simțeau profesional vulnerabili, dacă limita de sus a aspirațiilor lor era parvenirea, sau dacă nu-și puteau depăși pur și simplu frica. Apariția în Franța a romanului refuzat în țară, la mijlocul anilor 1980, i-a asigurat lui Nedelcovici un substanțial pas înainte al statutului său public.

Documentele de arhivă nu arată cât era de conștient Nedelcovici de pasul făcut în raporturile sale cu Securitatea – pe care oricum nu avea cum să-l verifice. Din momentul publicării romanului *Le second messenger* și a primirii distincției din partea PEN-Clubului

francez, ofițerii îl tratează, conform rândurilor scrise de ei, cu prudență și considerație. Scriitorul se află într-o poziție de forță: prioritatea autorităților este să evite apariția unui alt disident. Scandalul din jurul *Căpeteniei din golf* sugerează că lecția a fost bine învățată de Nedelcovici: fermitatea iese câștigătoare atâta timp cât nu duci cazul personal până la contestarea regimului. Scriitorul va părăsi România, în anii cei mai îngrozitori pentru imensa parte a populației, cu un capital de recunoaștere simbolică util în anii ce aveau să vină*.

Descriem, pe urma mărturiilor din arhive, o logică a faptelor și nu una a psihologiei din spatele lor (o repetăm). Strategia maximizării câștigurilor pe care Nedelcovici o practică instinctiv reiese limpede din cele două scrisori trimise ambasadorului Petre Gigea. Ele conțin promisiunea, făcută cu statut confidențial, că scriitorul nu va adera la exilul militant, numit la București „reacționar”, și nu va aduce prin literatura sa critici regimului politic din România. Nedelcovici cere autorităților comuniste să i se recunoască dreptul de a sta la Paris, să scrie cărți, dar și posibilitatea de a reveni și a conta în țară. Era maximul ce se putea obține în acele condiții istorice. Recunoaștem aici, până la un punct, modelul lui Nicolae Breban, cu deosebirea că ultimul este activ în proiecte culturale care produc iritări autorităților (vezi colocviul la care-i invitasă pe Ion Buduca și Ioan Groșan).

Locotenent col. Oprișor Onițiu și cpt. Dobre Stana au închis dosarul de urmărire informativă al lui Bujor Nedelcovici explicând neimplicarea scriitorului în activitatea exilului anticomunist prin reușita acțiunilor lor preventive – o bilă albă pe care au acordat-o cu dărnicie muncii lor. Însă în cazul lui Nedelcovici, absența „intențiilor de acțiuni contestatatoare sau a îndemnurilor la activități necorespunzătoare” reflectă mai curând poziționarea pragmatică a scriitorului, pe tot parcursul vieții. Strategia i-a reușit în raport cu stima de sine, i-a reușit acomodarea la un context social și politic ingrat, i-a reușit, deci, ocuparea unei nișe existențiale mai împlinite decât a multora dintre semenii săi.

În contextul analizei, cuvântul „pragmatic” are un sens pozitiv. Comportamentul etic și rațional presupun un anumit grad de adecvare la realitate, incluzând împlinirea personală. În anii 1970-1980, Bujor Nedelcovici a făcut parte din „comunitatea bună” a scriitorilor, a stat alături de cei care au propus modele, sensuri și căutări în

* Declarațiile sale actuale, de genul: „Am acceptat lupta înverșunată dintre Individ și Istorie, știind că un individ va fi întotdeauna învins de tăvălugul necruțător al istoriei” (Bujor Nedelcovici, *Opere complete* 7, București, All, p. 760), au o emfază nelalocul ei și stilistic, și în raport cu traseul existenței sale proprii.

lumea alienantă a comunismului. În același timp, analizând „cazul Nedelcovici” retrospectiv, și cu avantajul dezvăluirilor din arhive, ni se pare important să-i urmărim istoria până la capăt. Avem de separat viața lui de dinainte, și existența de după anul 1989. Campaniile de maculare pe care le-a inițiat după revoluție reflectă dificultăți de situare și față de noile realități postcomuniste, și față de trecutul său propriu. Frustrării morale create de nedreptățile, ipocriziile și lașitățile din România actuală i s-au adăugat complicațiile propriei sale conștiințe, ale unei vieți dedublate în care marile aspirații s-au intersectat cu comportamente interesate.

Deși aranjându-și alianțe pe care Bujor Nedelcovici le-a refuzat întotdeauna (Mihai Dulea, Dinu Săraru etc.), Mircea Iorgulescu nu pare să fi avut probleme cu trecutul său. Perioada dintre 1989 și rămânerea în Franța până la sfârșitul vieții a fost pentru critic la fel de intensă și cu rost precum cea anterioară. Calea pragmatismului pe care a mers Iorgulescu a fost centrată pe lume. Cealaltă cale, tot pragmatică, pe care a mers Nedelcovici s-a dovedit mai puțin adaptată realităților postcomuniste, probabil pentru că a fost centrată pe sine.

Note

- 1.. Matei Călinescu, „Itaca”, *Viața Românească*, nr. 9-10, 1995, p. 104.
2. Adrian Marino, *Politică și cultură...*, p. 35.
3. Vazi detalii semnificative ale contextului în Ioana Diaconescu, „*Scriitori în arhiva CNSAS: A.E. Baconsky urmărit de Securitate*” (I) și (II), *România literară*, nr. 40 și 41, 2009.
4. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor*, Iași, Polirom, 2010.
5. *Idem*, p. 64.
6. *Idem*, p. 70.
7. *Idem*, p. 83.
8. *Idem*, p. 96.
9. *Idem*, p. 100.
10. *Idem*, p. 106.
11. *Idem*, p. 111.
12. *Idem*, p. 123.
13. *Ibidem*.
14. *Idem*, p. 157.
15. *Idem*, p. 176.
16. Nota din 2 septembrie 1981 (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 205).
17. Nota din 3 septembrie 1981 (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 209).
18. *Ibidem*.
19. Nota din 2 aprilie 1982 (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, pp. 226-227).
20. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 241.

21. *Idem*, p. 242.
22. Nota din 1 februarie 1983 (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 281).
23. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 327.
24. Nota de măsuri din 21 ianuarie 1985 (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, pp. 430-431).
25. Vezi „Nota editorului” la Dorin Tudoran, „Frig sau frică. Sau despre condiția intelectualului român de azi”, în *Kakistocrația*, Chișinău, Editura ARC, 1998, p. 75.
26. Nota din 1.11.1975, Arhiva CNSAS, Dinescu Mircea, Fond informativ I 000225, vol. 1, f. 1.
27. Arhiva CNSAS, Dinescu Mircea, Fond informativ I 000225, vol. 1, f. 52.
28. Nota din septembrie 1972 (Arhiva CNSAS, Fond informativ I 000225, vol. 1).
29. *Ibidem*.
30. Arhiva CNSAS, Fond informativ I 000225, vol. 1, f. 1.
31. Adresa este datată „4 ianuarie 1972”, dar în document apar referiri la evenimente din luna octombrie 1972, iar intrarea documentului se face la 6.01.1973 (Arhiva CNSAS, Dinescu Mircea, Fond informativ I 000225, vol. 1, f. 42).
32. Arhiva CNSAS, Dinescu Mircea, Fond informativ I 000225, vol. 1, f. 42.
33. Dosar Dinescu Mircea, Fond informativ, I 000236 de 114 file.
34. Am spicuit din volumul lui Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, pp. 84, 114, 130, 156, 212.
35. Nota din 8 martie 1982, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 000236, f. 2v.
36. Nota din 22 martie 1982, Arhiva CNSAS, Dinescu Mircea, Fond informativ I 000236, vol. 1, f. 5v.
37. Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice (1969-1989)*, București, Presa Românească, 1996, vol. 5, p. 394.
38. O copie a discuțiilor din 7 octombrie 1988 se găsește în volumul lui Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, pp. 394-408.
39. *Idem*, p. 404.
40. *Idem*, p. 396.
41. *Idem*, p. 405.
42. *Ibidem*.
43. *Ibidem*.
44. *Ibidem*.
45. Arhiva CNSAS, Fond informativ I 000236, vol. 1, f. 102, 102v.
46. Arhiva CNSAS, Dosar SIE 4072, vol. 1, f. 27.
47. *Idem*, ff. 26-27.
48. Adresa UM 0755/U către Direcția I din 17.11.1971 (Arhiva CNSAS, Dosar Informativ SIE 4072, f. 2).
49. Telegrama din 10.11.1971 (Arhiva CNSAS, Dosar Informativ SIE 4072, f. 6).
50. Arhiva CNSAS, Dosar Informativ SIE 4072, f. 57.
51. *Idem*, f. 11.

52. *Idem*, f. 64.
53. Arhiva CNSAS, Dosar Informativ SIE 4072, f. 23.
53. Nicolae Bârna, „Avataruri ale repatrierii” (1997), în Nicolae Bârna, *Țepeneag. Introducere într-o lume de hârtie*, Albatros, 1998, p. 255.
54. *Raport final*, p. 325.
55. *Idem*, p. 277.
56. *Apud* Nicolae Bârna, *Țepeneag...*, p. 266.
57. Petre Sirin, *Castele în Spania. Cronica de familie 1949-1959*, București, Humanitas, 2013, p. 261.
58. Virgil Nemoianu, „O propunere – Modificări canonice și generații de aur”, *România literară*, nr. 18, 2005.
59. Arhiva CNSAS, Dosar I 6625, vol. 5, f. 133.
60. Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, p. 378.
61. Nota informativă a sursei „Șerban” predată lt. col. Anculia Mioc la 24 februarie 1967 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 3, ff. 248-249).
62. Nota din 20 iulie 1968 a sursei „Toma” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 3, f. 234).
63. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 3, f. 200.
64. Prilej pentru ofițerul de caz de a comenta: „Rezultă că Noica Constantin nu renunță la concepțiile sale cu orientare idealistă și naționalistă” (Arhiva CNSAS, Noica Constantin, Dosar I 015156, vol. 2, . ff. 13-14).
65. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 1, f. 86.
66. Nota din 22 iunie 1975 privind discuțiile avute între lt. col. Prodea Ioan și „Cisteianu” (Cioran Aurel/Discuție înregistrată – Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 2, f. 5).
67. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 2, f. 100.
68. Înscrisul intitulat „Despre Alexandru Paleologu”, din iulie 1964 (Dosar SIE, Noica Constantin, nr. 4862, vol. 2, ff. 3-4).
69. Capitolul „Nicolae Balotă față în față cu Alexandru Paleologu. Puterea subiectivității”, în Gabriiel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Polirom, 2013.
70. Arhiva CNSAS, Dosar personal „Balotă Nicolae”, nume conspirativ „Busuioc”, Microfilm, nr. 3514, f. 3.
71. Arhiva CNSAS, P 050611, vol. 3, ff. 10-12.
72. Procesul-verbal de interogatoriu a fost luat de lt. major Mihăilescu Gheorghe (Arhiva CNSAS, P 050611, vol. 3, ff. 13-14).
73. Arhiva CNSAS, P 050611, vol. 3, f. 48.
74. În alte declarații ale sale, literatul neagă implicarea persoanelor despre care îl întreabă anchetatorul (Arhiva CNSAS, P 050611, vol. 3, f. 39).
75. Arhiva CNSAS, P 050611, vol. 3, f. 125.
76. *Idem*, f. 233.
77. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 21-21v.
78. *Idem*, f. 13.
79. Referatul din 22.06.1968 al cpt. Sec. Mitrea Ionel (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 1).

80. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 2.
81. *Idem*, 1, f. 3.
82. *Idem*, f. 4.
83. *Idem*, f. 5.
84. Raportul din 9 august 1968 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 7).
85. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 7v.
86. Nota-analiză din 26.07.1969 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 8v).
87. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 9.
88. Raportul Consiliului Securității Statului/DGI–Direcția I din 14 iulie 1970 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 23).
89. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 33v.
90. *Ibidem*.
91. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 34.
92. Nota-analiză din 13 decembrie 1973 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 45).
93. Nota din 17 mai 1973 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, ff. 39-40).
94. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 133.
95. *Idem*, f. 150-150v.
96. *Idem*, f. 256v.
97. Nota din 29 decembrie 1983 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 269).
98. Nota de analiză din 16 martie 1985 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, ff. 298-299).
99. Nota de analiză din 1 octombrie 1986 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 420).
100. Referatul cu propunerea de excludere din rețea a informatorului „Someșan” aprobat în luna iunie 1988, cf. Nota de analiză din 1 octombrie 1986 (Arhiva CNSAS, Dosar personal R 254364, vol. 1, f. 338).
101. Vezi Sorin Antohi, „Poliție politică sau Turnat-turnător turnat-tur-nat”, revista 22, 15 septembrie 2006. În ce privește „mărturisirea” lui Alexandru Paleologu, ea este o caricatură și, în consecință, un fals model.
102. Vezi capitolul „Nicolae Balotă față în față cu Alexandru Paleologu. Puterea subiectivității”, în Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente...*, pp. 113-147.
103. Nicolae Manolescu, „Nicolae Balotă (26 ianuarie 1925-2 august 2014)”, *România literară*, nr. 36, 29 august 2014.
104. Nicole Balotă, *Calea, adevărul și viața. Meditații religioase*, București, Editura Eminescu, 1995, p. 274.
105. *Idem*, p. 202.
106. Gabriel Dimisianu, „Adnotări la *Caietul albastru*”, *România literară*, nr. 39, 19 septembrie 2014.
107. Bogdan Crețu, „Nicolae Balotă: certitudinea operei, dilemele unei vieți”, *Contemporanul*, nr. 9, 2014.

108. Nicolae Balotă *Caietul albastru*, București, Editura Universal Dalsi, 2000, pp. 5-7, 9, 21-22.
109. „Dacă în decembrie '89 aș fi fost în România aș fi făcut politică, nu literatură», Mircea Iorgulescu în dialog cu Elena Ștefoi”, *Contrapunct*, nr. 10, 8 martie 1991, p. 3.
110. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor*, 2010.
111. Plan de măsuri pentru verificarea în DUI a scriitorului Iorgulescu Mircea din 26.03.1985, aprobat în 29.03.1985 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, ff. 1v-2).
112. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, f. 1.
113. Documentul nu are dată, dar, după așezare, e posibil să provină din perioada 1982-1983 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, f. 10).
114. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, f. 34v.
115. *Idem*, f. 42v.
116. *Idem*, f. 54-54v.
117. Nota-raport din 2.08.1986, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, f. 84.
118. Raportul Departamentului Securității Statului/Securitatea Municipiului București din 29.10.1986, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, f. 95v.
119. Înregistrare din 23.11.1983, ora 9:20 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 36v).
120. Înregistrare din 13.11.1983, ora 8:52 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 16v).
121. Înregistrare din 6.11.1985 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 3).
122. Înregistrare din 14.11.1983, ora 18:00 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 16).
123. Înregistrare din 22.11.1983, ora 21:30 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 33).
124. Înregistrare din 7.11.1983, ora 20:45 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 8v).
125. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 75v.
126. *Idem*, ff. 38v, 39.
127. Înregistrare din 20.01.1984 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 99v).
128. Comentariul ofițerului este subliniat cu pixul (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 97).
129. Înregistrare din 7.11.1985, ora 10:40 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, ff. 4v, 5).
130. La 18 august 1985 și 5 septembrie 1985 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 160 și f. 163). Mihai Dulea a fost vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste.
131. Criticul din Israel apare când „A.B. Joffe”, când „A.B. Ioffe”.
132. Înregistrare din 19.11.1983, ora 10:01 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, ff. 28v, 29).
133. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 30v.

134. Înregistrare din 15.11.1983, ora 11:30 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 18v).
135. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 2, f. 185v.
136. Nicolae Scurtu, „Însemnări despre debutul lui Mircea Iorgulescu”, *România literară*, 2012, nr. 23 (<http://www.romlit.ro>).
137. Bedros Horasangian, „Cutia poștală a lui Mircea Iorgulescu”, *Observator cultural*, 2011, nr. 579 (<http://www.observatorcultural.ro>).
138. Gabriel Dimisianu, „Mircea Iorgulescu – 70 de ani de la naștere”, *România literară*, nr. 34, 2013.
139. Departamentul Securității Statului/Securitatea Municipiului București, 122/FL/08.08.1985. Conform notei ofițerului de caz, era primul material elaborat de sursă despre cel în cauză (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, f. 38.). Știm că „Prodan” era coleg la *România literară* dintr-o notă de la pagina 42.
140. Notele considerate de CNSAS probe incriminante, din dosarul lui Tudoran, sunt: nota-raport din 14 februarie 1978 (I 153657, vol. 1, f. 102-102v, paginile 97-98 în cartea lui Tudoran), planurile de măsuri din 11 iulie 1980 (I 153657, vol. 1, ff. 246-247, paginile 134-136 în carte), martie 1983 (I 153657, vol. 3, ff. 200-203, paginile 290-293 din cartea lui Tudoran) și 8 aprilie 1983 (I 153657, vol. 3, ff. 258-260, paginile 290-293 din carte). O altă dovadă a colaborării lui „Dorin” ar fi fost documentele din I 153657, vol. 1, f. 111 (probabil, din 1978) și f. 168 (probabil, din 1980) (ne-reproduse în carte). În *Eu, fiul lor* mai sunt reproduse, fără a fi folosite ca probe de către Consiliu, raportul informativ din 29 martie 1983 (I 153657, vol. 3, f. 218-218v, în carte p. 304) și planul de măsuri din 3 octombrie 1983 (I 153657, vol. 4, ff. 65-67, paginile 371-373 din carte).
141. Liviu Ioan Stoiciu, „Criticul Mircea Iorgulescu a turnat scriitorii care... ridicau probleme de ordin ideologic”, CorectArts, 16 februarie 2011.
142. Vlad Stoicescu, „Patru turnători de lux în siajul obiectivului «Tudorache»”, *evz.ro*, 8 septembrie 2010 (<http://www.evz.ro>).
143. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 63.
144. Această a doua notă-raport a fost depusă ca probă de către Direcția de Investigații a CNSAS (vezi paginile 97-98 ale cărții lui Tudoran).
145. Arhiva CNSAS, Fond informativ, 153657, vol. 1, f. 168.
146. Anotările de la sfârșitul rapoartelor și adăugirile olografe ulterioare ale șefilor sunt cele mai credibile porțiuni ale documentelor.
147. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 304.
148. Despre „Dan”, alias Andrei Brezianu, vezi detalii în *Cărturari, opozanți și documente*, Iași, Poliromi, 2013.
149. Radu Ioanid, „O punere în context”, în Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor*, Iași, Polirom, 2010, p. 29.
150. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 105.
151. Vezi Gabriel Andreescu, „Cum se face o porcărie (IV)”, *Observator cultural*, nr. 736, 2014.
152. Afirmția provine de la sursa „Tom”, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 5297, vol. 1, f. 58.

153. Romanul a apărut în Franța în 1985 cu titlul *Le Second messenger*.
154. Este teza Curții Constituționale (Sergiu Andon, „Motivarea recursului” la ÎCCJ, 2011).
155. Subiectul a fost analizat în studiul Gabriel Andreescu, „Necesitatea judecătorilor specializați în cazurile de colaborare cu Securitatea ca poliție politică”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, 2009, pp. 13-27.
156. Tudor Țepeneag, „Cazul Mircea Iorgulescu: confuziile unei reabilitări pripite”, *Observator cultural*, nr. 727, 2014. Pentru replica la text, vezi Gabriel Andreescu, „Cazul Mircea Iorgulescu. Vinătoarea de țapi ispășitori nu este dezbatere pe plan moral”, *Observator cultural*, nr. 728, 2014.
157. Bujor Nedelcovici, *Un tigru de hârtie. Eu, Nica și Securitatea*, București, Editura Allfa, 2003, p. 21.
158. *Idem*, p. 61.
159. *Idem*, pp. 61-62.
160. *Idem*, p. 18.
161. Arhiva CNSAS, Fond informativ (Bujor Nedelcovici-Grigore), I 001430, vol. 1, f. 1.
162. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 69.
163. Plan de măsuri pentru lucrarea prin DUI a lui Nedelcovici din 23.03.1982 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, ff. 1-2).
164. Nota lui „Suciu” din 7.04.1982, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 88.
165. Nota-raport din 8.06.1983, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 114.
166. Nota din 8.12.1982, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 97.
167. Nota de analiză din 30 septembrie 1983, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 129v.
168. Nota de analiză din 8.12.1983, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 137.
169. Referatul sinteză din 19.07.1982, semnat de Georgeta Naidin-Dimiseano și redactor-șef Cornel Popescu, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 134.
170. Referatul lui Eugen Simion din 15 iulie 1982, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 136.
171. Nota analiză din 31.03.1984, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 160v.
172. Nota lui „Suciu” din 24.05.1984, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 163v.
173. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 193.
174. *Idem*, f. 202.
175. *Idem*, f. 218v.
176. Nota-raport din 9.11.1985, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 252.
177. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, ff. 251-252.

178. *Idem*, f. 255v.
179. Planul de măsuri din 7.11.1985, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 254v.
180. Nota din 19.04.1986, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 287.
181. Adresa din 8.07.1986, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 297.
182. Nota de studiu a Securității Municipiului București aprobată în ziua de 14.11.1986 (Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 311, 311v).
183. Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 311v.
184. *Idem*, f. 312.
185. *Idem*, f. 324.
186. *Idem*, 333v.
187. *Idem*, f. 344.
188. *Idem*, f. 352.
189. Raportul cu litere mari din 30 septembrie 1988 cu propuneri de închidere a DUI „Nica”, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I 001430, vol. 1, f. 353v.
190. Arhiva CNSAS, Dosar pașapoarte F 38990, vol. 1, f. 7.
191. Arhiva CNSAS, Dosar pașapoarte F 38990, vol. 3, f. 1.
192. Arhiva CNSAS, Dosar pașapoarte F 38990, vol. 1, f. 12.
193. Arhiva CNSAS, Dosar pașapoarte F 38990, vol. 2, f. 3.
194. Cererea cu nr. 055332. Nu apare data exactă (*idem*, f. 4).
195. Bujor Nedelcovici, *Opere complete* 7, București, Editura Allfa, 2008, p. 496.
196. Alex Ștefănescu, „Bujor Nedelcovici”, *România literară*, 2004, nr. 4 (<http://www.romlit.ro>).

Capitolul IV

Dimensiunea comunitară a existenței prin cultură

Am arătat că rezistența prin cultură este o formă de existență prin cultură integrată în variatele nișe culturale ale existenței. Acestea sunt mai cuprinzătoare și mai complexe decât tema rezistenței, de la care am pornit demersul. Am explorat astfel de nișe, distingându-le de nișele politice ale profesioniștilor culturii și punând în lumină câteva categorii care neagă unele dintre cele mai comune stereotipii, precum că aderarea sinceră la cultură i-a făcut pe oameni să respingă colaboraționismul sau că ar fi prin excelență expresia unui spirit idealist, contrar pragmatismului.

Această construcție, capabilă, după opinia noastră, să dea seamă de complexitatea oamenilor pentru care cultura a fost „esența” vieții lor în contextul atât de diversificat al istoriei și geografiei comunismului, construiește doar o dimensiune a „existenței prin cultură”: cea individuală. Există evident și o dimensiune comunitară a acesteia. Nici nu poate fi altfel, de vreme ce cultura este prin excelență un fenomen colectiv*.

Pentru creator, funcțiile mediului sunt multiple, de la definirea unui sens al vieții la asistența morală, de la educația artistică până la susținerea unei cariere profesionale. Evidenta importanță pe care o are mediul în formarea unei personalități culturale a fost invocată

* În cartea sa *O istorie a Cenaclului de Luni*, în curs de apariție la Editura Cartea Românească, primită prin amabilitatea autorului, Daniel Puia-Dumitrescu face o incursiune în ceea ce a însemnat, literar și uman, „grupul”, pentru mai mulți membri ai Cenaclului. Regăsim la unii dintre ei referiri explicite la „dimensiunea colectivă” a ceea ce li s-a întâmplat: Alexandru Mușina – „Plus că eram împreună, iar când ești împreună [...] se creează un fel de *suflet colectiv* care acționează altfel, este mai puternic decât sufletul individual, îți dă încredere în tine. Noi eram acolo împreună, nu ne interesa”; Romulus Brâncoveanu – „Cenaclul literar era o formă de viață [...], adică o comunitate cu obișnuințele, relațiile și reprezentările ei, aparte și ireductibile, închisă asupra și suficientă sieși”. O să cităm, în continuare, de mai multe ori, din cartea lui Daniel Puia-Dumitrescu, fără să putem indica însă numărul paginii.

și „povestită” repetat. Pentru concretețe, iată mărturisirea lui Ștefan Aug. Doinaș asupra a ce a însemnat, în devenirea lui, Cercul Literar:

Cred că este important să repet propoziția pe care am spus-o nu știu de câte ori: „*eu m-am născut a doua oară, spiritual, în cadrul acestui «Cerc Literar»*”, când s-a produs marea schimbare a tânărului care venise de la Arad, cu o cultură precară, și când, datorită acestui mediu, datorită vecinătății lor, datorită laboratorului pur filosofic și literar în care mă aflam împreună cu prietenii mei, am putut să devin ceea ce am devenit. Spun, în mod absolut categoric, că fără ei nu aș fi devenit ceea ce sunt¹.

Există desigur și fenomenul în oglindă, felul în care a marcat Doinaș spiritul grupului în care a trăit.

Am întâlnit pe parcursul analizei noastre manifestări cu caracter colectiv ale existenței culturale specifice regimului totalitar. Am aflat deja că, în zorii comunismului, era esențială solidarizarea motivată de aspirații estetice. Ea oferea spații de comunicare intimă și asigura astfel rezistența gândirii autonome. Micile cercuri culturale bazate pe afinități electivă ori pe vechile sentimente de prietenie, înființate imediat după 1945, constituiau (conform exemplelor lui Vasile Igna) modele de existență culturală alternativă la propaganda sovietică, cea care monopolizase spațiul simbolic. Prin mobilizarea studenților în studiul operelor clasice ori moderne, măștrii transmiteau discret moștenirea mării culturi.

Am putea numi exemplele lui Vasile Igna „defensive”, acțiuni menite să protejeze bunuri culturale câștigate. Perioada ceaușistă a fost și martora unor militanisme intelectuale și artistice independente, coagulări ale creatorilor ținând afirmarea a noi forme de autonomie culturală². În timp ce, în România, rezistența politică a rămas în cea mai mare parte expresie a unor disidențe individuale, pentru manifestările rezistenței prin cultură cercetarea noastră sugerează rolul determinant al mobilizării colective. Terenul acestor mobilizări a fost uneori etnic (Grupul de Acțiune Banat), tradiția cenaclurilor literare (Cenaclul de Luni), mitologii culturale (Școala de la Păltiniș), instituții (revistele studențești din Iași, structurile Uniunii Scriitorilor). Exemplele dintre paranteze, asupra cărora ne vom opri întrucât au marcat în mod specific istoria recentă a culturii, sunt o mică parte a manifestărilor comunitare ale existenței prin cultură în comunism*.

* O relevanță aparte în comunism o au micile grupuri informale, acele forme de proto-societate civilă care vor conta în organizarea lumii de după revoluția din decembrie 1989. Un exemplu: grupul „Cîr-Mîr”, întrunit periodic în casa Mihaelei Miroiu și a lui Adrian Miroiu la sfârșitul anilor 1980, nu doar pentru „a produce” revista tip *hand-made* cu acest nume, ci și ocazie pentru intense discuții de natură filozofică sau social-politică, care se vor regăsi în proiectele postdecembriste ale participanților.

Expresia stilistică a unui proiect politic colectiv. Grupul de acțiune Banat

Nașterea Grupului de Acțiune Banat (*Aktionsgruppe Banat*) a fost marcată „oficial” de publicarea, la 2 aprilie 1972, a mesei rotunde cu titlul „La început a fost discuția” în suplimentul studentesc *Universitas* al ziarului *Neue Banater Zeitung*³. A existat până la începutul toamnei lui 1975 ca o comunitate de lectură unde tinerii „și oarecum rebelii literați” de limbă germană aveau discuții, produceau texte, făceau împreună planuri⁴. În aprecierea lui Ernest Wichner, un mare merit al Grupului a fost crearea unui climat spiritual diferit în cercurile altor tineri din Timișoara. „Modelul” i-a îndemnat pe mulți să mediteze la propriul lor proiect de viață, eventual să se emancipeze față de autorități, „să gândească cu propriul cap și să ia în serios rezultatul propriilor gânduri”⁵. Intervalul de existență a grupului se leagă simbolic, deși nu neapărat cauzal, de debutul reprimării culturale care definește saltul între două epoci: de la anii de liberalizare relativă manifestă mai ales din anul 1965, la perioada de după Tezele din 1971*. Deși manifestare a unor minoritari, Grupul de Acțiune Banat a avut reverberații și printre majoritari.

Grupul a fost proiectul unor tineri literați germani care se cunoșteau și au ajuns să colaboreze în virtutea valorilor comune „crescute” de ei individual**. Erau „marxiști, puțin și anarhiști, pulsa în noi

* Discursul din 6 iulie 1971 ținut de Nicolae Ceaușescu în fața Comitetului Executiv al PCR, la Mangalia, care a marcat sfârșitul perioadei de liberalizare, acoperirea a varietate de aspecte ale vieții sociale, cum o arăta și titlul: „Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii”. Din cele 17 teze, unele aveau ca țintă controlul strict al vieții culturale. După adoptarea lor în plenara CC al PCR din toamna anului 1971, propunerile au fost publicate sub titlul *Expunere cu privire la programul PCR pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educația socialistă a maselor, pentru așezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii și echității socialiste și comuniste*.

** Enunțul este susținut de amintirile membrilor: „În cursul lecturilor noastre comune și al lungilor discuții ne dăduserăm seama și că avem interese și concepții comune cu privire nu doar la raportarea noastră la literatură, ci și la funcția socială și la efectele ei” (Ernest Wichner, „Prefață”, în Corina Beric, Ernest Wichner (antologie), *La început a fost dialogul. Grupul de Acțiune Banat și prietenii – poezii, proză, polemici*, Iași, Polirom, 2013, p. 6). Mărturiile despre *Aktionsgruppe Banat* au apărut în presa din R.F. Germania din anii 1970. Volumul lui William

sunetul, ritmul cosmopolit al acelor vremuri, eram la curent cu imaginile și sloganurile studenților protestatari din 1968 de la Paris, Berlin și Praga și eram de părere că socialismul – în ciuda micii revoluții culturale din 1971 – mai poate fi transformat într-un model social uman și drept, unul de viitor⁶. Tinerii au abordat frontal și tema, rămasă neatinsă, a trecutului fascist al generației părinților⁷. Din înțelegerea subiectivă a unor membri, specificul statutului de minoritar venea la urmă, în prim-plan trebuind să se situeze analiza realității⁸. Privite de la distanță, lucrurile arătau cumva diferit de imaginarul cosmopolit și individualist al germanilor bănățeni. Mai curând stăteau astfel: „...ei s-au format ca intelectuali și ca scriitori politizați prin însăși condiția lor etnică și culturală, obligați de împrejurări să reflecteze cu acuitate, cotidian, asupra identității lor săsești, șvăbești, germane, românești, româno-germane”⁹. Conștiința lor de sine a crescut „în contextele complicate și uneori tensionate ale istoriei autohtone și regionale, ale raporturilor dintre majoritate și minorități în interiorul țării și dintre Est și Vest la scară continentală”¹⁰.

Identitățile culturală și politică ale Grupului de Acțiune Banat sunt inseparabile. Miezul conștiinței lor literare consta în echivalarea poeziilor cu acțiunea:

Ele cer, provoacă, intervin, ele nu se vor doar citite, degustate în cursul lecturii sau chiar consumate, ele se doresc a fi recunoscute prin gestul lor intervenționist și puse în practică prin acțiune socială. Așa cum noua stângă din Germania de Vest o ceruse, textele literare trebuiau să fie relevante din punct de vedere social, trebuiau să aibă ca efect schimbarea de mentalități, astfel încât cititorul să-și recunoască propria stare și să capete putere în sensul de mai multă libertate pentru a putea schimba în bine societatea¹¹.

Am spune, cum am făcut-o deja în titlu, că Grupul de Acțiune Banat a fost expresia stilistică a unui proiect politic colectiv. Liderul informal al echipei, Richard Wagner, a definit un program teoretic cu care participanții la dezbateri s-au declarat de acord, dar, inerent, acesta avea să lase afară multe din opțiunile pe care foștii membri le subliniază astăzi¹².

În cazul Grupului de Acțiune Banat, aspirațiile ideologic-literare colective au crescut pe fondul atitudinilor contestatate ale membrilor*.

Totok, *Die Zwänge der Erinnerung*, tipărit la Hamburg în 1988, publicat în varianta românească în anul 2001, la Polirom, cu titlul *Constrângerea memoriei. Însemnări, documente, amintiri*, a fost întâia micromonografie a Grupului. Dosarele de urmărire informativă deschise pe numele tinerilor literați germani sunt substanțiale.

* „Noi n-am vrut să răsturnăm Regimul, ci să atragem cumva atenția celor de la Putere că și o altă viață era posibilă”, enunță astăzi Ernest Wichner (*op. cit.*, p. 6).

Grupul a încercat să gestioneze criza în relațiile dintre membrii săi și instituția represiunii, dar evident fără succes: „...trei ani mai târziu a trebuit să învățăm că Securitatea nu era nicicum un soi de club de dezbateri – ea avea alte sarcini și nu voia să învețe nimic de la noi. Ea dorea să ne cunoască pe noi pentru a afla cum ne poate închide definitiv gura într-un mod eficient și cât mai silențios”^{*}.

Destine individuale, destinul colectiv

Sub acest aspect, este exemplar destinul lui William Totok. Poetul era hărțuit încă din 1969, când a fost pus în discuția organizației U.T.C. a unității unde își satisfăcea stagiul militar. Organele de Securitate descoperiseră că era autorul a două scrisori adresate postului de radio Europa liberă acuzate, în limbajul epocii, de denigrare a situației tineretului din România. Ca represalii, o perioadă a fost împiedicat să intre în învățământul superior. În primăvara anului 1972, ziarul local *Drapelul roșu* (nr. 8539) din Timișoara avea să publice un articol batjocoritor la adresa sa^{**}.

La 18 noiembrie 1975, William Totok a fost arestat pentru propagandă împotriva orânduirii socialiste. Anterior, mașina în care se afla împreună cu Gerhard Csejka, Gerhard Ortinau și Richard Wagner fusese oprită de ofițeri, iar cei patru, reținuți și anchetați mai multe zile^{***}. Totok va rămâne în spatele gratiilor până la 30 iunie 1976. Rechizitoriul e pilduitor: a citit în fața colegilor „poezii cu conținut dușmănos prin care a căutat să cultive neîncrederea față de conducerea statului nostru și față de legi, să susțină ideea că în România

* Ernest Wichner, *op. cit.*, p. 7. Rezultatul nebanuit a fost deschiderea unui dosar de informator pe numele lui William Totok, folosit astăzi de adversarii ideilor sale pentru a-l denigra. Totok făcuse publică înțelegerea dintre membrii Grupului, ca el și Gerhard Ortinau să accepte discuții cu ofițerii de Securitate pentru a-i „spiona”, încă din 1975, într-o scrisoare apărută în presa germană (vezi William Totok, *Constrângerea memoriei...*).

** Articolul era semnat de aparatcicul local, Ioan Cumpănaș, care îl numea pe William Totok „parazit cu plete”. Replica lui Totok, adresată redactorului-șef, nu a primit niciodată un răspuns (William Totok, *op. cit.*, p. 15).

*** Amintirea lui Gerhardt Csejka („Literatura românească se vede în mișcare”, Interviu realizat de Daniela Rațiu, *Orizont*, nr. 6, 2006): „Dincolo de Jimbolia ne-au mai oprit încă o dată. De data asta, aveau pistoale, au tras chiar și un trasor în aer, să lumineze, ne-au ordonat să coborâm din mașină. Ne-au urcat în dubiță și ne-au dus la Sânnicolaul Mare. Ne-au ținut toată noaptea cu fața la perete, nu aveam voie să vorbim. A doua zi, ne-au dus la Jimbolia. [...] Ne-au percheziționat la pielea goală, ne-au luat curelele și șireturile. Am fost despărțiți, câte doi într-o celulă, dar era și câte un alt personaj acolo, probabil informatori.”

ar fi îngădite libertățile spirituale și de exprimare ale persoanei, că viața tineretului studios ar fi insuportabilă și alte concepții cu caracter ostil orânduiri noastre”^{*}.

În anul 1981, îi va fi confiscat manuscrisul eseului intitulat *Proiect pentru o exterminare intelectuală*, destinat străinătății, considerat ca având un caracter „deosebit de ostil la adresa orânduiri”^{**}. Vor urma ani de hărțuire pentru a emigra, și în replică, memorii acuzatoare trimise de el conducerii de stat și partid. Va părăsi România în anul 1987, urmându-și colegii plecați deja în R.F. Germania din cauza presiunilor^{***}. Acolo, împreună cu ceilalți tineri scriitori de limbă germană, a dus o merituosă campanie împotriva realităților aspre din țara care îi fusese patrie.

Membrii Grupului de Acțiune Banat au reușit să publice, păcălind, practic, cenzura comunistă – funcționând poate mai greu datorită utilizării limbii germane. În ediția din aprilie 1974 a revistei *Neue Literatur*, editate de Uniunea Scriitorilor din România, a văzut lumina zilei o selecție de texte ale „echipei” și s-a folosit numele colectiv. În decursul timpului, destinele individuale ale membrilor aveau să întregească proiectul ideologico-literar colectiv. În 1982, apare volumul în limba română *Vânt potrivit până la tare* care propunea o selecție din poeziile Grupului. A fost momentul „conjunției” (termenul lui Ion Bogdan Lefter) cu poezii Cenaclului de Luni. „Colegii de generație majoritari sunt la unison, întâmpinând antologia sărbătorește”¹³ și astfel Grupul ajunge să conteze pentru gândirea literară dincolo de frontiera etnică.

Remarcabil în cazul analizat este felul în care membrii Grupului de Acțiune Banat și „entitatea colectivă” ca atare au câștigat în reprezentativitate susținându-și reciproc identitatea, accentuată și prin faptul că erau germani. Trimiterea lui William Totok în spatele

* Vezi Nota nr. I/A/P.N/0030918 din 05.03.1982 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ 013381, vol. 25, ff. 6-9v). Un pasaj, și el concludent, din una din poeziile incriminate: „el s-a proclamat de curând/domnitorul acestei republici/în afacerile lui/se poate lipsi de obraz/el știe destul de bine/deosebirea dintre dreapta și stânga/el/a fost un domn popular/și avea o judecată rece mecanică/și o solidă trăsătură de caracter național/prin care se deosebea/de toți oamenii rafinați”.

** Între multe altele, poetul îl acuza pe „conducătorul absolut” de a fi concentrat toată puterea în mâinile sale și atenționa asupra urmărilor devastatoare ale deciziilor sale care, probabil, „nu vor putea fi lichidate niciodată...” (Nota nr. I/A/P.N/0030918 din 05.03.1982, Arhiva CNSAS, Dosar informativ 013381, vol. 25, ff. 6-9v).

*** În interviul lui Gerhard Csejka, citat anterior, acesta indică printre motivele emigrării faptul că nu mai putea să se întâlnească cu cetățenii germani din RDG decât într-o anume sală de la Uniunea Scriitorilor și, lucrul cel mai grav, interdicția de a mai publica cu numele lui.

gratiilor și hărțuirea celorlalți scriitori membri sau apropiați ai Grupului a creat „un caz” cu reverberații în RFG: erau violări individuale ale drepturilor omului, dar și o amenințare privind destinul șvabilor din România. Rolf Bossert a cerut plecarea definitivă „din țara în care bătauși tocmiți să-l stâlcească în bătaie l-au băgat în spital, fără să stea pe gânduri; din țara în care Securitatea răscolea prin manuscrisele lui și unde se pare că se încerca totul pentru ca Rolf să fie redus la tăcere”¹⁴. S-a sinucis la 17 februarie 1986, câteva săptămâni după sosirea în Germania. Avea numai 33 ani. Tragedia lui individuală și-a transferat forța simbolică asupra Grupului în totalitate.

Dar și mai pilduitoare pentru mecanismele de rezonanță parte-întreg este consacrarea adusă prin decernarea Premiului Nobel Hertei Müller, „doar” o apropiată a Grupului. În discursul prilejuit de banchetul tradițional al decernării Premiului Nobel la Stockholm, scriitoarea va face o frumoasă reverență memoriei: „Din fericire, la oraș am dat peste prieteni, o mână de tineri poeți din «Aktionsgruppe Banat». Fără ei n-aș fi ajuns nici să citesc, nici să scriu cărți. Încă mai important e că mi-erai indispensabili pentru a putea trăi. Fără acești prieteni n-aș fi suportat represaliile. Mă gândesc azi la ei. Precum și la cei îngropați în cimitire, pe care Securitatea română îi are pe conștiință”¹⁵.

Astfel, conexiuni afective și intelectuale în fond private au fost capitalizate în identitatea colectivă a Grupului de Acțiune Banat, întrucât a fost vorba de o voință de a exista ca grup, o conștiință de grup și un titlu dat acestora. După decernarea Premiului Nobel autoarei care și-a făcut ucenicia între tinerii scriitori din Timișoara, a urmat o lungă serie de interviuri cu foștii membri, au apărut articole despre ei, au fost publicate sau reeditate cărți. Filmul lui Helmuth Frauendorfer și Michael Baum dedicat *Aktionsgruppe Banat*, „An den Rand geschrieben” („Cu fața la zid”), a fost prezentat în anul 2011 în câteva săli din România. Rezonanța între destinele individuale ale membrilor acestei mici comunități de valori și destinul ei colectiv a avut o asemenea intensitate, încât reprezintă un exemplu cu valoare de paradigmă.

Existența prin poezie, liant și construct comunitar. Cenaclul de Luni

Cenaclul de Luni a fost expresia activismului cultural inerent unor tineri care iubeau literatura. Din acest punct de vedere, erau asemenea colegilor lor din alte cenacluri*. Cu două excepții, nu fuseseră

* Dar care, conform lui Călin Vlășie, „nu te reprezentau deloc, ca tânăr poet și scriitor”. Mai funcționau în București, în aceeași perioadă,

primiti în Uniunea Scriitorilor din România. Spre deosebire de confrății lor mai în vârstă, ei nu au putut beneficia de avantajele oferite de URSS. Fără recunoașterea oficială a statutului lor de creatori, se aflau pe un „rang doi” chiar și în ierarhia intereselor Securității*. Astăzi, avem „necazul” ca informația din dosarele cu secrete să fie, în cazul lunediștilor, mai puțin generoasă, și deci suntem obligați de a o corobora materialele de arhivă cu alte surse, în primul rând cu interviurile, pentru a obține o înțelegere mulțumitoare a celor întâmplate**.

Un factor decisiv pentru traiectoriile de viață ale poezilor care băteau la ușa istoriei literare în ultimii ani ai comunismului a fost fractura în relația dintre scriitori și putere în anii 1970***. Tinerii creatori au fost alienați de regim prin scoaterea lor din logica „înțelegerii tacite” dintre „elita intelectuală care a beneficiat amplu de relativa relaxare ideologică” din anii 1960 și autoritățile comuniste¹⁶. În ultima fază a ceaușismului, „noul contract cultural”**** a devenit din ce în ce mai selectiv în a permite unor persoane și grupuri să participe la înțelegerea tacită evocată de Dragoș Petrescu. Cenaclul de Luni a crescut în condițiile descrise de Ștefan Borbély cu referire la întreaga Generație '80, „un climat de coerciții politice și existențiale greu de imaginat astăzi. Ea a fost marcată, în principal, de repartițiile obligatorii în virtutea mediei de absolvire a facultății, de cele mai multe ori în sate și cătune situate foarte departe de marile centre de cultură, unde, cum bine știți, majoritatea optzeciștilor au stat în mod obligatoriu cel puțin trei ani, fără posibilitatea de a se transfera în instituții culturale care le-ar fi asigurat supraviețuirea. [...] generațiile '60 și '70 au beneficiat de reale continuități instituționale de promovare după licență – universități și institute de 3 ani, redacții, centre de creație, institutele de cercetare ale Academiei etc. – , la care optzeciștii nici măcar nu au mai îndrăznit să viseze!”¹⁷.

Pe acest fundal, Cenaclul de Luni s-a coagulat prin convergența a trei întâmplări fericite: alegerea mentorului, autoselectarea tinerilor

cenaclurile „Junimea” (condus de Ov. S. Crohmălniceanu), „Amfiteatru” (coordonat de Constanța Buzea), „Charmides”, de la Facultatea de Filosofie (Niculae Tertulian și Ion Ianoși), „Proteus”, al Facultății de Limbi Străine, unul la Construcții, al revistelor *Luceafărul* și *Flacăra* (Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).

* Astfel, apar rar și mai ales în urma contactelor cu membrii URSS în dosarele de problemă (Fondul documentar), gen *Artă – Cultură, Cenacluri literare, Creație literară* (Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).

** Hermenutica își ia revanșa: mai sigur nu este ce se rememorează sau ce a fost trecut în arhive, ci ceea ce se poate deduce din toate aceste urme.

*** Într-o lectură a schimbării de vârste în lumea literară care intersectează clivajul politic, Cenaclul de Luni contează ca un caz în sine și ca parte a istoriei Generației '80.

**** Am preferat această sintagmă celei folosite de Dragoș Petrescu: „noul contract social”.

care-și căutau un loc de afirmare compatibil cu sensibilitățile lor, în sfârșit, formarea, de la primele întâlniri, a unui nucleu electiv și a unui spirit de cenaclu care a încurajat ori respins potențialii membri.

Nicolae Manolescu a fost propus mentor, ca unul dintre puținii, ori chiar singurul critic literar care nu făcea concesii ierarhiilor oficiale. Între membrii cenaclului, „...prestigiul lui [Manolescu] printre studenți era pe atunci absolut și indiscutabil, incomparabil cu al nimănui altcuiva...”¹⁸. Chiar dacă apreciatul critic nu a influențat semnificativ modul lor de a gândi și de a face poezie – majoritatea lunediștilor sunt de acord asupra acestui punct –, el are meritul de a fi creat o atmosferă extraordinară.

Inițial, fuseseră invitați să coordoneze întâlnirile literare Alexandru Hanță, prodecanul Facultății de Filologie a Universității, și Ion Dodu Bălan. Prin ei, tinerii speraseră să se pună la adăpost de presiunile din afară. Retrospectiv, a fost o șansă ca „cei doi barosani” care îi considerau pe tinerii amatori de cenaclu „nu numai niște puțoi moderniști, dar și fără talent, și fără perspectivă, și nițeluș imbecili”¹⁹ să refuze propunerea. Mircea Martin, solicitat și el, a dat un răspuns negativ.

Amintim aceste detalii pentru a sublinia rolul întâmplării în astfel de coagulări spontane, dintre care unele pot genera fenomene capabile să marcheze istoria literară. „Grupurile” nu sunt „predestinate”, nici măcar „nu există în așteptare”, ci sunt efectiv construite printr-un joc al șanselor. Odată format însă, grupul începe să determine lucrurile după o logică proprie, un etos, un spirit al comunității. Referiri la „spiritul Cenaclului de Luni” apar sistematic în interviurile membrilor săi notabili²⁰. Etosul specific a rezultat din activismul inițial a circa 10 persoane și apoi s-a cizelat prin efortul noilor veniți de a se adapta proiectului implicit al inițiatorilor*. Proaspăta „identitate colectivă” a funcționat ca un filtru în integrarea sau în excluderea altor veniți.

În opinia membrilor cenaclului, spiritul acestuia se manifesta prin absența cenzurii, atmosfera foarte liberă și o prietenie loială**. Conurența dintre tinerii literați poeți urma calea benefică a descoperirii propriului

* În interviul dat lui Daniel Puia-Dumitrescu, Călin Vlasie numește un prim val sau nucleu, cel din martie 1977 și prima jumătate de an a lui 1978, care îi cuprindea ca poeți pe Alexandru Mușina, Florin Iaru, Matei Vișniec, Mariana Marin, Elena Ștefoi, Traian T. Coșovei, Mircea Cărtărescu, Viorel Padina, Călin Vlasie, Ion Stratan, Bogdan Ghiu, Magda Cârneci, Romulus Bucur.

** „Cenaclul de Luni a fost o stare de spirit. Cenaclul de Luni a fost un exercițiu de prietenie cum nu se vor mai afla. Cenaclul de Luni a reprezentat ultima generație a secolului care a trecut și a celui care a început. Noi ne-am făcut un jurământ, ne-am jurat să fim prieteni...” (Interviu cu Traian T. Coșovei: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).

stil al fiecăruia din confruntarea cu universul celorlalți*. Lunediștii aveau sentimentul, atunci, că poezia putea demola ideologia și prostia.

Existența prin poezie a unei generații alienate de regim

La Cenaclul de Luni, poezia a jucat rolul unui liant colectiv. Ideologia literară a grupului trata șaiyecismul ca desuet. Lunediștii dădeau întâietate eului personal în opoziție cu cel impersonal modernist simbolizat de Nichita Stănescu, preferau poezia americană a anilor '60 și '70 ori avangarda românească de calitate, contestau impostura de tip păunescian și, ca ansamblul Generației '80, au refuzat să separe ce li se întâmpla poeților de ceea ce scriau dând importanță realității imediate. Lunediștii au asumat o conștiință a propriei valori fără să le fie teamă de autoaprecierile maximale. Susțin că optzeciștii au realizat ultima mișcare de reasezare a poeziei românești în marea tradiție a poeziei europene: ei sunt purtătorii unei înțelegeri teoretice și a unei poetici la nivel mondial, fundamentate pe cultură poetică solidă și spirit critic superior²¹.

Conștiința acestei identități de sine colective va fi ridicată de Ioan Bogdan Lefter, principalul teoretician al cenaclului, la rangul de *summum* de individualități și prezență colectivă care au marcat istoria literară: „Cenaclul de Luni [e] deja de mult o realitate istorico-literară omologată: în respectivul cerc literar s-au format numeroși scriitori – în special poeți – deveniți ulterior nume cu greutate, destui pentru a acorda întregii grupări o certă relevanță în domeniu; în plus, fiind vorba nu doar despre un «bucet» de afirmări individuale, ci și despre impunerea unei noi «direcții» în literatura română, importanța fenomenului ar putea fi considerată echivalentă cu a Junimii lui Maiorescu & comp. și cu a Sburătorului lui Lovinescu”²².

Cenaclul de Luni și rezistența prin cultură

„Dacă e vorba de așa-numita rezistență culturală, aici ar trebui căutat modelul: prioritatea absolută a criteriilor estetice și respingerea oricărei orientări sau intruziuni cu baza în alte criterii în sfera culturii”²³. Această susținere a lui Romulus Brâncoveanu are ecou în mărturiile multor lunediști care au ales cenaclul coordonat de Nicolae Manolescu aspirând la autonomia posibilă, prin excepție, în

* La întâlniri, „erau lucruri de calitate care se citeau, discuții foarte interesante și miza asumată de toată lumea era competiția la vârf din literatura română, nu o atmosferă de cenaclu oarecare” (Interviu cu Ion Bogdan Lefter: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).

acel cadru comunitar. Membrii fostului cenaclu povestesc astăzi cu entuziasm despre confruntările, discuțiile și atmosfera care constituau spațiul lor de libertate. Ei cultivau în ședințe afrontul la adresa autorității, persiflau regimul, râdeau de Ceaușescu parodiind, caricaturizând fără să le pese de consecințe²⁴.

Vitala „existență împreună”, adevărată terapie de grup, le-a permis tinerilor poeți să nu simtă la modul dramatic presiunea regimului, căci trăiau și scriau „cu un sentiment teribil de libertate”²⁵. Prezența securiștilor și informatorilor la întrunirile lor, bănuită și verificată, oferea unora prilejul defulării politice, iar pentru alții confirma prioritatea absolută a criteriilor estetice și astfel salvarea solidară de contextul grobian. Recunoaștem sub acest aspect o dimensiune colectivă a existenței prin poezia-liant produsă, ascultată și comentată de tinerii creatori. Lunediștii descoperiseră *o libertate în comunitate și comunizaseră libertatea lor*.

Deși spectaculoasă, deși uman onorabilă, fronda din spațiul semi-închis al cenaclului nu este însă rezistență politică, nici una prin cultură – în sensul definițiilor stabilite în acest volum. Se pune chiar întrebarea dacă nu cumva atmosfera „eliberatoare prin poezie” a cenaclului a „deviat spre artă” energia contestatară a tinerilor literați alienați de regim care poate, altfel, ar fi alimentat disidențe. Interogația intră în dialog cu următoarea remarcă a lui Ion Bogdan Lefter: „Fără să fi intrat în confruntări deschise cu sistemul [...], noul val românesc își constituise pe alte căi și în alte forme o similară conștiință politică și contestatară, refuzând alinierea ideologică și asumându-și condiția marginalității sociale, într-o [...] permanentă ofensivă a diversiunii literare: neorealism, experimentalism, cosmopolitism, occidentalizant etc. etc.”²⁶.

În ce privește publicarea operei, testul-cheie al trecerii dincolo de limitele culturale impuse de sistem, comportamentul lunediștilor arată bogăție și excepționalitate. Având șansa de a trăi „prin cenaclu”, mulți nu au mai fost interesați, cel puțin în primii ani, să apară în reviste și în volum. Tinerii scriitori credeau a ști că fără compromisiuri nu aveau să intre în spațiul public. Comunicând liber și atât de dezinvolt, ratau, în cunoștință de cauză, șansele publicării. Era ceva unic, o atitudine uluitor de discrepantă față de ceea ce se întâmpla în viața culturală în mod obișnuit, dar cu sens, căci cenaclul juca el însuși rolul de revistă vorbită, cu poezie, proză, comentarii²⁷. Circa o sută de oameni așteptau poeziile capabile a fi receptate în imediat. Membrii cenaclului scriau în principal pentru acest public, cu care stabiliseră o relație specială*.

* „Or, asta nu a mai existat în poezia românească” (Interviu cu Aleandru Mușina: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).

Diversitatea personalităților a nuanțat în timp situarea luniștilor față de „cauza” publicării. Radu Călin Cristea dorea să lucreze în presă, dar într-una unde să nu poată fi obligat să scrie despre Nicolae Ceaușescu. Exista o singură publicație de acest tip – era revista *Urzica*; acolo a mers și a lucrat, ca redactor-șef, în perioada 1988-1989. După ce a încercat să publice și a fost refuzat, Doru Mareș a renunțat, aplicând principiul „voi nu mă publicați, eu oricum scriu în continuare, dar nu vă mai dau spre publicare”²⁸. La polul opus, Viorel Padina a dat în judecată Editura Cartea Românească întrucât nu i-a publicat volumul, câștigător la concursul editurii și deci „îndreptătit” să vadă lumina tiparului. Pentru Ion Bogdan Lefter, dezbaterile tinerilor poeți exprimau „perspectiva unor tineri scriitori care au conștiința limpede că apar într-o lume, se nasc literar într-un sistem totalitar care controlează centralist și cu instrumentele cenzurii întregul sistem și că, vrând să scriem, scriind și vrând să publicăm ce am scris, începem un război, de uzură, de durată, cu acest sistem și că încercăm să speculăm toate supapele, toate fantele, ne sprijină mulți dintre scriitorii mai vârstnici, care sunt deja în sistem și care pot înlesni publicarea... și așa mai departe. Deci exista o foarte puternică conștiință de apartenență la o *contracultură* față de cultura oficială...”²⁹.

Majoritatea luniștilor au trimis poezii în străinătate, asumând consecințele acestui act calificat, atunci, de ilegal*.

Unii dintre membrii Cenaclului de Luni au acceptat în timp ceea ce ei înșiși au numit mici compromisuri. Radu Călin Cristea nu l-a putut indica pe Ion Negoitescu, i-a pus doar inițialele, I.N., și a citat din volumul respectiv. Fără acest compromis minimal, cartea nu apărea³⁰. Volumul lui Călin Vlasie, câștigător al concursului de debut la Editura Albatros în 1980, întârziat de la publicare aproape patru ani, a apărut la sfârșitul lunii decembrie 1984, dar cu altă organizare și alt titlu. *Laboratorul* devenise *Laborator spațial*, iar pe coperta interioară scria între paranteze „poeme s.f.”³¹. Mariana Marin a fost amânată și răsămănată cu *Atelierele morții*, carte publicată până la urmă trunchiat și cu numele modificat în *Ateliere*.

Autorii au evitat acuzarea publică a celor întâmplare, deși editorii interveniseră în cărțile lor fără să îi anunțe. Protestul a fost interior – deci moral, nu politic. Călin Vlasie nu a mai trimis la edituri nimic până în 1990: „Eu credeam cu convingere că voi fi publicat post-mortem. Ce publicasem în placheta din 1981 era doar

* Un document de arhivă din 1982 confirmă depistarea și reținerea poeziilor trimise de Gelu Ionescu, Mariana Marin, Nora Iuga, Domnița Petri, Marta Petreu, Traian T. Coșovei, George Almosnino și Florin Iaru” (Document nr. I/A/I.I/0032397/01.06.1982 – către Dep. Sec. Statului Direcția I, Serviciul V (Arhiva CNSAS, Dosar nr. 4321, f. 113).

o marcare istorică a debutului, cum îmi sugerase Manolescu. [...] Nu vedeam niciun viitor, sistemul mi se părea veșnic”³². Mariana Marin avea să revină în 1989, cu o scrisoare trimisă Vocii Americii, adresată „prietenilor de la Iași” – un act deplin de disidență. Prin ea asuma, într-o manieră radicală, „vina compromisului” de a fi semnat sub egida unor instituții comuniste: „Prieteni, n-am să vă explic tocmai eu de ce și cum ajungi să-ți fie rușine de complicitatea cu puterea pe care o presupune o tăcere mult prea îndelungată. Ca și voi, am semnat pactul cu diavolul, pentru că, ne place sau nu, toți cei care am acceptat să publicăm în România ultimului deceniu ipostaziem într-un fel și o anumită politică culturală a ei”^{*}.

Succes colectiv

În dezbateră implicată sau explicită dintre luniști regăsim dilemele situații față de artă și regim. Devotamentul lor pentru arta adevărată era un exercițiu moral, dar îl interpretau ca fiind și politic. Cenacliștii se percepeau ca manifestându-se în opoziție cu sistemul. Și Nicolae Manolescu dă desfășurărilor poetice ale Cenaclului de Luni o tentă politică: „[Cenaclul], ca orice activitate literară valabilă din anii aceia, avea un caracter polemic. Noi polemizăm implicit cu un anumit tip de literatură, cu o anume viziune oficială asupra literaturii, de la tematică până la stilistică. Asta este chiar politică. Noi făceam politică, dar promovând valoarea, chiar dacă afirmam că nu ne interesează decât esteticul”³³.

Până la căderea comunismului, doar doi dintre membrii Cenaclului de Luni au asumat acțiuni de natura disidenței : Viorel Padina (Abălaru), al cărui „Apel către Europa”, text anticomunist scris în 1980 pentru a fi transmis Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, a dus la anchetarea lui de Securitate și, în 1989, Mariana Marin, a cărei scrisoare citită la Vocea Americii a fost menționată deja.

Comunizarea vieții lor literare a ajutat membrii cenaclului să se afirme fără să plătească prețul plierii la cerințele autorităților culturale^{**}. În luna mai 1978, Nicolae Manolescu a publicat în *România*

* Scrisoarea Marianei Marin acuza politica regimului în domeniul culturii, dar asuma și accente sociale și politice: „E rușinos ca un popor european să ajungă la sfârșitul acestui mileniu înfometat, înfrigorat, rutinizat dincolo de orice imaginație, fără idealuri, fără speranțe, fără dorința de a mai exista” (Scrisoare difuzată la 7 aprilie 1989 de postul de radio Vocea Americii – Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).

** „Compromisurile” exemplificate mai sus (schimbările operate asupra volumelor lui Radu Călin Cristea și Mariana Marin) arată mai curând ca un viol al textelor trimise spre editare. Romulus Brâncoveanu subliniază exigențele pe care și le asumau luniștii: „Eu aș insista aici puțin pe chestia politică, întrucât, orice s-ar putea spune retrospectiv,

literară, revistă unde avea cale deschisă, un grupaj de poezii care a dus la intrarea Cenaclului de Luni în conștiința literară și publică*. Au urmat debuturile de autor, în presă, prin antologii, în caietele debutanților și în volume. Ca să poată scoate cele două antologii, *Aer cu diamante* și *Cinci*, luniștii au fost din nou asistați de mentorul lor.

Mircea Cărtărescu are o contribuție la punerea unui accent colectiv pe fenomenul publicării lui și a colegilor: „Debuturile în grup sunt, până la urmă, un obicei *optzecist*. *Optzeciștii* au acreditat modul ăsta de a face literatură în grup, în pluton sau în desant** . Într-o lume literară mică și aglomerată, așa cum este lumea noastră literară, un poet care debutează de unul singur și care este singur pe o direcție riscă să treacă de multe ori neobservat. Din cauza asta debutul în grup a fost o strategie care a funcționat în condițiile din anii '80, adică în condițiile unui control strict asupra literaturii”³⁴.

Acestui portret general al afirmării literare, care a pus în lumină obstacolele, îi este de adăugat efortul generos, tenace și de succes al promovării prin analiză critică. Cele peste 50 de articole dedicate de către Ion Bogdan Lefter luniștilor și Generației '80, începând cu anul 1981 (reluat la Editura Paralela 45 în anul 2005³⁵), sunt o dovadă a limitelor controlului birocratic exercitat de instituțiile comuniste. Articolele au văzut lumina zilei în ani de presiune ideologică, când contau cel mai mult, deși prin demnitatea valorilor asumate nu ar putea în niciun fel fi deosebite de texte scrise astăzi.

Rândurile anterioare reconstruiesc, din interviuri și câteva documente, o narațiune a Cenaclului de Luni***. Prin contiguitate, putem

în debuturile generației 80 nu există tonul compromisului ideologic. Astăzi acest lucru ar putea părea lipsit de importanță, dar într-un fel sau altul, cu căi care pot fi cu greu reconstituite cred, debuturile celor din Cenaclul de Luni și ale generației noastre în general deschideau un câmp și un model literar în care respingerea ideologiei oficiale, de orice fel, era un o normă etică și estetică deopotrivă” (Interviu cu Romulus Brâncoveanu: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).

* Al doilea debut colectiv a fost prilejuit de Colocviul Național de Poezie de la Iași, unde Laurențiu Ulici le-a oferit dreptul lui la tribună lui Emil Hurezean, Florin Iaru, Mircea Cărtărescu, Ion Mureșan ș.a., pentru a-și citi câte un poem.

** *Desant '83* era numele antologiei apărute în anul 1983 la Editura Cartea Românească.

*** Se ridică întrebarea dacă putem reconstrui oare viața Cenaclului de Luni din amintirile de azi, interpretate și superinterpretate de foștii lui membri. Minuțioasa cercetare a lui Daniel Puia-Dumitrescu probează surprinzătoarea precaritate a memoriei. Autorul nu a putut găsi un

vorbi despre istoria Generației '80*, care pune în evidență neașteptata, excepționala funcționare colectivă a unei generații de altfel liberale, formate din personalități bine individualizate. La o analiză de detaliu, „reușitele individuale” sunt de fapt o reușită colectivă, urmare a creării unui spațiu comun de libertate, a stabilirii unui „teritoriu” al descătușării frustrărilor politice, a realizării unei „pieți private” de recunoaștere literară și nu în ultimul rând, a instituirii unui spațiu moral³⁶. Evoluția acestei generații a avut loc în condițiile denunțării de către regim a „înțelegerii tacite” dintre elita intelectuală și autoritățile comuniste care permisese o perioadă câștiguri reciproce. Înființarea, printr-o serie de selecții fericite, a Cenaclului de Luni a produs o logică de comunitate în care existența prin poezie a fost simultan și liant, și construct. Acest „mod esențial de existență” a hrănit întreaga Generație '80**.

Împlinirea colectivă a reveriilor individualizate. Școala de la Păltiniș

Îmaginea publică a fenomenului numit „Școala de la Păltiniș” este dominată de *Jurnalul* din 1983, de *Epistolar* și de alte câteva texte aflate la trena acestui fel de discurs***. Aici vom sublinia rolul-cheie pe care l-a avut resortul imaginativ pentru destinul Școlii-comunitate:

consens între literații care frecventau cenaclul nici măcar cu privire la numărul participanților la întâlniri. Dar tot Dumitrescu confirmă și calea recuperărilor: sistematica explorare, verificare și coroborare a surselor, între care și Arhiva Securității.

* Vezi în acest sens și Dumitru Augustin Doman, *Generația 80 văzută din interior*, București, Editura Tracus Arte, 2010.

** Sintagma „mod esențial de existență” este utilizată de Daniel Puia-Dumitrescu în volumul său.

*** De genul *De la Școala din Atena la Școala de la Păltiniș* (Andrei Cornea, Humanitas, 1998). În timp, au apărut contestații ale versiunii apologetice, legate de ideologia și filozofia grupului și de rolul lui cultural (dimensiunea naționalistă, elitismul, consonanța cu unele idei ceaușiste). Nu putem vorbi până astăzi de o cercetare în sensul propriu al cuvântului asupra standardelor intelectuale și ideologice ale Școlii de la Păltiniș. Au apărut volume consistente referitoare la Constantin Noica, cu relevanță implicită (precum Alexandra Laignel-Lavastine, *Filozofie și naționalism. Paradoxul Noica*, București, Humanitas, 1998). Pentru o trecere în revistă a observațiilor critice la adresa Școlii de la Păltiniș, vezi Gabriel Andreescu, „Melodrama forului. Documentele Securității despre identitatea și rezistența intelectualilor”, în Vasile Boari, Natalia Vlas, Radu Murea (coord.), *Intelectualii și puterea*, Iași, Institutul European, 2012, pp. 167-209.

Constantin Noica era un neobosit autor de proiecte care priveau stângaci la lumea în care trăia; discipolii au fost, și reprezintă în ochii celorlalți, apostolii unor aspirații; pentru a-i surprinde forța, cartea fondatoare, *Jurnalul de la Păltiniș*, trebuie citită în cheia utopică a unei Castilii sibiene. În cazul păltinișenilor, existența prin cultură a însemnat punerea unor reverii individuale într-o amplă visare colectivă. Depărtarea de realitate a aceluși proiect intelectual i-a asigurat, paradoxal, protecția, căci tocmai prin inadecvare nu intra în coliziune cu birocrăția ceaușistă. Pentru a-i înțelege succesul cultural, ar fi de adăugat faptul că refugiul în imaginație a fost însoțit de o impecabilă, deși spontană, funcționare colectivă. Precizia, complementaritatea și stabilitatea rolurilor între păltinișeni au creat un portret intens, univoc, cu linii clare, perfect pentru a impresiona și a se întipări în conștiința publică.

Existența prin cultură și existență prin reverie. Imaginativul ca liant comunitar

Despre prezența intensă a utopiilor în viața lui Constantin Noica vorbește *Jurnalul de la Păltiniș*. Având drept cod de lectură legitim subiectivismul și ficțiunea, cartea nu poate fi citată „ca probă”*. Găsim însă confirmate și completate fanteziile în dosarele de urmărire informativă deschise pe numele filozofului. Cu circa o lună înainte de a fi arestat, la 28 octombrie 1958, Constantin Noica trimitea ministrului Învățământului o cerere de audiență pentru a-și prezenta contribuția „pe care mă socotesc în măsură să o aduc la efortul cultural ce se întreprinde în RPR”³⁷. Aflăm că în vara anului 1962 citea în închisoare lucrările lui Lenin *Materialism și empiriocriticism*, *Un pas înainte, doi pași înapoi*, *Tezele din Aprilie*, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului* pe care le solicitase ca să înțeleagă „noile realități”³⁸. Tot în închisoare, cere ofițerilor să-l sfătuiască dacă lucrările sale „corespund timpului” și dacă în general „activitatea lui pe această linie este utilă societății”³⁹. La eliberarea

* Cercetând detaliile, Horia Pătrașcu susține că *Jurnalul de la Păltiniș* deformează faptele: „Deja o școală elitistă, școala de la Păltiniș cunoaște în paginile acestei scrieri [*Jurnalul de la Păltiniș*] o extraordinar de restrictivă prezentare: sunt amintiți doar anumiți «elevi» ai școlii păltinișene, iar dintre aceștia foarte puțini scapă «neexmatriculați». Rând pe rând, cele mai incomode și puternice personalități, care puteau revendica oricând și pe bună dreptate privilegiul spiritual al apropierii de Noica, sunt eliminate. Există o adevărată artă a ridiculizării și minimalizării potențialilor adversari, a descalificării lor ca adevărați discipoli și deci ca potențiali moștenitori nicasieni” (*apud* Sorin Adam Matei, „Despre cele două școli ale lui Noica” – <http://idolii.com/>).

din detenție, afirma față de organele care i-au adus la cunoștință evenimentul eliberării „că ar fi fost bine ca el să rămână în continuare ca să-și execute pedeapsa”⁴⁰. Apoi solicita, scriind „cu supunere și cu sentimentul că revendic[a] o favoare”, dreptul de a fi de folos: „Un minimum de utilitate, spre capătul unei existențe inutile, este de altfel singurul sens de viață de care înțeleg să mai beneficiaz, în urma greșelilor pe care le-am săvârșit față de regim, față de alți oameni și față de mine”⁴¹.

Notele din dosarele de urmărire deschise pe numele lui abundă în expuneri ale imaginii pe care și-a construit-o Noica despre el însuși. El are ceva de făcut în țara asta, anume, „să pună în valoare anumite tradiții ale culturii naționale”. Întrucât „este convins că are de îndeplinit o «misiune de a sigura continuitatea valorilor culturii»”, Noica nu a plecat în Anglia, unde avea un fiu, ci a rămas „pentru a contribui la «afirmarea culturii naționale»”⁴².

În martie 1977, Noica anunță că dorește să trimită o scrisoare „conducerii superioare de partid, care ar cuprinde «argumente» pentru susținerea necesității mutării Capitalei țării la Târgoviște”⁴³. În vara aceluiași an, documentele consemnează cererea de a fi primit în audiență la Cornel Burtică. A discutat cu acesta „mai multe probleme privind cultura românească precum și aceea a apropierei filozofului Mircea Eliade [...]”. În acest scop Noica a cerut consimțământul de a i se face o invitație lui Mircea Eliade pentru a vizita România, prilej cu care să fie primit de șeful statului și să pună bazele înființării și subvenționării de către el a unui institut de orientalistică «D. Cantemir»⁴⁴.

La începutul anilor 1980, Noica se adresează autorităților să-l sprijine ca „să dovedească că trebuie adăugați 150 de ani vechimii învățământului românesc”⁴⁵. Dorește să negocieze cu ofițerii de Securitate trimiterea în străinătate a unor tineri filozofi și scriitori*. Referatul său pentru o școală filozofică de vară solicită acelorași autorități să susțină aducerea, între 1 iulie și 1 octombrie ale fiecărui an, într-un „orașel de munte al țării”, a zeci de studenți și cercetători, care să urmeze cursuri libere de frecvență, „de natură să stimuleze interesul pentru filozofia în spirit socialist”. Prin lecțiile de matematică, fizică, biologie, în paralel cu cele de greacă, „ideea socialistă s-ar putea desprinde în chip firesc, ca singura capabilă să exprime sensurile lumii de astăzi, mai ales, de mâine”⁴⁶.

Utopia afectează și proiectele sale mai mici și mai precise. La puțin timp după apariția *Jurnalului de la Păltiniș*, propune discipolilor să scoată un trimestrial de 120-150 de pagini, având titlul „Caietele de la Păltiniș”, și o sinteză anuală „Jahrbuch der Hohe Rinne-Gesellschaft” cu textele de excelență traduse în limbi străine⁴⁷.

* „I-am spus că este bine că formează o școală de gândire, c-o să-l ajutăm”, povestește ofițerul (Arhiva CNSAS, Dosar SIE, vol. 1, ff. 255-256.).

Astfel de declarații și proiecte, care puteau fi asumate de cineva, în contextul acelei perioade, doar prin pierderea contactului cu realitatea, reprezintă, am spune, „stilul existențial” al lui Noica. Paradoxal, acest stil a contat în coagularea adepților în jurul maestrului. *Epistolarul* va face dovada fascinației pe care-o pot produce reveriile conștiinței de sine. Volumul este o mărturie asupra nelimitatei admirației cu care păltinișenii tratau acțiunile lor și semnificația a ce li se întâmpla. În scrisoarea din 6 noiembrie 1983, adresată lui Noica, Gabriel Liiceanu descrie *Jurnalul de la Păltiniș* drept „cea mai adevărată formă de «a-ți da sufletul». Și nici măcar nu este vorba de sufletul unuia singur, ci de felul în care și-a dat sufletul o generație.” A doua zi, Noica îi răspunde anunțând că a primit cartea „pe care nu credeam s-o citesc decât în Paradis”. Pentru Andrei Pleșu, „mica lume a Păltinișului” este „una a hărniciei culturale și a unui entuziasm oarecum oxfordian pentru performanța intelectuală”⁴⁸.

Aceste declarații din *Epistolar* nu dau impresia a fi fost enunțate ca metafore ori jocuri prețioase de cuvinte. Ele par aspirații sincere, cu puterea de a-i uni pe participanți și de a întări identitatea lor colectivă. Superlativele anterior citate pot fi interpretate, desigur, și ca strategie de convingere a opiniei publice, iar grandilocvența afirmațiilor din *Jurnalul de la Păltiniș*, ca licență de autor. Însă dosarele Securității, cu accesul lor la spații de intimitate, dezmint astfel de ipoteze. Iată următoarea luare de cuvânt a lui Gabriel Liiceanu, înregistrată prin T.O. la 21 octombrie 1982, cu ocazia participării acestuia la redactarea unei scrisori de protest, în casa lui Mircea Dinescu:

Haideti să ne gândim! Și eu spun așa: ce este mai important, să apară cartea mea care înseamnă ceva pentru acest popor, și pentru spiritualitatea lui, deci noi avem datoria să facem lucruri care atârnă greu în istoria nonconjuncturală a unui popor, sau aceste gesturi de acum sunt mai importante și nu mai pun în discuție pietrele noastre de marcaj, fiecare cum poate să le facă în domeniul lui?⁴⁹

Descoperim prin acest citat că înainte de apariția *Jurnalului de la Păltiniș* și primirea cărții cu un entuziasm care poate stinge spiritul critic, pentru Liiceanu scrierea lui reprezenta „o piatră de marcaj în istoria și spiritualitatea acestui popor”. În timp ce scriitorii adunați să elaboreze protestul erau preocupați de impactul lui „mundan” (politic)^{*}, filozoful proiecta salvarea operelor:

* Lucidul Mircea Iorgulescu comenta protestul în acești termeni: „În contextul dat, este un gest politic! În contextul vieții politice românești. De 40 de ani încoace, un asemenea gest nu a existat! Consecințele inexistenței unui asemenea gest le cunoaștem! Consecințele producerii unui asemenea gest sunt imprezvizibile...” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ

Deci, acest gest pe care-l facem, îl facem pentru ce? Pentru a ne salva în ochii Europei, pentru a ne salva în ochii noștri? Dacă o facem pe ideea unei eficacități în ochii opiniei publice, cred că ne iluzionăm. Opinia publică este inertă și e supărată când e deranjată și mai știu eu. [...] a venit un moment în care dacă [gestul] nu este făcut, ne îngroapă istoria cu toate operele noastre!⁵⁰.

Aceste mărturii infirmă ipoteza lui Mircea Martin, care interpreta *Jurnalul de la Păltiniș* și ce a urmat drept strategie premeditată de autoafirmare, proiect de ocupare a unei poziții centrale în cultura română prin intrarea pe scena literară, cea mai în măsură să asigure autoritate culturală și putere *informală*⁵¹. „Mostrele” probează, și în cazul lui Noica, și al lui Liiceanu, dezarmanta sinceritate a reveriilor lor egotiste.

Când autoritățile dau drum liber. Școala de la Păltiniș și Grupul de la Iași

Cum a fost posibil ca evantaiul de închipuiri și aspirații să dea contur unui grup puternic structurat, organizat prin roluri simbolice: maestrul (Constantin Noica), „discipolul” (Gabriel Liiceanu) sau „aleșii” (se adaugă Andrei Pleșu), întâiul (cronologic) discipol (Sorin Vieru), cercul inițiaților, sfera adeptilor care mergeau sistematic la Păltiniș? Reamintim că în contextul sistemului represiv din România, coagularea unei comunități aflate în afara structurilor constituite de autorități sau inițiate cu voia lor avea un caracter excepțional. Dezvăluirea, de către documentele de arhivă, a faptului că activa implicare a lui Noica în viața culturală, publicarea cărților sale atipice și contactele-i diversificate au fost posibile în urma relației speciale stabilită de filozof cu Securitatea, este prima cheie a reînțelegerii fenomenului numit „Școala de la Păltiniș”. Pelerinajul tinerilor, fenomen care a durat ani, a fost posibil datorită interesului arătat de Securitate agentului său de influență și valorii sale informative*.

I 000236, f. 46) Protestul nu a fost semnat nici în 1982, nici în 1988 și 1989, când s-a reîncercat.

* Este antologic dialogul deja amintit, dintre Noica și ofițerul de legătură de la care aștepta sprijinul pentru trimiterea la burse în străinătate a unor scriitori și filozofi tineri, să-și perfecționeze studiile. Ofițerul cerea date despre ei, își exprima speranța „să fie legați ca și el de țara noastră”, iar filozoful promitea să-i transmită informații cât mai complete. Această inocență dezarmantă a fost, iată, fundamentul constituirii unui amplu fenomen cultural (vezi referințele în Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, p. 61.). În ce privește frecventarea maestrului, arhivele dezminț totuși că acesta ar fi ajuns la proporțiile grandioase sugerate de Gabriel Liiceanu:

Filozoful a avut fereastra deschisă să-și publice dojenile la adresa tinerilor care vroiau să călătorească în Occident. În schimb, reacțiilor critice la astfel de opinii li s-a interzis să vadă lumina tiparului⁵². Susținerea lui Noica era atât de bine regizată, încât îi puneă în derută și pe informatorii Securității. Unii au denunțat paginile laudative cu care *Săptămâna culturală a Capitalei* îi întâmpina pe Constantin Noica și pe Mircea Eliade*. Prin cenzură ori prin folosirea unor reviste supuse direct comenzilor, Securitatea a contribuit la susținerea vizibilității lui Constantin Noica și a grupului său, aflați în competiție implicită cu alte personalități ori comunități intelectuale. Acest tip de strategii a permis Securității să dispună, altfel decât prin represiune, asupra felului în care „trebuia să arate” cultura română.

Era inerent ca în lumea în care Noica putea promova idei lipsite de sensibilitate democratică, iar criticii erau împiedicați să-și expună contraargumentele, spațiul simbolic să fie deformat. Dacă gânditori cu perspective diferite asupra lumii ar fi avut libertatea de care s-au bucurat Noica și discipolii săi, la sfârșitul anilor 1980, în România, ar fi existat comunități de prestigiu cu etos democratic. Este de așteptat ca, în atmosfera sufocantă a comunismului, susținătorii valorilor libertății și umanismului (atât de absente în filozofia păltinișeană) să fi devenit reperele culturale dintâi, cum a fost cazul în celelalte țări din centrul și estul Europei. Nu s-a întâmplat, iar rezistenței prin cultură i-a luat locul existența prin reverie.

Pentru înțelegerea proeminenței lui Constantin Noica și a Școlii de la Păltiniș, ca fenomen colectiv, în mare parte o consecință a politicii culturale promovate de către Securitate, este relevantă comparația cu alte aglutinări electivă, precum „Grupul de la Iași”. Începând cu a doua parte a anilor 1970, personalități precum Dan Petrescu, Luca Pițu, Sorin Antohi, Liviu Antonesei, Alexandru Călinescu, Dan Alexe, Mihai Dinu Gheorghiu ș.a. întemeiau în capitala Moldovei un mediu cultural viu și coerent. Tinerii intelectuali avuseseră în perioada de afirmare acces la publicațiile locale *Opinia Studentească* și *Dialog*, dar propensiunea lor pentru modernitate și calitatea expunerii ar fi putut avea impact național. Iașul urma o linie autentic

„Mii de tineri luau anual drumul Păltinișului” (Gabriel Liiceanu, „ADSUM? Modelul cultural Noica...”).

* Într-o notă a sa din 10 mai 1978, „Cristian” se plânge de „flagrantă abatere de la principiile ideologice ale vieții noastre culturale” a revistei *Săptămâna culturală a Capitalei*. Informatorul, Octavian Chețan, se referea la articolul lui Ion Lotreanu în care „era ridicat în slavă gânditorul Noica și criticați cei care îi împiedică afirmarea creatoare”. Lotreanu era aspru și cu *Dicționarul de filozofie*, întrucât nu conținea numele lui Noica. Nota informativă denunța și elogierea lui Mircea Eliade (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 1, f. 49v).

contestatară și liberală, fapt care a dus, printre altele, la scoaterea lui Liviu Antonesei din poziția de redactor-șef al *Opinieii Studentești* și a lui Sorin Antohi din conducerea *Dialogului*.

Este impresionant, comparând cu situația pălțișenilor, cât de severă a fost presiunea Securității asupra tinerilor literați din Iași. Luca Pițu era avertizat de ofițeri la 29 martie 1979 pentru activitatea sa la universitate. Va fi rechemat din timp în timp la Securitate să dea explicații⁵³. În plină glorie a *Jurnalului de la Pălțiș*, ieșenii sunt supuși hărțuirii sistematice. Lui Sorin Antohi i se face percheziție la domiciliu (după percheziția generală de la 18 mai 1983 a tuturor membrilor grupului) și este anchetat pentru a fi citit pasaje din romanul ironic *Brazde peste haturi* la o întâlnire a tinerilor scriitori de la Buzău. Tot în 1983, Liviu Antonesei a fost avertizat cu privire la legăturile sale cu cetățeni străini și scrieri cu conținut necorespunzător⁵⁴. În 1984, autoritățile îl anchetează și avertizează pe Dan Petrescu și îi fac actele premergătoare în vederea începerii urmăririi penale*. Dan Alexe, avertizat deja în 1984 pentru legături cu un fost atașat cultural al Ambasadei SUA, este chemat după un an la sediul Inspectoratului de Securitate și atenționat pentru comportamentul său⁵⁵. Se pregătesc sistematic acțiuni de compromitere a indisciplinaților din capitala Moldovei⁵⁶. Ar fi de remarcat că planurile de acțiune și rapoartele Securității în cazul lui Noica (începând cu anii 1970) și al lui Liiceanu stabilesc măsuri de control, dar nu planifică acțiuni de compromitere – procedură standard în cazul intelectualilor considerați periculoși.

Literaților ieșeni li se resping articolele și cărțile, le sunt refuzate pașapoartele cerute pentru a răspunde invitațiilor în Occident**. Prin măsurile enumerate mai sus, Securitatea a diminuat până la a strivi contra-exemplul unei comunități liberale precum „Grupul de la Iași”. Rămâneau să răspundă nevoii oamenilor de a trăi autentic Constantin Noica, care alimenta atmosfera naționalist-protocronistă a epocii Ceaușescu, și adepții lui, teoreticienii ai dezangajării politice.

* Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 146674, vol. 4, f. 140. De notat că scriitorul nu trecuse, până la acea dată, la acte de opoziție politică explicită față de regim. Se întâlnise însă cu cetățeni străini, încercase să trimită scrisori cumnatului său, Ioan Petru Culianu (f. 26), protestase în anul 1982 scriind redactorului-șef de la *Luceafărul*, Nicolae Dan Frunteletă (semnând „Fără nici o stimă”) și președintelui USR, Dumitru Radu Popescu („Cu stimă provizorie”), împotriva „repetatelor atacuri” la adresa lui Ioan P. Culianu (*idem*, ff. 22-24).

** Neprimind viză, Sorin Antohi nu a putut onora bursa „Herder” după acordarea premiului cu acest nume lui Adrian Marino. Cărturarul îl alesese ca beneficiar al bursei pe Antohi (Arhiva CNSAS, Dosar I 146674, vol. 4, f. 254).

Documentele consultate nu ne spun în ce măsură discipolii lui Noica erau conștienți a fi fost beneficiarii scenariilor elaborate de Securitate. Și apropiații filozofului aveau motive să se simtă șicanați, iar experiențele lor explică convingerea protagoniștilor de a fi lucrat împotriva sistemului*. Informația la care avem acces astăzi demonstrează totuși că pătinișenii au putut construi o comunitate și astfel maximiza capitalul lor cultural, întrucât fuseseră acceptați de autorități, prin opoziție cu autorii altor proiecte intelectuale. Acest mod de a exista „printr-o înțelegere tacită” (Dragoș Petrescu) nu reprezenta rezistență prin cultură, dar era o cale spre a face viața respirabilă într-un regim opresiv. Himerele „măreției” individuale și ale „salvării” prin „elită” au dat sens și respect de sine unor oameni structural ostili sistemului, care au descoperit o nișă existențială privilegiată ce-i făcuse compatibili cu regimul**.

* Gabriel Liiceanu a fost transferat disciplinar de la Institutul de filozofie la Institutul de istoria artei, după ce au fost criticate „concepțiile iraționaliste, de orientare fenomenologică, idealiste ale acestuia” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 9, f. 94v). O notă informativă arată împiedicarea lui, printr-o decizie a Consiliului Culturii și Educației Socialiste, de a vorbi, în luna august 1986, la Universitatea populară (Arhiva CNSAS, Dosar SIE, nr. 7777, f. 72). Vezi și susținerea lui Gabriel Liiceanu în dialog cu Herta Müller: „În clipa în care nu făceai și nu vorbeai așa cum se făcea și se vorbea potrivit regulii de bază a societății represive, unii dintre noi am avut naivitatea să credem că era un angajament politic” („Herta MÜLLER în dialog cu Gabriel LIICEANU”, *Dilema veche*, nr. 347, 7 octombrie-13 octombrie 2010).

** Cuvântul „privilegiat” este utilizat aici într-un sens modest: principalii actori ai Școlii de la Păltiniș scăpau *de o parte* a rigorilor generale. În același timp, este de atenționat asupra retoricii „suferinței” pe care aceștia au adoptat-o după 1990. Înregistrările îl surprind pe Gabriel Liiceanu mâniat pe măsurile de economisire a energiei, întrucât îl împiedicau să-și achiziționeze benzina pentru mașină și deci îl obligau să călătorească folosind mijloacele I.T.B. „în niște condiții mizerabile” (Arhiva CNSAS, Fond informativ I 138679, vol. 4, f. 52v). O femeie ajută cuplul cu doi copii pentru întreținerea casei (*idem*, f. 122). Liiceanu are numărul de telefon personal al ministrului de Externe, Ștefan Andrei, folosit pentru a solicita, când era nevoie, vize pentru Occident (*idem*, f. 111v). De altfel, fostul ministru de Externe îl sună chiar el, acasă (*idem*, f. 128). Ar mai fi de adăugat că unii dintre apropiații lui Noica rămân critici la adresa elitismului și autarhismului cultural care ajunseseră marca Școlii – vezi volumul lui Vasile Dem. Zamfirescu, *În căutarea sinelui*, București, Cartea Românească, 1994, și scrisorile lui Sorin Vieru din *Epistolar*.

Limitele individuale ale mobilizării colective. Uniunea Scriitorilor

Natura literaturo-centrică a vieții noastre intelectuale a făcut ca scriitorii să dea cel mai mare lot de „rezistenți prin cultură”, sau de creatori care clamează acest statut, în raport cu alte categorii profesionale. În exemplificarea nișelor culturale făcută anterior, au dominat romancierii, poeții și criticii literari. Transgresarea de către aceștia a limitelor impuse de sistem s-a făcut nu doar prin „eroisme” punctuale, ci de multe ori prin rezonanța acțiunilor individuale. Mircea Martin a elogiat lanțul de intervenții „mărunte și anonime, o complicitate spontană și tacită care funcționa de la redactorul de editură sau de revistă până undeva în birourile și coridoarele culturale ale Puterii și care a reușit să amâne, să atenueze și chiar să blocheze uneori indicațiile și dispozițiile «revoluționare» ale conducerii superioare a Partidului”⁵⁷. În sensul rândurilor anterioare, rezistența prin cultură, cât a existat, a fost expresia unei sinergii colective.

Putea oare mobilizarea de grup a literaților să „învingă” politicile culturale a regimului*? Mai mulți autori acordă reacției creatorilor la Tezele din iulie puterea de a fi emancipat scriitorii ca breaslă. În aprecierile atent măsurate ale lui Martin:

1971 rămâne momentul unei remarcabile rezistențe intelectuale față de riscul de a se pierde ceea ce s-a câștigat din 1964 până atunci, al unei oricât de limitate solidarități în față amenințării unui nou „îngheț”. Cu trecerea timpului, schimbarea oamenilor în funcții și în condițiile presiunilor tenace ale regimului, această rezistență se slăbește, și „frontul” scriitoricesc se sparge spre a se recompune în alte moduri mai târziu. Cu toate acestea și cu toate constrângerile care apar după 1977 (criza hârtiei etc.), Ceaușescu n-a avut parte de revoluția lui culturală⁵⁸.

În această perspectivă, nereușita puciului anticultural comandat de Nicolae Ceaușescu ar fi rezultatul unor coalizări „la firul ierbii”**.

* Adrian Marino susține că rezistența culturală, în România comunistă, nu a cunoscut o formă organizată, deci nu a existat un proiect colectiv și prin urmare acțiuni de grup (Adrian Marino, *Politică și cultură...*). Afirmatia lasă în afara judecății acea parte a funcționării colective implicate în rezistență care nu ține de premeditare, ci de rezonanța acțiunilor individuale.

** Ar fi de menționat și rolul jucat de bovarismul (sensibilitățile) unor puternici din fruntea partidului care cochetau cu arta, precum Gogu Rădulescu, menționat deja, Cornel Burtică și Dumitru Popescu zis

Aici ne va interesa mai ales cum a contat, adăugându-se „acțiunilor mărunte și anonime, complicității spontane și tacite”, Uniunea Scriitorilor din R.S. România, „organul comunitar” dominant al breslei.

Constituită în 1949 prin distrugerea fostei Societăți a Scriitorilor Români, Uniunea Scriitorilor din R.P.R. (R.S.R) avea rolul să contribuie la victoria ideologică a comunismului, condiție a supremației lui politice. Literaților, artiștilor plastici, muzicienilor li se repartizaseră funcții de activiști pe tărâmul ideilor și sensibilităților și, drept urmare, primiseră un statut privilegiat.

Asemenea altor organizații de profil din țările aflate sub controlul Moscovei, și cea românească a calchiat modelul sovietic. Tradiția revoluționară din Rusia țaristă alimentase statutul excepțional acordat scriitorilor afiliați regimului bolșevic. Exemplul lui Stalin, care „nu se sătura niciodată să aibă a face cu scriitorii”, trebuie să fi fost copiat în fostele țări comuniste cât trăise liderul URSS*. Aducerea scriitorilor în jurul puterii a continuat și după moartea despotului, căci se pare că „ambitia oricărui guvern a fost să-și atragă, pentru început, intelectuali de marcă. Să se înconjoare de culturali notorii, căci aceștia le asigurau pentru prezent credibilitate și strălucire ideologică, iar pentru viitor rămăneau ca repere, certitudini și permanente”**.

Uniunea Scriitorilor controlase viața literară în toată perioada comunismului ca aplicant docil al politicii PRM (PCR). Din 1965 se întrevede o timidă evoluție: proletcultistul Mihai Beniuc pierde poziția de președinte în favoarea lui Zaharia Stancu***, iar în Biroul Uniunii apar voci care solicită mai multă deschidere în viața culturală****.

„Dumnezeu” (romancier *à ses heures*), sau chiar Ștefan Andrei (bibliofil). De menționat că și Ion Iliescu a fost dintotdeauna atent cu „oamenii de cultură” și artiștii.

* Vezi Simon Sebag Montefiore, *Stalin. Curtea țarului roșu*, Iași, Polirom, 2014, p. 96. Între „inginerii sufletului omenesc” pe care Stalin îi aprecia cel mai mult se aflau Anna Ahmatova, Isaac Babel, Mihail Bulgakov, Ilya Ehrenburg, Serghei Eisenstein, Maxim Gorki, Ivan Koslovski, Osip Mandelștam, Boris Pasternak, Mihail Șolohov. Considerația arătată de Stalin literaturii nu i-a salvat pe toți. Osip Mandelștam a murit în Gulag în anul 1938, iar Isaac Babel a fost împușcat în 1940.

** Ana Selejean, *Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană*, București, Cartea Românească, 2005, p. 68.

*** Zaharia Stancu a fost adus după scurtul interimat al lui Demostene Botez, demis la 24 ianuarie 1966 prin decizia Secției Literatură și Artă a CC al PCR întrucât, în câteva luni, cheltuisese împreună cu soția circa 70 % din fondul valutar al Uniunii Scriitorilor pentru deplasările scriitorilor în Occident și-și angajase rudele la instituția pe care o conducea (Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu (eds.), *Istoria comunismului din Romania. Volumul II...*, pp. 85-86).

**** Chiar scriitori de tristă faimă, precum Eugen Barbu și Aurel Baranga, solicită, la întâlnirea scriitorilor și artiștilor cu Nicolae Ceaușescu din

Schimbarea majoră va avea loc în 1968. Conferința Uniunii Scriitorilor din R.S.R. își alege Consiliul și Biroul prin vot secret, eliminându-i pe toți membrii CC al PCR. În structurile de conducere se vor regăsi, într-o proporție însemnată, tinerii scriitori (Cezar Baltag, Marin Sorescu, Nichita Stănescu ș.a.) și reformatorii tip Geo Bogza și Eugen Jebeleanu. Prevederea votului secret era veche, dar în perioada stalinistă nu avea nicio valoare. În contextul relativei liberalizări de la sfârșitul anilor 1960, regula statutară a funcționat.

Din acel moment, structurile de conducere ale Uniunii Scriitorilor nu au mai reprezentat cureaua de transmisie a PCR. La conferința din 1972, se înregistrează un reflux în calitatea reprezentării, însă fără răsturnarea a ce fusese câștigat. Peste cinci ani, președintele Zaharia Stancu este înlocuit cu George Macovescu, un progres care va putea fi apreciat în anii următori. Puterea încearcă limitarea flexibilității și efectivității organelor de conducere prin schimbări de statut, dar autoritatea partidului nu mai poate fi reconstituită în totalitate. În 1980, Nicolae Ceaușescu va interveni direct pentru a dizolva organizația de bază a PCR din Uniune. Conferința scriitorilor din 1981 va fi și ultima până la revoluție. Noul președinte, Dumitru Radu Popescu, a fost numit prin abuz. Amputate la nivel decizional, structurile de conducere dominate de scriitorii reformatori au oferit mai ales un cadru de exprimare a intereselor breslei.

Capitalizând această istorie, în anul 2006 conducerea Uniunii Scriitorilor din România a declarat Consiliul Uniunii Scriitorilor drept „cel mai important forum național de contestație politică, socială și morală din țară”, iar reuniunile Consiliilor Naționale și ale Conferințelor Naționale (ale URSS), „forumuri de contestație politică fără termen de comparație în România comunistă”^{*}. Se ridică întrebarea dacă asemenea afirmații, cu atâta greutate, sunt susținute de informația accesibilă astăzi, în particular, de înregistrările „sincere” adunate de Securitate în documente.

15 mai 1965, mai multă flexibilitate a editurilor și traduceri din literatura occidentală (Lucia Dragomir, *L'Union des Écrivains. Une institution transnationale à l'Est*, Paris, Belin, „Europes Centrales”, 2007, p. 155).

* Prima susținere îi aparține lui Nicolae Manolescu, președintele Uniunii Scriitorilor din România în acel moment, a doua, Comitetului Director al URSS (vezi Nicolae Manolescu, „Scriitorii și Securitatea”, *România literară*, nr. 36, 8 septembrie 2006). Pentru comentarii la aceste declarații, vezi Gabriel Andreescu, „Melodrama forului. Documentele Securității despre identitatea și rezistența intelectualilor”, Vasile Boari, Natalia Vlas, Radu Murea (coord.), *Intelectualii și puterea*, Iași, Institutul European, 2012, pp. 167-209).

Miza contestației din interiorul Uniunii Scriitorilor

Arhiva Securității confirmă că Biroul și Consiliul Uniunii Scriitorilor au devenit, încă de la sfârșitul anilor 1960, spațiul criticilor față de opiniile unor colegi colaboraționiști, al contestațiilor față de politicile culturale ale partidului, al unor ironii care, de altfel, dau o neașteptată culoare documentelor*. Structurile de reprezentare a scriitorilor par uneori că alimentează conspirații împotriva măsurilor partidului**. Cum să apreciem din perspectivă istorică faptul că la întâlnirea președintelui Uniunii Scriitorilor, Dumitru Radu Popescu, cu Comitetul Asociației Scriitorilor din București, din luna iulie 1984, Ștefan Aug. Doinaș susținea că actuala situație este „intolerabilă”, Ștefan Bănulescu, că „imixtiunea în treburile Uniunii, împiedicarea primirii de noi membri vor duce, în final, la punerea sub semnul întrebării [...] chiar a existenței Uniunii ca atare”, iar Ana Blandiana își exprima „deznădejdea totală”⁵⁹.

Observații critice legate de situația creației artistice și a condiției scriitorului sunt aduse de literații cu funcții de conducere și în public. În prezentarea făcută la Primul Colocviu Național de Poezie (Iași, 18 octombrie 1978), Ștefan Aug. Doinaș aducea atingere, în fața unei ample asistențe, unei marote a ceaușismului: „La nivel editorial, aproape fiecare volum de versuri al unui tânăr poet trebuie să conțină o anumită cotă anume [*sic!*] de poezie patriotică, indiferent că aceasta e doar un simplu *uim plătit la moara vorbăriei sporovăitoare*”. Ofițerul de Securitate care analiza pasajul de mai sus, dactilografiat, subliniase cu pixul (aici, în italic) partea cea mai acuzatoare a enunțului⁶⁰.

* Când, la 29 septembrie 1969, Dan Deșliu a fost chemat de Zaharia Stancu și întrebat de ce nu s-a prezentat să primească ordinul cultural cu care a fost distins, poetul i-a replicat că nu are nevoie „să atârne de gât astfel de tinichele” (Notă din 6 octombrie 1969 – Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*).

** Printre cei considerați de ofițerii de investigație a fi cei mai recalitrânți dintre membrii structurilor de conducere ale Uniunii în anii 1970-1980, dacă judecăm prin frecvența lor în diferite dosare de urmărire, se află Ștefan Aug. Doinaș, Dan Deșliu, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Nicolae Manolescu, Bujor Nedelcovici, Eugen Jebeleanu, Geo Bogza, Dan Hăulică. Reamintim în context necesitatea de a raporta actele de contestație la nivelul represiv al epocii. Documentele CC al PCR și dosarele Securității arată limpede că, în anii 1970-1980, Securității i se luase dreptul de a folosi forța în afara controlului PCR – vezi între altele Decizia CC al PCR din 26-27 iunie 1967 privind crearea Consiliului Securității Statului și punerea acestuia sub controlul partidului (Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu (eds.), *Istoria comunismului din România. Volumul II...*, pp. 287-327).

Informatorii știu care sunt sensibilitățile Partidului și ale Securității și descriu conducerea modernă a Uniunii în termenii interesanți pentru instituțiile cu care lucrează. Nota lui „Banu” din 20 aprilie 1979, după detalii, un scriitor, face inventarul revoltaților din Birou:

Există o mafie care scriind într-un fel contorsionat, depărtat de poezia adevărată, limpede, pe care au scris-o Eminescu, Blaga etc. ei scriu fel de fel de elucubrații care devin peste noapte prin autoritatea predominantă din biroul Uniunii Scriitorilor, artă veritabilă, artă peste veacuri, peste milenii și se instalează nolens-volens în fruntea bucatelor. Au dispărut cei care au cântat țara, pământul, partidul și ei își bat joc de noi. Dintre ei, Ștefan Augustin Doinaș are o influență din afară, care scupă pe noi prin Ierunca, E. Georgescu. „Europa Liberă” îi laudă că ei duc poezia mai departe. Dacă unul din grupul lui ar scrie despre partid, „Europa Liberă” ar întoarce căruța [...]. După Iași*, „Europa Liberă” a aflat tot ce s-a discutat și au selecționat tot ceea ce nu ar fi atins pe Doinaș și grupul lui lăudat. Se joacă de-a baba oarbă cu poezii. Din grupul lui fac parte: Geo Dumitrescu, Geo Bogza, Jebeleanu, Negoșescu, Ion Caraion, Ioanichie Olteanu⁶¹.

Un detaliu conjunctural a fost înfruntarea conducerii Uniunii Scriitorilor cu agenții de influență ai Securității, Eugen Barbu și Corneliu Vadim Tudor. Nota datată 1 octombrie 1980 sugerează miza pe care o căpătase fenomenul: „Scindarea Uniunii Scriitorilor a devenit o certitudine, iar prăpastia dintre cele două tabere se adâncește vizibil. Luarea de poziție a Șefului Statului împotriva acelor scriitori care făuresc lucrări pentru «elite» și pentru «elevați» a marcat oficial momentul rupturii”**. Scriitorii solicită organele de partid să arbitreze conflictul și astfel autoritatea PCR este subliniată și deci întărită.

Beneficiind de faptul că se bucurau de o formă oficială de reprezentare, scriitorii încearcă periodic să ajungă în fața secretarului general. În anul 1981, cer o audiență care, în final, se aprobă. Aflăm dintr-o notă că înainte de întrunire, Ovid S. Crohmălniceanu conșpecta „operele secretarului general al Partidului spre a depista și furniza citate care să vină în sprijinul tezelor pe care le vor susține vorbitorii”⁶².

Întâlnirea scriitorilor cu Nicolae Ceaușescu avea să aibă loc la 13 martie 1981. Iată cum deschide apelul scriitorilor Nicolae Manolescu:

* Informatorul se referă la primul Colocviu Național de Poezie, Iași, 18 octombrie 1978.

** Vezi Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor*, Iași, Polirom, 2010, p. 158. Autoritățile ceaușiste vor resimți efectele acestei schisme, neprevăzute. Consecințele se vor prelungi și după căderea comunismului.

Domnia Voastră, de multe ori ne-ați spus, ne-ați arătat ce se cere de la literatură, ce ar trebui să fie această literatură. [...] De obicei se leagă valoarea literară de libertatea acestei literaturi. Și eu, tovarășe secretar general, am să merg mai departe cu această valoare a literaturii, spunând că ea se leagă de legalitatea restaurată de 15 ani încoace, de când Domnia Voastră ați instaurat această legalitate, făcând să se cunoască operele unui popor prea adesea încercat și lipsit în istoria sa de acest cadru firesc. Cea mai mare legătură care se poate face între dezvoltare și literatură în acești 15 ani, și acest cadru legal, se face datorită și grație eforturilor Domniei Voastre⁶³.

Intervențiile colegilor lui Nicolae Manolescu au urmat aceeași frazeologie. Pe marginea stenogramelor întâlnirii publicate de Liviu Malița în anul 2007⁶⁴ și pe linia Introducerii acestuia, Doina Jela va comenta cu dezamăgire:

Ceașescu „iese bine” mereu (și dacă nu i-ar fi corectat tacit știutele curențe de limbă), nu numai fiindcă el pune condițiile, nu numai fiindcă el are replici antologice [...], iar scriitorii, lamentabile, nu fiindcă față de politicienii noștri de azi este chiar omniscient, ci din cauza cadrului în care se petrece întâlnirea. Iar acest cadru este audiența. Audiența, spune prefațatorul, citind literatură politologică, legitimează pe dictator și consfințește raporturile de subordonare, ea este „principalul instrument de realizare a compromisului vital”. Or, nu Ceaușescu vine în audiență la scriitori, ci invers. De aceea, până și curajoasele intervenții amintite ale lui [A.E.] Baconsky, care, cum cititorul va fi de acord, nu au prins nici un rid și nu sunt deloc redevabile vechiului său stalinism, sunt precedate de o introducere „pe linie”⁶⁵.

Și intelectualii maghiari se întâlnesc cu conducerea partidului

Cum să înțelegem tirada de mulțumiri adusă tocmai omului responsabil pentru măsurile anticulturale a căror eliminare se cerea? Întâlnirile cu aparatul de partid erau filtrate și bine pregătite, se cunoștea psihologia vorbitorilor. Discursul umil nu este un specific al literaților reformatori din Uniunea Scriitorilor. Distanța dintre claritatea vocii critice și nedemnitățile îngenunchierii politice apare și mai frapantă în cazul excepționalei consfătuiri a scriitorilor și oamenilor de știință maghiari cu conducerea PCR, din 27 iunie 1968⁶⁶. Rând pe rând, 25 de personalități ale culturii maghiare și-au exprimat atunci adeziunea la partid și la secretarul general, la socialism și regim, pentru ca apoi să enunțe deziderate aflate în conflict cu aprecierile declamate.

Acest tip de discurs pune în lumină puterea și generalitatea ritualurilor de obediență din acei ani ai comunismului. Iată-l pe scriitorul Szász János salutând întâlnirea întrucât ea dovedește „forța și tăria partidului”. Datoria participanților nu ar putea fi alta decât să informeze conducerea de partid. După ce stabilește „cadrul”, Szász critică formula „scriitor român de limbă maghiară”, caracterul formal al Comisiei pentru literatura naționalităților conlocuitoare și chiar Securitatea: unele organe „au o așa-zisă muncă” de a suspiona, a urmări viclean și provocator un mare număr de scriitori maghiari.

Lui Domokos Géza, faptul că se află față în față cu tovarășul Nicolae Ceaușescu îi produce „un sentiment de profundă emoție”. Subliniază: ziua acestei întâlniri va rămâne „memorabilă pentru toată viața mea”. Se plânge însă că în cadrul Comitetului de Cultură și Artă nu lucrează nici un specialist de naționalitate maghiară și, la fel, la Direcția muzeelor ori a răspândirii cunoștințelor culturale și științifice. Activiștii de partid numiți pentru a reprezenta interesele maghiare intră în conflict cu populația, creează tensiuni, suspiciune și refuză chiar să vorbească limba maternă.

Sütö András mulțumește pentru marea cinste ce li s-a făcut oamenilor de cultură maghiari de a fi lăsați să vorbească și se declară convins de justetea politicii partidului. Totuși deplânge desființarea școlilor profesionale în limba maternă, absența pentru scriitorii maghiari a unui cadru specific în care să discute în limba lor, interzicerea apariției în presă a cuvântului „secui”, faptul că nici un scriitor maghiar tânăr nu a primit vreun premiu al Uniunii Scriitorilor.

Pentru Méliusz József, consfătuirea era „o nouă dovadă a faptului că dezvoltarea construcției socialiste în țara noastră [...] se lărgește în toate sectoarele vieții noastre cu un avânt revoluționar”. Dar el contestă capacitatea comisiei create de CC al PCR pentru problemele minorităților naționale să găsească soluții care ar cădea în competența unor instituții științifice. Fodor Sándor mulțumește conducerii partidului pentru acordarea „dreptului de a greși”, ca să adauge că ar fi mai fericit să audă despre literatura maghiară la postul de radio București, decât, cum se întâmpla, la postul „Europa Liberă”. „Nu gesturi de politețe dorim”, comentează, „ci ca prezența noastră să fie înregistrată la valoarea ei.”

Un ultim exemplu, intervenția lui Bodor Pál. „Obolul” lui se restrânge la numirea stilului de muncă al conducerii superioare de partid „energic și operativ”, ca apoi să reclame desființarea Casei de Cultură Petőfi, schimbarea denumirii străzilor cu nume maghiare, includerea în redacțiile de tipărituri în limba maghiară a unor necunosători ai limbii („o ineptie”), refuzul publicării unor lucrări remarcabile, absența literaturii conaționalităților în presa centrală, refuzul publicării articolelor despre cultura maghiară pe care le propune*.

* Bodor Pál și alți doi-trei participanți au fost singurii care nu i-au adus omagii lui Ceaușescu.

Apeluri la tutela partidului

Nici contestațiile, nici lingușirea conducătorilor nu par să fi avut vreun efect asupra condițiilor de creație ale scriitorilor. Cantitatea de hârtie pentru publicații a scăzut, cenzura s-a întărit, oportunitățile de lansare a tinerilor scriitori au devenit din ce în ce mai precare. În urma întâlnirii cu scriitorii din 13 mai 1981, partidul și-a impus voința prin numirea arbitrară a președintelui și împiedicarea funcționării organelor Uniunii Scriitorilor alese prin vot. Nici dovezile de loialitate politică a intelectualilor maghiari nu au contat. Acțiunile cu rol de asimilare forțată se vor succeda sistematic până la sfârșitul deceniului nouă. Obediența rugătoare nu putea înfrunța arbitriul și politica represivă.

Punerea contestației sub umbrela partidului se va repeta până la sfârșitul regimului. La dezbaterea Consiliului Uniunii Scriitorilor din 25 iulie 1986, discuțiile sunt deschise de Mircea Zăciu cu referiri la marile realizări ale literaturii după cel de-al IX-lea Congres. Mai apoi, va vorbi despre piedicile aflate în calea scriitorilor⁶⁷. Intervenția lui Zăciu se termină cu fraza: „Tov. Dulea, veți reuși să ne distrugeți și fizic, dacă veți dori, dar să știți că nici dv. și nici altcineva nu va putea distruge literatura română”. Tonul este sever, dar Cezarului i se dăduse ce avea nevoie.

Imaginea globală lăsată de arhive este a unei agitații lipsite de un proiect politic. În sens propriu, reclamațiile scriitorilor au natură sindicală. Chiar și intervențiile considerate a reprezenta momentele memorabile ale opoziției „politice” a scriitorilor au un conținut foarte limitat. „Cuvântarea de mare frumusețe” a lui Ștefan Aug. Doinaș de la Primul Colocviu de Poezie, din Iași, amintită de mai multe ori, se înghesuia în revendicarea „mai multă hârtie, mai mult spațiu grafic”. După dușul rece al confruntării cu Ceaușescu din aprilie 1981, care a dus la blocarea Uniunii Scriitorilor, literații vor pregăti un memoriu care repetă aceleași detalii privind creșterea tirajului, înființarea de reviste, ridicarea nivelului pensiilor și salariilor redacționale, sporirea tirajului cărților, reeditarea volumelor care se epuizează, prezența scriitorilor prestigioși la emisiunile radioteleviziunii, transformarea revistelor destinate străinătății, înlesnirea și amplificarea contactelor culturale cu scriitori străini⁶⁸. Nici măcar o singură sugestie politică.

Celebrata scrisoare semnată de șapte intelectuali în 1989, ca reacție de protest față de demiterea lui Mircea Dinescu și interdicția de publicare a Anei Blandiana, se menține în același cadru sindicalist. Cu un ton precaut, scriitorii enunță preocuparea față de scoaterea intempestivă a poetului Mircea Dinescu din redacția revistei *România literară*, legitimându-se într-o limbă dragă epocii: „...nu putem despărți

dragostea pentru țara în care trăim și scriem de dorința de a se păstra intacte, neștirbite, șansele generației actuale de a îmbogăți cultura română...”. Textul nu face trimitere la comunism și la natura politică a represiunii căreia îi căzuse victimă Mircea Dinescu. Din coroborarea materialelor din dosarele Securității cu manifestările publice se poate identifica limita asumată de creatori, chiar și de către cei mai vehemenți: „Nu ne atingem de conducători!”*

Cel mai frapant element care diluează contestațiile scriitorilor este apelul la autoritatea partidului. Declarațiile făcute la consilii, colocvii ori congrese și alte diverse întâlniri explică situațiile criticate prin încălcarea politicii PCR și a sfaturilor liderului suprem. Nu autonomie cer creatorii, ci mai mult intervenționism al conducerii de partid și de stat. Exemplifică tiparul Octavian Paler, care la ședința din luna iulie 1984 a Comitetului Asociației Scriitorilor din București declara cu referire la ședințele Biroului și Consiliului Uniunii „că se comit abuzuri intolerabile”, iar „răbdarea noastră a ajuns la limită”. Și romancierul încheie: „...nu înțeleg de ce scriitorii nu sunt lăsați să facă ceea ce li s-a cerut prin congresele partidului...”⁶⁹.

Cea mai curajoasă manifestare era să acuzi un identic cu rang înalt. Eventual, degetul se îndreaptă spre oameni din proximitatea Comitetului Central. Într-o întrunire înregistrată, Dan Deșliu, Nicolae Manolescu, Dorin Tudoran, Cornel Leu, Ileana Mălăncioiu „au atacat într-o formă sau alta, direct sau indirect, problema «încurajării» de către tov. Eugen Florescu – adjunctul secției de presă a Comitetului Central al PCR – a «unui sentiment de agresiune și ură față de scriitori»”⁷⁰.

La întrunirile de la Uniunea Scriitorilor despre care vorbesc zeci de dosare de urmărire sau de rețea consultate, nu apare nicio referire la contestarea statutului de conducător al Partidului Comunist sau al lui Nicolae Ceaușescu, nici punerea în discuție a sistemului însuși. În aceste condiții, manifestările onorate de către conducerea Uniunii Scriitorilor în anul 2006 cu etichete de genul „contestație politică fără termen de comparație” nu constituiau o rezistență reală la sistem. Centrate pe „chestiunile breslei” și așteptând salvarea „de sus”, nemulțumirile scriitorilor, în felul în care erau exprimate, nu puteau să inspire societatea. În dialogul său cu Dan Petrescu, Liviu Cangeopol a punctat viciul acestei atitudini: „...reclamând un dialog cu Ceaușescu, se pare că nimeni nu înțelege absurditatea acestei posturi: să ceri democratizare tocmai celui mai înverșunat inamic al ei”⁷¹.

* Logica este clar exprimată de Octavian Paler în discuția avută cu redactorea Georgeta Dimisianu în ziua de 21 august 1987: „Președintele Uniunii Scriitorilor nu a exprimat ideile scriitorilor! Clar! Cine poate face, însă, un text foarte dur, care să atace concepțiile Congresului și toate orientările acestuia atacându-l de fapt pe D.R. Popescu? Nu te poți cu partidul și cu șeful statului” (Nota 100/0085.735 din 31 august 1987: Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 1812, f. 18).

Limitele individuale ale opoziției născute în interiorul Uniunii Scriitorilor

Ne-am fi putut aștepta ca funcționarea organizată a scriitorilor în cadrul uniunii lor de creație să fi stimulat mobilizarea antitotalitară a literaților; să fi pavat drumul spre radicalitate, căci apartenența la o comunitate dă un sentiment de siguranță. Acest sentiment nu putea fi asigurat de asocierile clandestine, vâdate de regim, dar reprezenta marele avantaj al funcționării colective a breslei scriitoricești. Faptul că totuși Uniunea Scriitorilor nu a ajuns să producă o acțiune anticeaușistă se explică prin limitele de personalitate ale individualităților care o compuneau. Aceasta afirmație este susținută de mai multe serii de documente, unele scoase la lumină chiar înainte de deschiderea Arhivei Securității. Ne oprim pentru acest final la un studiu de caz, excepțional conservat peste timpuri – inițiativa lui Mircea Dinescu de lansare a unei scrisori de protest cu circa un an înainte de prăbușirea ceaușismului, amintită la capitolul III, în trecere⁷².

La 7 octombrie 1988, poetul a chemat la el acasă mai mulți oameni de cultură pentru a susține o scrisoare de condamnare a ceea ce se petrecea în acel moment în țară. Textul făcea referire la „situația gravă a țării noastre” și la „paralizia generală”. Semnatarii urmau să protesteze împotriva „amplului program de distrugere a localităților sătești, a coșmarului demolărilor lăcașelor de cult și ale centrelor istorice, acte de vandalism, capabile să arunce realitatea românească într-un neant istoric, să creeze disensiuni, punând în pericol buna înțelegere cu minoritățile naționale, amenințate la rândul lor cu pierderea identității și a tradițiilor” etc.

Autorii se aflau sub influența „vântului” care bătea dinspre Est și conștientizau imperativul momentului. În locul hârtiei și cărților tipărite, scrisoarea ataca aspectele cele mai sensibile ale politicii zilei. Un protest de o astfel de radicalitate asumat public de personalitățile literare ale momentului ar fi avut, posibil, un efect asupra felului în care urma să sfârșească regimul*.

În ziua hotărâtă, la 5 și ceva după-amiază, microfoanele Securității înregistrează discuțiile dintre Mircea Dinescu, Dan Deșliu, Alexandru Paleologu, Gabriel Liiceanu și Aurel Dragoș Munteanu. Paleologu a

* Poate ar fi evitat „să curgă sânge românesc”, cum scria Mihai Botez în memoriul intitulat „România 1985. Câteva note”, redactat în anul 1985 și trimis CC al PCR, Consiliului de Stat, Ministerului Afacerilor Interne. Expediat și lui Vlad Georgescu, memoriul a fost prezentat la postul de radio Europa liberă (Mihai Botez, „România 1985. Câteva note”, *Paradigma*, nr. 2, 2014, pp. 180-194).

cerut adăugarea în apel a unor „chestii concrete [...] care ne interesează pe noi, ca scriitori”⁷³, Dan Deșliu a sugerat să se vorbească despre înfometare și despre schimbările din lagărul socialist, mai multe voci interferează pentru a hotărî asupra cuvântului „vandalism”. Până la sfârșitul primei înregistrări, aflăm că pentru susținerea textului se vorbise deja cu o serie de „oameni care mai mult ca sigur semnează, cu câteva rezerve”⁷⁴: Nicolae Manolescu, Andrei Pleșu, Gabriel Liiceanu, Domokos Géza, Gálfalvi Zsolt, Octavian Paler, Ștefan Tcaciuc, Al. Călinescu, Mircea Iorgulescu, Ștefan Bănuțescu, Aurel Dragoș Munteanu, Gabriela Adameșteanu. Dinescu mai vorbise cu Buzura, sunt invocați Mircea Zăciu și Marian Papahagi. Pe Ana Blandiana nu o găsiseră.

La 17:40, când a reînceput înregistrarea, unii dintre vorbitorii citați pleaseră deja. În așteptarea altor invitați, sunt trecuți în revistă alți posibili semnatori: Geo Bogza, George Macovescu, József Méliusz, Dan Laurențiu, Paul Georgescu, Henri Wald, Ion Ianoși, Ileana Mălăncioiu, Marin Sorescu și Marin Mihu. Se susține că Macovescu ar fi lipsit de curaj, iar Mălăncioiu ar refuza întrucât nu este printre inițiatori.

În așteptare, Aurel Dragoș Munteanu povestește despre discuția avută la Casa Scânteii, unde i s-a dat o sancțiune de partid, deși își dăduse demisia. Sosește Andrei Pleșu, discuția trece la articolul lui Mircea Radu Iacoban, la atitudinile Angelei Marinescu, din nou la „cazul Blandiana”, știri de la Europa liberă. Ajung Octavian Paler și Gabriel Dimisianu. Se recitește lista, se adaugă la ea Eugen Simion, se amintește că Nicolae Steinhardt trebuie să se consulte cu stăruțelul lui. Ar fi circa 20 de persoane, ar fi bine să se ajungă la 25 de semnatori.

Se revine la text. Deșliu este de părere că de la ultimele discuții pe tema protestului „s-a creat o conjunctură care trebuie exploatată urgent, și anume afacerea din capitala URSS, unde «*insul*» a fost zguduit, a apărut o observație capitală la ceea ce face el, de care noi trebuie să profităm”⁷⁵. De aceea textul trebuie să ridice problemele în mare, „să izbească, să supere foarte tare”. Deșliu, care pare unul dintre mobilizatori, amintește și despre alte discuții de la Moscova: drepturile omului, mediul ambiant... Dinescu dorește o acțiune cât mai rapidă, Paler o cere cât mai bine făcută, chiar dacă se prelungește, Pleșu face observații pe detalii. Are loc o confruntare Paler – Dinescu, căci primul vrea să fie scăzute riscurile (textul este prea tare, i se pare frivol), celălalt refuză „o chestie cu satul” care să înceapă cu „Mult stimat și iubite...”⁷⁶. Dinescu susținea punerea în discuție a temelor generale, să fie scoasă lumea din apatie, Paler e interesat de situația Anei Blandiana. „Cei prezenți se contrazic, fără a-și termina frazele”, consemnează ofițerul⁷⁷.

Se revine asupra textului inițial. Pleșu susține poziția lui Paler: „...putem să ne permitem să stăm două săptămâni de zile și să cumpănim bine”, căci Dinescu și Munteanu au propus o variantă „radicală, dură, cu interjecții”. Sunt invocați Nicolae Manolescu și Mircea Iorgulescu ca alți potențiali autori. Paler dorește să vină cu propriul lui text în care să se vadă că pe scriitorii „nu-i interesează chestiunea politică”⁷⁸. Liiceanu cere „violență în fond și rigoare în formă”, Deșliu repetă ce spusese Dinescu: acțiunea trebuie grăbită, căci altfel „răsufală”.

Sosește Iorgulescu, care introduce o nuanță: e nevoie de un text ideologic, nu politic, nici literar. Se propune ca Paler și Pleșu să vină cu o variantele lor de text. Apar confruntări pe tema extinderii categoriilor de semnatori: să se rămână la scriitorii, ori să se extindă la alți artiști și la oameni de știință? Se revine la text, iar Liiceanu dorește să se introducă referiri la „pierderea fundamentală a unei istorii”.

Participantii propun să se reîntâlnească, dar înainte de plecare discuția se încinge din nou. Octavian Paler anunță consecințele: semnatarii vor fi dați afară, vor fi interziși, despre ei nu va mai vorbi nimeni, fiecare va fi adus la Securitate și va fi hărțuit. „D-aia nu s-a făcut nimic, pentru că toți au zis așa”, a replicat Dinescu⁷⁹. „Ce facem noi nu are isteria unui gest de tipul Dan Petrescu”, enunță Pleșu, care nu înțelege cum cel în cauză a căpătat serviciu, după ce a făcut ce a făcut și a înjurat. Liiceanu îi explică: „Pentru că acela e un caz izolat, pe când noi...”⁸⁰. Discuția care se naște, despre rostul textului, este evaluată tot de Iorgulescu, convins că un astfel de text va fi eficient și pe termen destul de scurt, în sensul deschiderii unor evoluții în viața publică.

În final, Paler anunță că nu semnează dacă nu o face și Manolescu, căci lista nu ar fi reprezentativă. Nici Pleșu nu va semna textul, decât cu anumite nume. „Adică să fie nume și nume, domnilor”, pune condiția Octavian Paler.

La ora 22:00, 7 octombrie 1988, întâlnirea se termină. La 11 octombrie, autoritățile au început discuțiile cu scriitorii care „preconizau redactarea și semnarea unei scrisori de protest colectiv”. La Comitetul Municipal de partid București au fost chemați Mircea Dinescu, Mircea Iorgulescu, Octavian Paler, la președintele Uniunii Scriitorilor, Ștefan Augustin Doinaș. La conducerea Universității București s-a discutat cu Nicolae Manolescu, Ioan Alexandru și Romul Munteanu, la conducerea Institutului de Arte Plastice, cu Andrei Pleșu și Gabriel Liiceanu. Ofițerul comentează nemulțumit că „Dacă la Comitetul Municipal de partid și la conducerea Uniunii Scriitorilor discuțiile s-au purtat serios, cei chemați fiind puși în situația de a-și recunoaște intențiile și de a-și preciza poziția față de propriile fapte, la Universitatea București și la Institutul de Arte Plastice acestea

s-au axat pe nemulțumirile personale ale celor în cauză, în final fiind atenționați numai în legătură cu participările, fără aprobare, la acțiunile protocolare organizate de reprezentanțele străine acreditate la București. În general, atitudinea adoptată de scriitorii respectivi a fost de înțelegere a măsurii luate de a se discuta eu ei⁸¹.

În fața oficialilor, Iorgulescu, Paler și Doinaș ar fi afirmat că nu se vor mai antrena pe viitor în asemenea acte, Deșliu ar fi adoptat o atitudine rezervată, susținând că nu va susține un protest colectiv, întrucât el și-a expus punctele de vedere proprii. Dinescu ar fi pozat în victimă și ar fi negat întocmirea memoriului. Doar despre Marin Mincu se susține a se fi situat pe o poziție refractară, declarând că este oricând gata să semneze un memoriu de protest colectiv. Concluzia ofițerului:

Din primele date obținute după declanșarea acestor discuții, majoritatea elementelor în cauză sunt derutate, oarecum înfricoșate, necunosând încă dimensiunile consecințelor ce le vor avea de suportat. Unii dintre ei s-au întâlnit înainte sau după discuții, evitând să realizeze contacte în grup sau să poarte discuții în încăperi⁸².

Un document ulterior, din 21 octombrie 1988, face noi precizări. Autorul notei a stabilit că inițiatorul acțiunii a fost cu certitudine Mircea Dinescu, care a redactat textul memoriului. Unii dintre participanți nu ar fi cunoscut motivul întâlnirii și invitații, astfel că...

...Mircea Iorgulescu. Alexandru Paleologu și Gabriel Dimisianu au fost surprinși neplăcut de invitarea în acest cadru a lui Dan Deșliu și Aurel Dragoș Munteanu, elemente apreciate ca fiind compromise. În urma măsurilor întreprinse, s-a renunțat la definitivarea textului scrisorii și obținerea de semnături. Dintre persoanele care aveau cunoștință despre această acțiune s-au desolidarizat Gabriel Liiceanu, Mircea Iorgulescu, Alexandru Paleologu, Gabriel Dimisianu, Nicolae Manolescu, Eugen Simion, Ștefan Aug. Doinaș, îndeosebi de teama consecințelor pe care le-ar fi avut de suportat. Octavian Paler, care este preocupat de găsirea unor modalități prin care să se facă cunoscute organelor superioare de partid și de stat frământările din rândul oamenilor de cultură consideră că acestea nu trebuie să iasă în afara cadrului legal și să îmbrace caracter politic. [...] Din rândul persoanelor vizate, Ana Blandiana, Romul Munteanu, Ioan Alexandru, Gabriela Adameșteanu și Dan Laurențiu au afirmat că nu vor accepta eventuale propuneri de a adera la o acțiune de acest gen. Scriitorii din provincie care urmau să fie racolați nu au mai fost contactați de Mircea Dinescu sau legăturile sale apropiate⁸³.

Pe toți participanții la întâlnire îi unea conștiința gravității situației, urgența, chemarea „ceva trebuie făcut”. Dar unii erau radicali

și grăbiți, alții, „așezați”, preocupați de „cea mai bună formă”. Sunt când politizanți, când moralști, când retorici, iar cei practici rămân în minoritate.

Mulți dintre scriitori exprimă temeri față de urmărirea lor de către Securitate. Dar par să nu tragă și concluziile. În casa lui Mircea Dinescu, ei vorbesc cu completă sinceritate despre gândurile lor și se asociază retoric protestelor. Gazdele și invitații se referă din când în când la eventualitatea supravegherii, dar fără să tragă concluziile*. Să nu fi imaginat ei existența microfoanelor? Nu era oare firesc ca astfel de acțiuni de maximă sensibilitate să fie pregătite în condiții tipice de clandestinitate? Pare că scriitorii implicați nu au interiorizat pericolul pe care de altfel îl invocă și îl repetă. Fiecare dintre cei prezenți este sever în situarea față de regim, niciunul nu arată a fi oportunist în intimitate, dar vor ceda cu toții la întâlnirea cu autoritățile.

Documentele acestui episod susțin că la sfârșitul anilor 1980, un număr semnificativ de literați erau vehement ostili regimului și aveau încredere să își exprime gândurile unul față de altul. Se crease o comunitate critică aflată la marginea acțiunii protestatate colective. Dar nivelul aspirațiilor individuale nu a putut fi depășit prin punerea voințelor în comun. Pentru a se manifesta pe măsura propriei lor conștiințe, scriitorii cei mai radicali (Mircea Dinescu, Dan Deșliu) au fost nevoiți să aleagă disidența, calea individuală.

Existența prin cultură, lupta pentru identitate

Am adus în discuție comportamentul scriitorilor și oamenilor de știință maghiari la întâlnirea cu conducerea PCR din luna iunie 1968 în căutarea unei perspective mai generale asupra rezistenței/existenței prin cultură. Efortul gânditorilor de a trăi conectați la valori înalte, într-un sistem opresiv, reprezintă doar o componentă a bătăliei mai ample pentru salvarea identității, *în multiplele ei sensuri*. Când au înfruntat forțele hotărâte să le distrugă identitatea, mulți au fost gata să își mobilizeze energiile vitale pentru a proteja „ceea ce contează”. Răspunzând chemării lor identitare profunde, maghiari, germani, evrei și membri ai altor comunități etnoculturale, dar și destui „majoritari” în vremea negării identității naționale, și-au construit viața în opoziție cu comenzile totalitare. *Pentru* și

* Deși „povestește” discuțiile și nu citează intervențiile cu ghilimele, indicarea precisă a orei confirmă faptul că documentul reproduce înregistrarea de pe o bandă audio.

prin identitate au acționat credincioși* și adepți ai unor grupări de conștiință, pecum yoghini⁸⁴. Totuși, opinia publică, și în mod particular „intelectualii”, au acordat până acum mult mai puțină atenție sau considerație altor forme de protecție a identității amenințate de comunism. Depășirea acestei limitări, la care dorim să contribuim, ar aduce un dublu câștig, de cunoaștere și de umanitate.

Note

- 1.. *Templul Memoriei*, Ștefan Aug. Doinaș în dialog cu Emil Șimăndan, Arad, Fundația Culturală „Ion Slavici”, 1998, pp. 24-25.
2. Vezi istoria revistelor, cercurilor profesionale, asociațiilor și grupărilor informale. Dintr-un șir de liste cu titluri de volume, iată doar una referitoare la Cercul Literar de la Sibiu: Ilie Gutan, *Cercul literar de la Sibiu*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 1995; Petru Ponta, *Cercul literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul original*, 1997; Cornel Regman, *Dinspre „Cercul Literar” spre „Optzeciști”*, București, Editura Cartea Românească, 1997; Ovid Crohmănilceanu și Klaus Heitman, *Cercul literar de la Sibiu și influența catolică a culturii germane*, în 2000; Cornel Ungureanu, *Despre Cercul Literar de la Sibiu – intervalul timișorean*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
3. William Totok, *Constrângerea memoriei. Însemnări, documente, amintiri*, Iași, Polirom, 2001, p. 13.
4. Ernest Wichner, „Prefață”, în Corina Beric, Ernest Wichner (antologie), *La început a fost dialogul. Grupul de Acțiune Banat și prietenii – poezii, proză, polemici*, Iași, Polirom, 2013, p. 8.
5. *Ibidem*.
6. *Idem*, p. 6.
7. William Totok, *op. cit.*, p. 14.
8. *Ibidem*.
9. Ion Bogdan Lefter, „Prefață”, în Ion Bogdan Lefter (ed.), *Vînt potri-vit pînă la tare*, București, Tracus Arte, 2012, p. 7.
10. *Ibidem*.
11. Ernest Wichner, „Prefață”..., p. 6.

* Numărul înfruntărilor pentru salvarea credinței este impresionant și se poate verifica prin inventarierea mesajelor trimise la postul de radio Europa liberă. Scrisorile, anonime sau nu, arată că de departe cele mai mari încercări le-au avut de trecut credincioșii neoprotestanți precum martorii lui Jehova, adventiștii, bapțiștii și desigur, greco-catolicii (vezi Gabriel Andreescu, Mihnea Berindei (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. I...*, și Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. II...*

12. *Idem*, p. 14.
13. Ion Bogdan Lefter, „Prefață”..., p. 18.
14. Ernst Wichner, „Fragment dintr-o scrisoare către poetul Gregor Laschen”, *Observator cultural*, nr. 319, mai 2006.
15. Ernest Wichner, „Prefață”..., p. 8.
16. În original, „tacit deal” (Dragoș Petrescu, „The Resistance that Wasn’t: Romanian Intellectuals, the Securitate, and «Resistance through Culture»”, in Joachim von Pultkanner, Stefan Sienerth, Ulrich A. Wien (Hg.), *Die Securitate in Siebenbürgen*, Börlau Verlag, Köln-Weimer-Wien, 2014, p. 13).
17. Ștefan Borbély, „Generații fără memorie”, în Corin Braga (coord.), *Concepte și metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma*, Iași, Polirom, 2007, pp. 379-380.
18. Mircea Cărtărescu, „Nichi, o improvizație”, în Ion Bogdan Lefter și Călin Vlasie (coord.), *Nicolae Manolescu 70*, Ed. Paralela 45, 2009, p. 132. Pentru alte opinii, vezi Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
19. Interviu Florin Iaru: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
20. Vezi Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
21. Interviu cu Călin Vlasie: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
22. Referatul Ion Bogdan Lefter la teza de doctorat *Istoria Cenaclului de Luni* a lui Daniel Puia-Dumitrescu – nepublicat.
23. Interviu cu Romulus Brâncoveanu: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
24. Vezi interviurile cu Matei Vișniec, Radu Călin Cristea, Bogdan Ghiu (Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).
25. Interviu cu Radu Călin Cristea: Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
26. Ion Bogdan Lefter, „Prefață”, în Ion Bogdan Lefter (ed.), *Vînt potrivit pînă la tare*, București, Tracus Arte, 2012, p. 17.
27. Interviurile cu Alexandru Mușina și Călin Vlasie (Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).
28. Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
29. Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
30. Interviu cu Radu Călin Cristea (Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).
31. Interviu cu Călin Vlasie (Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*).
32. Daniel Puia-Dumitrescu, *op. cit.*
33. „Interviu cu Nicolae Manolescu”, în Mihail Vakulovski, *Portret cu Generația 80 (interviuri)*, București, Ed. Tracus Arte, 2011, p. 385.
34. „Interviu cu Mircea Cărtărescu”, în Mihail Vakulovski, *Portret cu Generația 80...*, p. 116.
35. Ion Bogdan Lefter, *Puzzle cu „noul val”. Addenda la falsul tratat de poezie Flashback 1985*, Editura Paralela 45, 2005.
36. Vezi, din nou, Matei Călinescu, „Itaca”..., p. 104.
37. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 3718, vol 2, f. 430.
38. Dosar SIE nr. 4862, vol. 1, f. 10.
39. Raportul din 28.09.1963: Arhiva CNSAS, Dosar SIE nr. 4862, vol. 1, f. 23.
40. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 3718, vol. 4, f. 3.
41. Arhiva CNSAS, Dosar SIE nr. 4862, vol. 1, f. 43.
42. Nota informativă din 24 februarie 1967, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 3, ff. 248-249.

43. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol.1, f. 164v.
44. *Idem*, f. 89v.
45. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 2, f. 36.
46. Arhiva CNSAS, Dosar SIE, vol. 2, 1965, ff. 66-67.
47. Gabriel Liiceanu (ed.), *Epistolar*, București, Cartea Românească, 1987, p. 26.
48. În ordine, paginile 11, 15 și 76 din Gabriel Liiceanu (ed.), *Epistolar...*
49. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 000236, f. 45.
50. *Idem*, ff. 45-46.
51. Mircea Martin, *Radicalitate și nuanță*, București, Editura Tracus Arte, 2015.
52. Vezi Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, pp. 72-73.
53. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 146674, vol. 1, f. 156.
54. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 146674, vol. 4, f. 166.
55. *Idem*, f. 254.
56. *Idem*, f. 1, 252 s.a.
57. Mircea Martin, *Cultura română între comunism și naționalism*, revista 22, 23.09.2002.
58. *Ibidem*.
59. Nota nr. 100/0050940 din 27 iunie 1984: Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 1812, f. 13, 13v.
60. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 1, f. 37.
61. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. I, f. 106.
62. Dorin Tudoran, *op. cit.*, p. 156.
63. Fragment din stenograma întâlnirii lui Nicolae Ceaușescu cu un grup de scriitori la 13 martie 1981, reprodus în *Cotidianul*, 31 mai 2010.
64. Liviu Malița, *Ceaușescu, critic literar*, București, Editura Vreamea, 2007.
65. Doina Jela, „Ceaușescu începe să «iasă bine» în cărți”, *Observator cultural*, nr. 150, 31 ianuarie-6 februarie 2008.
66. ANIC, Fond CC al PCR-Cancelarie, dosar 108/1968, ff. 1-162.
67. Nota informativă a lt. col. Velea Eugen (Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, p. 350).
68. Proiect de memoriu elaborat de Dan Deșliu și Nicolae Manolescu, având consultarea lui Ștefan Aug. Doinaș (Arhiva CNSAS, Dosar I 1812, f. 245, 245v).
69. Nota nr. 100/0050940 din 27 iunie 1984: Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 1812, f. 13.
70. Dezbateră de la Uniunea Scriitorilor din 6 mai 1980, Raport informativ din 8 mai 1980 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 1, f. 176).
71. Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus*, Minerva, București, 1990, p. 185.
72. Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, p. 408.
73. *Idem*, p. 398.
74. *Ibidem*.
75. *Idem*, p. 400.

76. *Idem*, p. 401.

77. *Idem*, p. 399.

78. *Idem*, p. 402.

79. *Idem*, p. 404.

80. *Ibidem*.

81. Notă din 12 octombrie 1988 (Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, p. 412).

82. *Ibidem*.

83. *Ibidem*.

84. Gabriel Andreescu, *Reprimarea mișcării yoga...*

Partea a doua

Recuperarea etică a trecutului.
Obstacole

Capitolul V

Cazul Ștefan Aug. Doinaș și denaturarea sensului Memoriei

Părea o judecată larg împărtășită, înainte de anul 1989, dar și după acest an al fracturilor, să-l așezi pe Ștefan Aug. Doinaș între personalitățile cele mai luminoase ale culturii române. Poate nimeni nu a dat acestei aprecieri o mai acoperitoare și mai limpede descriere precum a făcut-o Virgil Nemoianu, cunosător al poetului, al oamenilor apropiați lui, al evenimentelor, și elaborat gânditor. Citez din prima monografie despre Doinaș:

După evenimentele din decembrie 1989, unul din primele acte de reparație publică l-a avut drept obiect pe Ștefan Aug. Doinaș, ales membru al Academiei Române, președinte de onoare al Uniunii Scriitorilor și devenit membru de frunte al Grupului de Dialog Social și al Partidului Alianței Civice. În conștiința națională, Doinaș devenea figura cea mai vrednică de venerație a poeților români din generația vârstnică.

Dincolo de trecătoarele justificări circumstanțiale ale acestui proces, găsim aici o interesantă simbolistică social-istorică. [...] Într-adevăr, dacă valoarea oricărui poet constă în a îmbogăți, prin invenție, percepția nuanțată a realului de către comunitatea lingvistică în care s-a născut și trăiește, de a spori, prin explorare, cunoașterea adâncurilor psihice (straturi de mecanisme de gânduri, de afecte, de sensibilități), de a conserva și îngriji auto-identificările omului (printre care nu în ultimul rând și deschiderile acestuia spre transcendent), atunci rolul unui poet ca Doinaș va fi recunoscut imediat ca unul dintre cele mai importante¹.

Nu sunt termenii unei hagiografii:

Da, a comis Doinaș și vreo câteva poezii ocazionale, festivist-compromițătoare (cam între 1960-1963), cum ar fi ridicola *Odă la cifrele de plan* (*Slăvesc pitagoreica sămânță / a lucrurilor; melosul abstract etc.–OC, 27*) sau *Balada șoferului de troleibuz, Omul cu dalta și altele* asemenea. Plate variațiuni pe temă dată, ele nu se deosebesc de masa versificațiilor hiperbolice de același tip, atât de frecvente în revistele și volumele timpului. Mai amuzant este că, până și printre

acestea, găsim grațioase reușite cum ar fi *Jos la râul Milcov* (1965), care, imitând ritmurile preeminesciene, îndeamnă cu sprintenă inocență:

*Coborâți, deci, astăzi, fraților; cu pasul
jos la râul Milcov, rana mea din somn,
s-auziți cum apa-și potrivește glasul
pe silaba voastră limpede, în ceasul
când se înscăunează-ntâiul vostru domn.*

Dar nu acest tip de poezie, numeric infim în mulțimea producției lui Doinaș, caracterizează anii '60-'70².

Judecata maiestuoasă propusă de Virgil Nemoianu, care se regăsește la diferiți autori doar cu diferențe de nuanțe, a fost pusă la încercare după ce, la un an de la moartea poetului, Adrian Păunescu a declarat în plină ședință de Senat că Doinaș a fost informator al Securității*.

În luarea sa de cuvânt, bardul de altădată al lui Nicolae Ceaușescu vorbise despre existența „turnătoriilor”, dar nu oferise niciun exemplu, iar colegii din Senat nu i-au cerut detalii**. Doinaș apăruse în dosarul de urmărire informativă a senatorului prin note scrise de ofițeri care-l indicau, pe el, drept sursă. Vom reveni mai pe larg asupra subiectului în capitolul V, când vom explica de ce astfel de note nu-l pot pune pe cel în cauză, automat, în postura de colaborator al Securității. Inițial, „dezvăluirea” a fost dominată de confruntarea simbolică Doinaș – Păunescu. Dar abia valorificarea acuzelor lui Adrian Păunescu într-o manifestare ulterioară va da lovitura de grație statuii poetului.

La 26 noiembrie 2003, patru membri ai Colegiului CNSAS și Germina Nagâț, șefa Departamentului de Investigații***, invitați la Clubul Prometheus sub egida *Întâlnirilor României literare*, vor prelua și susține teza bardului pentru a-i da, *în sfârșit*, credibilitate.

* Faptul că eticheta fusese pusă de Păunescu din înalta poziție căpătată după o altă carieră politică, a naționalismului șovin, nu mai puțin compromițătoare decât cea de promotor al cultului personalității, a determinat atunci solidarizarea mai multor scriitori cu Doinaș.

** Formularea lui Păunescu din ședința de Senat din 6 octombrie 2003: „E straniu că un mare scriitor [...] a ajuns în situația [...] de a-și exercita talentul literar și de a-și obține o parte din banii pentru existență făcând turnătorie la adresa unor colegi mai tineri”. Singurul care a protestat în sala Senatului în acel moment a fost dramaturgul Radu F. Alexandru (<http://www.cdep.ro>).

*** Constituind filtrul indispensabil în căutarea și interpretarea informației din arhivă, șefa Departamentului de Investigații al CNSAS are rolul determinant în „descoperirea” agenților și informatorilor vinovați de poliție politică,

Din acel moment, afrontului adus memoriei lui Doinaș i s-au adăugat alte episoade. Ca în alte situații similare, eticheta a fost perpetuată an după an prin alegații cu autoritate, rapid răspândite*, sau simple prin referințe făcute în trecere și reluate în diferite contexte. O ilustrare a ultimei categorii: „M-am întrebat cum putea să scrie atât de bine, fermecător de bine, știind în același timp că din când în când va trebui să dea tributul său de delator. Își administra singur rația de mizerie...”**.

Ce „povestesc” dosarele Securității despre Ștefan Aug. Doinaș

În arhiva Securității ajunsă la CNSAS, primele note despre Doinaș datează din 1954 și fac referire la legături „cu o organizație contra-revoluționară care activează în domeniul literaturii cu tendințe burgheze și reacționare, care prin scrierile sale militează pentru idealuri artistice formaliste” etc.³. Poetul capătă totuși în același an drept de semnătură, iar la începutul lui 1956 este angajat la revista *Teatrul*. Aici, în toamnă, primește vizita lui Marcel Petrișor. Se întâmplă ca prietenul să deschidă vorba despre evenimentele din Ungaria. Consecința: arestarea lui Doinaș la 4 februarie 1957 și condamnarea sa la un an de zile detenție pentru omisiune de denunț. Cu o zi înainte de a ieși din penitenciar, Securitatea îi cere să semneze un angajament de colaborare, iar Doinaș se supune. Va primi numele de cod „Andrei Golfin”.

În dosarele deschise pe numele său nu se găsesc note olografe semnate de Doinaș. Singura care provine de la „agentul «Andrei Golfin»”, datată 28 septembrie 1967, este dactilografiată. Ana Dobre a identificat o altă notă, din februarie 1964, în dosarul lui Miron Radu Paraschivescu, în care „Andrei Golfin” informează despre vizita făcută de el lui Paraschivescu împreună cu Al. Gârneață. Conform notei, discuțiile s-au învărtit exclusiv „în jurul fenomenului literar”⁴. O a treia a fost găsită de Ștefăniță Regman, fără nimic compromițător în cuprinsul ei⁵.

* Vezi mai departe rolul susținerilor lui Horia-Roman Patapievicu în a determina opinia lui Gelu Ionescu cu privire la Doinaș. Este evident că Gelu Ionescu nu a fost singurul căruia „prieteni” din Colegiul CNSAS să-i fi vorbit despre „colaboraționismul” lui (al lui Marino, Iorgulescu etc.). Despre subiect, vezi și capitolul 4.

** De remarcat tăria cuvintelor („delator”, „mizerie”), deși comentatorul are o motivație evident pozitivă (Marius Jucan, în Ruxandra Cesereanu, Doru Pop, Anca Hațegan, *op. cit.*).

Revenim la „piesa principală”, nota dactilografiată a lui „Andrei Golfin” din luna septembrie 1967. Nu are conținut de poliție politică. Poetul povestește vizita făcută lui Al. Andrițoiu înainte de a pleca la Paris și sugestiile acestuia, benigne. Amintește povața de a nu face lucruri pe care „ambasada noastră din Paris” le-ar considera „de prost gust”. Sfatul aruncă o lumină pozitivă asupra gazdei, dacă privim prin ochii Securității⁶. De aceea, urmele lăsate de Doinaș nu au nimic colaboraționist. Rămân, pentru uzul acuzatorilor, cele câteva documente scrise de ofițeri care-l numesc pe Doinaș informator. Însă conținutul lor este standard. Când ofițerul de caz evaluează pozitiv activitatea „agentului” aflat în responsabilitatea sa, el face în definitiv aprecieri muncii proprii. Cităm: „...a avut o atitudine justă demascând atitudinea dușmănoasă a elementelor pe lângă care a fost dirijat, arătându-și atașamentul său față de regimul actual prin scrieri cu tematică actuală”⁷.

Doar că șeful său îl contrazice: „Consider că tov. lt. mj. Săraru Pavel nu a surprins exact situația agentului. Probabil că a tras concluzii din unele aspecte de suprafață. Mai repede înclin să cred că nu-l cunoaște îndeajuns, deși lucrează de peste 6 luni...”⁸.

Admonestarea subalternului de către șef se repetă când primul exprimă încrederea în poet într-un caz mai problematic. Locotenentul Ionescu susține că Doinaș ar fi furnizat „materiale de valoare”, iar acestea ar fi fost folosite „în două acțiuni informative care au fost închise prin arestarea elementelor: Haralambie Grămescu și Ion Negoitescu. În 1961, Ion Negoitescu a fost arestat”^{*}. Șeful Direcției, col. N. Budișteanu, a notat cu creionul pe document: „Nu sunt de acord. Consider că lt. Ionescu Ștefan nu cunoaște suficient întreaga istorie a acestui agent dacă poate să-l caracterizeze ca sincer și obiectiv”⁹.

Dosarele de arhivă scot la lumină faptul că la sfârșitul recluderii Doinaș a acceptat să semneze un angajament și că a fost, pentru o perioadă, o sursă benignă. Avem acces prin ele la momentele sale de slăbiciune. Poetul a fost afectat nu doar de trimiterea în închisoare, ci și, cu o intensitate aparte, de imposibilitatea de a mai publica. A scris repetat memorii, solicitând să i se permită reluarea activității literare. A fost refuzat ani la rând¹⁰. Ștefan Aug. Doinaș a făcut un efort disperat de a reveni în viața culturală. Pentru a putea să existe ca poet, a introdus în cereri formulări obediente:

* Referatul 372/18 martie 1961, Arhiva CNSAS, Dosar personal (privindu-l pe Popa Ștefan), R 874, vol. 1, f. 77. Acest pasaj a fost folosit la întânirea de la Clubul Prometheus din luna noiembrie 2003 și reluat pentru uzul marelui public de *Academia Cațavencu* (vezi „Scriitorii și Securitatea. Ce ne spun dosarele CNSAS”. Nr. 1-8, *Academia Cațavencu*, nr. 49, 10-16 decembrie 2003).

„Ultimii trei ani, obligându-mă, ca scriitor, la o claustrare deplină, interzicându-mi respirația firească, adică contactul cu marele public, de care orice creator are absolută nevoie, au fost pentru mine o perioadă deosebit de grea, cu atât mai grea, cu cât activitatea scriitoricească, începută acum 21 de ani a fost și este pentru mine o ocupație permanentă, susținută, o necesitate”¹¹. Doinaș și-a însușit practica vremii, autocritica: „Lipsa mea de vigilență, atitudinea mea de gură cască din toamna lui 1956, a făcut să fiu condamnat. A fost o nouă greșeală, o greșeală pe care am ispășit-o printr-un an de închisoare. Această experiență dureroasă a grăbit și mai mult în mine procesul de transformare a vechiului intelectual burghez.”

Finalul memoriului este patetic, pe măsura dorinței sale covârșitoare, evidente din aceste rânduri, de a trăi ca scriitor: „Iată de ce mă adresez Dv. cu toată încrederea: dați-mi din nou posibilitatea să muncesc și să public. Vă voi dovedi că sunt cu totul atașat Partidului și Guvernului, că merit încrederea pe care v-o solicit astăzi din adâncul ființei mele”¹².

Există și alte apeluri scrise de poet în stilul scos la lumină. Cele câteva memorii umilitoare, aflate în dosare, au fost prelungite prin texte „pe linie” apărute în presa comunistă. Sunt martorele anilor în care Ștefan Aug. Doinaș a trecut printr-o extremă vulnerabilitate.

Doinaș: acuzat, urmărit, țintă a acțiunilor de șantaj

I se impută lui Doinaș că a semnat angajamentul în 1958, în condițiile reclusiunii, și că a dat câteva note (ultimele, în anii 1960), acestea nesigure, căci sunt dactilografiate, reproducând cel mult discuția lui cu un ofițer de Securitate. Participarea lui Doinaș la acțiuni de poliție politică este respinsă de documente. Cele câteva alegații în acest sens, asumate de ofițeri, nu se confirmă. A fost contactat de agenții Securității, care încercau să evite transformarea lui într-un caz, până la sfârșitul anilor 1980. A fost adus ca martor în câteva procese politice. Aceasta ar fi povara cea mai grea de pe umerii lui Doinaș, conform unor amintiri publicate*. Volumul lui

* Legea îl exonerează formal (nu sunt luate în considerare declarațiile în condiții de anchetă), dar mai importantă este dimensiunea umană a situației. Nu au fost puțini cei care au apărat viața altor oameni cu sacrificiul propriei lor vieți. Am dat anterior exemplul atitudinii lui Nicolae Steinhardt, care a ales pușcăria în locul prezentării ca martor al acuzării împotriva lui Constantin Noica. Omul de cultură Mihai Rădulescu este un alt exemplu. Sinuciderea lui în închisoare a fost

Petre Sirin, *Castele în Spania. Cronica de familie 1949-1959*, care face referire la condamnarea poetului și omului de teatru Ion Omescu, acuzat de scrierea unor piese anticomuniste*, susține că acesta a ajuns în închisoare din cauza slăbiciunii lui Doinaș:

Până la urmă s-a găsit însă un martor al acuzării, închis și el pe acea vreme, deci mai ușor de convins, care, cu ochii lăsați în jos de rușine, a mărturisit în fața instanței – același tribunal militar, se pare – de a fi citit, chiar la invitația autorului, câte ceva din acele piese... Era Ștefan Augustin Doinaș. Această depoziție a fost suficientă pentru a-l trimite [pe Ion Omescu] la pușcărie¹³.

Însă ce uriașă diferență dintre drama umană prin care au trecut amândoi, Doinaș și Omescu, și calificativele brutale și disprețuitoare ale lui Mircea Mihăieș: importanta personalitate a culturii române fusese „unealta zbirilor”, care „trimitea cu cinism” oameni la închisoare¹⁴. Aroganța eticistă arătată de oameni altfel plonjați în condiții dramatice, debusolează relația noastră cu memoria colectivă**.

Partea considerabilă a dosarelor deschise pe numele lui Doinaș (Ștefan Popa) documentează statutul său de victimă și, pe de altă parte, de scriitor perceput de Securitate ca adversar al politicii partidului în domeniul culturii. Toată perioada 1974-1989 a fost urmărit și prin mijloace de tehnică operativă. Din reproducerea pe hârtie a înregistrărilor, aflăm astăzi despre discuțiile la care participa poetul, critice la adresa regimului, și a încercărilor făcute de autorități de punere sub control a Uniunii Scriitorilor¹⁵. Lunga cuvântare ținută la Iași de Ștefan Aug. Doinaș la primul Colocviu Național de Poezie, în luna octombrie 1978, considerată de colegi istorică, a determinat gruparea lui Eugen Barbu-Vadim Tudor să invite la acțiuni de pedepsire

motivată probabil, spun cunoștințele sale, de faptul că nu mai suporta presiunea exercitată asupra lui ca să-și denunțe prietenii (vezi Petre Sirin, *Castele în Spania...*).

* Sursele lui Petre Sirin sunt colegii de institut și colegii de detenție ai lui Mihai Rădulescu. Într-un articol apărut în revista *Memoria*, Alexandru Mihalcea susține că Securitatea l-a găsit pe Omescu în casa unui prieten și i-a descoperit în servietă manuscrisul unei cărți în care descria ororile de la Canal (Alexandru Mihalcea, „I se spunea «măitre», *Memoria* – <http://revista.memoria.ro>).

** Marcel Petrișor a fost bătut cu ranga (sau, după alte surse, legat de o rangă) ca să spună cu cine a stat de vorbă despre revoluția din Ungaria (*Templul Memoriei*, Ștefan Aug. Doinaș în dialog cu Emil Șimăndan, Arad, Fundația Culturală „Ion Slavici”, 1998, p. 56). Așa a ajuns Doinaș la închisoare. Din perspectiva justițiarilor de birou, Petrișor s-a făcut vinovat de delațiune cu consecințe de poliție politică.

a lui și a apropiaților*. Scriind atunci în stilul specific categoriei, sursa „Barbu” transmitea Securității apelul: „Sunt convins că sunt trădători, nu am dovezi, dar [la] un studiu atent, amănunțit, se poate găsi nu una, dar o mie de dovezi. [...] Unde-i etica revoluționară? Oare avem capacitatea să oprimăm acest lucru?”¹⁶.

Conform unui raport din 1980, Doinaș ar fi fost în fruntea celor „cunoscuți cu relații suspecte în rândul unor elemente din emigrația română reacționară, fiind apreciați în mai multe rânduri, în emisiunile postului de radio «Europa liberă» pentru atitudinea pe care o adoptă față de literatura angajată și creatorii acesteia”¹⁷. O notă de analiză din 15 noiembrie 1981 atenționează asupra rolului său între inițiatorii unor „acțiuni preliminare conferinței pe țară a Uniunii Scriitorilor, care au contribuit la deteriorarea stării de spirit în breaslă”¹⁸. La ședința Biroului Uniunii Scriitorilor din 6 martie 1982, poetul făcea o declarație extremă: „Suntem într-un moment de răscruce, în pragul dezastrului cultural”¹⁹. Doleanțele lui Doinaș din aprilie 1983, la ședința Consiliului Uniunii Scriitorilor, referitoare la respectarea legalității, la incompetența oamenilor de decizie ș.a., sunt bătute la mașină cu litere mari, dovadă că au fost preluate de ofițerii responsabili și pregătite pentru conducerea superioară a PCR sau/și a Securității²⁰. Nota de analiză din 2 aprilie 1984 îl acuză pe poet de prezentarea situației scriitorilor într-un mod exagerat, denaturând realitatea, „fapt ce determină pe unii scriitori să-l considere «printre puținii apărători ai drepturilor ce le mai au»”²¹.

Tot cu litere mari, pentru conducerea superioară, este și nota dactilografiată din noiembrie 1985 care susține că Doinaș „a adoptat o atitudine negativă” și „întreține legături cu elemente ostile din emigrație”²². Iată concluzia lui Victor Achim din 26 martie 1986, în ce-l privește pe poet:

...este un element cu concepții ostile și cu relații de natură suspectă în rândul emigrației reacționare. [...] nu desfășoară o activitate ostilă

* Securitatea considera că poetul „a susținut o serie de idei tendențioase de natură să creeze o anumită stare de spirit necorespunzătoare în rândul auditoriului” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 1, f. 1). Gelu Ionescu face o caracterizare impresionantă luării de cuvânt a lui Doinaș: „...fără a confrunța cu contextul [...] nu e ușor de înțeles subversivitatea acestui text. Era, foarte important!, o ieșire din cadrul mic al Uniunii, deoarece Doinaș vorbea în fața unui public numeros: pe măsură ce citea, cu elocința sa impresionantă, asistența era cuprinsă de un fel de stupoare, poate și de o anumită panică, fiindcă era «ceva ce» nu putea fi auzit, în mod curent, de la o tribună sau de la televiziune. Ilescu, exilat... politic și deci pe atunci ștab al Iașului, privea perplex, iar când lumea aplauda – ceea ce s-a întâmplat din ce în ce mai des și mai sonor –, aplauda și el pe sub masă” (Gelu Ionescu, *op. cit.*).

în mod organizat în rândul oamenilor de litere ci „lucrează pe cont propriu”, expunându-și concepțiile cu ocazia unor ședințe de lucru sau consiliu sau când efectuează călătorii în Occident și ia legătura cu colaboratori sau angajați ai postului de radio „Europa liberă”²³.

La 30 mai 1987 se face propunerea de închidere a dosarului său²⁴, dar o notă din 1988 semnaleză că s-a deschis un altul. Documentul anunța că după întoarcerea din R.F. Germania, Doinaș luase legătura cu rudele din Cluj-Napoca ale lui Emil Hurezeanu, „element cu activitate deosebit de ostilă pe linia acestei oficine”. Un asemenea afront nu putea fi trecut cu vederea²⁵.

Vom găsi astfel de note acuzatoare în cazul mai tuturor scriitorilor ostili politicii culturale a regimului. Însă privitor la Doinaș, documentele pun în evidență planuri mai elaborate de a-l contracara. În urma repetatelor semnale asupra situării poetului „pe o poziție necorespunzătoare politicii partidului în domeniul culturii”, ofițerii superiori care se ocupă de caz (lt.-col. Victor Achim, lt.-col. Wawiernia Mihai) propun, alături de procedura comună, de contactarea „în vederea influențării pozitive”, informarea președintelui Uniunii Scriitorilor, învrăjbirea lui Doinaș cu colegii* și denigrarea sa, astfel încât să i se scadă prestigiul și influența în viața culturală²⁶. Victor Achim își propunea să aibă întâlniri cu poetul „la intervale mai scurte de timp, stabilind pentru fiecare întâlnire clarificarea câte unui aspect ce le ridică [*sic!*] activitatea obiectivului”²⁷. Responsabilul Securității pentru sectorul „Scriitori”, Victor Achim, îl căuta la sfârșitul anilor 1980 pe Doinaș în redacția *Secolului 20*, unde acesta lucra**.

Următorul pasaj este relevant pentru natura raporturilor dintre ofițer și omul de cultură ce „trebuia supravegheat în continuare cu deosebită atenție”. Comentariul lt.-col. Victor Achim sugerează rafinament în instrumentalizarea informațiilor deținute: „Ultimul contact cu obiectivul l-am realizat la 25.II.[1985]. De menționat că am folosit acest prilej pentru a-i comunica faptul că știu de complicitatea lui la acțiunea lui Ion Negoitescu, din martie 1977, când a întocmit scrisoarea ce a adresat-o lui Paul Goma prin care se declara de acord cu acțiunile ce le întreprinde acesta. S-a arătat foarte surprins, emoționat chiar, dar l-am lăsat să înțeleagă că nu voi face un caz din acest aspect”²⁸.

* În particular, cu Dan Hăulică, redactorul-șef al revistei *Secolul 20*, unde lucra Doinaș.

** La *Secolul 20*, unde era atunci angajat Doinaș, sunt purtate discuții cu instituțiile sensibile și oamenii de decizie, inclusiv cu Vasile Nicolescu, de la Consiliul Culturii și Educației Socialiste, legate de publicarea unui grupaj Eugène Ionesco. Materialele susțin că „Dan Hăulică este cel care poate vorbi să dezlege lucrurile” (vezi notele din Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 5).

Atitudinea contestatară a lui Doinaș nu s-a schimbat în urma acestor presiuni. Insatisfacția Securității față de rezultate a motivat folosirea unor mijloace, să le spunem, mai radicale. Este interesant pentru căutătorul prin arhive să descopere acțiunile menite să-l facă pe Doinaș șantajabil. Securitatea s-a uitat prin viața intimă a vicimei. Ofițerul Victor Achim, de care hăituitorii lui Doinaș nu se preocupă deloc, a aranjat cu conducerea Uniunii Scriitorilor (vânătorii de slăbiciuni nu par interesați nici de președintele US de atunci, D.R. Popescu) „Realizarea unei deplasări legendate [...] a lui Ștefan Augustin Doinaș și a amantei sale [...] în provincie”, la locul de cazare al numiților fiind montate „mijloacele FF și ICDT”, de înregistrare audio și video²⁹.

Alt plan îndreptat împotriva lui Doinaș a fost crearea unui „flagrant de abuz în serviciu”. Poetul fusese ales la ultima Conferință a Uniunii Scriitorilor președinte al Fondului literar, membru cu influență în comitetul care acorda ajutoarele bănești ale Uniunii³⁰. Securitatea a hotărât să folosească situația și a făcut apel la colaboratorul „Costea”, Cerna Rădulescu, consătean și coleg de liceu și de facultate cu Virgil Ierunca, și la soția acestuia. Ajunsă la Paris în luna noiembrie 1981, doamna Rădulescu l-a contactat pe Virgil Ierunca pentru „a-i mărturisii” dificultățile materiale ale familiei. Ierunca a sfătuit-o „ca soțul ei să se adreseze cu orice solicitare ar avea în cadrul Uniunii Scriitorilor direct lui Ștefan Augustin Doinaș, să-i precizeze acestuia că o face la recomandarea lui Virgil Ierunca, al cărui prieten de o viață întregă este. Virgil a precizat că el personal îi va confirma lui Doinaș că soțul sursei este pentru el mai mult decât un frate”³¹.

Întâlnirea dintre informatorul „Costea” și Doinaș a fost realizată „sub control tehnic pentru a verifica și pe această cale modul cum informatorul respectă instructajul și eventuala colaborare a lui Șt. Augustin Doinaș cu cei de la «Europa liberă»”³². Omului Securității i s-a pus la dispoziție programul de lucru al lui Doinaș, s-a stabilit cu el ziua când să meargă la birou, să-i vorbească despre călătoria soției la Paris, unde, cităm din document „a vizitat un prieten comun – Ierunca, care îi trimite salutări și de la care a primit 500 franci cu obligația de a restitui mamei acestuia contravaloarea în lei, sens în care îl roagă să-i aprobe un împrumut; deși nu va abuza de amabilitatea sa, își face datoria să-i transmită rugămintea lui Ierunca de a-l ajuta când are unele greutăți; se simte onorat de această atenție și oricând îi stă la dispoziție”³³.

Discuția, într-o miercuri, 17 februarie 1982, a fost înregistrată. Avem încă o ocazie să urmărim profilul psihologic al poetului:

Cerna Rădulescu i-a spus că are de dat niște bani „mamei lui Virgil Ierunca, care mă socotește cel mai vechi și mai statornic prieten al

lui [Ierunca] de aici din țară”. Brusc, Doinaș a devenit foarte binevoitor, i-a spus lui Cerna Rădulescu să facă două cereri, una de împrumut și alta de ajutor: „La un moment dat a spus: «Dați-mi un telefon...», apoi a adăugat: «Nu, e mai bine să nu-mi dați telefon. Lăsați cererile la registratură și eu vă voi ține minte»³⁴.

Ulterior întâlnirii, Doinaș a fost pus în filaj. Securitatea a cercetat care sunt celelalte persoane beneficiare ale unor împrumuturi sau ajutoare bănești de la Fondul iterar, cu aprobarea ori la intervenția poetului, având legături cu „emigrația intelectuală reacționară” sau cu o atitudine politică necorespunzătoare. În acest fel se raporta Securitatea la Doinaș, „cei” din asemenea rapoarte erau prietenii ori adversarii culturali și politici ai importantului scriitor. În cazul ultimelor documente, lucrăm cu probe „pure”, autentice, căci ele reproduc înregistrări audio. Au calitatea de a oferi o „sinteză”, o imagine globală, peste detalii și peste timp, a raporturilor dintre regim și importantul om de cultură. Or, tocmai acest tip de materiale-pilon în orice interpretare a documentelor de arhivă exclud din analiză detractorii lui Ștefan Aug. Doinaș.

Fazele recente ale maculării

Textele obediente prin care Ștefan Aug. Doinaș a obținut reintrarea în viața literară erau cunoscute de colegi și de cercetătorii care s-au aplecat asupra destinului literaturii române în comunism. Lui Doinaș, acele texte nu i-au afectat statutul. A fost cooptat în Grupul pentru Dialog Social la înființarea acestuia, în decembrie 1989, deși GDS cântărea orice act de cedare față de regim. Doinaș a fost tratat până la revoluție cu o considerație de care s-au bucurat puține personalități culturale. E aproape inutil să mai argumentăm cu aprecierile de atunci. Chiar și documentele Securității fac referire la prestigiul său. Un raport din 17 septembrie 1979 include opinia că scriitorii au „un cult față de acest om. Tineretul în special îl apreciază ca fiind idolul lor [*sic!*]³⁵.

În dezbaterile care au avut loc la începutul anilor 1990, privitoare la condiția literatului în comunism, în revistele consacrate, ori în publicațiile-vedetă de după revoluție, precum *Contrapunct* sau revista 22, nu am descoperit nici un reproș adus lui Doinaș pentru a fi scris cele câteva texte care nu-l onorau. Reprezentaseră – părea evident pentru toată lumea – un tribut fără altă miză decât condiția revenirii la viața literară. Am arătat că respectabilitatea poetului a fost zdruncinată de informația că Ștefan Aug. Doinaș a semnat un angajament cu Securitatea și că ar exista note despre colegii săi provenind de la poet – detalii făcute publice în 2003 de Adrian Păunescu și accentuate în același an de Nicolae Manolescu și de membri ai Colegiului

CNSAS. Din 2003 până în 2014, preluarea și îngroșarea acuzațiilor, în publicațiile culturale sau în presa largă*, l-au transformat pe Doinaș într-un „notoriu caz de colaboraționism”**.

Greutate a avut și asocierea la curentul de opinie „acuzator” a unor profesioniști obișnuiți să-și dezvolte analiza raportându-se cu consecvență la documente. Ne referim la Clara Mareș, fostă cercetătoare a CNSAS, autoarea volumului *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*, care în carte l-a plasat pe poet sub o metaforă dezarmantă: „Ștefan Augustin Doinaș: portretul unui înger negru”***. Autoarea interpretează cazul Doinaș folosind amintirile opinii ale ofițerilor de Securitate, precum: „În activitatea sa agentul a dat dovadă de sinceritate și obiectivitate. A furnizat unele materiale de valoare. A furnizat unele materiale de valoare care au fost prezentate conducerii Ministerului și unele materiale informative care au fost folosite în două acțiuni informative...”. De aici deduce, și ea, că Doinaș ar fi fost un „colaborator valoros” pentru instituție.

Preocupant este faptul că Mareș eludează părți din document pentru a-și susține sentința. Citatul folosit de cercetătoare constituie o porțiune din materialul invocat deja de noi, semnat de lt. Ionescu Ștefan și contestat de șeful Direcției, col. N. Budișteanu, întrucât subalternul său nu ar cunoaște suficient istoria lui Doinaș „dacă poate să-l caracterizeze ca sincer și obiectiv”. La această porțiune din text se referă Clara Mareș când scrie la subsol: „Același ofițer pune, în lateral, și un semn de întrebare”³⁶. Folosirea unui eufemism de către autoare este cea mai clară dovadă a unei intenții de exploatare a documentului împotriva a ce arată acesta, în interesul „acuzării”****.

* *Curierul Național* de marți, 7 octombrie 2003, afișa cu un titlu mărit cât să se întipărească în memorie: „Ștefan Augustin Doinaș, Ion Caraion și Haralambie Grănescu, foști informatori ai Securității”.

** Judecățile tari și, în particular, erorile sunt repetate de comentatori. Paul Cernat face în recenzia sa la cartea lui George Neagoe, *Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș*, eroarea să afirme, pe marginea „dezvăluirilor” citite, că poetul ar fi fost un informator *plătut*. Supoziția fusese dezmințită chiar de George Neagoe. În comentariul său la recenzia lui Cernat, un blogger reia și subliniază afirmația, dându-i astfel o și mai mare circulație (Laszlo Alexandru, „Un sofism «ignoratio elenchi»” – <http://laszloal.wordpress.com>).

*** Clara Mareș, *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*, București, Curtea Veche, 2011. Faptul că, în realitate, metafora îi aparține lui Ion D. Sîrbu nu schimbă lucrurile (vezi p. 404).

**** Metoda mai simplă este să nu fie luate în considerare documente care contrazic concluzia. Este cazul referatului nr. 372/1 februarie 1960, unde același col. de Securitate, N. Budișteanu, cere supravegherea operativă a lui Doinaș întrucât este nesincer (Fond operativ, Dosar I 2628, vol. 1, pe numele Popa Ștefan, p. 108).

Cercetătorii arhivelor au astăzi suficientă experiență ca să evite preluarea din rapoartele ofițerilor a calificativelor „sinceritate”, „obiectivitate”, ori a prezentărilor de genul „furnizor de materiale de valoare” – cum am repetat, formule standard atribuite și „informatoilor” reali, activi, și celor etichetați, formali*. Din pricina naturii lor birocratice, termenii nu sunt de folosit chiar atunci când, într-adevăr, vorbesc despre informatori parteneri de încredere ai Securității. Doveditoare sunt probele concrete din dosare, nu evaluările unor agenți.

Exacerbarea maculării: sursele și argumentele lui George Neagoe

Am întâmpinat de mai multe ori o asemenea situație: comentatorii folosesc cuvinte descalificante pentru că alții le-au utilizat înaintea lor. Noi contribuții se adaugă în timp prin evaluările grăbite. Noutatea față de repetarea banalizată a ceea ce a fost spus negativ despre Doinaș va fi apariția, în anul 2013, a cărții lui George Neagoe, *Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș*, rezultată din transformarea tezei sale de doctorat, elaborată sub coordonarea lui Nicolae Manolescu, în prima monografie literară privitoare la poet, scrisă în dialog cu dosarele de la Securitate. „Originalitatea” ei constă în transformarea analizei într-o diatribă la adresa omului și creatorului, elaborată pe mai mult de 300 de pagini și exprimând o ostilitate față de Doinaș niciodată atinsă până atunci. Vom scoate la lumină carențele acestei cercetări investigând, pas cu pas, resursele cu care a lucrat Neagoe: dosarele din Arhiva CNSAS; opera semnată de poet cu numele lui sau texte scrise sub pseudonim (episodul Ion Motoarcă); ce-și imaginează (!) Neagoe despre motivațiile și gândurile lui Doinaș. Începem cu observația că invocarea de către tânărul critic a opiniilor revențioase ale unor literați este făcută doar pentru a conchide critic: imaginea lui Doinaș, una falsă, „pe care și-a fățuit-o”, i-ar fi determinat pe mulți să îl considere un lider informal al vremurilor de restriște. Doinaș ar fi fost de fapt un politicianist care...

...a capturat destui naivi într-o pânză de păianjen. Dezamăgirea a distrus unul dintre marile mituri ale rezistenței prin cultură. Dacă un intelectual de calibru, independent, dominator, închistat în preocupările lui, cu aura de satrap, consimțise să slujească Puterea, atunci tot sistemul de valori cădea asemenea unui castel de cărți de joc...³⁷.

* De altfel, în ceea ce privește cazul Doinaș (dar nu doar al lui), este de remarcat prezența în dosarul de urmărire informativă și a celui de rețea a unor formulări similare. Ofițerii construiau istoriile astfel încât ele să fie unitare – preocupare de înțeles.

Neogoe nu dialoghează cu textele confrăților, pe unele le bifează, iar pe celelalte le folosește doar ca rampă pentru acuze la adresa lui Doinaș. Este o procedură ciudată, dar eficace, de a răsturna binele afirmat în contrariul său. Cum trecerea de la judecata confrăților la comentariul acuzator este făcută cu multă dezinvoltură, cititorul aproape nu sesizează că însăși metoda de analiză este viciată.

Celor câteva rânduri obediente scrise de Doinaș ca tribut pentru reintrarea în viața literară, aflate în umbra vastei sale opere care acoperă mai multe direcții și domenii, li se oferă un spațiu disproportionat de mare*. Deformată le este și semnificația, menită să inspire atribute jignitoare: „...a preaslăvit în versuri deplorabile realizările Partidului Muncitoresc Român”³⁸; „...a scris poeme dezonorante ca orice veleitar”³⁹ etc.

George Neogoe a rezervat un număr amplu de pagini și episodului Ion Motoarcă („încă dosit de istoria literară”⁴⁰), valorificat printr-o altă serie de acuze: „Șiretenia, muțenia și depărtarea [...] l-au ajutat pe Doinaș să mușamalizeze afacerea...”⁴¹; „Magistrul le inoculează învățăceilor dragostea pentru organizația politică aflată la putere și ură față de «dușmanii» țării”⁴² ș.a. De fapt, Neogoe ratase natura farsei, aspect pe care-l va clarifica Gelu Ionescu în recenzia făcută volumului despre Doinaș (vom reveni)⁴³. La sfârșitul acestor incursiuni, autorul *Asului de pică* reușește să adune o mulțime de epitete insultătoare și nicio idee de interes despre problematica aducerii marilor scriitori, prin șantaj, în situația să scrie și să publice rânduri proletcultiste.

Asul de pică: interpretarea documentelor de arhivă

Marele test al cărții lui Neogoe rămâne lucrul cu documentele de arhivă. Numărul pieselor folosite este foarte mic, căci autorul se oprește doar la elementele care par compromițătoare. În lipsa unora „vinovate”, sugerează că acestea trebuie să existe undeva: „Nu cunoaștem însă prea multe despre notele informative”, și-și confirmă preocuparea apoteotic: „Cercetările indică, deocamdată, că există un singur document...”⁴⁴. Va face față situației rizibile adaugând câtorva piese, care-i ajută scopul, o mare de considerații privitoare la motivațiile poetului. Referindu-se la acel „singur document” scris la persoana întâi, nota dactilografiată din 26 septembrie 1967 privitoare la vizita făcută de poet lui Al. Andrișoiu, Neogoe comentează: „S-ar

* În schimb, contribuții importante, precum traduceri și eseuri, care-și cereau locul într-o monografie, sunt doar amintite.

deduce faptul că agentul nu s-a prezentat la o întrevedere amicală, ci avea de îndeplinit o misiune, să strângă mărturii despre voiajul făcut de redactorul-șef al revistei *Familia* în străinătate. Nu se poate exclude nici varianta că scopul fusese o discuție de lucru...⁴⁵.

Niciun cercetător care-și respectă statutul nu va interpreta lucrurile bazându-se în textul analizat pe prezumții nesustținute. Iar aceste alegații introduse prin „se deduce” și „nu se exclude”, alimentează enunțuri categorice și falsificatoare de tipul: „A ajutat poliția politică” sau „a influențat decizia de arestare a lui I. Negoieșcu în 1961”⁴⁶. În alte pasaje este și mai radical: „...a ajutat Securitatea să-l închidă pe I. Negoieșcu...”⁴⁷. Deși există doar trei note care i se pot atribui lui Doinaș și câteva piese neconcludente ale ofițerilor într-un munte de dovezi contrare, criticul evaluează, uimitor, că poetul ar fi „peste măsură de sânguincios, dovedindu-le ofițerilor, măcar din punct de vedere cantitativ, că trebuie [!] să contribuie la consolidarea socialismului...”⁴⁸. Fals pur și simplu.

Să fi „influențat” sau „ajutat” oare o notă a lui Doinaș decizia de arestare a lui I. Negoieșcu? Dovada pe care o reclamă Neagoe, o piesă din dosarul de rețea R 874, este referatul din 18 martie 1961 prin care lt. Ionescu Ștefan căuta soluții pentru a-i da „agentului «Andrei Golfin»” un „îmbold în munca informativă”. Este documentul invocat anterior, în care un ofițer susține implicarea lui Doinaș în arestarea lui Haralambie Grămescu și a lui Ion Negoieșcu. Am arătat că referatul a fost contestat chiar de șeful serviciului, col. N. Budișteanu, dar Neagoe plasează negația la zeci de pagini distanță, rupând legătura, anulându-i semnificația. În 1977, Doinaș bătuse la mașina sa de scris materialul prin care Negoieșcu aderase la acțiunile lui Paul Goma. L-ar fi asistat Doinaș pe Negoieșcu în 1977, asumându-și un risc major, dacă l-ar fi denunțat în 1961? Puțin probabil și, oricum, un cercetător nu-și poate întemeia judecata pe un enunț fără detalii, pus pe hârtie de un ofițer de Securitate.

Materialele din dosar oferă o explicație și pentru susținerile lt. Ionescu Ștefan. Adresa Direcției a VIII-a din 17 mai 1961 face trimiteri la „un material compus din 6 (șase) file, scrise cu cerneală de Ștefan Augustin Doinaș, urmărit de dvs., ce conțin versuri cu conținut dușmănos la adresa regimului democrat popular din R.P. Română [...] Fuseseră la Ion Negoieșcu, cu ocazia arestării acestuia din luna martie 1961, care declarase că i le lăsase Doinaș în anii 1953-1954”⁴⁹. Deținerea acestor texte ar fi fost suficientă, în sine, pentru ca ofițerii să facă legătura, în notele lor, între Doinaș și arestarea lui Negoieșcu. O altă posibilitate era ca poetul să fi fost pus să recunoască plasarea celor șase file la prietenul său. În lipsa detaliilor, nu putem alege între cele două variante, însă ambele dez-mint responsabilitatea lui Doinaș. Arată absurd ca poetul să denunțe pe cineva la care lăsase materiale compromițătoare ce-l puteau trimite în spatele grătilor pe el însuși.

George Neagoe se agață de orice enunț al ofițerilor de Securitate care i-ar putea susține acuzațiile calomnioase și lasă în umbră probele contrare. Depinzând de autor, cititorul nu poate reconstitui pe cont propriu imaginea de ansamblu oferită cercetătorului de dosarele deschise pe numele lui Doinaș. Am citat numeroase documente care descriu ostilitatea Securității față de omul de cultură, considerat de ea inamic, și amplul efort al agenților de punere în aplicare a unor măsuri de înșelare, de amenințare, de denigrare, de șantajare. Arhiva povestește despre opoziția lui Doinaș, timp de decenii, față de acel sistem neiertător, și iată la ce reduce Neagoe istoria acestei înfruntări: „Ștefan Aug. Doinaș a avut momente când *nu și-a respectat obligațiile asumate* [față de Securitate]” sau „Dosarele din Arhiva C.N.S.A.S. atestă faptul că poetul *s-a dovedit îndărătnic* în privința cerințelor primite” (subl. n.)⁵⁰. Și: „Un informator al Securității, *un-ori mai harnic decât i se cerea* [subl. n.], a redactat texte care au și tenta unor rechizitorii”⁵¹. E greu să apreciem: ne aflăm în fața unui fenomen de cecitate sau a unuia de rea-credință?

Motivațiile și gândurile lui Doinaș

Cea mai stranie metodă folosită de George Neagoe în „analiza” sa constă în enunțarea gândurilor și motivațiilor lui Doinaș, ca și când ar fi putut avea acces la ele. Dintr-o insinuare arbitrară: „Este de bănuț că Andrei Golfin a dat unele amănunte interesante pentru Securitate”, el îi ghicește „dorința de a i se acorda în continuare vize de plecare peste graniță, dar nu oriunde, ci în Vest”⁵². Pe Doinaș „Îl zguduie ideea că tatăl și mama l-ar acuza că trândăvește”, „Îl aga-sează și faptul că, totdeauna, părinții vor face comparație între cei doi copii”⁵³. Or, nu există nimic care să susțină prezența acestor teme în viața scriitorului matur*.

Declarația unui informator, că Doinaș a renunțat să-și refacă un poem, este prelungită de Neagoe cu concluzia: „Mai tare îl obseda că angajamentul cu Securitatea nu îi garanta nicio favoare”⁵⁴. Tânărul cercetător reduce etosul acestei personalități, care-și dedicase viața literaturii, la motivații meschine: „Neliniștea de a rămâne un anonim îl urgisea...”⁵⁵. Sau: „În realitate, ca și în alte rânduri când s-a ridicat pentru apărarea drepturilor scriitoricești, Doinaș dorea să-și consolideze statutul de lider informal...”⁵⁶.

* Tot în același cadru: pe Doinaș îl apăsa „și mentalitatea rurală, în care *pater familias* își rezervă autoritatea până la senectute...” (p. 192); „Hotărârea de a face cunoscute publicului versurile vitriolant protestatare a fost influențată de intenția de a-și consolida biografia curată...” (p. 171).

Pretenția lui Neagoe de a avea acces la zona interioară a personalității lui Doinaș este aseasonată cu raționamente ilogice. El afirmă că stigmatul „l-ar fi deprins [pe Doinaș] cu discreția și totodată cu rușinea”⁵⁷. Or, poetul nu a suportat vreun stigmat, din contra, a fost tot timpul respectat. Cum putea un stigmat absent să-l deprindă cu rușinea? Referindu-se la un număr de poezii elaborate de Doinaș în închisoare, numite de poet „acele texte pe care izbuteam să le memorez”, Neagoe își exprimă îndoiala: „Se pare că, mai degrabă, Doinaș le-a elaborat pe hârtie în penitenciar, ceea ce denotă tratamentul preferențial primit de acesta”⁵⁸. Neagoe dezmente ce susține autorul, fără vreo probă, și exprimă părerea, de nimic sugerată, că poetul a pus pe hârtie versurile în celulă. Ca și în alte situații, dintr-o suspiciune și o bănuială el obține o concluzie sigură: Doinaș a avut parte, în închisoare, de un regim privilegiat.

Dintr-o spunere a lui Paul Goma: „...niciodată, nici partidul comunist [...], nici Securitatea poporului, prin pistolarii ei, nu au pus pistolul la spate lui X sau lui Y zicând: «Scrie o proză de laudă pentru partid, că altfel de împușc»”, Neagoe deduce: „Doinaș, ca fost stagiatar în celulele Securității, n-ar fi fost obligat să scrie aberațiile care i-au facilitat debutul editorial”⁵⁹.

Sunt nenumărate astfel de fabulații privitoare la Doinaș, dar și la alte personalități invocate în carte. Adăugăm o mostră de dispreț din lista presupunerilor înghesuite de Neagoe (într-o stilistică deficitară) în logica unui proces de intenție: „La aproape 65 de ani, convorbirile cu angajații M.A.I. semănau cu niște meditații la care participau un elev sastisit, de mult hârșit în aceste situații convenționale, și niște profesori capsomani, care îi ofereau un premiu pe măsura vârstei – dreptul de a se recrea”⁶⁰.

*

Monografia lui George Neagoe tratează răsturnat opiniile din lumea culturală, manipulează documentele și, mai ales, produce o colecție de afronturi. Documentele din Arhiva CNSAS ar arăta că „scriitorul a fost un tip convulsiv, umoral, arțăgos, invidios, nemulțumit de propriul statut”⁶¹. Trăsăturile caracterologice ale poetului erau: „Dorința de a fi mereu în prim plan, de a cuceri întâietatea în breaslă, șiretenia în câmpul cultural, mânia contra colegilor și a adversarilor, manipularea la care a fost supus și pe care a exercitat-o cu abilitate asupra altora sau trișarea...”⁶². Doinaș ar fi avut după anul 1958 o „prezență actoricească”, cu momente de opoziție la regim și revoltă împotriva măsurilor discreționare din anii 1980 și postceașism, iar acestea „ne-au păcălit”. „A trișat. A blufat. A plusat. A acceptat să fie asul din mânecă și pentru Putere, și pentru opoziție. [...] A purtat pică, în ciuda unei presupuse firi solare. A servit oricâte interese, ca un *trickster*...”⁶³.

O scăpare de memorie ori o greșeală banală, precum datarea interdicției de semnătură*, este tratată în acești termeni: „Ca să se victimizeze și ca să atragă simpatia publicului, a prelungit intervalul cu doi ani. Pe de altă parte, mistificarea provine din obișnuința de a disimula. Învățată la școala de moral a rețelei informative”⁶⁴. Faptul că Doinaș vorbește sever de Petru Dumitriu, „marele prozator”, dar om al regimului, director de editură în acei ani, care i-a refuzat publicarea unor volume, este comentat astfel: „Forța lui de a detesta rivaliza cu apetitul pentru asimilarea cunoștințelor. Victimizându-se și ocultând propria legătură cu Securitatea, nu a pregetat să avanseze nume ale celor care trebuiau admonestați. Sarcastic și drastic, poetul cărturar și-a luat revanșa față de toți adversarii”⁶⁵. Iată și o altă avalanșă de epitete: „...un caracter semeț, rugos, cârtitor și disprețuitor ca al său nu putea să tolereze excluderea din rândul figurilor proeminente...”⁶⁶.

Exprimându-și atitudinea disprețuitoare față de această victimă a istoriei, Neagoe se întrece uneori pe sine însuși. El tratează drama de fond a poetului, de a fi împiedicat de la chemarea lui fundamentală, să creeze și să publice, drept o dizarmonie psihologică. Ce a scris Doinaș despre interdicție ar reveni la o denaturare a adevărului ce reflectă „disproporția între așteptările informatorului «Andrei Golfin» – care se gândea că directorii gazetelor îi vor tipări orice le va propune – și stavilele întâlnite până la debutul editorial”⁶⁷.

Cât de cuprinzătoare este această frază pentru mentalitatea demolatorului! Omul de cultură este redus la condiția de informator (ca și cum Doinaș ar fi publicat din postura de persoană recrutată, nu ca poet), iar măsura polițienească are natura „disproporției”, rezultând dintr-o pretenție excesivă (aceea de a i se tipări poetului „orice propune”). Impasul existențial al creatorului este tradus prin: „[Doinaș] era îngrozit că nu se consacrase”⁶⁸. Doar aceste citate din cartea lui Neagoe ar fi fost suficiente ca lumea literară să aprecieze cartea tânărului doctor în Litere drept incompatibilă cu standardele etice ale comunității profesionale în care tocmai a intrat. Astfel de pasaje, în care brutalitatea sistemului represiv este diluată în timp ce victima este încercată de vinovăție, reprezintă chiar metoda de fond a lucrării. Chiar și drama trecerii prin închisoare este relativizată. Pentru tânărul literat, faptul că Doinaș a făcut închisoarea la Securitate și la Uranus, în perimetrul Capitalei, și nu la Gherla sau Salcia, însemna că el s-a bucurat de „protejarea organismului prin alimente îndestulătoare și prin evitarea muncilor zilnice”⁶⁹. „Încarcerarea în *regim de complicitate*” (subl. n.) ar fi dovedită de faptul că logodnica sa... a cerut pentru el o pijama**.

* În *Templul memoriei*, Doinaș indica drept perioadă de interdicție anii 1958-1963, și nu pe cea corectă, 1958-1961.

** Iată cum arăta regimul de închisoare în amintirea lui Ștefan Aug. Doinaș: „Detenția a fost groaznică, pentru că implica două lucruri: o

Degradarea completă

„Decăderii” etice i-a urmat, susține Neagoe, una literară, într-o mecanică inevitabilă. Niciodată după eliberarea din închisoare, Doinaș nu și-ar fi recuperat vocația din studenție.

Până la publicarea primei cărți, între 1961 și 1964, s-a complăcut în versificațiile realismului socialist, pe care le-a abandonat târziu, după culegerea de scrieri patriotice *Locuiesc într-o inimă* (1978). După reintegrarea în viața literară, din sertarul său a scos numeroase parabole lirice. Acolo, Doinaș se pierde în aglomerații intertextuale ca un mare scriitor mediocru⁷⁰.

Iată și finalul acestor concluzii devastatoare cu privire la om și la poet: „Iar când și-a radicalizat limbajul esopic, atunci brutalitatea retoricii s-a reflectat în devastarea măiestriei de odinioară. Relațiile cu Securitatea l-au constrâns pe scriitor să-și piardă talentul”⁷¹. Demersul lui Neagoe a fost sintetizat de Gelu Ionescu în următorii termeni: „Pe o întindere de 300 de pagini, George Neagoe se străduie [...] să ne convingă că scriitorul a fost aproape o canalie”⁷².

În virtutea căreia autorități asumă tânărul doctor în Litere asemenea sentințe? Pentru Virgil Nemoianu, autorul primei monografii dedicate poetului, „Doinaș se numără printre pușinii autori români care întruchipează o autentică și vitală *continuitate* istorică între 1938 sau 1947 și 1989 sau 1991, o punte unificatoare. Nu pot să nu cred că acest potențial de semnificație cultural-istorică națională, acest potențial de armonizare, de restaurare, de vindecare în fond, nu a fost perceput, într-un fel mai limpede sau mai vag, de către foarte mulți”⁷³. Nemoianu nu vede în creația lui Doinaș niciun hiatus, ci un fir roșu neîntrerupt „din prima tinerețe și până la ultimele rânduri scrise” – principiul că Frumosul este „îndrumar și ideal pentru istoric”⁷⁴.

Ovid S. Crohmălniceanu și Klaus Heitman au evaluat creația lui Doinaș de după 1964 drept „o considerabilă operă lirică”⁷⁵. Ion Bogdan Lefter extinde aprecierile la o categorie a scrierilor mai puțin analizată: opera sa eseistică, pe care o califică drept „vastă și prestigioasă”⁷⁶, iar teoria dezvoltată de Doinaș asupra „discursului mixt” ar reprezenta una dintre „cele mai valoroase contribuții românești din totdeauna de reflecție asupra limbajului poetic”⁷⁷.

lovitură morală a interogatoriilor, care putea să se însoțească și cu tortură fizică, cum s-a întâmplat la unii și, în al doilea rând, *izolarea*. Plus faptul că nu aveai voie să exerciți nici o îndeletnicire. Nu puteai să faci nimic” (*Templul Memoriei*, Ștefan Aug. Doinaș în dialog cu Emil Șimândan, Arad, Fundația Culturală „Ion Slavici”, 1998, p. 55).

Pentru doctorul în filologie George Neagoe, analizele acestor gânditori nu contează*. Victimele lui, prin contagiere, sunt toți cerchiștii, pe care îi tratează cu aceeași superioritate. În particular pe I. Negoïtescu, pentru care are cuvinte grele:

Lui Negoïtescu nerăbdarea de a pune pe picioare o foaie literară i-a cam luat mințile. Legatar al mentalității moderniste interbelice, în care orice nouă aripă tinerească tindea să-i sufoce pe dinozaurii muzeificați, criticul s-a aprins pentru Cerc, s-a dat de trei ori peste cap ca zmeii, s-a făcut pară de foc, dar s-a stins după câte un duș rece⁷⁸.

Iată ce distanță au, în conținut și stilistică, aprecierile lui Ovid S. Crohmălniceanu și Klaus Heitman, care enumeră, la Negoïtescu, „siguranța și rafinamentul gustului”, „originalitatea și acuitatea observațiilor”, „fermitatea judecăților și stilul poetic”, autoritatea și admirația în rândul scriitorilor⁷⁹. Cei doi atribuie cerchiștilor „realizări considerabile, de o pronunțată originalitate, comparabile cu contribuțiile *Junimii* și *Gândirii*”^{**}. Profesioniștii scriu despre „productivitatea uimitoare din anii dezghețului” a unui grup de oameni maturi, „autori formați, cu o cultură impresionantă, bine asimilată”, mișcându-se „cu dezinvoltură în planul ideilor; poezii practică exegeza operelor literare fără complexe, scriu cărți de estetică și filozofia culturii, [criticii] dau dovadă de o serioasă pregătire teoretică și au lecturi întinse”⁸⁰. La portretul colectiv, Virgil Nemoianu adaugă o aură socio-istorică: „Cercul de la Cluj/Sibiu a jucat un rol deosebit de important în procesul de integrare intelectuală, artistică, emoțională a statului încă foarte tânăr...”⁸¹.

Aceiași creatori sunt, pentru George Neagoe, niște „puerili” care încercau să le ia liberalilor fonduri pentru o revistă literară, iar dacă aceasta nu s-ar fi întâmplat, intra în vigoare planul de rezervă: îmbrobodirea comuniștilor, a „vulpilor roșii”. E dificil de ales, scrie el, ce definea pe cerchiști în acele clipe în care se considerau prea șireți.

* El se referă la lucrările consacrate lui Doinaș, diminuându-le construcția (cazul lucrării lui Virgil Nemoianu, *Surâsul abundenței. Cunoaștere lirică și modele ideologice în opera lui Ștefan Augustin Doinaș*, „singura monografie consacrată scriitorului ardelean”), ori negându-le sentențios: „Deși destui critici au scris elogios despre cărțile sale (Ovid S. Crohmălniceanu, Gheorghe Grigurcu, Nicolae Manolescu, I. Negoïtescu, Cornel Regman), niciunul dintre aceștia n-a reușit să fixeze identitatea (identitățile) creației lui Doinaș” (George Neagoe, *op. cit.*, f. 26).

** Deși gruparea își desfășurase activitatea sub auspicii extrem de neprielnice iradierii culturii germane în România, cultură de la care ea se reclama (Ovid S. Crohmălniceanu, Klaus Heitman, *Cercul literar de la Sibiu și influența catalitică a culturii germane*, București, Editura Universul, 2000, p. 11).

Apropiat cerchiștilor și bun cunoscător al evenimentelor legate de viața acestora, Gelu Ionescu are posibilitatea să clarifice și episodul Doinaș-Ion Motoarcă, extins în *Asul de pică* pe 29 de pagini:

George Neagoe, aflând despre acest episod al vieții lui Doinaș, îl ia în serios, susține că acesta „l-a ascuns” din biografie ca să nu-și „șubrezească” imaginea de rezistent. [...] Suntem într-un caz – cel al criticului – de suprainterpretare mai mult jenantă decât tendențioasă, în ciuda unei reale strădanii de a înțelege exact ce se petrecea în epocă. Doinaș nu ascundea acest episod din viața lui, mi s-a întâmplat chiar să-l aud recitând din versurile lui Motoarcă, în râsul celor ce îl ascultau, între prieteni⁸².

Între analiza autorilor reputați, la care se adaugă opiniile unor apropiați ai cerchiștilor, și părerile debutantului în ale criticii se cascadează o prăpastie. Cât profesionalism* opune Neagoe exegezei clasice a operei lui Doinaș o arată acele formulări pe care Gelu Ionescu le numește „bombastice”, expresia unui „teribilism de diletant”, precum: „Cuvintele-cheie devin platoșă pentru adjuvanți. Sunt înghițite, păstrându-și autonomia”; „Sacralitatea orfică a versului, îmbrățișată din snobism și din dorință de refugiu, era împrăștiată de disciplina cazonă a realității aranjate de către propaganda socialistă”^{**}.

* În privința „profesionalismului” celui care batjocorește autoritatea literară a lui Ștefan Aug. Doinaș, stau mărturie citatele din *Asul de pică* reproduse mai sus. Mai observăm că proaspătul absolvent de program doctoral alocă un bun spațiu argumentelor care susțin că Doinaș este autorul poeziilor semnate Ion Motoarcă, deși faptul era de mult cunoscut și asumat. În ce privește pretențiile „conceptualizante” ale lui Neagoe, semnalizez următoarea „idee”: studierea arhivelor fostei Securități este necesară din rațiuni... „postmoderne” (George Neagoe, *op. cit.*, p. 303). Întreaga construcție a textului reflectă atracția spre teribilism. Comentariul la poezia proletcultistă „Eu am semnat apelul pentru pace” este asezonat cu lungi referiri la referendumul pentru pace organizat de Nicolae Ceaușescu, când visa la Premiul Nobel.

** Adăugăm la „bestiarul” lui Ionescu încă trei exemple, dinspre final: „Disperarea a realizat scrieri axate pe anticlimax”; „Și-a păstrat fidelitatea față de cameleonism, pozând în om fără biografie, trăitor în perimetrul artelor majore”; „...când și-a radicalizat limbajul esopic, atunci brutalitatea retoricii s-a reflectat în devastarea măiestriei de odinioară” (George Neagoe, *op. cit.*, pp. 264, 306, 308).

Denaturarea temei Memoriei

Ar părea că în contextul unei cercetări care se adresează temei rezistenței prin cultură am dat prea multă importanță lucrării lui George Neagoe, mai precis, demontării acesteia. Așa ar fi fost, dacă după apariția cărții nu ar fi urmat reacții de susținere care pun în discuție însăși natura privirii noastre spre trecut. Verdictele tânărului literat lansate în volumul *Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș* au fost validate de către Eugen Negrici și Nicolae Manolescu chiar pe ultima copertă a volumului. Pentru Negrici, „George Neagoe a redactat de fapt un roman, unul incitant. Romanul ipocriziei. Miza e explicită.” Manolescu, coordonator al tezei de doctorat și deci cunoscător în detaliu al fazelor pregătitoare ale cărții, anunță cititorul că are în mâini o scriere „nepărtinitoare [...], un posibil model pentru viitoarele monografii consacrate scriitorilor români postbelici”.

În urma lor, s-au grăbit să susțină calitatea cercetării autori care nu aveau cum să o verifice empiric. Greu de înțeles, ei au fost insensibili și la ratările intelectuale ale demersului. Pentru Georgeta Drăghici, „*Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș*, este o carte de critică literară și ideologică scrisă cu surprinzătoare maturitate de un critic de doar 27 de ani, care e stăpân pe limbajul critic, dar care are și vocație de prozator”⁸³. Alex Goldiș vede întreprinderea cam în aceleași repere: „Important e însă faptul că, prin presiunea documentaristică și prin talentul scriitorului, *Asul de pică* reușește să ridice experiența lui Doinaș la nivel de exemplaritate”⁸⁴. Adrian Dinu Rachieru preia tezele și adaugă de la el: „Cartea lui George Neagoe [...] nu este doar a unui «bun documentarist», chiar remarcabil [...]. Ea privește fenomenul cultural în rama epocii și luminează coloanele ei, probând ticăloșia atâtor scriitori (de la mici lașități, invidii, la delațiuni cu consecințe privative), ruinându-și prestigiul moral, pliați zelos cutumelor Puterii, aserviți sau doar mimând servilismul...”⁸⁵.

Surprinzător este să-l descoperi în serie și pe Barbu Cioculescu, ale cărui experiențe de viață și culturale l-ar fi împiedicat să intre în siajul tânărului învățăcel: „Căci în chip neîndoielnic, Ștefan Augustin Doinaș a slujit Securitatea, ani îndelungați cu râvnă și eficiență, obținând pe această cale beneficiile dorite, mai drept spus, smulse [...]. Dosarul este complet, concluziile indeneabile, însă cât privește verdictul, juriul poate că nu ar fi unanim. Însă jalea rămâne întregă...”⁸⁶.

Un text descalificator a intrat și în *Euphorion*, tocmai revista căreia Doinaș îi fusese – la apariție, în 1990 – director de onoare. Aici tema contiguității este marginală în raport cu distanța dintre tonul sentențios al autoarei, Corina Gruber, și dificultățile ei de înțelegere și exprimare. Comentatoarea exprimă opinia că volumul

impune printr-o modalitate originală de abordare a surselor bibliografice, întrucât „inventarierea existenței poetului presupune accesul la dosarele CNSAS”⁸⁷. În volumul său, George Neagoe l-ar admira pe Ștefan Aug. Doinaș, deși uneori îl critică, și ar rămâne „într-un fel echidistant prin neexprimarea unei opinii tranșante”⁸⁸. Bizara etichetă a echidistanței ar fi susținută de calificativele tânărului critic, cum că Doinaș a trișat, a blufat, a schimbat culoarea și a „servit oricâtor interese”^{*}.

Pentru transformarea cărții lui George Neagoe într-o piesă de referință a discreditării lui Ștefan Aug. Doinaș în cadrul comunității profesionale, momentul de început a fost nominalizarea ei pentru premiul „Tânărul critic al anului” (la Gala Tinerilor Scriitori) și apoi, pentru premiul de debut al revistei *Observator cultural* pe anul 2013. Nu le-a primit. A fost „meritul” Uniunii Scriitorilor să ofere coroana acestei cărți aflate dramatic sub standardele intelectuale și etice ale domeniului. După ce volumul scandalos a fost publicat la o editură respectabilă (Cartea Românească), după ce a fost tratat de lumea literară cu relaxare, chiar cu bunăvoință și, în cazuri precum cele semnalate, chiar cu elogii, în final, Uniunea Scriitorilor l-a adoptat ca exemplu de performanță între cărțile apărute în anul 2013.

Juriul care a votat premiul: Livius Ciocârlie, Gabriel Coșoveanu, Dan Cristea, Daniel Cristea-Enache, Ioan Holban, Nicolae Oprea și președintele Mircea Mihăieș, nu poate clama dificultățile de lecturare a acestui text^{**}. Chiar dacă stufoasă, în scriere sunt bătătoare la ochi multele și flagrantele ei enormități. Premiindu-l pe Neagoe, cei șapte literați au girat idei cel puțin bizare, de genul: „Pentru forurile conducătoare, prezența lui Doinaș la acțiunile dirijate de publicațiile centrale aducea garanția că autorii influenți, neintegrați în P.C.R., împărtășesc scandările despre societatea socialistă multilateral dezvoltată și naționalismul ceaușist injectat cu hormoni patriotarzi”⁸⁹. Sau că poetul „s-a camuflat până la punctul în care să devină indispensabil atât pentru regim cât și pentru potrivnicii acestuia”^{***}.

Pentru orice om oarecum cultivat, sentințele enunțate cu aplomb, care privesc lumea comunistă, intră în categoria absurdităților. Neagoe

* Ne imaginăm că Gruber o fi echivalat, într-adevăr bizar, referirea lui George Neagoe la slujirea de către Doinaș a unor interese variate, și nu doar a unuia singur, drept dovadă a echidistanței criticului. Altfel, cum să înțelegem raționamentul autoarei?

** Președintele juriului, apropiat al grupului Horia-Roman Patapieviți – Andrei Pleșu – Mircea Dinescu – Nicolae Manolescu care-l discreditase pe cărturar în anul 2003, prezentase în același an „nefericitul caz Doinaș” drept „cea mai recentă dezamăgire dintr-o serie funestă”. (Mircea Mihăieș, „Procesul comunismului”, *Contrafort*, nr. 49, 2003).

*** Pare că evaluatorii au uitat cel puțin butada că în „acel regim” nimeni nu era indispensabil (George Neagoe, *op. cit.*, p. 281).

susține că responsabilii culturali de la CC al PMR, cărora Doinaș le trimisese două memorii, nu-l puteau ajuta întrucât, nefiind membru de partid, nu intra sub jurisdicția lor. Or, partidul avea jurisdicție asupra a tot și toate, era chiar axioma sistemului. Din faptul că avocatul lui Doinaș semnase recursul cu sloganul „Luptăm pentru pace” (regulă de neocolit a timpului) este trasă concluzia că poetul ar fi fost o victimă a democrației populare. O ultimă mostră: pentru Neagoe, singurii martiri în perioada comunismului ar fi fost cei care au murit în închisori.

Coordonator al tezei de doctorat, Nicolae Manolescu avea autoritatea să oprească asemenea derapaje. Doar că directorul *României literare* îi anticipase conținutul încă din 2003, ca organizator al întâlnirii de la Clubul Prometheus. Prin felul în care a orientat și evaluat cercetarea, prin propaganda pe care a făcut-o cărții *Asul de pică*, inclusiv publicând fascicule din carte în *România literară*, în sfârșit, ca președinte al Uniunii care a premiat-o și care are o cunoscută influență în selecție*, Manolescu este co-participant și promotor al afrontului adus de Neagoe memoriei importantului om de cultură**. Asistăm la cel mai reprezentativ episod al procesului numit de Virgil Nemoianu „necrofagie” culturală: „...uciderea, nimicirea postumă a unor personalități de frunte și de merit, cu înfăptuiri, a prestigiului și a stimei acordate acestora”⁹⁰. Președintele Uniunii Scriitorilor ar fi avut obligația de statut să se opună acestei drame în plan simbolic, cu efecte nefaste, pe timp îndelungat, pentru viața culturii române. Uniunea Scriitorilor, ca instituție, a fost implicată într-una dintre cele mai urâte fapte din istoria ei.

O impietate greu de explicat

Din momentul lansării, de către Adrian Păunescu, a acuzațiilor la adresa lui Doinaș până la premiera lui George Neagoe pentru cartea de debut, de către juriul Uniunii Scriitorilor, au trecut peste 10 ani. Care este sensul celor întâmplate?

Incursiunea în viața lui Doinaș și revederea operei sale constituie parte a exercițiului mai larg de reconsiderare a vieții și creației în comunism. În sensul unei etici a Memoriei, suntem chemați să valorificăm resursele noastre intelectuale și empatice și, prin intermediul lor, datele existente în Arhiva Securității, în scopul reconstrucției

* Vezi în acest sens episodul Gabriel Chifu, din 2015, și câteva detalii ale procesului de jurizare explicate de Mircea Martin („Răspuns unor mai tineri colegi”, *Observator cultural*, nr. 756, ianuarie 2015).

** Responsabilitatea lui Nicolae Manolescu e mai mare decât a autorului *Asului de pică*..., aflat la începutul carierei, captiv al energiei și nerăbdării vârstei.

morale a comunității noastre trecute prin totalitarism. Ar fi fost de așteptat să descoperim nuanțe acolo unde acestea nu existau, din lipsă de detalii, și le țineau locul prejudecăți și clișee. Ar fi fost de bănuț ca accesul la intimitatea instituțiilor represive să ne fi ajutat la înțelegerea dificultăților prin care au trecut creatorii aflați sub puterea lor și efectul lor asupra operei. Ar fi fost de sperat ca, urmărind meandrele de viață ale poetului, să îmbogățim zestrea noastră de umanitate. Scopul exercițiului de etică a memoriei este ca, la capăt, dimensiunea noastră etică să iasă întărită.

Or, ceea ce s-a întâmplat în „cazul Doinaș” (desigur, nu doar în ce-l privește) este contrariul așteptărilor de mai sus. Timp de zece ani, intervențiile unor oameni de influență, având în spate autoritatea unor instituții, au produs, cu privire la Ștefan Aug. Doinaș, simplificări grosolane, insulte și imprecășii. În loc de o mai bună cunoaștere a vieții lui Doinaș și a regimului de represiune, acești intelectuali cu notorietate au construit pentru opinia publică o narațiune de o falsitate șocantă.

Impietatea celor întâmplate este dată și de impresia că utilizarea într-o astfel de manieră a documentelor de Securitate care-l privesc pe poet, până la a-i anula simultan demnitatea morală și culturală, nu ar fi avut nicio logică, nu ar fi avut cum să se întâmple – și iată, totuși s-a întâmplat. Dacă investigațiile în Arhiva Securității rămân la nivel de pionierat, nu același lucru e valabil în domeniul evaluărilor critice. Ștefan Aug. Doinaș a fost subiectul unei vaste întreprinderi analitice, îmbogățită vreme de decenii. Cărțile, studiile și articolele dedicate operei sau personalității poetului sunt o operă în sine. O carte și mai multe opinii exprimate superficial nu ar putea răsturna, în principiu, standardele unei literaturi. „Reevaluarea” ar avea de înfruntat gândirea cultivată a zeci de critici.

Am făcut deja referiri în acest sens, dar pentru a da măsura contextului critic în care a fost lansată diatriba volumului *Asul de pică*, adăugăm aprecierile care încoronează volumul *Ștefan Augustin Doinaș comentat de Ioan Mihut*⁹¹:

Eugen Simion: „Coerentă, unitară, egală cu sine, poezia lui Augustin Doinaș este mai puțin fructul unei experiențe, cât rezultatul unui exercițiu sau, pentru a nu pune o prăpastie între aceste noțiuni, poezia lui iese din experiența unui exercițiu. Exercițiu, mai întâi, în domeniul limbajului, exercițiu, apoi, de disciplinare a spiritului și de depășire a simțurilor.”

Nicolae Manolescu: „Ștefan Augustin Doinaș e un voluptuos al versului, el descoperind pentru sine, și pentru noi, plăcerea de a scrie versuri: poezia capătă la el o extraordinară capacitate de a convinge [...] fiind numai ce este, independentă de conștiința care se oglindește în ea, rămânând pur și simplu poezie.”

Geo Bogza: „Prin tot ceea ce face, prin tot ceea ce înseamnă în cultura noastră, Ștefan Augustin Doinaș poate trezi oricui respectul cu care, ani în șir, l-am înconjurat pe Philippide. Pornind de aici, ne putem gândi că în literatura noastră se toarce mai departe un fir de aur.”

Cornel Regman: „Limba poeziei românești cunoaște astăzi, datorită acestui poet [Ștefan Aug. Doinaș], o clipă de mulțumire, ea celebrează o victorie însemnată asupra informului, obscurității și pletoricului. Mai mult chiar, în vatra graiului românesc s-a făurit acum un sunet nou, o armonie nouă, deosebit de pură. Gramaticienii și lexicologii, cei preocupați de statisticile stilului, vor putea găsi aici un teren de lucru deschis. E poate pentru întâia oară când limbajul poetic se apropie decis, fără prejudecăți specifiste de limba «generală», de limbajul firesc contemporan, sinteză cultivată și supraregională, translucidă, suprem concretă totuși, fără a plăti bir vreunei preferințe regionaliste sau de altă natură.”

Alexandru Piru: „Poetul ajunge la ultimele producții la o mare siguranță a mijloacelor și încearcă să dea o nouă strălucire formelor fixe.”

Aurel Martin: „Conjurația poetică a lui Ștefan Augustin Doinaș țintește pe urmele lui Mallarmé, Valéry, Bremond, Pillat, utopia poeziei pure [...]. Conjurația poetică nu e altceva decât perpetua aventură a spiritului, sedus de noi și noi orizonturi. Perpetua aventură a cuvântului care conjură și se autoconjură, într-un sistem de stiluri deschis universalității și timpului viitor.”

Marian Popa: „Exemplu de remarcabilă agilitate sufletească, spirituală și prozodică, artizan cu lecturi abundente, tehnician impecabil, gata oricând să lucreze cu orice instrumente, să-și fabrice instrumentul de care are nevoie, Ștefan Augustin Doinaș poate scrie balade, elegii, alegorii, parabole, romanțe, reportaje lirice, pasteluri...”

Mircea Tomuș: „Doinaș rămâne [...] la interferența puterilor de atracție ale tuturor marilor valori ale liricii române, cărora le asociază experiențe poetice străine situate de asemenea pe linia majoră a echilibrului constructiv.”

Vladimir Streinu: „Din timpul european, Doinaș a desprins sensul experienței neoclasece, care se făcea între cele două războaie mondiale, după exemplul lui P. Valéry. Și rezultatele de asimilare personală a acestei direcții europene sunt la el articularea exactă a versului, dezvoltată în fixitatea sonetului și tendința la luminozitatea mediterană, îndeosebi elină.”

Ovid S. Crohmălniceanu: „Cu Doinaș, o extrem de subtilă formulă poetică, absentă până la el în lirica noastră, își capătă încetățenirea. Sonori încă neauzite înainte în limba noastră pornesc să înfăptuiască așa ceva [...]. Ca o singură voce să realizeze o atare experiență, e nevoie de daruri puțin comune.”

Ovidiu Cotruș: „Acest poet [Doinaș] este de pe acum clasic, în sensul că trecerea timpului și generațiile crescute la umbra operei sale, care-și va lărgi continuu orficul clopot, nu-l vor mai putea vreodată declassa.”

Șerban Cioculescu: „Arta poetului este sobră, concentrată, gravă, iluminată de splendori descriptive, dar ținând îndeosebi la descifrarea destinului omenesc, în lumina unui simbol. O vastă cultură clasică și modernă și o concepție personală asupra poeziei, gravitând spre viața lăuntrică, asigură lui Ștefan Augustin Doinaș un loc de prestigiu în lirica noastră contemporană.”

Gheorghe Grigurcu: „Oricare ar fi ipostaza în care îl surprindem, Ștefan Augustin Doinaș e un liric al unei lucidități «cântătoare» care se obține din însuși exercițiul actului poetic, asaltând lumina neagră, de după a cărei cortină se desprinde logosul «aurit», cum sâmburele din carnația fructului...”

Lucian Alexiu: „Răzbătând din ținutul glacial al conceptelor printre simboluri și alegorii ce semnifică însăși substanța poeziei, purtând cu sine litera, aproape întotdeauna și drumul umanităților clasice, lirica lui Ștefan Augustin Doinaș este dacă nu un caz de excepție, prin raportarea la momentul literar actual, oricum un exemplu fericit de fidelitate față de o poetică ce a însemnat decisiv drumul auto-liric moderni.”

Victor Atanasiu: „Calitatea esențială a poeziei lui Ștefan Augustin Doinaș ar fi aceea conferită de absența exceselor de orice fel. De la început, Doinaș a apărut format ca poet...”

Ioan Stoica: „Artizan al cuvântului, exemplu de remarcabilă mobilitate spirituală, melancolic exaltat și clasicizant apolinic, Ștefan Augustin Doinaș se plasează în rândul poezilor moderni reflexivi...”

Radu Călin Cristea: „Doinaș a ridicat poezia faptului de cultură [...] la rang de conștiință și a îndrăznit câteva din cele mai spectaculoase conectări ale spiritului românesc la tensiunea unor opere excepționale. [...] Ștefan Aug. Doinaș este unul din marii contemporani ai literaturii noastre și prin opera sa cultura română își va regăsi oricând, într-o clipă de grație, conștiința de sine.”

Sunt câteva opinii critice dintr-un număr considerabil. La ele se adaugă „probele” formale ale recunoașterii condiției de mare creator, premiile, distincțiile pe care le-a primit: șapte premii ale Uniunii Scriitorilor din România, Premiul „E. Lovinescu” în 1947, Premiul Academiei Române în 1968, Medalia Goethe a Institutului Goethe din München (Germania), Premiul european pentru literatură al K.O.V. (Iugoslavia).

Acestei gândiri asupra operei poetice, George Neagoe și cei care-i salută ori premiază cartea îi opun astăzi, pentru a o răsturna, câteva versificații scrise de Doinaș – fără de care nu putea să existe ca scriitor.

La capitalul apreciativ, se adaugă mărturiile documentelor din dosarele de Securitate privind viața creatorului, în zona discretă a existenței sale. Am reținut aici devotamentul arătat lui Virgil Ierunca (exploatat de consăteanului acestuia, Cerna Rădulescu) și mulțimea comentariilor anticomuniste înregistrate de microfoanele Securității.

Acuzatorii poetului opun acestor surse câteva note lipsite de relevanță și povara, se pare reală, a unei mărturii care a avut consecințe asupra soartei lui Ion Omescu. Mărturia i-a fost luată în perioada detenției, adus fiind din închisoare în fața judecătorilor în hainele vârgate ale pușcăriașilor. Nu am insistat asupra acestui moment din viața lui Doinaș, întrucât informația existentă este prea vagă. Ar fi fost relevant să știm dacă a contat într-adevăr depoziția poetului, în acea epocă în care verdictele erau decise înainte de audiere, și cum a arătat presiunea asupra deținutului căruia i se cereau mărturisiri în anchetă. În lipsa detaliilor, ce să judecăm? Apostrofarea moralizatoare a unor victime pentru comportamentele lor în condițiile de teroare ale închisorilor comuniste dovedește imaturitate etică.

*

Și totuși, uimitorul proces de declasare morală și culturală a fost posibil. Cea mai reconfortantă atitudine ar fi să privim cele întâmplate ca un accident de tranziție. Principalii demolatori ai personalității umane și culturale a poetului nu fuseseră niște intransigenți înainte de revoluție, iar dosarele lor de Securitate conțineau „accidente” ușor de manipulat*. Nu fuseseră intransigenți nici după 1989, cum o arată, doar printre altele, contextul în care au căpătat funcții publice. În particular, Nicolae Manolescu este autorul unor laude aduse proletcultismului și regimurilor lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ceaușescu pe care le-a semnat pentru a avea cale deschisă spre cariera profesională de mai târziu**. În sfârșit, nivelul profesional și

* Implicarea lui Nicolae Manolescu într-o strategie de condamnare a lui Doinaș aduce cu sine un paradox: argumentele lui George Neagoe i s-ar fi aplicat perfect și criticului. Când tânărul doctor în filologie scrie: „Pe coperta realizată de Securitate figurează sintagma «Dosar personal [...]», formulă folosită pentru a desemna calitatea de informator”, sugerând: „Aceasta este proba vinovăției lui Doinaș!” (George Neagoe, p. 304), el nu vede o problemă în faptul că Manolescu are, și el, un dosar de rețea cu aceeași formulă, „Dosar personal” (Dosar personal R. 288).

** Neagoe a enumerat cu vădită satisfacție textele „vinovate” prin care Doinaș și-a câștigat dreptul de a publica. Coordonatorul său de doctorat și promotor al *Asului de pică* a scris la rândul lui asemenea articole, cu diferența că nu trecuse prin închisoare și avea dreptul să-și vadă numele în revistele literare. Doar scurte spicuri dintr-o serie de scrieri, chiar mai puțin onorabile decât poeziile numite de Virgil Nemoianu „festivist-compromițătoare”: „Literatura realist-socialistă este, prin natura ei, o literatură a valorilor etice, surprinzând mutațiile profunde, determinate în conștiință de ideea socialismului...” (Nicolae Manolescu, „Înnoire”, *Contemporanul*, nr. 34, 24 august 1962); „Ideologia revoluționară a proletariatului a revitalizat cele mai bune tradiții și tendințe înnoitoare, stimulând dezvoltarea lor largă”; „O participare activă la mișcarea literară

cultural al tânărului care a pus în operă ofensarea lui Doinaş la un nivel insuportabil este cel puţin precar, iar „probitatea”, contestată de propria-i carte*. Mizăm pe faptul că această comunitate de atitudine nu are autoritatea morală şi epistemică de a fi afectat ireversibil imaginea în istorie a poetului.

O scrisoare drept post-scriptum

Câteva observații finale. Discreditarea lui Ștefan Aug. Doinaş are un anumit grad de excepționalitate în raport cu alte situații de manipulare a Arhivei Securității: contrastul extrem dintre demnitatea personalității acuzate și vulgaritatea imaginărilor acuzator; traseul ascendent al manipulării, de la enunțurile din 2003 privind „turnătorile”, până la declasarea integrală, morală și profesională din 2013; asumarea instituțională a actelor denigratoare, inițial de CNSAS prin membri ai Colegiului său, în final, de Uniunea Scriitorilor. Ne-am pus întrebarea, de la începutul evenimentelor, și am tot revenit

are organul central al partidului, «Scînteia», care exercită de pe acum un rol îndrumător»; „Mergând în întâmpinarea scriitorilor și a întregii intelectualități democratice, partidul a arătat de la început, cu claritate, direcția pe care aceștia trebuiau să-o urmeze pentru a contribui eficient la sprijinirea cauzei poporului, la făurirea unei culturi noi”. Manolescu a scris despre „memorabilele cuvântări ținute de tovarășul Nicolae Ceaușescu la întâlnirea conducătorilor de partid și de stat cu oamenii de artă și cultură, din mai 1965, și la conferința din iunie 1965 a organizației de partid a orașului București. Un amplu răsunset au găsit în conștiința scriitorilor și creatorilor de artă cuvintele rostite de tovarășul Nicolae Ceaușescu de la tribuna celui de al IX-lea Congres al PCR” (D. Micu și Nicolae Manolescu, *Literatura română de azi. 1944-1964*, Editura Tineretului, 1965, pp. 5, 13, 15, 16). Conform evaluării lui M. Nițescu, în generația sa Nicolae Manolescu „este cel care a plătit dogmatismului de tip proletcultist cel mai mare tribut” (M. Nițescu, *op. cit.*, p. 283).

* Semeția cu care doctorul în Litere vituperează împotriva distinsului poet se prăbușește când are de evaluat faptele maestrului său. George Neagoe, care nu admite nici cel mai mic compromis în cazul oamenilor care riscau închisoarea sau moartea, introduce o mulțime de enunțuri care gâdilă orgoliul conducătorului de doctorat, trădând faptele. *Echipa României literare*, scrie el, anume cea de după anul 1971, ar fi „alcătuit o baricadă antidictatură” (George Neagoe, p. 271). Istoria literară este însă clară: marea schimbare a revistei a început în mai 1970, odată cu preluarea acestei funcții de către Nicolae Breban. Declarația privind depolitizarea revistelor literare, făcută de Nicolae Manolescu la începutul anului 1990, este calificată drept „opinia întemeiată” (*ibidem*). Or, declarația amintită a avut rolul de obținere a directoratului *României literare* și de distanțare de oamenii de cultură anti-iliescieni. Manolescu apăruse inițial în comunitatea asociației „România de Măine”.

la ea, pe parcursul cercetărilor: cum se poate explica un asemenea fenomen? Spre deosebire de Adrian Marino, Doinaș era un apropiat al lumii literaților; diferit de Mihai Botez, el nu era de folos ca victimă colaterală a unor dispute ideologice; contrar vieții altor personalități, a lui arăta transparentă. Nedumerirea ne-a împins să ne adresăm doamnei Alina Ledeanu, colaboratoare apropiată a poetului, rugând-o să ne ofere un element de sprijin în explicarea evenimentelor*. Reproduc mesajul primit:

În legătură cu rezultatele cercetării pe care ați întreprins-o în „cazul Ștefan Aug. Doinaș” și publicate ulterior în presa culturală (*Observator cultural* nr. 730 – iulie 2014)⁹², sunt de menționat următoarele:

În perioada 1996-1997, Germina Chiroiu Nagăț a fost angajată Uniunii Scriitorilor din România (USR) în funcția de redactor la revista *Secolul 20*. În această calitate, a îngrijit împreună cu Maria Dinescu numărul 1-3/1996 („Mediterranean”), a fost responsabil de număr pentru volumul „Politicul” (nr. 10-12/1996) și a semnat traduceri pentru rubrica alcătuită de H.-R. Patapieviți – „20 spre 21 – Zestrea viitorului” (în nr. 7-9/1996 – „Femei și feminisme”).

A demisionat în 1997. Cererea sa de demisie, depusă pe biroul lui Ștefan Aug. Doinaș, redactorul-șef al revistei, a fost transmisă în aceeași zi de acesta, împreună cu acordul său, conducerii administrative a USR.

Situațiile conflictuale cu care s-a confruntat Ștefan Aug. Doinaș în redacția revistei *Secolul 20*, înainte și după 1989, ar merita, poate, o cercetare în sine.

Rândurile trimise de Alina Ledeanu nu ne oferă o cauză anume a evenimentelor. Oferă însă o perspectivă care poate ar merita, într-adevăr, o cercetare separată. Avem nevoie să înțelegem nu doar trecutul, ci și timpurile de astăzi, când a fost posibil ca puterea simbolică și instituțională să fi fost folosită pentru a aduce memoria unei personalități culturale care-și transcende prin reprezentativitate epoca la condiția unui „trișor îndărătnic, cântitor și mediocru”, o „prezență actoricească de tip convulsiv, umoral, arțăgos și invidios”.

* Alina Ledeanu i-a fost colaboratoare apropiată lui Ștefan Aug. Doinaș pe vremea când acesta conducea activitatea redacțională de la *Secolul 20* (și, apoi, *Secolul 21*). Devenită directoare a publicației, ea i-a dedicat poetului două numere: numerele „Doinaș”, *Secolul 21*, nr. 1-6/2003, și „Doinaș la o dublă comemorare”, *Secolul 21*, nr. 1-6/2013.

Note

- 1.. Virgil Nemoianu, *Surâsul abundenței. Cunoaștere lirică și modele ideologice la Ștefan Aug. Doinaș*, București, Fundația Culturală Secolul 21, 2004, pp. 13-14. O primă ediție apăruse cu zece ani anterior: Virgil Nemoianu, *Surâsul abundenței. Cunoaștere lirică și modele ideologice la Șt. Aug. Doinaș*, Editura Eminescu, 1994.
2. Virgil Nemoianu, *Surâsul abundenței...*, pp. 186-187.
3. Arhiva CNSAS, Fond operativ, I 2628, vol. 1, pe numele Popa Ștefan, f. 47.
4. Ana Dobre, *Miron Radu Paraschivescu – eternul critic*, Editura Muzeul Literaturii Române, 2011, p. 180.
5. Ștefăniță Regman, „Cornel Regman și lucrările lui: perioada 1959-1967”, în *Viața Românească*, nr. 1-2, 2013, pp. 85-105.
6. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 874, vol. 1, f. 91.
7. Referatul din 31 ianuarie 1963 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ, I 2628, vol. 2, f. 2).
8. *Idem*, f. 3.
9. Arhiva CNSAS, Dosar personal R 874, vol. 1 (privindu-l pe Popa Ștefan), f. 77.
10. În volumul său *Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș*, George Neagoe aduce dovezi că anul de primă scrieri apărute după interdicție, sub numele Doinaș, este 1961, și nu cel vehiculat îndeobște – 1963 (George Neagoe, *Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș*, București, Cartea Românească, 2013, p. 186).
11. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2628, vol. 1, f. 10.
12. Citatele din Arhiva CNSAS, Dosar informativ, I 2628, vol. 1, ff. 110-112.
13. Petre Sirin, *Castele în Spania. Cronica de familie 1949-1959*, București, Humanitas, 2013, p. 261.
14. Mircea Mihăieș, „Procesul comunismului”, *Contrafort*, nr. 49, 2003.
15. Vezi Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 3.
16. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 1, f. 106v.
17. *Idem*, f. 149v.
18. *Idem*, f. 274.
19. *Idem*, f. 202.
20. *Idem*, f. 333.
21. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 2, f. 17.
22. *Idem*, f. 224v.
23. Nota de analiză a lui Victor Achim din 26 martie 1986, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 2, f. 239.
24. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 1, ff. 378-380.
25. *Idem*, p. 8.
26. Nota de analiză din 15 noiembrie 1981, Arhiva CNSAS, Dosar I 2629, vol. 1, f. 274.
27. Nota din 22 martie 1985, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 2, f. 152.

28. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 2, f. 240.
29. *Idem*, 293v.
30. Referiri la cele două acțiuni de compromitere-șantajare au mai fost făcute în articolul Gabriel Andreescu, „Cum pregătea Securitatea un șantaj. Cazul lui Ștefan Augustin Doinaș”, *Cotidianul*, vineri, 9 iulie 2010.
31. Documentul 151/AV/00314/68 din 7.01.1982 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 2, f. 90).
32. *Idem*, f. 90v.
33. Nota Nr. 151/W.M./ ... feb.1982 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 1, f. 293, 293v).
34. *Idem*, f. 296.
35. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2629, vol. 1, f. 137.
36. Clara Mareș, *Zidul de sticlă. Ion D. Sirbu în arhivele Securității*, București, Curtea Veche, 2011, p. 407.
37. George Neagoe, *Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș*, Cartea Românească, 2013, p. 307.
38. *Idem*, p. 115.
39. *Idem*, p. 131.
40. *Idem*, p. 115.
41. *Idem*, p. 137.
42. *Idem*, p. 139.
43. Gelu Ionescu, „Cazul Doinaș”, *Apostrof*, nr. 2, 2014.
44. George Neagoe, *op. cit.*, p. 304.
45. *Idem*, pp. 17-18.
46. *Idem*, p. 304.
47. *Idem*, p. 21.
48. *Idem*, p. 203.
49. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2628, vol. 1, ff. 7-8.
50. George Neagoe, *op. cit.*, p. 216.
51. *Idem*, p. 220.
52. *Idem*, p. 20.
53. *Idem*, p. 192.
54. *Idem*, p. 199.
55. *Idem*, p. 207.
56. *Idem*, p. 258.
57. *Idem*, pp. 15-16.
58. *Idem*, p. 171.
59. *Idem*, p. 254.
60. *Idem*, p. 281.
61. *Idem*, p. 21.
62. *Idem*, p. 28.
63. *Idem*, p. 307.
64. *Idem*, p. 187.
65. *Idem*, p. 182.
66. *Idem*, p. 243.
67. *Idem*, p. 187.
68. *Idem*, p. 184.

69. *Idem*, p. 168
70. *Idem*, p. 308.
71. *Idem*, p. 309.
72. Gelu Ionescu, „Cazul Doinaș”, *Apostrof*, nr. 2, 2014.
73. Virgil Nemoianu, *Surâsul abundenței. Cunoaștere lirică și modele ideologice la Ștefan Aug. Doinaș*, București, Fundația Culturală Secolul 21, 2004, pp. 13-14.
74. Virgil Nemoianu, „Ștefan Aug. Doinaș și contextele sale”, în *Secolul 21*, nr. 1-6, 2003, p. 273.
75. Ovid S. Crohmălniceanu, Klaus Heitman, *Cercul literar de la Sibiu și influența catalitică a culturii germane*, București, Editura Universul, 2000, pp. 61-62.
76. Ion Bogdan Lefter, „Eseistica lui Ștefan Aug. Doinaș – Schiță cartografică”, în *Secolul 21*, nr. 1-6, 2003, pp. 127 și 130.
77. *Ibidem*.
78. George Neagoe, *op. cit.*, p. 76.
79. Ovid S. Crohmălniceanu, Klaus Heitman, *op. cit.*, p. 64.
80. *Idem*, p. 70.
81. Virgil Nemoianu, „Ștefan Aug. Doinaș și contextele sale”, în *Secolul 21*, nr. 1-6, 2003, p. 269.
82. Gelu Ionescu, *op. cit.*
83. Georgeta Drăghici, „Rezistența și compromisul”, *Jurnalul literar*, nr. 19-24, octombrie-decembrie 2013.
84. Alex Goldiș, „Cazul Doinaș”, *Vatra*, nr. 3, 2014.
85. Adrian Dinu Rachieru, „Ștefan Aug. Doinaș în «pelerinaj la verb»”, *Convorbiri literare*, nr. 5, mai 2014.
86. Barbu Cioculescu, „O carte rechizitoriu”, *Acolada*, nr. 12, decembrie 2013.
87. Corina Gruber, „Doinaș, politica și literatura”, *Euphorion*, nr. 5-6, p. 8.
88. *Ibidem*.
89. George Neagoe, *op. cit.*, p. 274.
90. Virgil Nemoianu, „Victime și vinovați: spre o abordare pluridisciplinară” (conferință susținută pe 2 octombrie 2012 în Aula Bibliotecii Academiei Române, în cadrul colocviului internațional organizat de Fundația Culturală Secolul 21: „Ștefan Aug. Doinaș – O dublă comemorare. 90 de ani de la naștere, 10 ani de la trecerea în neființă”. Text publicat ulterior în revista *Convorbiri literare* („Victime și vinovați: spre o abordare pluridimensională”, noiembrie 2012 – și în revista *Secolul 21*, nr. 1-6/2013).
91. Ioan Mihuț, *Ștefan Augustin Doinaș comentat de Ioan Mihuț*, București, Editura Recif, 1994.
92. Reluată în *Contemporanul*, nr. 8, aprilie 2014.

Capitolul VI

De ce este nevoie de arhiva CNSAS. Cum și cât ne ajută

Realitatea regimului comunist: o realitate a suprafeței

În încercarea de a clarifica anumite controverse ale dezbaterii publice, am citat, pe parcursul acestei expuneri, documente din Arhiva Securității. Informațiile pe care le putem consulta astăzi la CNSAS verifică, ori din contra, contestă, resemnifică, precizează sau extind, uneori cu majore consecințe, ceea ce știam despre actele represive, despre rezistență și colaboraționism sub vechiul regim. „Realitatea” vieții în comunism era una a „suprafeței”. Pentru ce li se întâmpla, oamenii aveau explicații. Pentru ce făceau, căutau sensuri. Sensurile și explicațiile le defineau existența într-o măsură comparabilă cu faptele propriu-zise, doar că patinau pe alegații atunci imposibil de verificat*. Cazul referențial este neobișnuita libertate de mișcare și

* În urma scandalului Meditației Transcendentale, au fost luate măsuri represive împotriva a zeci de oameni. Așa amplu și spectaculos cum a părut cazul, el s-a redus pentru contemporani la rumori, la o suită de anecdote colportate de un apropiat la alt apropiat, la câteva explicații ceva mai coerente primite prin Europa liberă. Conform speculației dominante, MT fusese o provocare pusă la cale de Securitate pentru a-i șantaja pe intelectuali. Nici astăzi nu am aflat esențialul: cum a putut cetățeanul francez de origine română Nicolae Stoian să ia aprobările pentru inițierea în tehnicile MT a unor angajați bucureșteni; sau unde s-a produs coliziunea Securității cu Partidul în desfășurarea planului. În ciuda efortului considerabil al autorilor, cartea semnată de Doina Jela, Cătălin Strat și Mihai Albu, *Afacerea Meditației Transcendentale* (București, Humanitas, 2004), nu a putut răspunde unor astfel de întrebări. Dar astăzi avem acces la o hartă a fenomenului major schimbată. Am putut demonstra ponderea dată de Securitate controlului diferitelor categorii de persoane care nimeriseră în povestea MT și documenta represiunea adeptilor yoga după interzicerea acestei discipline, în anul 1982, fenomen rămas invizibil (vezi Gabriel Andreescu, *Reprimarea mișcării yoga în anii '80*, Iași, Polirom, 2008).

de publicare a lui Constantin Noica și a grupului său, de neînțeles fără extinsa conivență a primului cu Securitatea, într-un fel și la un nivel de neimaginat până la deschiderea dosarelor. Astfel, sensurile și explicațiile puteau să le scape contemporanilor din cauza celor nouă zecimi ale aisbergului pitite de regim în adâncime.

Colaboraționismul clandestin cu autoritățile era cel mai greu de identificat, ținut, prin natura lui, undeva, la subsolul întâmplărilor, sub protecția secretului de stat. În paralel, Arhiva Securității concurează și la poziția de principal depozitar al manifestărilor de rezistență. Despre acestea aflăm numai prin cazurile radicale care luau calea Occidentului, ca să revină în țară în principal pe calea undelor: ale Europei libere, Vocii Americii și ale altor posturi occidentale. În lipsa mediatizării lor, societatea nu avea cum să devină conștientă de fenomenele nesupunerii la sistem, chiar atunci când aveau o oarecare amplitudine. Un exemplu, tot referențial, este fenomenul reprimării mișcării yoga, care a implicat peste 60 de adepți și totuși a rămas complet obliterat de scandalul Meditației Transcendentale până la cercetările de la mijlocul anilor 2000¹.

De abia astăzi avem acces la informații privind *rezistența despre care opinia publică nu a ajuns să afle*, iar altele, despre *acțiunile care nu au reușit să devină rezistență practică*. Înregistrările Securității indică încercări repetate ale unor binecunoscuți intelectuali să finalizeze, în anii 1980, scrisori de protest colective față de politica regimului. Inițiativele au eșuat, dar și doar încercările, dacă ar fi ajuns la cunoștința opiniei publice, atunci, ar fi putut schimba ceva în evoluția lucrurilor care, altfel, s-a sfârșit cu vărsări de sânge*.

În sfârșit, arhivele pot adăuga detalii clarificatoare pentru a interpreta cariera unor oameni de cultură după 1989.

Ce se întâmpla și ce nu se întâmpla sub comunism aveau determinații ascunse. Cum în cazul rezistenței și colaboraționismului acestea au lăsat urme în Arhiva Securității, Miliției, a Comitetului Central al PCR ș.a., cunoașterea detaliilor sensibile presupune investigarea documentelor create de instituțiile sistemului totalitar**. Doar că utilizarea documentelor moștenite de la fostul regim, ca să înțelegem,

* Astăzi se fac referiri conjuncturale la intențiile contestatate, dar o sinteză a fenomenului nu există. Propunerile de sinteză a fenomenului disidenței nu fac loc fenomenului mai larg, al rezistențelor eșuate (vezi Ana-Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, București, Institutul pentru Studiul Totalitarismului, 2014; Cristina Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania*, București, Editura Enciclopedică, 2013).

** Se fac de obicei referiri la Arhiva CC al PCR ori la Arhiva Securității, însă documentele Miliției ori ale unor ministere conțin de asemenea informații relevante. O sursă din păcate inaccesibilă este și cea a fostelor birouri de personal.

să completăm și, în particular, să resemnificăm realitățile culturale sub comunism, ridică probleme mult mai dificile decât cele pe care cercetătorii le-au imaginat inițial.

Cât de amplă a fost urmărirea creatorilor de către Securitate?

Securitatea a supravegheat intelectualii publici, scriitorii și artiștii constant, pe larg, *aproape total*. Majoritatea oamenilor de cultură cunoscuți au fost supuși acțiunilor de verificare* sau au avut deschise pe numele lor dosare de urmărire informativă**. Un astfel de dosar asigură accesul nu doar la viața privată a celui urmărit, ci a tuturor celor cu care se află în legătură. Ca explicație, iată un citat din planul de măsuri prin care s-a hotărât, în 1984, verificarea poetului Gabriel Chifu:

Deoarece în afirmațiile și scrierile sale [Gabriel Chifu] se erijează în reprezentantul „unei grupări” din rândul tinerilor poeți care colaborează la revista și cenaclul „Ramuri”, pe care caută să-i instige la o atitudine necorespunzătoare, se va stabili dacă în acest sens întreprinde măsuri concrete și în rândul căror persoane².

Consecința este că toți „tinerii poeți” din jurul *Ramurilor* aveau să intre sub supravegherea Securității.

Multe persoane devenite obiectiv sunt controlate prin ascultarea telefoanelor ori introducerea de microfoane în spațiile unde au loc discuții: acasă, la birou, la hotel, la restaurant***. Zecile de amici, colegi de serviciu, cunoscuți, oficiali, relații pur private și uneori ascunse, de familie, intră în câmpul de observație al Securității. Iată o listă, așa cum reiese din dosare, a interlocutorilor criticului Mircea Iorgulescu: Zigu Ornea, Radu Ioanid, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu,

* Acțiunea de verificare consta în supravegherea sau urmărirea unei persoane pe o perioadă limitată de timp (3-6 luni), pentru clarificarea unor suspiciuni sau verificarea unor informații de primă sesizare (<http://www.cnsas.ro>).

** Iar când nu se găsesc dosarele – Ana Blandiana, Mihai Botez și alții – este evident că acestea au încă statut de document clasificat.

*** Chiar ofițerii care au rescris în postcomunism istoria Securității pentru a o legitima recunosc ampla extindere a direcțiilor de ascultare și interceptare a convorbirilor telefonice, introducerea în birouri și locuințe a tehnicilor de ascultare, cenzurarea scrisorilor poștale după 1965: „Dintr-o direcție modestă la începutul anilor 1960, treptat, [Comandamentul de Tehnică Operativă] s-a transformat într-o unitate mamut cu mii de ofițeri, subofițeri și personal civil” (Ionel Gal, *Rațiune și presiune în Ministerul de Interne 1965-1989*, vol. I, Iași, Editura Domino, 2001).

Nicolae Manolescu, Bujor Nedelcovici, Szász János, Dan Deșliu, D.R. Popescu, Romulus Rusan, Georgeta Dimisianu, George Bălăiță, Norman Manea, Octavian Paler, Roger Câmpeanu, Florin Mugur, Dinu Săraru, Mircea Ciobanu, Petru Romoșan, Ion Bogdan Lefter, Liviu Ioan Stoiciu, Valeriu Râpeanu, Gabriel Dimisianu, Dinu Flămând. Sunt cercetate și scrisorile primite și trimise de Iorgulescu. Printre expeditori sau adresanți se află Andrei Corbea, Florin Bănescu, Mihai Sin, Bedros Horasangian, Samuel Druckmann, Adrian Marino.

Lista nu este completă. Ea argumentează faptul că numai din urmărirea unui singur om de cultură activ social, Securitatea adună informații despre o întreagă rețea umană. Odată înregistrată o indisciplină politică, ea este urmată de deschiderea altui dosar, de planuri de sancționare, influențare sau denigrare.

La dosarele individuale se adaugă dosarele de grup sau de problemă. Sunt numeroase. Din dosarul „Cosașu Radu ș.a.” aflăm că în jurul scriitorului s-a format un cerc din care fac parte Radu Albala (redactor la Editura Litera), Felicia Antip, Mirel Ilieșu, Ion Ianoși, Gelu Ionescu, Cornel Răducanu și Roger Câmpeanu (secretar general la *România literară*). Se întâlnesc periodic la casele lor să joace bridge, ocazie cu care „comentau dușmănos politica partidului și statului nostru și colportau zvonuri negativiste”³.

În 1975, Securitatea a luat măsuri pentru destrămarea grupului. Vor pregăti compromiterea lui Mirel Ilieșu (regizor la „Al. Sahia”, autorul filmului *Setea pământului*), prin sugerarea amicilor lui de bridge că a pus în mișcare organele de Securitate. În paralel, s-a trimis directorului Studioului „Al. Sahia” un bilet anonim „prin care acesta să fie informat despre preocupările de plagiere ale lui Mirel Ilieșu, cuprinzând date reale, verificabile”⁴.

Preocuparea Securității pentru destrămarea oricărei acțiuni colective face victime între membrii cenaclurilor neautorizate:

De asemenea, în urma măsurilor informativ-operative întreprinse, s-a reușit să se prevină materializarea inițiativei a 14 elemente de a organiza cenacluri neautorizate în care să se discute „lucrări ce nu pot fi publicate, poezie și literatură apolitică, propovăduirea unei vieți parazitare, promovarea nonconformismului și libertății absolute, comentarea de pe poziție ostilă a politicii interne și internaționale desfășurate de partidul nostru”. Cazuri de acest gen au fost semnalate printre altele la Inspectoratul Municipiului București, Covasna, Harghita, Maramureș, Timiș, Prahova, Tulcea și Vaslui⁵.

Împiedicarea întâlnirilor de grup este urmată, în funcție de caz, de măsuri polițienești. Dosarul de grup nr. 252 privind „Intelectualii” înregistrează critici la politica antisemită inițiată de autoritățile comuniste la începutul anilor 1960:

A. Crișan Ion, Bujes Iosif, Crohmălniceanu Ovid, Henry Wald și alții, au organizat un cerc intelectual făcând reuniuni la Crișan Ion acasă. Acolo se discută dușmănos la adresa politiciii partidului și guvernului nostru, lansându-se teoria că s-a pornit o persecuție activă împotriva evreilor, conducerea de stat promovând o linie naționalistă, antisemită. La aceste reuniuni au participat și membrii Bandei care au atacat Banca de Stat în anul 1959⁶.

În urma informațiilor obținute, A. Crișan a fost dat afară de la Biblioteca Academiei și exclus din Partidul Muncitoresc Român. În logica aceleiași strategii de strivire a acțiunilor colective, am invocat anterior și cazul lui Dan C. Mihăilescu, anchetat pentru banale reuniuni între prieteni puse sub titulatura mai curând ludică a unui cenaclu.

Ioana Diaconescu a elaborat un amplu documentar privitor la Dosarul 120 artă-cultură, sursă importantă privitoare la controlul lumii artistice și culturale, din care Mihai Pelin editase culegerea de documente *Cartea Albă a Securității*⁷. Securitatea împărțise creatorii în trei categorii: 1) intelectualii cu activitate ostilă; 2) intelectualii cu activitate dușmănoasă; 3) intelectualii cu antecedente politice sau penale, „reacționari” și descendenții acestora. Tipologia stabilea și ierarhia gradului lor de pericolozitate. Dintr-o notă din 20 octombrie 1982 aflăm cât de numeroasă era cea de a treia categorie: „În domeniile creației literar-artistice au fost identificați un număr de 190 de descendenți ai unor persoane cu antecedente politice sau penale”.

Autoarea face inventarul informațiilor găzduite în documentele care i se par relevante. Următorul citat dă și el dimensiunea controlului:

Din punct de vedere organizatoric, activitatea informativ-operativă de Securitate în problemă se desfășoară în cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, Uniunilor și Asociațiilor de creație (membri și personalul muncitor), editurilor, redacțiilor, publicațiilor literar-artistice, instituțiilor de artă plastică, teatrale, muzicale, coregrafice, Circului de Stat, Asociației Române de Impresariat Artistic, muzeelor, laboratoarelor zonale de restaurări, oficiilor patrimoniului cultural național, șantierelor de restaurare, caselor de cultură, căminelor culturale, bibliotecilor, cenaclurilor și cluburilor literar-artistice, formațiilor artistice de amatori, precum și în rândul creatorilor de artă liber profesioniști și altor persoane cu preocupări literar-artistice. Sarcinile de Securitate în cadrul bibliotecilor, cenaclurilor, cluburilor și formațiilor artistice de pe lângă obiective economice ori instituții asigurate contrainformativ de alte compartimente de muncă vor fi realizate de către acestea, ofițerii din problemă având, însă, obligația să cunoască permanent principalele aspecte de interes operativ ce vizează domeniul creației literar-artistice și să se implice în soluționarea informațiilor mai importante de profil⁸.

Documentul susține ideea că activitatea de supraveghere și contrararare se desfășura absolut peste tot unde erau așteptate sau înregistrate la un moment dat manifestări ostile. Faptul că la sfârșitul anilor 1980 s-au multiplicat manifestările contestatatoare a dus la amplificarea mijloacelor de control. Un raport al Securității indică, pentru anul 1986, un număr de 839 informatori, 371 colaboratori, 546 surse și 37 rezidenți lucrând în rețeaua artă-cultură⁹. Dintre cele 268 recrutări planificate în același an, se realizaseră 246, iar 92 de informatori fuseseră abandonați. Pentru anul 1987, documentul stabilește necesarul de recrutări interjudețene la 188.

Raportul de analiză a activității informativ-operative desfășurată în 1988 în problemele artă/cultură și presă/radioteleviziune/poligrafie anunță stabilirea pentru anul 1989 a unor „planuri de recrutări [...] în locurile și cazurile în care au fost prevăzute. Atenție deosebită se va acorda potențialului informativ din întreprinderile poligrafice pentru a crea un dispozitiv invulnerabil, așa cum ni s-a ordonat de către tovarășul ministru secretar de stat [șef al Departamentului Securității Statului, Iulian Vlad]”¹⁰.

Documentarul Ioanei Diaconescu conține câteva piese care demonstrează implicarea directă a Securității în marginalizarea Generației '80. Adresa UM 0544 din 27 februarie 1984 către UM 0610 București anunța:

Deținem date din care rezultă că „Cenaclul din Tei”, cenaclu literar studentesc, creat recent sub egida revistei *Viața Studentească* (folosită mai mult ca acoperire), ale cărei reuniuni se țin duminică în complexul studentesc Tei, este, în fapt, o continuare a fostului Cenaclu de luni coordonat de Nicolae Manolescu. Între susținătorii noului cenaclu, în afara lui Mircea Iorgulescu, care-l coordonează, se numără filozoful Mihail Șora, criticul Alexandru Paleologu, precum și scriitorii Ioan Groșan (profesor în București), Elena Ștefoi (profesoară de istorie în Popești-Leordeni), Solomon Marcus (profesor de matematică la Universitatea din București), Matei Vișniec și Florin Iaru. La cea de-a doua reuniune a cenaclului mai sus menționat, ce a avut loc duminică 26.02 a.c., urma să fie o piesă a scriitorului Matei Vișniec, piesă despre care se afirmă că a stârnit interesul oamenilor de litere, ea înfățișând viața ca [...] o închisoare, „viața celulă”. În mediul participanților, Elena Ștefoi a afirmat că desființarea „Cenaclului de luni” nu a însemnat nimic, că acest nou cenaclu va fi mult mai bine organizat și [...] va constitui un grup mult mai compact.

Din nota din 12 octombrie 1988 aflăm:

Direcția culturii de masă din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste a aprobat, la propunerea Consiliului județean al Educației și Culturii Socialiste, ca în orașul Tg. Neamț să se organizeze, în intervalul 14-15 noiembrie a.c., a V-a ediție a colocviului „Poezia

tânăra”. Tema principală a reuniunii s-a stabilit să o constituie „Post-modernismul”, urmând ca în cele două zile, pe lângă întâlniri cu cititorii, vizite în diferite obiective, să aibă loc două comunicări: „Literatura și organizarea socială” și „Tânărul scriitor și conștiința socialistă”, urmate de debateri. Din datele ce le deținem rezultă că majoritatea invitaților nu fac parte din Uniunea Scriitorilor, unii dintre aceștia fiind cunoscuți cu atitudine ostilă, elogiați de postul de radio Europa liberă pentru refuzul lor de a scrie poezie cu mesaj politic. Menționăm în acest sens pe Florin Iaru, Mircea Cărtărescu, Mariana Marin, Elena Ștefoi, Radu Călin Cristea [...], toți membri ai fostului „Cenaclu de luni”, condus de Nicolae Manolescu. Având în vedere că în cadrul manifestărilor de acest gen ce au avut loc anterior, inclusiv la Tg. Neamț, unii participanți au adoptat o atitudine necorespunzătoare, formulând aprecieri neavenite la adresa politicii culturale a partidului nostru și că la colochiul preconizat urma să participe un număr relativ mare de elemente cu asemenea preocupări, a fost informată tovarășa Suzana Gîdea care a dispus anularea acțiunii. Prin măsuri informative urmărim reacția persoanelor ce intenționau să participe la manifestare¹¹.

Adnotările marginale la această notă aparțin însuși șefului Securității, generalul-colonel Iulian Vlad, care atrage atenția subalternului pentru lipsa de reacție: „Tovarășe colonel Rațiu, 1. L-am informat pe tovarășul Constantin Olteanu. 2. De ce, după cele anterior întâmplăte atât Direcția culturii de masă din Consiliul Culturii și Educației Socialiste și Consiliul județean respectiv mai organizează astfel de acțiuni? Nu credeți că ar trebui clarificate mai temeinic asemenea lucruri? 13 X 1988”¹².

Lista dosarelor de urmărire informativă constituie doar o parte din ce avem de privit pentru a realiza amploarea operației de supraveghere. O fațetă complementară a fenomenului este numărul considerabil al colaboratorilor care au fost implicați în culegerea de date despre o anumită personalitate, pe o lungă perioadă de timp. În cazul lui Pálfi Géza, un apropiat al episcopului catolic Márton Áron, informațiile provin de la 84 de resurse*.

* Am ales acest exemplu, dintre mai multe posibile, pentru a aminti că ultra-supravegheate și reprimare au fost și alte categorii de prestigiu, în afara oamenilor de cultură, și că etnicii români suportau regimul polițienesc alături de etnicii maghiari, germani, evrei etc. (Informația din Novák Csaba Zoltán, „We Serve and We Collaborate. The Issue of Agent-Type Collaboration in Respect to the Relations Between Church and State in Romania. Case Study of the Pálfi Géza Files”, lucrare prezentată la Conferința *Memory of Everyday Collaboration with the Communist Regimes in Eastern Europe*, Budapesta, 23-26 octombrie 2013).

Urmărirea exilului

Supravegherea oamenilor de cultură continuă când aceștia ajung în Lumea liberă, fie că devin sau nu parte a exilului militant. Colaboratorii, agenții de influență și sursele capătă și mai multă importanță, căci numărul ofițerilor și mijloacele care stăteau la dispoziție nu puteau fi aceleași ca în țară*. Unii intelectuali fac călătorii repetate în străinătate, cu o frecvență greu de înțeles pentru vremea aceea, întâlnesc personalitățile culturale ale exilului și dau informații despre ele la sosirea acasă. Nu sunt puține exemplele.

Patru ani din viața unei surse reprezentative, „T. Costică”, sugerează proporțiile fenomenului. Aflăm că în perioada 24 octombrie-25 decembrie 1981, informatorul a făcut un turneu prin Italia, Elveția, Franța, Belgia și RFG, iar la Paris ținuse o conferință. I-a întâlnit atunci pe Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, Barbăneagră, Radu Stoica, Peter Pusztai, Edmund Pollak. Documentul cu detalii înregistrează și faptul că emigrația îl invitase să rămână în Occident. Între 29 mai-9 august 1982, „T. Costică” va umbla prin Italia, Elveția, Franța, RFG, Belgia și Polonia. Avea să îi contacteze pe Livio Zanolini, Valentin Th. Ionescu, Alexandru Târziu, Victor Teodorov, Pusztai Peter, Valentin Popa, Paul Barbăneagră, Vlad Stolojan, Ierunca și Monica Lovinescu ș.a. Peste doi ani, perioada aprilie-mai 1984, informatorul a călătorit în Italia, Franța, Belgia, RFG și Polonia, unde a avut ocazia să se întâlnească cu Camilian Demetrescu, sculptorul Eugen Ciucă, Livio Zanolini, George Apostu, Paul Barbăneagră, Alexandru Niculescu. Propunerea făcută lui „T. Costică” și frecvența călătoriilor prin lume sunt o sugestie privind „greutatea” sursei¹³.

Intelectualilor și artiștilor români trimiși să ia contact cu exilul militant, ajunși colaboratori, informatori ori agenți de influență, li se repartizau subiecții-obiectiv pe lângă care „aveau posibilități”. Personalitățile culturale din țară care ajungeau în Occident – și ajungeau multe, cum aflăm astăzi prin consultarea arhivelor – aveau legături cu omologi ai lor din exil. Informațiile adunate de colaboratorii Securității**, care priveau „contactele contactelor”, motivau

* Datorită obligației stabilite prin lege, de a da relații privitoare la contactele cu străinii, beneficiarii de vize pentru Occident deveneau ușor surse.

** În sens strict, se face deosebirea dintre colaboratori, persoane recrutate de Securitate având posibilități limitate sau ocazionale de a furniza informații de interes operativ și alte categorii. Colaboratorul se află pe o scară de utilitate între informatori și persoanele de sprijin, ultimele cu posibilități scăzute. În volum, folosim termenul „colaborator” deseori într-un sens general, comun, ca denumind persoanele care asistau Securitatea sub diferite forme. În plus, termenul a fost preluat de Legea nr. 187/1999 în sintagma „colaborator al Securității ca poliție politică”.

deschiderea de noi dosare de urmărire informativă, sau cel puțin de supraveghere informativă*. Și acest mecanism avea drept consecință intensificarea și generalizarea supravegherii.

În unele cazuri, sursele se pot identifica fără o cerere de declassificare – posibilă doar în anumite circumstanțe –, din simpla evaluare a contextului. Iată o notă care informează asupra refuzului Monicăi Lovinescu de a discuta cu informatorul «Maxim», reputat filolog, reproșându-i-se că a stat atâția ani la Dijon și n-a zis nimic – „În timp ce colegul sursei, Eugen Simion, o vizita des”¹⁴.

Câte persoane erau în acea perioadă filologi cu stagii la Dijon, colegi cu Eugen Simion? Dăm la subsol o listă cu nume de cod ale unor persoane folosite drept surse, repetând observația că așezarea lor de către Securitate în această categorie nu ne permite să calificăm, fără alte date, caracterul „colaborării” lor**. Astfel, nota din 20

Este de reamintit în context că, în conformitate cu legea, călătorii în străinătate trebuiau să depună la înapoiere un raport. Unii o făceau formal, fără să dea informații relevante, dar erau trecuți de ofițeri drept surse, ori chiar li se făceau dosare de rețea. Nu este o dificultate pentru cercetător să distingă stilul delator de prezentarea binevoitoare a persoanelor întâlnite.

* Supravegherea informativă este forma primară de urmărire a unei persoane sau a unui grup pe o perioadă limitată de timp (cel mai des, 30 de zile), având ca scop clarificarea unor suspiciuni sau verificarea unor informații venite ca primă sesizare.

** Iată o listă de „repartizări” a surselor pe lângă colaboratorii unor posturi de radio străine: „Niculescu” – Max Bănuș, Tylo Anca, Ciorănescu Gheorghe, Monica Lovinescu, Dan Cernovodeanu; „Laurențiu” – Vlad Georgescu, Ion Ioanid, Sanda Stolojan, Tylo Anca, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu; „T. Costică” – Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, Paul Barbăneagră, Gheorghe Apostu; „Maxim” – Cicerone Poghir, Dumitru Țepeneag; „Stan Ion” – Vlad Georgescu, Mircea Carp; „Andrei Valeriu” – Gabor Dorina; „Bădescu Victoria” – Ana Maria Vansahen; „Cornel” – Victor Pffeiler; „Ștefan” – Liviu Cristea, Victor Pffeiler; „Oros” – Constantin Cernăianu; „Radu” – Mihnea Romalo, Liviu Cristea; „Diana” – Andrei Voiculescu; „Bazil” – Virgil Tănase; „Profesorul” – Monica Lovinescu; „Radu” – Doina Țuțuianu, Cicerone Ionițoiu; „Petrică Ionescu” – Bill Topolski, Vlad Mugur, Horia Georgescu; „Luchian” – Eugène Ionesco; „Tudor” – Ivan Helmer, Benedict Adamescu; „Irinel” – Sorin Cunea; „Petre Cristi” – Emil Mereanu; „Ionescu Ion” – Șerban Orescu, Radu Cîmpeanu; „Dobrescu” – Vlad Georgescu, Virgil Ierunca, Ioan Cicerone; „Dobrogeanu” – Radu Cîmpeanu, Dinu Zamfirescu, Ionițoiu Cicerone; „Simion” – Vlad Georgescu; „Ina Bogdan” – Max Bănuș; „Florin” – Vlad Georgescu; „Eugen” – Vlad Georgescu, Mihai Cazacu, Petre Năsturel; „Gheorghiu” – Max Bănuș; „Popa” – Vlad Georgescu, Șerban Orescu, Nicolae Stroiescu, Monica Lovinescu; „Nicu” – Andrei Voiculescu; „Barbara” – Mircea Vasiliu, Radu Maltopol, Alexandra Polizu, Sanda Balaban, Cornel Dumitrescu; „Mihai” – Gabriel Zamfirescu, Constantin Mares, Horia Soceanu, Zănel Fruchtmann;

octombrie 1982 a numitului „Maxim”, având contacte cu specialiști filologi și profesori de lingvistică, conține informații relativ benigne¹⁵. În schimb, sursa „Niculescu” are un tipic stil securistic. Nota lui din 12 noiembrie 1977, dată după o convorbire cu Max Bănuș, este amplă și incitatoare. O alta, din 29 decembrie 1978, descrie locuința și cartierul unde locuia Bănuș. O face cu multe detalii*.

Am indicat cu o altă ocazie numărul mare (în raport cu standardele acelor vremuri) al oamenilor de cultură care, conform programelor de măsuri ale Securității, efectuau anual deplasări în Occident cu sarcini pe lângă angajații sau colaboratorii posturilor de radio străine. Pe liste apar 32-33 de surse¹⁶. Dacă multiplicăm numărul cu diversitatea contactelor fiecăreia, avem o imagine asupra amplitudinii controlului exercitat de organele de la București.

Câți colaboratori, informatori ori agenți de influență avea Securitatea pentru controlul exilului^{**}? Pe ce se baza o astfel de performanță? Nu am găsit o cercetare acoperitoare asupra mijloacelor materiale ori a altor feluri de resurse aflate la dispoziția instituției. Ar fi interesant de cunoscut cum arăta operația de recrutare și, în particular, cum se aranjau călătoriile în Occident cu scop informativ. Și în această privință, lipsesc cercetările sistematice. Rămân la dispoziție cazuri, situații pilduitoare care dau sugestii despre cât de mult puteau investi autoritățile comuniste în urmărirea exilului.

Reținem încercarea de recrutare a lui Ion Bălu pe post de agent de influență, povestită de istoricul literar cu ocazia unei conferințe dedicate relațiilor dintre Securitate și scriitori. Ion Bălu devenise interesant pentru Securitate în urma intensei sale corespondențe cu Mircea Eliade. Cu ocazia unui program artistic inițiat la școala unde preda, în Câmpina, a fost căutat de un ofițer pentru o discuție cu „tovarăși” veniți de la București.

„Traian” – Sorin Cunea, Nicolai Constantin Munteanu; „Cristea” – Horia Niculescu, Sorin Cunea (Situație operativă a Departamentului Securității Statului din 18 februarie 1985 privind sursele selecționate pentru a fi dirijate cu sarcini pe lângă angajații sau colaboratorii posturilor de radio străine, vol. 58, f. 569).

* Sursa își asumă propriile investigații: „Un angajat pe care Bănuș îl crede dubios este Ivan Deneș. Despre acesta s-au prezentat direcțiunii declarații de la foști deținuți în taberele de muncă din țară, care au fost internați împreună cu Deneș. Astfel s-a declarat că acesta fusese omul direcțiunii din lagăre maltratându-i pe ceilalți deținuți” (Arhiva CNSAS, Fond de problemă, D21, vol. 36, f. 240). Conform dezvăluirilor lui William Totok, Ivan Deneș era informator al Securității (vezi William Totok, „Ivan Deneș”, *Halbjahresschrift-hjs-online*, 20.04.2011 – <http://halbjahresschrift.blogspot.de>).

** Situația operativă din 20.01.1986 indică un număr de 109 de persoane ca fiind necesarul de recrutări pentru străinătate, în anul 1987 (Arhiva CNSAS, Dosarul nr. 10962, f. 240).

„Organele” îi propun lui Bălu să plece la Lausanne, unde se afla Ion Caraion, cu misiunea de a împiedica participarea acestuia la o reuniune ținută la Londra în luna mai a aceluiași an. Ce-i drept, miza nu era una oarecare. Mai mulți emigranți cunoscuți, invitați în capitala Angliei de Ion Rațiu, planificaseră un protest împotriva programului de distrugere a satelor. Cităm pe larg din acest dialog, căci el permite să deducem amploarea resurselor materiale și a conexiunilor mobilizate de Securitate împotriva „adversarilor” din exil:

„Ei, cum să mă duc? Ce o să spună Ion Caraion? De unde știi dumneata că urmează să se țină la Londra așa ceva, când în țară nu se vorbește.” „A, păi găsim noi o formulă. Plecați imediat. Vă dăm pașaport, dar nu vi-l dăm noi, să vi-l dea cineva din străinătate.” „Păi, cine mă cunoaște pe mine? Nu mă cunoaște nimeni.” „A, păi, nu mai vorbiți așa.” „Îmi dă o listă și erau acolo vreo 30 de nume. Prima dată când am citit-o eram așa de emoționat, că n-am reținut niciun nume. A doua oară când o citesc, văd într-adevăr că erau oameni pe care îi știam. Zice: „Plecați și țineți la Lausanne o conferință despre – vorbiți întâi cu Ion Caraion și după aceea țineți o conferință – despre rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade și Lucian Blaga”. Am încep să râd. „Cum ajung la Lausanne acolo și în gară spun că am venit [la] o conferință despre Mircea Eliade”? „A, păi nu ne luați așa – zice – pentru că totul este pregătit, doar să vă duceți acolo să vorbiți.” „Cum să plec? Copilul urma să dea examen la facultate.” Zice: „Plecați cu toții”. „Stai, domnule, cum să plecăm cu toții? Ei, și cum o să trăiesc acolo”? „N-aveți nicio grijă, vă dăm tot ce vă trebuie.” Știau tot. Știau, de pildă, că vorbisem cu Ion Caraion, cât fusese în țară, publicasem în „România Liberă” un articol pe două pagini despre opera lui și omul a insistat să mă cunoască personal. Și am făcut prostia atunci să-i spun – și cu aceasta m-au șantajat – ca am informatori printre elevii din clasă. Și i-am povestit cum am aflat. Și ei au spus: „Știm ce i-ați spus lui Caraion și el vă cunoaște și are încredere în dumneavoastră”. I-am refuzat. De la 8 martie până la sfârșitul lunii mai, au venit în fiecare săptămână, încât soția mea mi-a spus: „Spune-le să vină acasă să vorbească cu mine. În clipa în care vorbesc cu el, îi spun: «Dacă pleacă, dacă soțul meu acceptă, divorțez».” Era o problemă, atunci. Divorțul era problematic, era interzis de autorități. La sfârșit, maiorul din Ploiești spune: „Domnule, *dumneata nu ești patriot, nu vrei să pleci ca să ții niște conferințe despre doi mari scriitori români*”. Tot insistau cu rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade și Lucian Blaga. Pe urmă am aflat că trebuia să vină în țară un elev al lui Mircea Eliade care, din apreciere pentru opera lui Eliade, a învățat limba română și vroia să vină în țară să studieze tocmai rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade, primise viza Ambasadei României de la Washington. Și Securitatea voia să contracareze în felul acesta posibilitatea ca un străin, un american, să vorbească despre rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade. Lucrurile sunt mai complicate, dar...¹⁷.

Comunitatea artiștilor plastici

Urmărirea informativă a scriitorilor, filozofilor și a altor oameni de cultură era practic totală. În atenția Securității intrau toate categoriile cu valoare simbolică și, desigur, printre ei, artiștii plastici. Nota din 21 august 1985, care îi privește, arată că Securitatea vroia să cunoască opiniile și comportarea celor 1526 de membri ai Uniunii Artiștilor Plastici, ale celor 451 membri ai Fondului Plastic, ale celor 150 de artiști tineri absolvenți ai institutelor de arte plastice, grupați în cenaclul tineretului „Atelier”, cu peste 2200 de artiști plastici amatori, membri ai celor 101 cenacluri (cercuri) în Asociația artiștilor plastici amatori¹⁸. Interesa fiecare detaliu. Aflăm că din totalul artiștilor plastici profesioniști, 702 erau încadrați în muncă, 188 pensionari, 636 liber profesioniști, din care 556 în Capitală. Securitatea este interesată și de personalul muncitor al Uniunii, Fondului, combinatului de profil și revistei *Arta* (circa 750 de persoane). Evaluările notei erau desigur securiste: „Analiza situației informativ-operative din rândul artiștilor plastici, în perioada 1 ianuarie 1984 și până în prezent, a permis desprinderea următoarelor concluzii: intensificarea acțiunilor oficinelor de propagandă reacționară din exterior și a serviciilor de spionaj străine, pentru atragerea la activități ostile, influențarea negativă ori incitarea unor persoane din mediu cu activități necorespunzătoare”¹⁹.

Documentele enunță ce forme de expresie reprezentau „amenințări” pentru instituția de represiune a regimului: „Pictorii Horia Bernea, Mihaela Isac Crișan din Capitală, Flondor Constantin, Iulian Văcărescu, Mateș Cornelia, Vereș Paul din Timișoara, Barău Eugen din Tulcea etc. fac lucrări cu conținut mistico-religios, iar Sever Frentiu, Sorin Dumitrescu și Florin Ciubotaru sunt suspecti că introduc în creațiile lor simboluri francmasonice”²⁰.

Sunt în particular vizați graficienii care „creează lucrări cu conținut necorespunzător și interpretabil din punct de vedere politic”. Între ei, Mihai Stănescu și Matty Aslan din București, Crăiță-Mândra din Bacău ale căror caricaturi „tendențioase” sunt difuzate în cercul de relații ori sunt trimise pentru publicare. Mihai Stănescu se bucură, cum era de bănuț, de o atenție specială. Acesta, „nemulțumit de faptul că întâmpină dificultăți în editarea unui volum de caricaturi (albumul anterior, apărut în 1982, a fost retras din librării pentru conținutul interpretabil al unor lucrări), a amenințat că va tipări cartea pe cont propriu, fără aprobare și va solicita plecarea definitivă din țară”²¹. Sunt și alți artiști care cer plecarea în străinătate, nemulțumiți de obstacolele întâmpinate și, mai rar, ajung să trimită scriori la Europa liberă. Autorul raportului invocă susține că datorită

măsurilor luate „au fost estompate din faza incipientă unele tendințe revendicative”.

Odată începută în țară, urmărirea continua în străinătate. Siguranța celor enunțate în arhive despre evoluțiile țintelor în Occident scade. Rapoartele ofițerilor amestecă teze de tip poliție politică, informații verificate, spuse nesigure culese de prin note pentru a căror cernere e nevoie de multe site. Un document face referire la încercarea de a-l atrage pe criticul de artă Andrei Pleșu la postul de radio Europa liberă. Acesta, aflat cu o bursă Humboldt în Germania, era privit de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca drept „cel mai potrivit colaborator” și chiar, în perspectivă, director al secției pentru România a Europei libere. Dar, susține materialul, „Acțiunea a fost prevenită printr-un complex de măsuri de influențare întreprinse asupra celui în cauză”²². Andrei Pleșu a declarat cu mai multe ocazii că la plecarea lui în străinătate, după ce fusese pedepsit pentru participarea la sesiunile Meditației Transcendentale, Securitatea i-a cerut să nu se mai întoarcă. Declarația criticului de artă și susținerile ofițerilor se află în contradicție: a fost Pleșu invitat de Securitate să rămână în străinătate, ori aceasta a trebuit să-l influențeze ca să renunțe la colaborarea cu Europa liberă și să revină în țară? Contradicția nu poate fi tranșată, căci niciuna dintre alegeri nu poate fi susținută cu probe.

Conform aceluiași document, în anul 1983 se afla la Paris, cu o expoziție personală, și pictorul Sorin Dumitrescu, trecut la rândul lui prin scandalul Meditației Transcendentale. Or, în anul 1982, conducerea Ministerului de Interne hotărâse refuzul vizelor oricărui participant la MT doritor să facă vizite în străinătate. Puteau scăpa de interdicție doar persoanele care trecuseră printr-o prelucrare specială. Măsurile de o deosebită severitate luate de Ministerul de Interne împotriva persoanelor căzute în capcana Meditației Transcendentale sugerează că eventuala prezență a acestora în Occident, după 1982, are de găsit o explicație*.

* Severele hotărâri ale Ministerului de Interne aveau să vadă prima oară lumina zilei în ziarul *România liberă* de abia la 18 iunie 2002: „Acțiunea Meditația Transcendentală. Planul de măsuri pentru prevenirea și contracararea activității ostile desfășurate împotriva țării noastre sub acoperirea sectei Meditația Transcendentală” și al doilea, „Acțiunea Meditația Transcendentală. Raport cu privire la concluziile desprinse în spiritul indicațiilor conducerii partidului de a se realiza și aprofunda problemele privind extinderea sectei Meditația Transcendentală în țara noastră”. O sugestie privind aspectele obscure a ceea ce a urmat anului 1982 oferă și cariera persoanelor după revoluție. Cadrele didactice și cercetătorii scoși de la locurile lor de muncă în anul 1982, din cauza participării la MT, nu au mai putut să revină la poziții echivalente până în anul 1989. Măsurile punitive inițiale au fost relaxate doar prin excepție. Este situația

Materialele de arhivă susțin că Securitatea urmărea întreaga viață culturală în România, iar supravegherea intelectualilor și artiștilor era, practic, totală. Deși existau diferențieri între domenii, unele mai sensibile, altele mai puțin – de prima categorie aparțineau televiziunea, radiodifuziunea, cinematografia* –, gradul de control al fiecăreia făcea astfel de „subtilități”, practic, ne semnificative.

Cât de unitare și cât de complexe au fost personalitățile?

Ștefan Aug. Doinaș și Adrian Marino. Una dintre experiențele impresionante pe care le oferă lucrul în arhivă este sentimentul pătrunderii în lumea interioară a oamenilor despre care vorbesc dosarele. Starea apare chiar atunci când materialele sunt limitate ca număr ori grosime, și chiar dacă o mulțime de documente trebuie eliminate datorită caracterului lor fabricat, falsificator ori deturnat – uneori, chiar cu buna intenție a unor surse care protejau, prin cele enunțate, persoanele despre care scriau. Zecile de studii de caz publicate până astăzi arată complexitatea situațiilor și a oamenilor care au interacționat cu instituțiile de autoritate comuniste și, în particular, cu Securitatea. L-am descoperit astfel pe Constantin Noica strivit de sindromul Stockholm²³, unind agende ce ar părea incompatibile, una a agentului de influență al comuniștilor, alta a iubitorului onest de cultură, una a autorului de texte legionare, cealaltă a umanistului.

Cât de coerente și diferite au fost Ștefan Aug. Doinaș și Adrian Marino de-a lungul vieții lor! Condamnat la un an închisoare în 1957, pus în libertate în februarie 1958, când a acceptat să semneze un angajament la ieșirea din închisoare, Doinaș a căutat cu disperare să reintre în viața literară. Nu a reușit o perioadă, ca urmare se va adresa autorităților în termeni capabili să le înduplece: „Astăzi, după aproape 3 ani de la eliberarea mea, mă adresez dv. cu rugămintea de a mi se da posibilitatea să-mi desfășor mai departe munca de scriitor. Consider, bizuindu-mă pe aprecierile unanime de care s-au

lui Mihail Golu, reintegrat înainte de 1990, multiplu demnitar după revoluție. La sfârșitul perioadei de marginalizare, Irina Holdevici a fost angajată la Casa de Cultură a Ministerului de Interne, unde preda ofițerilor gimnastică yoga, iar după revoluție a devenit ofițer SRI.

* Cercetările lui Bujor T. Rîpeanu indică un mare număr de „cinematografiști” implicați în activități de informare/colaborare. Pentru unele sugestii, mai curând discrete având în vedere că lucrarea este un dicționar, vezi Bujor T. Rîpeanu, *Cinematografiștii. 2345 cineasți, actori, critici și istorici de film și alte persoane care au avut de-a face cu cinematograful din România sau care sunt originare de pe aceste meleaguri*, București, Editura Meronia, 2013.

bucurat poeziile pe care le-am prezentat, că pot fi util, prin scrisul meu, luptei pe care o duce azi întregul nostru popor pentru desăvârșirea construirii socialismului²⁴. Devotat creației, Doinaș va fi un promotor al valorilor autentice, va avea o activitate remarcabilă în structurile Uniunii Scriitorilor. A fost autorul unor poziții publice memorabile – mai des invocat fiind discursul său de la Colocviul Național de Poezie din 1978. Pe măsura acestora, la sfârșitul deceniilor comuniste părea înconjurat de o aură a demnității: „După opinia mai multor scriitori, Ștefan Augustin Doinaș se află în gruparea «martirilor» care vor să fie considerați «eroi» de către intelectualii occidentali și unii comentatori ai postului de radio «Europa liberă»²⁵.”

Dar Doinaș nu este „erou”, ci mai curând prudent ori, prin natura lui, reținut. Nu apare pe lista acțiunilor colective numite de Securitate „subversive”, precum întâlnirile pentru semnarea unor scrisori de protest. Va asuma primul gest radical doar în anul 1989, când își va pune semnătura pe „scrisoarea celor șapte”.

Dosarul de Securitate precizează și adaugă prea puțin la ce se știe din viața publică despre Doinaș: un om de mare decență, fără impulsuri războinice, autorul câtorva compromisuri cerute de revenirea în viața literară care pot fi considerate minore. Aceeași tendință de „personalitate îmblânzită” este de recunoscut în acceptarea de către el, în 1992, să intre în Academia României, într-un moment în care o parte a lumii intelectuale solicita boicotarea ei. Va deveni senator între anii 1992-1996 datorită capitalului de imagine, fără a fi avut merite în constituirea și activitatea partidului pe ale cărui liste a candidat*.

În aceeași perioadă ca Doinaș, a fost invitat să intre în Academie și Adrian Marino; cărturarul a refuzat. A trecut asemenea poetului prin închisorile stalinismului, dar încercările lui fuseseră mai multe și mai grele. A sfidat cererea de a semna un angajament, înfruntând șantajul cu toate consecințele, incluzând prelungirea perioadei de domiciliu obligatoriu. Și el a trebuit să lupte pentru a reveni în viața literară. Cererea de „reabilitare judiciară” din 12 iulie 1969 nu face vreo concesie politică, deși prin excelență modelul era „să se facă”. Argumentul său este că „după executarea condamnării mele, m-am reintegrat cu toată seriozitatea și puterea de muncă în viața socială și culturală a țării noastre, desfășurând o activitate de critic, istoric literar și cronicar, care a atras recunoașteri publice”; „N-am mai suferit nicio condamnare și am achitat toate cheltuielile juridice la care am fost obligat prin hotărâre²⁶. Nicio referire la schimbarea ideilor politice, la aprecierea regimului ori măcar la evoluția lui pozitivă. Un ton foarte diferit de ceea ce găsim în cererile rugătoare

* Respectiv Partidul Alianței Civice, înființat prin desprindere de Alianța Civică, pe listele căreia Doinaș a fost de asemenea prezent, fără să participe la activitatea ei curentă.

ale lui Doinaș. Și Adrian Marino și-a asumat o identitate politică după 1990. El a muncit să-i dea un conținut, lucrând voluntar la ziarul *Dreptatea*, a inițiat împreună cu Doina Cornea Forumul Democratic Român, pasul dintâi în crearea Convenției Democrate din România. În locul scaunului de parlamentar, a preferat criticarea stării de lucruri din partidul pe care l-a susținut (PNȚCD).

Pentru viața culturală pre- și postcomunistă, cele două personalități au avut, fiecare, un anumit grad de exemplaritate. În interacțiunea cu regimul totalitar, cărturarii s-au purtat diferit. Doinaș a fost un conciliant și a impus mai ales prin demnitatea operei, în timp ce Marino a sfidat regimul (regimurile) de la început până la sfârșit, forțând limita rezonabilității. Le datorăm dosarelor completările, „rotunjirea” acestor portrete. Ele îmbogățesc imaginea noastră despre ființele exponențiale pe care le cunoașteam pe vremuri din manifestările publice și din opera lor, iar astăzi, și din subsolul confruntării cu instituțiile ideologice și de presiune.

„*Cameleonul*”. O bună sursă de înțelegere a vieții este de găsit în detaliile omenești, în complexitatea intelectualilor și artiștilor care au fost parteneri indiscutabili ai Securității, și nu doar instrumentele ori adversarii ei. În această categorie intră și Virgil Cândea. În dosarul de urmărire informativă, istoricul primise numele de cod „*Cameleonul*”. O explicație poate fi caracterizarea prelucrată de „organe” în anul 1957:

Este un om care nu spune ceea ce gândește, extrem de maleabil, îndatoritor cu toată lumea. Se pare că urmărește o țintă fără însă a se manifesta. Crede că biblioteca [Academiei] este o trambulină pentru a obține titluri ce să-i permită să plece în străinătate pe linie diplomatică. Evită să-și facă dușmani, fiind un intrigant rafinat²⁷.

Portretul corespunde bine rolului pe care l-a jucat de-a lungul timpului Virgil Cândea, înainte de revoluție, dar și după, perioadă în care intervențiile sale naționalist-ortodoxiste au făcut la fel de mult rău ca și înainte*. Iată însă o altă fațetă a personalității isto-

* De notat conținutul, tonul și lexicul lui Virgil Cândea în anul 2006, când a fost ridicată tema prezenței simbolurilor religioase în școlile publice. Cel care a servit zeci de ani instituții distinse prin reprimarea manifestărilor religioase, a întâmpinat „vinovații” cu o retorică mustind de agresivitate: „Toată această poveste este clădită pe o bază de confuzie din partea unor oameni lipsiți de o educație fundamentală religioasă [...]. Există o convingere a semidoctului [...] conform căreia o atitudine antireligioasă reprezintă un semn de elevație intelectuală. Este una dintre mândriile prostului că el are o opinie personală, și anume că este ateu. Își permite să blasfemieze, să lovească în anumite lucruri sfinte. Aceasta și dă prostului un sentiment că este un om de

ricului, la care ne oferă acces un document de arhivă. Stilul oral și detaliat sugerează că ne aflăm în fața transcrierii unei înregistrări audio. Discuția dintre „dl. Ovidiu”, și soția lui, Delia, din 31 octombrie 1972, este reprodusă de sursa cu nume de cod „Teofil”, prezent la schimburile de cuvinte dintre cei doi. După ce Ovidiu îi vorbește Deliei despre întâlnirea cu bizantologul Virgil Cândea („prieten bun cu Mircea Malița”), care „a venit din România special și este Secretarul Asociației România în recuperarea emigrației”, dialogul continuă astfel:

Delia: Ce fel de om este?

Ovidiu: Porc, oportunist, destul de simpatic, dar întruna vorbește [...]. Când ne-am întors în vagon, el în noaptea aceea a stat și a băut până dimineață. [...] întâi a început să plângă și a spus că ce bine-i de ăla, că nu-i băgat în duplicitate ca el, că el de 2 ani de zile l-au obligat să se înscrie și toată ziua este la ședințe ba cu Mizil, ba cu ăsta, toate treburile astea, zice că e grea povestea asta cu el. Și așa s-a îmbătat că a căzut de 3 ori pe jos, s-a sculat și a dormit până la Paris fără să se trezească. [...]

Și după aia m-am întâlnit cu el la „Café [de] Clini [Cluny]” peste câteva zile și atuncea mi-a spus că a fost la Eliade. A spus că are mandat din țară ca să-l neutralizeze, să încerce să-l capteze. Și mi-a spus că asta ar fi o lovitură mare ca să-l capteze pe Eliade Mircea.

După aceea i-am spus lui Eliade ce mi-a spus Cândea, dar Eliade nu mi-a spus nimic pentru că Eliade e foarte dispus la compromisuri*.

Îl descoperim pe Virgil Cândea, ale cărui activități, între care unele ușor de documentat de la „Asociația România”, au asistat tacticile subversive ale regimului, copleșit până la a plânge (după o beție), capabil de remușcări.

Nemulțumiții de pierderea beneficiilor. În sfârșit, dosarele povestesc despre anecdotica crizelor de personalitate ale artiștilor plastici și scriitorilor colaboratori „pe față” ai autorităților: Eugen Barbu, Corneliu Vadim Tudor, Ion Lăcrănjan, mai general, grupul din jurul revistelor *Săptămîna* și *Luceafărul* sau artiștii plastici specializați în portretele cuplului Ceaușescu. Toți sunt sensibili la eventuala erodare a beneficiilor. Când a fost anunțată intenția de a elimina excepția de care se bucurau artiștii, anume să posede, pe lângă casa

calitate. Vă dați seama despre ce fel de oameni este vorba din reacțiile lor exagerate. Nefericitul care alunecă într-o exagerare de acest gen are sentimentul că e ceva de capul lui” (Gabriel Andreescu, „Prezența simbolurilor religioase în școlile publice: o bătălie pentru viitorul învățământului”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2006, pp. 41-42).

* Dosarul pe numele lui Virgil Cândea, „Cameleonul”, Arhiva CNSAS, Dosar I 015156, vol. 3, f. 83.

de domiciliu, și una de creație, pictorul Constantin Piliuță a anunțat depunerea carnetului de partid dacă-și pierde a doua casă. Virgil Almășanu era mai radical: dacă i se va lua vila de la Otopeni, va cere plecarea definitivă din țară²⁸. Eugen Barbu amenință și el cu mutarea în Italia, când se anunță plafonarea veniturilor. Va flutura ideea depunerii carnetului de partid și după ce Nicolae Manolescu a publicat articolul privind plagiatul din Konstantin Paustovski, în *România literară*.

Colaboraționiștii au și nemulțumiri legate de libertatea de exprimare. Nota din 27 martie 1975 privitoare la scriitorul Ion Lăcrănjan aprecia că în ultimul timp preocupările literare ale scriitorului „s-au îndreptat spre abordarea unor subiecte ne semnificative, cu implicații politice grave, în care predomină o critică socială dură, exagerând unele greșeli din perioada anilor 1950”. Aflăm și că urmarea acestei orientări este respingerea manuscriselor sale de edituri, fapt care l-a determinat să evoce emigrarea împreună cu familia. A ajuns „să se facă exponentul unor nemulțumiri, să acuze cenzura și lipsa libertăților de exprimare. A adus critici documentelor de partid în perioada Congresului IX”²⁹.

Din astfel de „povești” s-a născut pretenția postdecembristă a protagoniștilor de a-și asuma o statură opoziționistă: ar fi creat probleme autorităților, au fost urmăriți de Securitate. Evident, toți scriitorii și artiștii au fost urmăriți, prietenii și neprietenii acesteia – ca și securiștii însuși, unii pe alții. În atmosfera anilor 1980, protestele față de măsurile regimului sunt de evaluat cu nuanțare. Un sens are depunerea carnetului de partid când se plafonează veniturile ori este refuzată viza de plecare în străinătate, un altul când se condamnă încălcarea Codului muncii (cazul lui Vasile Paraschiv). O semnificație are greva foamei declarată pentru a-ți se accepta emigrarea, altceva înseamnă acest protest când acuză violarea drepturilor omului.

Cât de mult ne putem baza pe Arhivă?

Valoarea arhivelor se descoperă pas cu pas. Înțelegerea conținutului documentelor este puternic dependentă de numărul și de varietatea materialelor consultate*. Subliniem, din nou, valoarea acestor arhive

* Există și o abordare diferită, de a aplica documentelor o lectură încărcată de experiențe metodologice și contextuale pentru a extrage maximum de semnificație în ce le privește. O face Katherine Verdery în cartea ei din 2014, *Secrets and Truths. Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*, Budapesta-New York, CEU University Press,

pentru activitatea cercetătorului. O parte substanțială a investigațiilor din domeniu provine de la CNSAS, ai cărui angajați au elaborat studii* și cărți despre structura arhivei și metodologia de lucru cu ea, funcționarea instituțiilor comuniste și, desigur, în primul rând Securitatea, aspecte tematică**. Dra numeroase sunt și scrierile unor cercetători externi. A devenit curentă elaborarea de doctorate pe baza unor materiale din arhivă***.

Printre cercetătorii care au studiat fenomenul colaboraționismului și al rezistenței în mod sistematic și au subliniat valoarea arhivelor este de menționat William Totok****. Îl cităm: „Dosarele [Securității] cuprind nu doar probele materiale ale delatorilor; ele mai cuprind și faptele celor care, într-adevăr, s-au opus sau au acționat în neconformitate cu linia partidului și statului. Tocmai aceste două aspecte fundamentale ale dosarelor le conferă o valoare istorică deosebită.

2014. Impresia noastră, după ce am urmărit metoda „la lucru”, este că o astfel de super-interpretare a documentelor completează, fără să intre în concurență, cu investigațiile empirice, pe care le apreciem drept prim ghid de cunoaștere.

* Vezi în particular studiile din revista bianuală *Caietele CNSAS*, editată începând cu anul 2008.

** Câteva studii au însă un caracter tezist sau propagandistic. Domeniul devenit model al acestei abordări este relația dintre BOR și regimul comunist. Problematică este implicarea în construirea unei false imagini a raporturilor BOR-regim, menită să devină reprezentativă, a unor angajați ai CNSAS (exemplul tipic: George Enache) și, din 2014, a IICCMER, după ce la conducerea Institutului a venit Radu Preda, teolog ortodoxist militant. Despre sensibilitatea la tema ortodoxă a membrilor Colegiului CNSAS, vezi Gabriel Catalan, „Amintiri din CNSAS. Memoriu”, 23 septembrie 2013 (<https://gabrielcatalan.wordpress.com>).

*** Numărul lor este prea mare pentru a încerca un inventar. Aria e și ea vastă, de la istoria comunismului la biografia unor personalități literare, de la monografia unor grupări literare până la situația țiganilor/romilor înainte de 1989.

**** Poetul William Totok, care face de mai mulți ani cercetări în Arhiva CNSAS, a promovat ideea valorii excepționale a accesului la Arhiva Securității în mai multe texte, unul dintre cele recente fiind „Mit tückischer Durchtriebenheit. Durchsetzung der offiziellen Geschichts- und Kulturpolitik im national-kommunistischen Rumänien mit nachrichtendienstlicher Unterstützung (I)”, în *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, vol. 25, nr. 1-2, 2013. Multe studii ale sale, pe subiect, apar în revista *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*. A editat volume (vezi co-editația cu Detlef Stein a cărții *Die Kirchen in Osteuropa im Kommunismus [Bisericile din Europa de Est în timpul comunismului]*, Edition Südosteuropaforschungen III, OEZ Verlag, Berlin, 2011), altele sunt cărți de autor (*Episcopul, Hitler și Securitatea. Procesul stalinist împotriva „spionilor Vaticanului” din România*, Iași, Polirom, 2008).

Informațiile, folosite cândva de servicii, reprezintă un material util pentru oricine, fie cercetător, fie persoană particulară, care dorește să reconstituie diverse aspecte ale unui capitol din trecutul recent”*. O idee asemănătoare prin pozitivitatea ei a enunțat și Gabriela Glăvan: „...ar fi superficial și dovadă a unei lipse de considerație să considerăm structura narativă complexă a dosarului de Securitate ca teritoriul arid al unui colaboraționism rece. El este mai degrabă o hartă vie a relațiilor umane complicate prin care se reacționează la marile presiuni ale unui context istoric îngrozitor...”³⁰.

Aprecieri asemănătoare găsim și în literatura dedicată dosarelor polițiilor politice din alte țări foste comuniste. Cercetătoarea poloneză Joanna Siedlecka vorbește despre descoperirea în Arhiva Serviciului de Securitate (polonez) a unor surse de documentare „de o valoare neprețuită. Ele conțin o cantitate uriașă de cunoaștere privitoare la viața scriitorilor”³¹.

Evaluările de mai sus reprezintă doar o față a monedei. Chiar dinainte de a fi deschisă Arhiva Securității, au dominat atenționările privitoare la rolul ei polițienesc, la „murdăriile” pe care le conține, la falsificarea realității³². Timpul a dovedit cât de corecte erau evaluările. Atribuirea birocratică a statutului de informator cu consecința deschiderii unor dosare de rețea, preluarea unor informații și mutarea lor din dosar în dosar sunt vicii endemice ale arhivei. Ele se dovedesc valabile în cazul tuturor arhivelor comuniste, deși în ceea ce privește superficialitatea și alocarea arbitrară a statutului de informator, acestea pot fi o „exelență” a instituțiilor românești. Viciile arhivelor nu au alimentat doar scepticismul cercetătorilor, ci au fost o temă luată în considerare în momentul înființării instituțiilor destinate gestionării procesului de deconspirare³³.

* William Totok, „Lustrație de catifea. Politică de reconsiderare critică a comunismului în Germania”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 3, 2013.

** *Apud* Krzysztof Brzechczyn, „The Issue of the Reliability of «Files» in Discussions on Collaboration with Security Service (SB) in Poland. Some Methodological Remarks”, lucrare prezentată la Conferința *Memory of Everyday Collaboration with the Communist Regimes in Eastern Europe*, Budapesta, 23-26 octombrie 2013.

*** Un rol prim în susținerea acestor idei l-au avut chiar păzitorii ei, interesați să țină documentele departe de ochii opiniei publice – vezi atenționările primului director al Serviciului Român de Informații (pe vremuri, ofițer de Securitate), Virgil Măgureanu, adresate vocilor publice care presau să se deschidă arhiva Securității, urmate de deconspirarea, în anul 1992, a unor foști informatori – Florin Mărculescu și Sorin Roșca Stănescu. Or, acești jurnaliști ai *României libere* erau cunoscuți pentru fervoarea lor anti-iliesciană. La ei se referise Liviu Cangeopol într-un text citat în capitolul anterior.

**** O intensă discuție în acest sens a fost deschisă în anii 2000 în Republica Cehă (vezi Martin Kovanic, „Institutes of Memory in Slovakia and Czech

Atât cât rămâne, materialul autentic este esențial pentru înțelegerea relațiilor dintre oamenii deveniți „obiective” și instituția de represiune. Precum un biolog poate reconstrui un animal doar dintr-o vertebră, asemenea și cercetătorul arhivei are șansa ca, dând reziduurile și fabricațiile documentaristice la o parte, să-și reconstruiască obiectul de studiu*. Ca să-și depășească handicapul în aprecierea acestei surse, societatea românească va avea nevoie de o sistematică deconstrucție a viziunii care a redus conținutul arhivei la componenta lui mizerabilistă.

Materialele elaborate *de sau pentru* Securitate pot fi utile și conceptualizării sau etichetării fenomenelor din anii comunismului. Uneori, ofițerii vorbesc în categorii. Numele „moderniștii” dat literaților care se împotriveau artei comandate de partid este utilizabil de către cercetătorul de astăzi, preocupat de identitățile literare din anii 1970 și 1980. Documentele păstrează observații demne de interes privitoare la artiștii puși sub supraveghere. Autorul unei note afirmă despre Mircea Iorgulescu că „deși caută să se erijeze în poziția criticului care nu susține nicio grupare, în realitate este adeptul convins al grupului așa-zis «modernist»”³¹. În discuțiile cu agenții Securității, vorbitorii, experții, informatorii ori oamenii supuși interogatoriilor lasă în urmă portrete sugestive. Într-un dosar găsim următoarea notă bună de insectar: „În discuția pe care Ivasiuc a avut-o cu Preda referitor la Păunescu, Ivasiuc a spus că Păunescu vrea să fie laudat și de «Scînteia» și de «Europa liberă», el vrea să fie și ștab și în opoziție”³².

Unele măsuri, precum inițierea unui dosar penal, nu aveau să ajungă, până la deschiderea arhivelor, nici la cunoștința acuzatului, nici a opiniei publice – s-a întâmplat cu Nicolae Breban. Deși fără consecințe, căci ulterior s-a renunțat la inițiativă, amenințarea spune lucruri substanțiale despre raporturile dintre prozator și autoritățile comuniste. Doar recent s-a putut urmări fina conclucrare a diferitelor instituții, care au combinat urmărirea informativă, denigrarea, deschiderea unui dosar penal și retragerea cetățeniei, în cazul lui Dumitru Țepeneag. Aflăm astăzi că Securitatea îl considera pe Țepeneag mult mai „periculos” decât a apreciat vreodată opinia publică.

Republic – What Kind of Memory?”, lucrare prezentată la Conferința *Memory of Everyday Collaboration with the Communist Regimes in Eastern Europe*, Budapesta, 23-26 octombrie 2013).

* Unii cercetători dau întâietate cunoașterii obiectivelor poliției politice, urmării valorilor reale ale organismelor de control, nu a celor declarate sau a codurile instituțiilor (vezi comentariul la observațiile lui W. Suleja în Krzysztof Brzechczyn, *op. cit.*).

Dosare care lipsesc, dosare care sfidează prin sărăcie.
Dar și urmele vorbesc

Un obstacol în punerea în valoare a documentelor Securității este dificultatea accesului la arhiva instituției. Putem cerceta doar ce ajunge la CNSAS. Unul dintre argumentele cele mai utilizate pentru a explica absența unor dosare de urmărire informativă ori de rețea care „nu ar fi putut să nu fie” este arderea lor. Opinia publică pare să fi fost pregătită pentru un asemenea răspuns: în 1990, SRI a ars un camion de dosare la Berevoești. Evenimentul a căpătat maximum de vizibilitate prin saga descoperirii operației și preluarea a numeroase file din documentele salvate „ca prin minune”. Trimișii ziarului de opoziție, *România liberă*, au devenit peste noapte principalii martori ai spectaculoasei operații. Nu avem încredere în asemenea explicații. Acțiunea distrugerii prea a lăsat multe urme, deși era atât de simplă; prea era ea convenabilă pentru folosirea argumentului: „Dosarul a dispărut”. Ar fi trebuit să existe un ordin de distrugere cu detalii privind materialele scoase din arhivă pentru ardere. La două decenii de la eveniment era de așteptat ca ordinul, de interes public, chiar dacă produs în birourile SRI, să fi ajuns la cunoștința opiniei publice; nu s-a întâmplat așa.

În plus, „cazul Berevoești” este similar cu alte „ciudățenii”. Silviu Brucan a susținut că dosarul său de urmărire informativă a fost găsit de un muncitor printre resturile unui foc pus de Securitate, pe undeva lângă Sinaia; copertile aveau urme de arsură. Să pretinzi că un muncitor a dat peste rămășițele unei operații de distrugere și a scos la iveală tocmai dosarul uneia dintre cele patru personalități de frunte ale Biroului CFSN este o poveste puerilă. Întâmplarea poate arăta uneori chiar în acest fel, însă ansamblul situațiilor când au apărut, brusc, tocmai dosarele utile, obligă la scepticism.

Se adaugă, pentru învățătură, încercarea sistematică a specialiștilor serviciilor de informații de a induce în opinia publică ideea absenței ori dispariției dosarelor. Cercetătorul „oficial” al istoriei serviciilor românești, căpitan de Securitate în momentul revoluției, Cristian Troncotă, ne-a oferit o mostră chiar și la sfârșitul anilor 2000. În interviul dat Laviniei Betea în 2008, el susține desfășurarea unei mari campanii de distrugere prin ardere a dosarelor în toată țara, urmată de sustragerea unor documente din cele rămase³³. Invocând Ordinul 1050 și regulamentul de aplicare: „unui membru de partid nu i se face dosar personal”, Troncotă sugerează că nu ar mai exista dosare ale membrilor de partid care fuseseră utilizați de Securitate și nici a informatorilor care ulterior deveniseră membri de partid: „Atât dosarele cât și microfilmele acestora erau distruse în momentul în care deveneau membri de partid”³⁴.

Acest enunț al unui specialist al arhivelor are de făcut față unor nuanțe și deseori este contrazis de fapte. La începutul anilor 1970, recrutarea membrilor de partid a urmat o procedură specială implicând aprobarea conducerii PCR, iar materialul informativ adus de aceștia era distrus periodic. Era însă plasat și în alte dosare (de problemă, de acțiune, de supraveghere etc.)³⁵. Multe dosare de rețea erau în lucru în momentul revoluției. Când a existat un interes „înalt” pentru deconspirarea unui fost membru de partid, s-a dat de el. La începutul anilor 1990, Virgil Măgureanu a apărut la televiziune anunțând existența unui volum cu denunțuri ale lui Corneliu Vadim Tudor. Deseori, dosarele de rețea ale membrilor PCR dinainte de anii 1970 s-au păstrat. Nu e vorba doar despre personalități care, să zicem, prin excepție, ar fi fost supuse unui alt regim (Mihail Golu, Zigu Ornea): noi am găsit dosare ale unor informatori lipsiți de notorietate care au devenit, ulterior colaborării, membri de partid*.

„Dosarele de problemă nu s-au microfilmate”, a susținut Cristian Troncotă. Oricine face investigații în Arhiva CNSAS poate dovedi contrariul. În arhiva centrală nu ar exista dosare despre „rezidenturile acoperite”, cum ar fi „Dunărea”, ne mai explica, în 2008, fostul ofițer de Securitate și pentru o lungă perioadă, ofițer SRI. În 2014, CNSAS anunța că la sediul instituției pot fi studiate, începând cu 26 martie, documentele din Fondul „Operațiuni Valutare Speciale” (O.V.S.) – întreprinderea de Comerț Exterior Dunărea³⁶.

Iată o frumoasă demonstrație a eforturilor făcute de serviciile de informații pentru a convinge opinia publică de distrugerea unei părți substanțiale a dosarelor deschise pe numele persoanelor de notorietate. Cercetările noastre sugerează contrariul: pierderea (distrugerea) dosarelor, în special a celor de urmărire informativă, s-a făcut prin excepție. S-a întâmplat, posibil, cu unele documentele în lucru la sfârșitul anului 1989. Dar personalitățile culturale și disidenții aveau dosare anterioare care fuseseră microfilmate.

Și totuși, Anei Blandiana nu i se găsește dosarul. I se răspunde că a fost distrus la revoluție**. Cu siguranță, poeta trebuie să fi avut

* Vezi dosarul de rețea a lui Vasile Cuculeanu, recrutat la 30 august 1969 „pentru supravegherea generală a cetățenilor români care se deplasează în străinătate și a străinilor care vin la I.F.A. [Institutul de Fizică Atomică]”, scos din rețea în anul 1972, după ce a devenit membru PCR (vezi mai pe larg Gabriel Andreescu, „Cu privire la procedura de anonimizare a documentelor adoptată de Consiliul Național pentru Studiarea Arhivelor Securității”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2009, pp. 12-22).

** Numele Anei Blandiana apare desigur în multe dosare de urmărire informativă ale scriitorilor și în dosarele de problemă, precum Dosarul privind Legături directe și prin corespondență cu cetățeni străini. Vizitatori legații, Fond informativ I 85318. Aici se află o adresă din 30 noiembrie

unul, din momentul denunțului care a dus la interdicția de publicare în perioada 1959-1964. Urmărirea ei la începutul anilor 1980 se află și ea pe microfilme. Una dintre explicații ar fi că Blandiana a fost, și este în continuare, până astăzi, sub supravegherea serviciilor de informații. Investigarea unora dintre oamenii foarte activi politic după revoluție este sugerată de referirea implicită la ei în Raportele SRI din prima parte a anilor 1990, când Serviciul Român de Informații își permitea să fie public sfidător³⁷. Un alt argument în favoarea ipotezei de mai sus este refuzul de trimire la CNSAS a dosarelor unor oameni azi indiferenți serviciilor, întrucât au decedat, dar apropiati altădată unor activiști aflați în vizorul SRI sau SIE*.

În cazul altor personalități culturale, au fost adunate câteva pagini disparate și puse între copertile unui volum întocmit după 1990. Materialele pe numele lui Octavian Paler acoperă 23 de file³⁸. Ele îi rezumă funcțiile pe pagini redactate cu litere mari pentru a fi trimise conducerii Securității și a PCR**. Detaliul arată nu doar că Paler s-a aflat, între 1981 și 1988 (intervalul acoperit de documente), în centrul contestației din conducerea Uniunea Scriitorilor, ci și preocuparea vârfurilor statului și partidului pentru evoluția romancierului. Dosarul său probează și el, alături de altele, ținerea în umbră

1970 privindu-l pe Romulus Rusan: date personale, referire la călătoria lui turistică din 1969, cu soția (ff. 166, 167).

* Fenomenul privește și persoane fără vizibilitate publică. Almando Costiner nu ar fi avut dosar de urmărire informativă, deși participase pe vremuri la ceremonia înmormântării lui Gheorghe Ursu, inginerul poet ucis în închisoare, și a dat asistență unui disident care făcea greva foamei (Gabriel Andreescu, *L-am urât pe Ceaușescu. Ani, oameni, disidență*, Iași, Polirom, 2009, pp. 198-202). Nu doar aceste două exemple motivau investigarea lui severă. La CNSAS nu se găsește nimic pe numele lui Traian Lucaci, de la filiala Asociației filateliștilor din Constanța. Fusese solicitat să țină legătura, la mijlocul anilor 1980, cu Liviu Cristea, autorul emisiunilor despre filatelie de la Europa liberă, iar referiri la el și la numele de cod „Voinescu Jean” se află în dosarele operațiunii „Eterul”. Conform notei din 18.05.1983, „Voinescu Jean” a fost desemnat în ședința din luna martie 1979, de conducerea Asociației filatelice din Constanța, să corespundă pe teme filatelice cu „Radu Pîrvan” (nume Liviu Cristea) (Arhiva CNSAS, D21/vol. 7, f. 359v). În arhivă se află și scrisoarea lui Liviu Cristea din 3 februarie 1983, care începe cu „Dragă Domnule Lucaci...” (f. 364).

** Redactor-șef secție, corespondent special, redactor-șef adjunct la Radio-difuziune apoi, în intervalul 1964-1965, trimis la Roma în calitate de corespondent Agerpres. Până în 1970 ocupă poziția de director general la Televiziune și vicepreședinte al Radiodifuziunii, iar de la această dată și până în august 1983 a deținut funcția de redactor-șef al ziarului *România liberă*. A fost deputat în Marea Adunarea Națională, decorat cu Ordinul Muncii clasa a III-a (1956), Ordinul 23 August clasa a IV-a (1966), Ordinul Steaua RSR clasa a V-a (1971).

a unor episoade ale anului 1989. Este nefiresc să nu apară în dosarul lui Paler nimic privitor la scrisoarea celor șapte intelectuali care și-au declarat adeziunea cu Mircea Dinescu în momentul dării lui afară din serviciu: doar fusese unul dintre semnatari³⁹. De altfel, un mister al Arhivei Securității ajunse la CNSAS este sărăcia referirilor la scrisoarea a șapte oameni de cultură (Geo Bogza, Ștefan Augustin Doinaș, Dan Hăulică, Octavian Paler, Andrei Pleșu, Alexandru Paleologu, Mihai Șora) în apărarea lui Mircea Dinescu, din 1989, deși se bucurase de o amplă publicitate la Europa liberă, începând cu 21 aprilie 1989, iar autoritățile luaseră măsuri împotriva semnatarilor⁴⁰.

Mihail Golu este mai puțin notoriu, deși a ocupat pozițiile de ministru al Învățământului între 1991-1992 și al Culturii între 1992-1993. Dosarul său de rețea conține 53 de file, deși, nimerind în scandalul Meditației Transcendentale, și urmărirea lui informativă, și solicitarea de a asista Securitatea vor fi fost ample. Cariera de după 1990 – deputat FSN, PDSR și de două ori ministru – sugerează relații cu eșalonul fostului regim care a alimentat forțele politice de după revoluție. Aflăm astăzi din dosar că a fost recrutat prin șantaj. La plecarea lui în străinătate (Franța, Finlanda) era supus instrucțajului. În anul 1982 a căzut victimă furtunii ce viza Meditația Transcendentală⁴¹. Măsurile ingrate pe care le-a suportat aveau de ce să întărească obligațiile reciproce între Golu și Securitate.

Familia fostului disident Mihai Botez a primit, într-un final, 19 file fără nimic relevant: o sfidare, căci având în vedere lunga perioadă a disidenței și plecarea lui din țară în 1987, dosarele ce-l priveau se aflau în momentul revoluției depozitate la Centrul de Informare și Documentare⁴². Scoaterea la suprafață a notelor pe care ofițerii i le luau sub anchetă fără documentele din spatele investigațiilor a permis așezarea pe fruntea lui Botez a etichetei de colaborator al Securității. Inițierea de către Radu Ioanid, de la Muzeul Memorial al Holocaustului din Washington, a operației de stigmatizare, reprezintă o față a monedei. Ea nu ar fi putut exista fără cealaltă, refuzul SRI și SIE de a elibera dosarele deschise pe numele fostului disident*. Chiar și dosarele restrânse spun lucruri utile; uneori, nimeresc în chiar inima informațiilor care contează. Istoricul Virgil Cândea a fost ocolit cu grijă de scandalurile privitoare la colaboraționism, din 1990 până la moartea sa**, în anul 2007, deși, ca membru al

* Manipularea sugerează că rețeaua de discreditare a militanților anti-comuniști activi în perioada 1970-1980 a fost extinsă la nivel internațional (vezi mai pe larg Gabriel Andreescu, „Cum se face o porcărie (IV)”, *Observator cultural*, nr. 736, 2014).

** După ce, în anul 2001, a fost deconspirată relația fostului demnitar PNL, Dan Amedeo Lăzărescu, cu Securitatea (scrisese note informative acuzatoare, fusese trimis ca agent să țină piept propagandei maghiare în străinătate), politicianul a ajuns să se explice la televiziune în fața

Academiei din anul 1993, era supus deconspirării. La CNSAS există pe numele lui un dosar de urmărire informativă de 41 de file, deschis la 29 noiembrie 1989. Data este în sine ironică. Ofițerul însărcinat să-l verifice era preocupat de eventualitatea de a a-l recruta pentru activități de culegere și transmitere de informații. Serviciul Român de Informații nu a trimis Consiliului Național pentru Studiul Arhivei Securității niciun dosar de rețea pe numele istoricului. El trebuie să existe, căci între cele 41 de file a rămas una (fila 12 – din neatenție probabil), intitulată „Notă privind pe Virgil Câdea”, nedatată, care conține o paranteză: (FI 68000-R38/0680) – deci în lucru chiar înainte de revoluție. Trimiterea confirmă prezența undeva, la SRI, a dosarului de rețea R38/0680, care nu a ajuns la gestionarul arhivelor Securității*. Iată ce găsim în raportul cu propuneri de deschidere a dosarului de urmărire informativă:

Are acces la documente și informații cu caracter secret, confidențial, fiind în perioada 1950-1960 șeful „Fondului secret al Academiei”. [...] În prezent este secretar al Asociației „România”. Prin profilul activității are relații cu cetățeni străini, diplomați, reprezentanți ai unor organisme internaționale, ai unor organizații guvernamentale și neguvernamentale, oameni de afaceri. A călătorit și călătorește mult în exterior. [...] Contactele cu cetățeni străini atât în țară cât și în afară, dintre care unii cadre sau agenți ai serviciilor de specialitate americane, coroborat cu faptul că prin postul pe care-l ocupă este un instrument al politicii externe române, are acces la date și documente ce nu sunt destinate publicității, cât și pentru faptul că se află în contactul unei unități de Securitate cu profil special creează, în situația în care Virgil Câdea ar fi atras într-o activitate de trădare, o stare de pericol foarte gravă.

Deci acces la informații secrete și confidențiale, instrument al politicii externe române, acces la date și documente ce nu sunt destinate publicității, aflat în contactul unei unități de Securitate cu profil special. Pentru cunosători, statutul istoricului apărea evident din ce se știa despre activitatea lui publică. Totuși, confirmarea în

unor cunoscuți ziariști. La un moment dat, Dan Amedeo Lăzărescu a început să istorisească despre întâlnirile cu Virgil Câdea înainte de plecările comandate la conferințe internaționale, pentru a prelua instrucțiuni cu privire la ce avea de făcut. Ziariștii prezenți, în frunte cu Cristian Tudor Popescu, au sărit să-l oprească, strigându-i: nu divagați! Este un exemplu al impresionantei protecții de care se bucura istoricul Virgil Câdea la zece ani de la revoluție și a implicării ziariștilor în astfel de operații (Gabriel Andreescu, „Dosarul lui Dorin Tudoran (I). Relevanța unui dosar de Securitate”, *Cotidianul*, 5 octombrie 2010).

* Consiliului Național pentru Studiul Arhivei Securității este gestionarul Arhivei Securității, SRI le are în custodie.

documente a competențelor acestui agent de anvergură al regimului era indispensabilă pentru a vorbi elaborat asupra funcției lui Virgil Cândea în politica externă a regimului Ceaușescu*.

Dosare care vorbesc prin ceea ce lipsește

Sita cu care operează SRI și SIE complică evaluările chiar atunci când documentele rămase după intervenție sunt ceva mai numeroase**. Dosarele de Securitate povestesc lucruri sau cel puțin sugerează fapte și *prin absență*, prin felul în care documentele *sunt filtrate*, prin *ceea ce nu se livrează în raport cu ce se livrează*. Pentru prima categorie menționăm moștenirea lăsată în arhive de lingvistul George Pruteanu. Dosarele de urmărire informativă pe numele său îl indică drept apropiat al Grupului de la Iași din care făceau parte Dan Petrescu, Liviu Antonesei, Luca Pițu, Sorin Antohi, Mihai Dinu Gheorghiu, Alexandru Călinescu ș.a. Comportamentul contestatar al acestora mobilizase Securitatea Iași, fapt care explică și supravegherea lui Pruteanu. Din cele două dosare de la CNSAS, descoperim că a fost arestat; aflăm și motivele: în anii 1970, spărsese mașini, intrase în case și furase obiecte, luase din banii aflați în gențile redactorilor de la revista *Convorbiri literare*. În urma condamnării, la 4 martie 1976 au fost închise dosarele de urmărire informativă ale lui George Pruteanu, cu nume de cod „Gheorghiu Narcis” și „Redactorul”, conform procedurilor standard în asemenea situații.

* Aproape toate informațiile publicate pe Internet nu spun o vorbă despre relația acestuia cu regimul. Semnele de întrebare se pierd între elogi. O astfel de excepție este articolul lui Mircea Stănescu unde, după câteva date concrete privindu-l pe academicianul decorat în anul 2000 de Emil Constantinescu, se susține că persoane apropiate de fostul președinte „îl indică pe Cândea drept un general al Securității” (Mircea Stănescu, „Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității și problema moștenirii comunismului”, *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 25, 2003, pp. 37-62). Doar că tratarea drept sursă a „ce indică persoane apropiate președintelui” compromite susținerile.

** Chiar și în cazul unor materiale oferite în calupuri consistente se recunosc urmele unor epurări masive. Dosarul de urmărire informativă pe numele lui Ștefan Augustin Doinaș (*sic!*), I 2627, volumul 1, cuprinzând documente de la sfârșitul anilor '80, are doar 16 file. Penultima foaie a volumului a păstrat coperta anterioară, pe care se putea citi „Dosarul conține 294 file”. Enunțul a fost apoi tăiat cu creionul roșu pentru a face loc unei scurte note privind faptul că la 3 iulie 2002 reprezentanțele SRI și CNSAS au renumerotat dosarul de Securitate nr. 238360 la transferul acestuia de la o instituție la alta, și că acesta cuprinde în final... 16 file. De altfel, dosarul respectiv fusese microfilmă, conform altei notații, la 26 noiembrie 1993. Cercetătorilor nu li s-a oferit microfilmul.

La ieșirea din închisoare, lingvistul se afla într-o situație de maximă vulnerabilitate; este absolut logic ca Securitatea să încerce să-l folosească în operațiile ei de pe lângă contestatarii Iașului. Totuși, dosarele pe numele lui George Pruteanu nu trec de 1976. Referirile la lingvist apar în documentele din anii 1980 aflate în dosarele celorlalți ieșeni*, demonstrând că relația lui cu Grupul de la Iași, de maxim interes, se păstrase. În aceste condiții, să susții că n-ar fi existat dosare de urmărire pe numele lui între 1976 și 1989 reprezintă o enormitate.

Dacă era exclus ca George Pruteanu să nu fi fost supravegheat de Securitate până în anul 1989 și, probabil, folosit de către instituție, înseamnă că SRI a refuzat trimiterea la CNSAS a dosarelor pe numele lui constituite după 1976. Înțelegem discreția pe care Serviciul o arată în cazul lui Pruteanu dacă privim la cariera atât de contradictorie a lingvistului. După succesul mediatic care l-a adus în atenția opiniei publice**, Pruteanu a intrat în PNȚCD, a fost ales senator pe lista partidului în anul 1996, iar ulterior, contrar logicii politice, s-a înscris în PSD, căpătând în 2000 o poziție de senator pe lista partidului „de stânga”. Peste trei ani, mare surpriză: Pruteanu devine membru al partidului lui Corneliu Vadim Tudor, după ce, e drept, îi confirmase ideologia prin declarațiile și acțiunile sale virulente antimaghiare.

Astfel de evoluții politice susțin ipoteza colaborării lingvistului cu Securitatea după ce a ieșit din închisoare și explică utilizarea lui după anul 1989 de forțe politice cu acces privilegiat la serviciile de informații românești și, asemenea lor, antimaghiare. SRI a avut ultimul cuvânt asupra eliberării documentelor aflate în custodia sa. Absența unor dosare de rețea sau de urmărire informativă pe numele lui George Pruteanu, după anul 1976, întărește, în loc să dezmințe, supoziția existenței unor relații speciale între Pruteanu și Securitate.

Gheorghe Ceaușescu: contacte complet ascunse după 1990

În alte situații, dosarele privind perioadele sensibile nu lipsesc, dar rămân parțiale și tăcute tocmai în punctele sensibile. Ne referim la Gheorghe Ceaușescu, cercetător științific la Institutul de Istorie și Teorie Literară, specialist în literatura germană clasică și devenit, oarecum greu de explicat, senator tot pe listele PNȚCD, partid care își dispută cu PNL recordul privind numărul infiltrațiilor***.

* Ca și în dosarul de grup cu numele de cod „Cameleonii”.

** Cunoscuta emisiune de televiziune „Doar o vorbă săț-i [sic!] mai spun”.

*** În contextul în care, în FSN și formațiunile care l-au continuat, oamenii legați de regimul de dinainte de 1989 nu aveau de ce să fie „infiltrați”, căci se aflau la ei acasă

În Arhiva CNSAS există două volume, subțiri, ale dosarului de urmărire informativă pe numele germanistului. Ele conțin documente din perioada 1984-1989, dar informațiile din dosar indică supravegherea sa anterioară. Descoperim, studiindu-le, că Gheorghe Ceaușescu avea contacte strânse cu Ambasada germană și Casa de cultură a RFG, cu universitari și cercetători din Germania. Raportul din 18 mai 1984, care propunea deschiderea dosarului de urmărire informativă, enumeră date relevante nu doar pentru Securitate: soția era corespondentă pe relații externe la Asociația Oamenilor de Știință, fratele rămăsese ilegal în RFG în 1978, cercetătorul fusese bursier al unor fundații și institute vest-germane și întreținea în continuare relații cu ele⁴³. Gheorghe Ceaușescu vizita frecvent Casa de cultură a RFG din București, iar documentele susțin invitarea lui la toate acțiunile culturale organizate de Ambasada RFG. Se adăugau întâlnirile periodice cu directorul adjunct al Casei de cultură, Serwo Mathias, în cabinetul acestuia sau acasă.

Gheorghe Ceaușescu, specialist în literatura clasică germană, primise acordul pentru toate aceste contacte. Călătorise în RFG în 1974, apoi în 1982. Raportul din 28 iulie 1985 descrie „contactarea numitului Ceaușescu Gheorghe Dan”, în care ofițerul de Securitate vede o sursă de certă valoare⁴⁴. La 5 mai 1987, germanistului i se deschide un alt dosar de urmărire, pe numele de cod „Cornel”, pe motiv că unele întâlniri cu străinii, deși aprobate, le păruseră ofițerilor de Securitate suspecte. Un document se referă la „atragerea treptată la o colaborare secretă și organizată”⁴⁵, urmând procedurile specifice unui membru de partid. În 1987, Gheorghe Ceaușescu a fost numit șeful secției de relații cu străinătatea la institutul unde lucra.

Ultimele detalii: pe un formular tip RAPORT se cere aprobarea „sumei de 500 (cinci sute) lei din fondul CIS pentru recompensarea sursei «Cornel Gh.» – ziua de naștere”⁴⁶. Primirea sumei este confirmată.

În concluzie, puținele documente de arhivă ce-l privesc pe Gheorghe Ceaușescu îl descriu ca pe o sursă intens utilizată de Securitate. Avea de redactat mari cantități de date referitoare la persoanele străine cu care se întâlnea. Nu apare însă dosarul de rețea, în care să fi fost adunate angajamentul și notele informative din ultimele luni ale anului 1989*. Nu am găsit elemente care să sugereze implicarea lui Gheorghe Ceaușescu în acțiuni de poliție politică, există însă cele care confirmă utilizarea lui ca agent de influență, cum am

* Avem în vedere aplicarea metodologiei de lucru introduse la începutul anilor 1970, care prevedea ca aportul informativ al colaboratorilor (informatori membri ai PCR) să fie distrus periodic. Ceea ce înseamnă că în dosarul de rețea în ianuarie 1990 se aflau cel puțin materialele din ultimele luni ale lui 1989.

văzut, plătit. În decembrie 1988, a fost trimis în Franța și RFG, să participe la colocvii dedicate celor 70 de ani de la unirea Transilvaniei cu România. Ca singur membru al delegației române prezent la simpozionul susținut la Universitatea din Bochum, combătuse, alături de unii profesori de origine română din RFG, „afirmațiile tendențioase făcute de doi delegați de naționalitate maghiară din RFG și Israel”⁴⁷.

Chiar dacă Gheorghe Ceaușescu nu a făcut poliție politică, relațiile dintre el și ofițeri au creat raporturi de dependență valorificabile după 1990. Germanistul devenit profesor la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine (Universitatea București) a intrat în viața politică prin intermediul Alianței Civice și a urmat apoi o carieră în cadrul PNTCD. În ciuda temperamentului său defensiv și a absenței darurilor de om politic, a ajuns deputat al acestui partid în legislatura 1996-2000. Unele comportamente de la începutul anilor 1990, când era în conducerea Alianței Civice și participa din partea organizației în Consiliul de Conducere al Convenției Democratice din România, păreau să reflecte istoria de care vorbesc volumele de urmărire informativă aflate în Arhiva CNSAS. Frapant era refuzul său de a părăsi întâlnirile Consiliului de Conducere al CDR după ce nu a mai avut mandat să participe la ședințe*. Alături de cel al lui Pruteanu, exemplul lui Gheorghe Ceaușescu indică înaltul grad de infiltrare a Opoziției de către regimul Ion Iliescu.

Limitele speculațiilor. Alt studiu de caz: Alex. Ștefănescu

Supoziția că dosarele lui George Pruteanu și Gheorghe Ceaușescu ne oferă informații-cheie pentru înțelegerea implicării lor politice după anul 1990 stă pe următorul argument: datele de arhivă și cele privind prezența lor în viața publică se semnifică și se întăresc reciproc. *Foarte probabil*, cei doi au colaborat cu Securitatea, iar relația antedecembristă explică evoluția politică a celor doi oameni de litere, după 1989. Ei constituie un fel de probă a infiltrării partidelor – în particular, PNTCD – cu informatori.

Exemplele Pruteanu și Ceaușescu ridică tema limitelor între care se poate asuma sugestia colaboraționismului. Ideea identificării *cu mare probabilitate* a unei relații vinovate cu Securitatea este plină de pericole. Sunt ușor de găsit ingredientele celor două cazuri într-o mulțime de alte situații, mai ales când informația din arhive este diluată. Precaritatea dosarelor stimulează acoperirea zonelor lipsă cu speculații. De la ce punct încolo de convergență a detaliilor se

* Amintiri personale, din vremea când eram membru în conducerea Alianței Civice și reprezentant al Alianței în Consiliul de Conducere al CDR.

poate lansa o ipoteză atât de delicată precum bănuirea unei persoane de a fi colaborat cu Securitatea? În absența unor documente revelatoare, susținem precauția și discernământul, precedența unei *prezumții de necolaborare cu Securitatea*. Asupra unei perspective mai generale privind această chestiune vom reveni.

Cu privire la limitele asumțiilor, folosim ca studiu de caz informațiile de arhivă și publice despre criticul Alexandru Ștefănescu (Alex. Ștefănescu). În Arhiva CNSAS se găsesc două volume pe numele lui, unul de 90, iar celălalt de 5 file. Din primul, aflăm că tânărul student la Litere fusese găsit vinovat în anii 1960 pentru a fi pus pe hârtie versuri ostile* și a fi împărtășit colegilor opinii critice la adresa nelibertății de creație. Avea să fie tratat cu o severitate stalinistă, deși evenimentele se desfășurau în perioada de liberalizare, în 1967. Securitatea a calificat comportamentul mai curând ludic al lui Alex. Ștefănescu drept „uneltire contra ordinii sociale prin defăimări, ponegriri și calomnii”**. Din fericire, anchetatorul penal de Securitate, maiorul König Adrian, a apreciat că faptele prezintă un pericol social redus. Având în vedere că „Ștefănescu Alexandru era tânăr și nu avea încă o concepție politică formată și că în anchetă și-a recunoscut în întregime faptele, regretându-le”, el a propus în referatul său din 6 martie 1967 doar avertizarea⁴⁸.

Pedeapsa nu se va opri însă la avertizare. La 17 mai 1967, Alex. Ștefănescu a fost „demascat public” în cadrul adunării studenților din anul II, Facultatea de limbă și literatură română. Participaseră 190 de persoane, studenți și profesori, „care au înfierat activitatea desfășurată de Alexandru Ștefănescu” și au hotărât excluderea lui din organizația UTC. Studenții și profesorii au adăugat propunerea, mai gravă, ca facultatea să ia în discuție excluderea lui⁴⁹.

După avertizare, dosarul de urmărire informativă din perioada 1966-1968 va fi închis. Arhiva CNSAS nu mai conține nici un altul pe numele lui, în cei 22 de ani până la căderea comunismului. La o vârstă tânără, Alex. Ștefănescu a fost pus într-o situație limită (acuzat de uneltire contra ordinii sociale, trecut printr-o ședință de demascare) și totuși „organele” nu lasă urme a fi arătat vreun interes pentru vulnerabilitatea lui.

Ce știm despre perioada de după 1968, în care Alex. Ștefănescu a devenit criticul cunoscut? A urcat pe scara reușitei profesionale și sociale, a devenit redactor la revistele *Tomis*, *SLAST*, *România liberă* și *Magazin*, a condus cercuri literare. Am găsit raportul unui ofițer

* De fapt, puerile, scrise în joacă, de genul: „Căci vine brigadierul cu ciudă și turbare, /În contra noastră vine, în contra celor care/Vrem multă mămăligă și s-o mâncăm ca frații” (Dosar pe numele lui Alexandru Ștefănescu, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 5295, vol. 1, f. 6).

** Infrațiuni definite atunci de art. 209, pct. 2, lit. c, Cod penal.

care participase, în ziua de 19 februarie 1985, la ședința de lucru a Cenaclului literar „N. Stănescu”, de pe lângă Biblioteca „M. Sadoveanu”. Înaintea ședinței, agentul purtase discuții cu Alex. Ștefănescu, conducătorul cenaclului, și cu Guică Doina, secretara. Aceștia i-au arătat o mapă în care strângeau materiale aduse de membri, discutate în prealabil cu îndrumătorii cenaclului „și numai după aceea citite și supuse dezbaterilor din ședințe”. Întâlnirile erau conduse de Alex. Ștefănescu, „care, cu tact și discreție, canalizează discuțiile nedând posibilitatea vorbitorilor să deturneze discuțiile pentru a-și afișa concepții necorespunzătoare. Conducătorul cenaclului prin competența sa asigură un climat politico-ideologic corespunzător”⁵⁰.

Nota-raport fusese redactată întrucât se ceruseră verificări. Nu știm dacă aprecierile din citat reprezintă o impresie de moment ori vroiau doar să liniștească superiorii. Dar ea relevă fundalul, faptul că în acea perioadă ofițerii de Securitate erau mulțumiți de atitudinea disciplinată al criticului. De altfel, în seria lungă de nume de scriitori înregistrați cu acțiuni contestatate în toată perioada 1970-1980, am găsit foarte rar referiri la Alex. Ștefănescu*. În schimb, știm despre critic că s-a distins prin insistența de a răspândi teza: „Paul Goma nu are talent” – refrenul pe care a mizat Securitatea și înainte de plecarea scriitorului în Franța. Informările care se referă la condamnarea de către critic a acțiunilor lui Goma îl pun într-o companie nu foarte onorabilă. Cea care susține: „Deținem date din care rezultă poziția de dezaprobare și desconsiderare a acțiunilor desfășurate de Goma și celelalte persoane”, înregistrează „pozițiile critice și superioare” față de Paul Goma ale scriitorilor Nina Cassian, Geo Dumitrescu, Valeriu Râpeanu, Mircea Sântimbreanu, Constantin Abăluță, Ion Lăncrănjan, Eugen Barbu, Fănuș Neagu – alături de ale lui, „Alexandru Ștefănescu (secretarul secției de proză a ASR)”⁵¹.

Nevoia de a-și legitima atitudinea ori pura ostilitate au fost suficient de intense ca Alex. Ștefănescu să repete atacurile la adresa romanicerului-disident după anul 1990. Criticul literar a adunat tot ce se poate spune mai rău despre scriitor**. Diatribele lui au atras atenția susținătorilor lui Goma***.

* Există referințe la Alex. Ștefănescu și în alte materiale de arhivă, printre care dosarul de problemă privitor la Artă și cultură. O notă din luna martie 1976 îl menționează drept secretar al secției de proză din cadrul Asociației Scriitorilor București, membru PCR și autor al unor comentarii critice la adresa politicii partidului și statului (Mihai Pelin, *Carta Albă a Securității*, Serviciul Român de Informații, 1995, pp. 88-89).

** Vezi în acest sens articolul „Paul Goma”, întins pe două numere ale *României literare*, nr. 19 și nr. 21, 2002.

*** „În momentul de față nimeni nu mai crede în gogorița securistă a «lipsei de talent». Doar Alex. Ștefănescu [...] repetă cu nerușinată obstinanță ceea ce a ordonat Securitatea pe vremuri: «Paul Goma nu are

Desenul acestui comportament are similitudini cu al lui George Pruteanu ori Gheorghe Ceaușescu, fără să atingă activismul exhibiționist al primului și fără să aibă în arhivă grelele piese ale celuilalt. Rămân în traiectoria criticului momentele de vulnerabilitate în fața autorităților, dispariția oricăror materiale despre el în chiar acel moment, atitudinile care pun semne de întrebare asupra activismului său politic de după 1990, în PNȚCD. Alex. Ștefănescu, susținut de în Partidul Național-Țărănesc Creștin și Democrat, a obținut numirea ca membru al Consiliului de Administrație al TVR între 1998 și 2002, iar la alegerile din 2000 a candidat pe lista pentru Senat a Partidului. Ca președinte al PNȚCD București, va semna în 2012 protocolul de susținere pentru alegerile locale cu Elena Udrea, lidera Organizației PDL București.

Analogiile merg totuși doar până la un punct. Vulnerabilitatea lui Alex. Ștefănescu, la care ne-am referit, nu a avut caracterul celei a lui Pruteanu – care trebuia să-și refacă existența după ani de închisoare. Nu apar informații care să precizeze raporturile cu Securitatea, evidente la Gheorghe Ceaușescu. Antipatia față de fostul disident poate fi motivată personal, opiniile literare antipatice sau chiar de rea-credință față de opera lui Goma folosesc argumente de ordin estetic, iar reproșurile aduse defectelelor de comportament ale disidentului folosesc trimiteri concrete, verificabile. Cariera politică în PNȚCD permite o mulțime de explicații posibile, altele decât infiltrarea – pe care avem motive să o presupunem în ce-l privește pe George Pruteanu*.

Am luat în considerare cazul Alex. Ștefănescu pentru a sublinia importanța liniei de la care prezumția de nevinovăție este chemată să domine în interpretarea dosarelor. Analogia traiectoriilor pre- și postdecembriste ale unor Alex. Ștefănescu, George Pruteanu, Gheorghe Ceaușescu frapează în primul moment. O analiză de detaliu arată însă deosebiri de care un cercetător este obligat să țină seamă.

talent». De judecata nedreaptă [a lui Alex Ștefănescu și a celor de teapa lui] îl salvează pe Paul Goma scriitorul «profesionist» Ion Bogdan Lefter (fondatorul Asociației Scriitorilor Profesioniști din România), care, în cotidianul *Ziua* din 27 iulie a.c., semnează articolul «Inventatorul de cuvinte» (Gabriel Pleșea, „Reîncadrarea» lui Goma” – <http://www.tiuk.reea.net>).

* Repetăm principiul că punerea unei ștampile de colaborator presupune discernământ și are obligația să fie rezonabilă. Până când evidențele nu sunt realizate, fiecare se bucură de prezumția de nevinovăție. Pentru o discuție în termeni de rezonabilitate și prezumții, vezi Gabriel Andreescu, „Colaboraționismul cu regimul comunist în dimensiunea lui represivă”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 2, 2013, pp. 28-51

Traietoriile derutante ale personalității:

Petru Romoșan

Ne-am referit anterior la infiltrarea PNȚCD. Penetrarea foștilor colaboratori în fruntea partidelor istorice a fost confirmată și în ce privește PNL. Primul lider al unui partid istoric care a ajuns să conducă un minister a fost liberalul Mircea Ionescu Quintus. El a ocupat portofoliul Justiției pentru mai multe luni, începând cu 16 octombrie 1990. În anul 2000, CNSAS a făcut public colaboraționismul președintelui PNL. Acesta încasase bani pentru delajațiuni, confirmate de semnătura pusă pe chitanțe. Cazul Mircea Ionescu Quintus confirmă nevoia de a da atenție carierelor sau comportamentelor care par „împotriva firii”. O evoluție greu de explicat a avut-o și Petru Romoșan. În ultimii ani, poetul și editorul a avut manifestări care încurajează speculațiile privind foste relații vinovate cu Securitatea.

Romoșan nimerise în brațele Securității în timpul anchetei lui Ion Negoieșcu din anul 1977. Criticul semnase scrisoarea de solidaritate a lui Goma cu Carta 77, iar ca represalii, Securitatea a decis să-l trimită în închisoare pentru relațiile sale homosexuale – penale, atunci. Au fost anchetate legăturile mai noi sau mai vechi ale lui Negoieșcu, între acestea, și Petru Romoșan. O prezentare prețioasă pentru înțelegerea contextului și a dramei ne-a fost oferită de Ion Vianu⁵². Dosarul de urmărire informativă a artistului descrie presiuni constante asupra lui, în anii următori. La data de 26 iulie 1987, Petru Romoșan a semnat un angajament sub șantaj, pe care l-a explicat: „A doua zi dimineața, nevastă-mea pleca spre Berlinul de Est, în direcția Paris. Dacă nu semnam angajamentul, îi ridica pașaportul, nu putea pleca”⁵³. S-au adăugat vizitele ulterioare ale Securității, mai multe note informative, „banalități crase”, în limbajul său⁵⁴.

Cazul Romoșan este rar prin particularități. Însă și generalizator ca semnificație pentru condiția oamenilor care au ajuns să se confrunte direct, după puterile sau slăbiciunile lor, cu amenințarea instituțiilor de represiune. Istoria complexă a tânărului Romoșan a fost tratată de ziarista Mirela Corlățean în stilul pe care îl va repeta, atrăgând protestul unei întregi comunități intelectuale, când l-a denigrat pe Adrian Marino. Ea l-a acuzat pe poet de turnătorii la Securitate, întrucât în dosarul lui Romoșan descoperise enunțuri precum: „Și pe linia unității noastre a mai fost contactat pentru rezolvarea unor probleme operative, întotdeauna dovedindu-se sincer la solicitările noastre”, sau: „În discuțiile purtate a vorbit degajat, prietenos, iar la un moment dat a spus că se bucură că este tratat cu atenție de un reprezentant al instituției noastre”⁵⁵.

Soția lui Romoșan a rămas în Franța. La 23 august 1988, poetul a încercat să treacă frontiera în Ungaria, a eșuat și a fost predat Miliției. A fost trimis în judecată, dar scapă printr-o a doua tentativă de forțare a graniței, de această dată reușită. O istorie pe care o calificăm, din nou, *dramatică*, se termină printr-o aventură periculoasă. După 1989 s-a întors în țară și a pus împreună cu soția sa bazele Editurii Compania.

În ultimii ani, Romoșan ne-a oferit surpriza unor atitudini aflate în opoziție cu imaginea artistului tânăr, modern, occidentalizat de pe vremuri. A stabilit relații amicale cu Mihai Pelin, omul folosit de fostul director al SRI, Virgil Măgureanu, pentru a intoxica opinia publică cu dosarele de urmărire informativă puse lui la dispoziție, dar interzise altor cercetători. Vor ține împreună, pe diferite canale de televiziune, campanii răuvoitoare, vizibil falsificatoare, împotriva unor intelectuali. În anul 2006, s-a aflat pe linia întâi a frontului de condamnare a Monei Muscă*. Începând cu anul 2011, comportamentele amintite se vor „revârsa” în susținerea publică a foștilor comandanți ai Securității, Iulian Vlad și șeful său de cabinet, Aurel I. Rogojan. Cartea mistificatoare a generalului (r) Rogojan, *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale* a fost publicată la Editura Compania⁵⁶. Dacă punerea pe agenda editurii a unei cărți menite să ascundă rolul criminal al Securității putea fi motivată de interese financiare, însoțirea lui Vlad și Rogojan în turneul din Transilvania și afirmațiile lui Romoșan cu acest prilej nu au cum fi scuzate. La Oradea, editorul exprima „onoarea și plăcerea” de a-l cunoaște pe generalul Iulian Vlad și de a-i fi cerut colaborarea pentru a schimba percepția societății asupra Securității⁵⁷. Editorul a integrat atât de complet filozofia politică a fostei administrații securiste, încât

* .Ajunsă, conform sondajelor de simpatie, în spatele președintelui Traian Băsescu, împingând în Parlament proiectul de lege a lustrației, Mona Muscă era evident incomodă pentru clasa politică născută din convențele cu serviciile de informații. Partidul Național Liberal, care nu a părut să fie deranjat în a-i avea în rândurile sale pe Alexandru Paleologu și pe Teodor Meleșcanu (ofițer de Securitate conspirat în structura Ministerului de Externe conform lui Mircea Răceanu – vezi *Infern '89. Poveste unei condamnări la moarte*, București, Curtea Vechei, 2009, pp. 50, 52), a exclus-o pe Mona Muscă pentru un angajament inerent cadrelor didactice universitare care lucrau cu studenții străini. Nu a fost prezentat niciun denunț semnat de profesoară cu caracter de poliție politică. Paleologu va fi tratat până la moarte cu onoruri, acestea vor continua postum, iar Teodor Meleșcanu va ieși din PNL doar după ce a devenit directorul SIE – poziție principial incompatibilă cu statutul de membru de partid („Teodor Meleșcanu, exclus din PNL. Doar șase colegi în apărarea sa”, EVZ.ro din 12 martie 2012 – <http://www.evz.ro>).

în agresiunea armată a Federației Ruse împotriva Ucrainei a ținut partea Administrației Putin invocând interesele teritoriale ale românilor*.

Urcarea în barca fostelor cadre ale Securității a unei foste victime a instituției pare atât de împotriva firii încât este firească bănuiala că ar fi existat o colaborare anterioară cu subalternii lui Iulian Vlad. Or, în ciuda alegațiilor ziaristei Mirela Corlățean, tocmai documentele de arhivă aflate la dispoziție, corelate cu manifestările poetului de la sfârșitul anilor 1980, o dezminț, după opinia noastră. Planul de măsuri luat după fuga poetului în Franța indică acțiuni detaliate de prezentare a lui Romoșan când drept agent provocator manipulat de autoritățile de la București (în Franța), când drept agent al Securității române (în Ungaria), când ca ofițer al Securității maghiare (pentru autoritățile franceze). Or, este absurd să pui pe umerii unui colaborator pe care mizezi acuzația de a fi agent român sau ungar.

Chiar mai convingătoare pentru inexistența unor conivențe cu Securitatea sunt declarațiile făcute de Romoșan la Budapesta, după fuga din țară. Să acceptăm că acuzațiile sale privitoare la demolarea bisericilor și la planul de sistematizare a satelor puteau face parte din tactica de conspirare a unui agent de influență. Dar este puțin probabil ca Securitatea să-l fi instruit să vorbească despre uciderea oamenilor la frontieră ori despre rolul nefast al Elenei Ceaușescu, cum a făcut-o transfugul în declarații memorabile.

Înalta Curte de Casație și Justiție a respins hotărârile instanțelor inferioare care-l declarau pe Romoșan colaborator cu Securitatea ca poliție politică**. Decizia ÎCCJ are o relevanță limitată***. Pentru „cazul Romoșan”, mai semnificativ decât analiza unor judecători nespecializați este interviul dat de poet în anul 1989, la Budapesta, în care călca în picioare tabuurile Securității și planul de măsuri luat de instituția de vânare a lui. Dacă s-a stabilit totuși o relație între

* Cităm: „În 2008, la București, la reuniunea NATO, Vladimir Putin s-a opus aderării Ucrainei la organizație și a argumentat că există mai multe Ucraine, între care una e rusească, iar foarte multe teritorii au fost alipite abuziv la actuala Ucraină artificială, printre care și teritorii românești, cu românii care le locuiesc” (Petru Romoșan, „Lăsați-o jos cu propaganda! Rusia are și ea dreptatea ei”, *Cotidianul.ro*, 12 martie 2014).

** În decembrie 2011, Înalta Curte de Casație și Justiție a tranșat formal subiectul printr-o decizie care respingea constatarea Colegiului CNSAS și decizia Curții de Apel București privind colaborarea lui Romoșan cu Securitatea ca poliție politică. În lumea culturală, atitudinile au fost variate, de la apărarea lui vehementă (vezi textul postat de Liviu Ioan Stoiciu pe blogul său la 10.12.2011 – <http://www.liviuioanstoiciu.ro>), la acuzarea lui insistentă (Vladimir Tismăneanu – vezi postarea pe blog: <http://tismaneanu.wordpress.com>).

*** ÎCCJ are prea multe „performanțe” negative în materie. Se adaugă faptul că, prin natura competențelor sale, decide exclusiv asupra adevărului juridic conținut în probele oferite de părți.

poet și instituție, ea nu putea fi începută decât după ultimele documente care apar în arhivă. Să le presupunem înseamnă să întoarcem spatele investigației în favoarea speculațiilor.

Dacă explicația pentru renunțarea astăzi, de către Romoșan, la măcar o aparență de onorabilitate, nu este „fosta colaborare”, atunci ea trebuie căutată în altă parte – în psihologia acestei altădată victime a Securității, în interesele ei materiale ș.a. Ce se întâmplă cu Petru Romoșan punctează principiul enunțat chiar la începutul analizei noastre: *trecutul nu are de ce să aibă o pondere mai mare decât prezentul*. Manifestările de astăzi ale editorului în favoarea foștilor securiști fac rău societății și au un gust deplorabil. Ele sunt de acuzat mai sever decât colaborarea cu instituția de represiune, dacă ar fi fost, căci autorul trăiește în condiții de libertate.

Precaritatea documentelor de arhivă, rolul serviciilor de informații, rolul CNSAS, rolul instanțelor

În anul 2000, după ce Parlamentul a cerut prin lege deschiderea Arhivei Securității, în gestiunea CNSAS a ajuns inițial o „urmă” de arhivă, de circa 3600 de dosare^{1/258}, careia i s-au adăugat anual câteva alte sute, până în 2006, când s-a produs saltul. De atunci, cea mai mare parte din depozitul Securității se află la CNSAS și se adaugă continuu noi metri de volume. Totuși, arhiva rămâne „precară”. Documentele cele mai sensibile, deci relevante, nu au ajuns la dispoziția opiniei publice. Explicația este continuitatea serviciilor de informații, documentată mai pe larg într-un volum anterior⁵⁹. Adăugăm câteva alte probe vechilor considerații.

Serviciile de informații (SRI, SIE și serviciile complementare) s-au constiuit pe baza de cadre a Securității. A fost în logica schimbării de putere de la București să folosească arhiva instituției în scopuri politice, inclusiv intervenind în conținutul ei și livrând materiale pe piață sau oprind documente care trebuiau să vadă lumina zilei – precum dosarul lui Gheorghe Ursu, scos în anul 1990 pentru anchetă, ascuns din nou în arhivă, în sfârșit, distrus*. Ușor de imaginat câte daune a adus procesului deconspirării implicarea foștilor agenți în operația de supervizare a trecerii documentelor din Arhiva Securității

* Motiv pentru care autorul, ofițerul SRI Eugen Grigorescu, a luat trei ani de închisoare, dar numai datorită tenacității de excepție a fiului lui Gheorghe Ursu, Andrei Ursu (Gabriel Andreescu, „Deconspirarea poliției politice comuniste. Evoluții”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 3, 2006, pp. 34-55).

în Arhiva CNSAS. Aflăm astăzi din cartea lui Aurel I. Rogoian, *Fereastra serviciilor secrete*, că autorul, mâna dreaptă a conducătorului Securității de odinioară, ajuns înalt ofițer în noul serviciu de informații, a fost „membru într-o comisie mixtă, în calitatea celui ce predă documente...”. Or, parțialitatea sa evidentă era incompatibilă cu statutul de membru al comisiilor formate din reprezentanții SRI și CNSAS⁶⁰. Cum ar fi acceptat Rogoian să aprobe trimiterea la CNSAS a documentelor care probează vinovăția sa proprie, sau pe a șefului său, sau pe a celor ce au primit ordinele lui*?

Sunt cazuri, rare, pure întâmplări, când apar și voci din sistem care recunosc vulnerabilitatea arhivelor. Semnalăm mărturisirea lui Gelu Voican Voiculescu dintr-un interviu dat în anul 2010. Dacă ar fi avut ceva de ascuns, susține după 20 de ani fostul șef al UM 0215**, dosarele lui de la Securitate ar fi dispărut încă din 1990, pe vremea în care avea funcția de viceprim-ministru și conducea serviciile secrete românești⁶¹. Revoluționarul confirmă implicit alterarea arhivelor prin intervenția unor actori ai Puterii și absența din gândul lor a unei temeri privind consecințele.

Documentele referitoare la felul în care s-au situat serviciile post-comuniste față de implicarea Securității în hărțuirea oamenilor de cultură sunt și ele rare. Câteva urme au fost lăsate la scoaterea manuscriselor lui Constantin Noica din arhiva SRI, în anul 1990. La solicitarea Directorului de atunci al SRI, Virgil Măgureanu, colonelul Corondan Ioan a ordonat căpitanului SRI Cristian Troncotă, istoric al structurilor de informații despre ale cărui acțiuni de intoxicare am amintit deja⁶², să constituie un dosar cu scrieri ale filozofului. Istoricul a predat nouă volume cu scrisori, manuscrise, studii, articole și memorii. Și iată ce ne spune următoarea notă a colonelului:

În arhiva preluată de la fostele organe de Securitate se află un număr de 6 dosare cu 24 de volume ce cuprind material cu valoare documentară despre viața, activitatea și creația filozofică și cultural-estetică a lui Constantin Noica. Din nefericire, cele 5 volume de „T.O” ale dosarului de la Sibiu care cuprindeau înregistrările de la Păltiniș din ultimii doi ani ai vieții lui Constantin Noica (1985-1987) și care, probabil, aveau un conținut la fel de interesant, au fost distruse în decembrie 1989. [...] Având în vedere că în arhivă deținem documente care se referă și la alți oameni de cultură (Mircea Eliade, Nichifor Crainic, Mihail Sadoveanu, N.D. Cocea și alții), vă rugăm să apreciați dacă este momentul potrivit de a demara o acțiune mai amplă

* Este imposibil, având statutul său, ca Aurel I. Rogoian să nu fi fost responsabil de violări ale drepturilor fundamentale ale omului. Or, conform legii, el nu putea fi angajat de către SRI.

** Numele inventat pentru Securitatea Municipiului București, în înfățișarea ei postdecembristă.

și consecvență de prelucrare a acestui fond arhivistic în sensul de a reda cercetării științifice materialele cu valoare documentară despre viața și creația acestor personalități.

Considerăm că pentru argumentarea unei astfel de activități se poate acredita ideea că aceste materiale au fost obținute prin aplicarea unor metode și mijloace specific muncii operative într-o anumită conjunctură, determinată nu neapărat de latura pur represivă, ci și de necesitatea de a se asigura protecția și securitatea acelor personalități a căror creație aparține patrimoniului cultural național⁶³.

La peste un an de la revoluția anticomunistă, ofițerii noului serviciu de informații românesc propun deci ca urmărirea și controlul oamenilor de cultură să fie prezentate drept acțiuni de „protecție și securitate”*. La 26 august 1992, Guvernul a adoptat o ordonanță de scoatere din fondurile arhivistice a unor materiale considerate de patrimoniu național, provenind de la peste 80 de personalități ale vieții literare, istorice și militare românești⁶⁴.

Alte contribuții ale CNSAS la denaturarea procesului deconspirării. Răspândirea etichetei de informator

La responsabilitățile Colegiilor CNSAS, și mai ales ale primului, în compromiterea procesului deconspirării, enunțate în volumul *Cărturari, opozanți și documente*, le sunt de adăugat astăzi noi elemente⁶⁵. Unul privește calificarea de către CNSAS a unor cunoscuți oameni de cultură ca „informatori”, cum s-a întâmplat cu Mircea Iorgulescu și Ștefan Aug. Doinaș în anul 2003⁶⁶. Conform Regulamentului de funcționare și organizare a CNSAS din anul 2000, persoana care-și solicita dosarul aflat în Arhiva CNSAS avea dreptul „să i se comunice identitatea persoanelor care au contribuit cu informații la completarea dosarului personal”**. În anul 2003, Bujor Nedelcovici ceruse

* În același dosar, la o altă filă, o altă notă susține că „Dosarul de la Sibiu în care se află corespondența lui C. Noica în perioada 1980-1986 a fost distrus în revoluție și nu dispunem decât de microfilme, după cum urmează:...” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 14, vol. 29.). În anul 2010, când am cerut pentru consultare dosarele pe numele lui Noica, nu am primit microfilmele enumerate deși, conform dispozițiilor legii, accesul se referă la toate piesele din dosar, indiferent de forma de arhivare. Ne-au fost puse la dispoziție de abia în anul 2013, când am indicat la CNSAS documentul citat – deci iată, existau.

** Pe vremea compromiterii celor doi literați, acțiunile Colegiului CNSAS se supuneau Legii nr. 187 din 1999 și Regulamentului din 2000. Astăzi, OUG nr. 24 și Regulamentul adoptate în 2008 au nuanțat textul. Petiționarul poate solicita în scris CNSAS „demararea procedurilor pentru a afla identitatea lucrătorilor Securității și a colaboratorilor acesteia care

să fie deconspirată persoana care apare în dosarul său de urmărire informativă cu numele de cod „Dorin”, iar Adrian Păunescu solicitase același lucru cu privire la necunoscutul „Gogu Ivan”. Direcția de Investigații era datoare să stabilească numele reale din spatele celor conspirative, iar CNSAS urma să le comunice solicitantului – Nedelcovici, respectiv, Păunescu. Or, președintele Colegiului CNSAS nu a transmis doar numele celor despre care documentele susțin a fi autorii informațiilor (Mircea Iorgulescu și Popa Ștefan/Ștefan Aug. Doinaș), ci a pus la pachet și interpretarea. Răspunsurile folosesc sintagma „identitatea informatorului”, sugerând petentului că CNSAS ar fi stabilit că este vorba de un colaborator.

A fi prezent cu note într-un dosar de urmărire nu este același lucru cu a fi informator. Legile care au reglementat procesul deconspirării identifică „informatorii” cu persoanele care „denunțau activitatea sau atitudinile potrivnice regimului totalitar comunist”, afectând astfel drepturile și libertățile semenilor*. Prezumția nu poate fi hotărâtă în mod oficial decât prin votul Colegiului. Urmează ca instanțele să îi confirme opinia. Or, ani la rând, adresele trimise petenților nu au fost supuse acestor proceduri. Directoarea Direcției de Investigații transmitea președintelui CNSAS materialele de arhivă și opinia sa, iar ultimul semna documentul așteptat avid de lumea jurnalistică și literară.

Adresele CNSAS-ului care vorbeau despre „identitatea informatorului”, fără o decizie statutară a Colegiului, au încălcat legislația deconspirării. Timp de ani, dacă cineva vorbise cu un ofițer și căpătase un nume conspirativ, documentele CNSAS se refereau la el ca la un informator, deși nu rezulta să fi făcut poliție politică. Confuzia aparatului și conducerii CNSAS a fost transmisă opiniei publice și a făcut victime pe bandă rulantă.

Implicațiile erorii de procedură își arată toată greutatea după finalizarea procesului CNSAS/Mircea Iorgulescu. În 2003 și 2004, CNSAS comunicase că literatul este informator, deși Colegiul nu votase nicio hotărâre în acest sens. CNSAS a repetat calificativul în anul 2009, prin acțiunea de constatare. Dar în 2014, ÎCCJ a anulat acțiunea Consiliului. Aprecierea că Mircea Iorgulescu ar fi fost informator în sensul legii a fost infirmată printr-o hotărâre juridică. Rezultă că adresele președintelui Gheorghe Onișoru din 2003 și 2004, acte oficiale, au falsificat statutul persoanei, aducându-i lui Mircea Iorgulescu

au contribuit cu informații la completarea dosarului” (art. 27 (1)). Conform art. 27 (2), comunicarea se face dacă identitatea „poate fi stabilită cu certitudine”.

* Legea distinge între mai mulți termeni (vezi <http://www.cnsas.ro>). În limbajul Securității, se făcea distincție între informatori și colaboratori.

daune. Urmașii lui, ca și orice persoană aflată în aceeași situație, sunt îndreptățiți să deschidă un proces și să ceară daune instituției*.

*

Pe lângă reconstrucția legislativă a procesului de deconspirare, în 2008 au fost schimbate și procedurile de adresare către petenți. Cum prevederile în materie erau aproape identice cu cele anterioare, noutățile par să fi fost motivate de conștientizarea nevoii de a respecta regulile**. Pot fi văzute, în adresele trimise lui Dorin Tudoran și publicate în cartea sa din 2010, noile formulări. Exemplu: președintele CNSAS anunță întrunirea Colegiului și stabilirea, pe baza notelor Direcției de Investigații, a identității „informatorului cu nume conspirativ «Dorin» în persoana numitului Iorgulescu Mircea”⁶⁷.

Adresa a fost adoptată numai după ce Colegiul și-a finalizat procedura. Este un pas în întâmpinarea legii, dar nu complet. Rămâne o problemă deschisă: decizia CNSAS trebuie să fie confirmată de instanțele de judecată. Consiliul depune acțiunea de constatare la Curtea de Apel București și... așteaptă. Or, până la o decizie definitivă a instanțelor, cel în cauză se bucură de prezumția de nevinovăție. Ca urmare, CNSAS nu are legitimitatea să folosească, nici după votul în Colegiu, sintagma *identitatea informatorului*. Ce îl împiedică să se refere exclusiv la „identitatea persoanei” din spatele numelui conspirativ? Procesul deconspirării devine, într-adevăr, îndelungat și dificil, iar frustrarea oamenilor care doresc unul rapid este legitimă.

* Nu este în intenția acestui studiu să dilueze importanța deconspirării informatorilor. Ce au făcut sub vechiul regim oameni precum Alex Stoenescu, Constantin Bălăceanu-Stolnici ș.a. merită oprobiul public și trecerea lor pe o legislație de tip lustrație. Dar aplicarea prezumției de nevinovăție în cazul celor suspectați de colaboraționism este la fel de importantă ca în orice alte acțiuni. De ce am fi mai puțin grijulii în privința lor decât în cazul suspectilor de crime, tâlhării, corupție etc.?

** Nu cunoaștem ca până în acest moment să fi apărut vreo analiză critică cu privire la adresele CNSAS care notificau prezumtivii colaboratori după o procedură contrară prezumției de nevinovăție. Iată cazul pilduritor al adreselor nr. 4746/8.19.2003 și nr. 4746/5.02.2004, prin care președintele Gheorghe Onișoru îl anunța pe Bujor Nedelcovici în acei ani de „identitatea informatorului cu nume conspirativ «Dorin»”, respectiv, „identitatea informatorului cu nume conspirativ «Mirel»”: Mircea Iorgulescu. În 2003/2004, Colegiul CNSAS nu dăduse nicio hotărâre privind faptul că Mircea Iorgulescu ar fi fost informator al Securității. A făcut investigația în anul 2009, când a apreciat, prin nota de constatare, că Iorgulescu a colaborat cu Securitatea ca poliție politică, dar ÎCCJ i-a anulat acțiunea. În 2014 a fost eliminată, prin hotărâre definitivă, calificarea lui Mircea Iorgulescu drept informator în sensul legii.

Nu arată oare la fel situația când instituțiile urmează să determine cine a furat din bugetul public, cine a adus avantaje cunoștințelor abuzând de funcția sa, cine a fraudat alegerile? Uneori, faptele suspectilor par evidente. Totuși, prezumția de nevinovăție trebuie menținută până în final. Principiul este fundamental într-o societate civilizată, iar instituții cu competențe precum ale CNSAS îl au de apărut în activitatea lor zilnică.

În paralel, petenții și cercetătorii au dreptul lor să interpreteze ce au găsit în dosare, nefiind în niciun fel ținuți de hotărârile instanțelor. Ei lucrează cu termenul de *colaboraționism* dându-i conotații mai largi decât cel strict definit prin lege (implicarea în acțiuni de poliție politică) și, cum am mai spus, mulțimea probelor unui cercetător este mai amplă și mai variată decât a judecătorului. Autoritatea juridică nu are cum să domine autoritatea epistemică. Interesați să păstreze discuția despre colaboraționism cât mai liberă, cât mai largă⁶⁸, cercetătorii au, la rândul lor, obligații față de respectul de sine al oamenilor și imaginea acestora în ochii celorlalți*. Dacă nu, dezbaterea despre colaboraționism poate intra în zona insultei și calomniei**.

Intoxicări în care au fost implicați angajați ai CNSAS

Inocularea ilegitimă a ideii că unele persoane sunt informatori întrucât apar cu nume conspirative reprezintă doar o fațetă a situației. Cealaltă a constat în implicarea directă a unor angajați ai CNSAS în campanii de acuzații. O acțiune grea prin consecințe, la care am făcut repetat referire, a vizat posteritatea lui Ștefan Aug. Doinaș. La puțin timp de la discursul din Senat al lui Adrian Păunescu, din octombrie 2003, Nicolae Manolescu a moderat întâlnirea unde câțiva membri ai Colegiului CNSAS – Mircea Dinescu, Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievic – i-au pus lui Ștefan Aug. Doinaș eticheta de turnător. Cităm pe Mircea Dinescu: „Pentru Doinaș, povestea cu Păunescu este cea mai suavă dintre turnătoriile lui...”; „...reperul moral, vechiul dumneavoastră prieten și al meu, turna din gros pe colegii lui...”; „Unul din turnători era și Ștefan Aug. Doinaș”.

* Acest drept este păzit de principiul demnității umane, care, într-o formulare academică, „guvernează raporturile aparent contradictorii dintre libertate și egalitate și este astfel baza tuturor drepturilor și libertăților fundamentale” (Dan Claudiu Dănișor, „Valorile supreme ale statului român potrivit Constituției din 1991”, *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 28, 2004, p. 22).

** Intrăm într-un univers juridic care distinge latura obiectivă și cea subiectivă a faptei, elementul ei material, interesul legitim etc., aflate dincolo de temele de interes direct aici.

Andrei Pleșu a apăsât și el pe cuvântul stigmatizator: „...a existat un fel de lume, un tip de univers în care Doinaș făcea turnătorii”. Horia Patapievici a dat verdictul în termenii legii: „...a fost colaborator”, și l-a comentat: „...dar și teribil de agresat de urmărirea Securității”. Eseistul a citit din documentul „destul de dramatic” invocat deja de noi, referatul ofițerului care pusese pe umerii lui Doinaș furnizarea unor materiale utilizate în arestarea lui Haralambie Grămescu și Ion Negoșescu⁶⁹.

Pentru opinia publică, declarațiile inflamante aveau greutate, întrucât proveneau de la o instituție cu atribuții în gestionarea arhivei Securității*. Cei trei acuzatori ai „turnătorilor” lui Doinaș și președintele CNSAS (de atunci) Gheorghe Onișoru, prezent, știau că stabilirea „adevărului” în ce-l privește pe Doinaș îi obliga să parcurgă procedurile dictate de lege. Cunoșteau că unele declarații ale lui Doinaș erau exonerate (cele din anchete, angajamentul în condiții de detenție), ori ar fi putut fi fals atribuite. Prezentarea făcută de Patapievici bogatei asistențe este singura care a introdus un dubiu privitor la interpretarea materialelor din arhivă**.

Fapta celor patru membri ai Colegiului CNSAS, de a dezbate public dosarele de Securitate ale lui Doinaș, încălca obligațiile lor oficiale***. Crearea de informatori prin „bârfa” membrilor Colegiului va continua în timp, fără nicio încercare de a pune capăt acestei activități în sfidarea legii. Autorii infracțiunii au fost aplaudați, iar campania lor de denaturare a personalității poetului are efecte peste decenii. Răul a fost făcut în principal atunci, în 2003, prin acuzațiile venite din interiorul CNSAS, contrare obligațiilor la confidențialitate. Descoperim eficacitatea demersurilor în mărturisirea criticului literar Gelu Ionescu. Acuzațiile la adresa lui Doinaș, scrie el, îi produsese răni inițial perplexitate. Or, afirmă criticul astăzi, „dacă nu

* Iată în ce termeni asuma autoritate morală și profesională Germina Nagâț, directoarea Direcției de investigații: „În momentul în care raportul de deconspirare ajunge la vot, certitudinea este de 100 %. Sunt probe, în clar, cu nume, cu prenume, cu toate datele de identitate. Nu există niciun dubiu în privința informatorului. Nu riscăm niciodată în privința asta, pentru că ar fi groaznic.” Această pretenție de omnisciență contrasta cu teribilele gafe făcute de CNSAS, care, în cazurile limită, obligaseră instituția să-și recunoască eroarea – cazul lui Ludovic Rakoczi, Ristea Priboi ș.a. („Scriitorii și Securitatea. Ce ne spun dosarele CNSAS”. Nr. 1, *Academia Cațavencu*, nr. 49, 10-16 decembrie 2003).

** Horia-Roman Patapievici a invocat o frază a col. Budișteanu care scriese despre „lipsa de sinceritate” a poetului, pentru a conchide: „Ștefan Aug. Doinaș nu era un delator. Era un om dotat cu conștiință și reacționa în acest mod ambiguu...” („Scriitorii și Securitatea. Ce ne spun dosarele CNSAS”. Nr. 6, *Academia Cațavencu*, nr. 49, 10-16 decembrie 2003).

*** Pentru încălcarea acestor prevederi, pedeapsa prevăzută era închisoare de la 3 luni la 3 ani – cf. articolul 20 (6) al Legii 187/1999.

mi-ar fi spus-o chiar Horia Patapievici, aș fi putut crede, fără nicio precauție, că e o calomnie”⁷⁰. Venind de la un membru al Colegiului, alegațiile l-au convins.

Dezvăluiri asupra propagării de zvonuri de către membri ai Colegiului și Direcției de Investigații sunt rare, dar apar. În campania sa împotriva lui Adrian Marino, Vladimir Tismăneanu s-a legitimat cu asistența primită „pe linia CNSAS” de la o persoană „specializată în cercetarea dosarelor de informatori”, meritând prețuirea lui „pentru onestitate și competență”. Aceasta l-a asigurat că Adrian Marino era informator⁷¹. Aceeași persoană este apreciată de Dorin Tudoran drept sursa de încredere care-i elimină dubiile privind colaboratorii Securității. Într-un articol publicat în *Observator cultural* (nr. 738, 2014), Radu Ioanid sugerează și el obținerea de informații din discuțiile directe cu funcționari ai CNSAS, printr-o formulă răsturnată: „Nu comentez public discuțiile neoficiale cu membrii CNSAS”.

Stigmatizarea lui Ștefan Aug. Doinaș, nu și a lui Iulian Sorin

Intervenția angajaților CNSAS în dezbaterile cazurilor de colaboraționism poate influența substanțial părerile celor interesați, cum reiese din exemplul anterior. Pentru opinia publică, astfel de ieșiri acuzatoare par proba interesului arătat activității de deconspirare. Interpretarea este însă contrazisă de asimetria „interesului”: indignarea până dincolo de lege se manifestă față de prezumtivii informatori, nu și față de ofițerii de Securitate. În anul 2001, membrii Colegiului l-au apărat pe Ristea Priboi până când nu au mai avut cum să înfrunte probele aduse de presă. Relevantă este și evoluția „dezvăluirilor” de la Clubul Prometheus, din 2003. La acea întrunire, H.-R. Patapievici, referindu-se la recrutarea lui Doinaș în preziua eliberării, a citit următorul pasaj dintr-un document de arhivă: „Maiorul Sorin Iulian, cu funcție neprecizată, de la Direcția III, scrie: «În cadrul ultimelor discuții s-a arătat că și în detenție a dovedit că este hotărât să ajute organele de Securitate...» etc”⁷². Niciun cuvânt în plus privitor la maiorul „cu funcție neprecizată”. Documentul din mâna acuzatorilor lui Doinaș dezvăluia cine i-a smuls poetului angajamentul. Doinaș nu s-a dus la Securitate să-și ofere colaborarea, ci a fost constrâns să își pună pe hârtie semnătura. În ordine etică, oprobriul opiniei publice trebuia îndreptat întâi și-ntâi spre maiorul Sorin Iulian. În plus, ofițerul ajuns până la ieșirea la pensie colonel nu era un personaj oarecare, care putea să scape din atenția membrilor Colegiului, ci unul dintre stâlpii Federației Comunităților Evreiești, o perioadă chiar președintele acestei organizații. Iată o scurtă prezentare a lui Iulian făcută de Teșu Solomovici:

Cine pune reflectorul asupra activității conducerii Comunității evreiești din România îl va găsi în vârf, în ultimii 40 de ani, pe același veșnic secretar general: Iulian Sorin. A supraviețuit lui Gheorghiu-Dej, lui Ceaușescu, lui Iliescu, lui Constantinescu și domnește și sub Traian Băsescu. O asemenea longevitate politică, unică în istoria instituțiilor publice din România, dă de gândit. E oare atât de indispensabil vieții evreiești și autorităților românești acest fost colonel de Securitate, că nu i s-a găsit, până acum, un înlocuitor? Nu-i chiar așa. Un responsabil din consiliul directorial al Federației Comunităților Evreiești din România mi-a declarat că Iulian Sorin e de neclintit pentru că a concentrat în mâinile sale întreaga putere administrativă și financiară a instituției. Pur și simplu domnește prin teroare, nu mai e teroarea totalitarismului comunist, ci de o altă natură, aceea că toată lumea din Comunitate depinde de Iulian Sorin, de hachițele sale, de lefurile pe care le împarte, de micile sau marile avantaje pe care le oferă apropiaților⁷³.

Statutul său de membru în conducerea Federației îl puna pe Iulian Sorin pe lista celor supuși deconspirării. Membrii Colegiului prezenți la Clubul Prometheus îl cunoșteau bine datorită conexiunilor lor cu comunitatea evreiască. Tăcerea asupra „cazului Sorin Iulian” în contextul dezvăluirilor despre Doinaș era nefirească. Intra în contradicție chiar cu sensul de funcționare a CNSAS. Legea deconspirării pune în centrul interesului ei persoanele cu un trecut polițienesc ajunse pe poziții de decizie socială, de pe care pot influența viața publică. În anul 2003, Sorin Iulian avea o astfel de poziție, nu Doinaș, decedat*. În mod particular, prezența lui Iulian în fruntea Comunității evreiești din România reprezenta un subiect central al eticii și politicii memoriei pe teritoriul căreia se află procesul deconspirării. Etica memoriei nu poate fi decât „o etică a istoriei comune”⁷⁴. Poziția de autoritate a unui fost securist în cadrul organizației reprezentative a evreilor afectează tratarea trecutului comunist la fel cum prezența unui om politic antisemit în fruntea statului român ar influența negativ abordarea Holocaustului**.

* Acest sens este precizat chiar în textul legii, care se referă la obligația statului român de a asigura „dreptul de acces la informații de interes public [...] în legătură cu calitatea de lucrător al Securității sau de colaborator al acesteia” (art. 3, Ord. Nr. 24/2008).

** Iată comentariul lui Teșu Solomovici: „Pe culoarele Federației Comunităților Evreilor din strada Sf. Vineri se discută despre această stare anormală că un fost colonel de Securitate, chiar dacă e evreu, continuă să conducă destinele comunității evreiești din România. «Iar acest fost colonel securist care l-a racolat, în închisoare, pe delicatul poet Ștefan Augustin Doinaș [*sic!*], continuă de 40 de ani să ne stea pe cap.» Rândul final al lui Solomovici : „Ca evreu consider că acest evreu trebuie să se retragă!” –Teșu Solomovici, „Scandal cu securiști în comunitatea evreiască din România”, 6 iunie 2005 (<http://www.9am.ro>).

Problemele de profesionalism ale CNSAS

Subiectele tratate mai sus privind limbajul adreselor ori implicarea unor membri ai Colegiului CNSAS în comentarea unor dosare din arhivă ridică întrebări asupra standardelor de funcționare ale instituției. Deși anumite lucruri s-au îndreptat de-a lungul anilor, până și astăzi apar decizii care surprind prin curențe profesionale. Ne-a fost dat să vedem, recent, strania argumentare cu care CNSAS a tratat cazul istoricului Sorin Antohi.

Colegiul CNSAS a „constatat” calitatea lui Antohi de colaborator al Securității la data de 12 iunie 2014. O primă ciudățenie este întârzierea nefirească a procedurilor. Nota de constatare fusese emisă în anul 2009, deci cu cinci ani mai devreme. Întârzierea contrazice practica CNSAS, notele de constatare fiind dezbătute de Colegiu, cum este și firesc, mult mai rapid*. Dovadă ne stau la dispoziție cazurile Mircea Iorgulescu și Nicolae Breban, larg mediatizate. Lungul interval de așteptare permite răspândirea de informații despre „vino-văția identificată” de Direcția de Investigații, fără ca persoana în cauză să se poată adresa instanței, dacă vrea să se apere.

Argumentația hotărârii din 12 iunie 2014 dă impresia că CNSAS a vrut cu tot dinadinsul să-l acuze pe istoric în ciuda probelor. Licean încă, Antohi editase împreună cu doi colegi de clasă revista „Major”, acuzată pentru „conținut prooccidental” și abordarea unei „problematici cu nuanță mistică”⁷⁵. A fost avertizat și obligat să semneze o declarație în care-și asuma vina**. Securitatea l-a amenințat cu exmatricularea și trimiterea în închisoare, obținându-i angajamentul în luna martie 1976. Fiind semnate în anchetă, aceste documente ies însă, conform legii gestionate de CNSAS, din sfera documentelor acuzatoare. Dincolo de elementul formal, este de perceput vulnerabilitatea unui adolescent față de presiunea ofițerilor de Securitate.

Rămân de interpretat notele date de Antohi între 1976 și 1982 – fondul. Niciuna dintre acestea nu conține măcar urma vreunei sugestii privind activități potrivnice regimului comunist. Se referă la contacte umane, la discuții despre drumuri și cărți și participări la evenimente culturale. Or, ca să „constate” calitatea lui de colaborator, CNSAS trebuia să demonstreze că prin informațiile pe care le-a furnizat Securității, Antohi a denunțat activități sau atitudini potrivnice regimului

* Între 2009-2014, nota de constatare a fost discutată în 20 de ședințe ale Colegiului CNSAS și mereu raportată.

** „Îmi dau seama că acest fapt reprezintă o încălcare a legii pe care nu o cunoșteam în momentul redactării și apariției revistei [...], fiind conștient de consecințele ce decurg de aici” (Arhiva CNSAS, Dosar informativ (Sorin Antohi), I 2698, vol. 1, f. 2).

totalitar comunist. În plus, că informațiile date vizau îngrădirea unor drepturi și libertăți fundamentale.

În lipsa probelor care să răspundă cerințelor enunțate, CNSAS a recurs la raționamente numite mai sus „stranii”. A susținut că Antohi avusese o activitate de poliție politică *efectivă* „întrucât din atitudinea aleasă de lectorul englez Christopher Lawson reiese că acesta își dă seama că are de-a face cu un colaborator al Securității și caută să se protejeze de el”. De unde reiese? Dintr-o notă în care Antohi scrisese următoarele despre cunoștința sa, lector la Universitatea din Iași: „...interesul lui Lawson pentru România nu se manifestă în forme suspecte, acesta evitând abordarea unor subiecte din viața contemporană sau vorbind în termeni de respect și de apreciere atunci când sursa conducea discuțiile spre unele probleme actuale”.

Ca să pară și mai convingător, CNSAS a continuat: „Altfel spus, suntem în situația în care acțiunea Securității prin intermediul dlui Sorin Antohi are un efect, respectiv activitatea de colaborator a acestuia afectează comportamentul persoanei, întrucât lectorul englez își modifică comportamentul, căutând să se ascundă deoarece știe că este într-un sistem în care este urmărit, iar cel cu care interacționează este un intermediar sau un agent al Securității. Pentru argumentele expuse, prima condiție impusă de legiuitor în constatarea calității de colaborator este asigurată”⁷⁶.

Iată cum ar fi făcut Antohi poliție politică, în viziunea documentului CNSAS, rezumată: lectorul englez îl bănuiește pe student că ar fi colaborator și evită să aducă vorba despre subiecte din viața contemporană. Pentru oricine care înțelege sensul cuvintelor, este evident că voința lui Lawson „de a se ascunde” exclude însăși posibilitatea unor denunțuri împotriva cetățeanului britanic prin care libertățile lui Lawson să fie încălcate. Însă, pentru CNSAS, „dacă există un efect oarecare”, înseamnă că s-a produs o încălcare a drepturilor. Este de neînțeles cum autorii acțiunii de constatare pot face din atitudinea lectorului testul activității de poliție politică. În această logică, toate persoanele contactate al căror comportament nu a reușit să-i câștige lui Lawson încrederea devin colaboratori ai Securității.

Iată cum s-a susținut îndeplinirea celei de-a doua cerințe a legii, existența unei intenții: „...prin furnizarea acestor informații, pârâțul a conștientizat că asupra persoanelor la care s-a referit în delatiunile sale se pot lua măsuri de urmărire și verificare (încălcarea dreptului la viață privată, a dreptului la libera exprimare) și, prin urmare, a vizat această consecință”. Deci intenția acțiunii s-ar dovedi prin acțiunea însăși. Raționamentul propus atinge absurditatea. În această cheie, orice ins conștient de puterea Securității și care a dat ofițerilor un material despre o persoană (declarație, notă, memoriu, plângere) ar putea fi acuzat, independent de context și conținut, de intenția încălcării drepturilor acesteia.

Realizând probabil sărăcia notelor informative și absența referirilor la acțiuni potrivnice regimului comunist, Colegiul CNSAS a încercat să folosească „tot ce se putea”. Între cele scrise de Sorin Antohi se găsesc (o excepție) și următoarele rânduri neonorante: „Ștefan Cuciureanu, fostă glorie a italianisticii românești, acum un bătrân decrepit și amator de băutură [...], lăsa doar impresia unei epave care se clătina...”. Obiceiurile fostei glorii erau notorii, dar invocarea lor în fața ofițerului de legătură era lipsită de eleganță. Nu reprezintă însă poliție politică. Ca să fructifice totuși nota, autorii acțiunii de constatare au propus o iterație contorsionată: „...legiuitorul a urmărit să atribuie calitatea de colaborator al Securității persoanelor care, prin denunțurile lor, nu au menajat interesele celor denunțați, deși puteau și, mai mult, desconsiderarea acestor interese nu este compatibilă cu principiile moralei publice”⁷⁷.

Dacă legislația specifică ar trata deconspirarea în termenii „a nu menaja interesele cuiva” și ai incompatibilității cu „principiile moralei publice”, ar deschide o cutie a Pandorei. Ar rezulta că între competențele CNSAS intră veghea asupra moralității celor supuși investigațiilor și respectiv, evaluarea intereselor presupuselor victime. În lege nu există însă cerințe atât de incompatibile cu ideile Dreptului. Iată însă că autorii acțiunii de constatare imaginează reguli care le convin, doar-doar vor convinge Curtea de Apel București că o formulare inelegantă precum „bătrân decrepit și amator de băutură” ar fi denunțare a activităților potrivnice regimului comunist*.

În sfârșit, CNSAS, reclamant în procesul deschis lui Sorin Antohi, persoană care se mai bucură de prezumția de nevinovăție, avea obligația de a supune evaluării instanței întreaga documentație relevantă. În dosar se află multe materiale care susțin nevinovăția istoricului. Două dintre cele marginale: „...sus-numitul a fost colaboratorul organelor de Securitate, dar a fost scos din rețeaua informativă pe motive de nesinceritate”⁷⁸; „Antohi Sorin nu manifestă nicio preocupare pentru culegerea de informații din domeniul militar, nu are legături prezente cu cetățeni străini”⁷⁹.

Despre ce reprezenta Sorin Antohi pentru Securitate a spus-o chiar instituția, mai pe larg, într-o caracterizare din 1988:

Antohi Sorin [...] se situează pe o poziție contestatară cu privire la politica partidului și statului nostru pe plan cultural. A funcționat o perioadă până în 1984, ca redactor-șef adjunct al revistei studentești „Dialog”, calitate în care a scris și promovat spre publicare materiale proprii ori ale unor colaboratori, ce conțineau aluzii tendențioase la

* Curtea de Apel București a respins la data de 15 decembrie 2014 acțiunea de constatare a CNSAS. La data finalizării volumului, procesul este în desfășurare. Urmează confruntarea juridică finală, la Înalta Curte de Casație și Justiție.

adresa politicii partidului și statului nostru în domeniul vieții politico-sociale, aspecte comentate la postul de radio „Europa liberă”.

Întreține de mai mult timp legături cu lectorii străini aflați în post la Centrul Universitar Iași, unii dintre ei semnalați cu atitudine potrivnică statului român.

În anul 1982, sub influența lectorilor străini, s-a asociat cu Dan Petrescu – absolvent al facultății de filologie, pe atunci fără ocupație, Pruteanu George – profesor [...] și Luca Pițu – lector la Universitate, Facultatea de Filologie, toți dominați de concepții necorespunzătoare, pentru scrierea unui roman intitulat „Brazdă peste haturi”, în care au încercat să prezinte denaturat procesul cooperativizării agriculturii în țara noastră, lecturând fragmente din lucrare la unele întâlniri cu tinerii cititori.

[Antohei] Face parte din anturajul apropiat al lui Dan Petrescu, ale cărui acțiuni necorespunzătoare le aprobă și le susține. Este cunoscut cu preocupări scriitoricești, realizând în acest domeniu eseuri, traduceri, recenzii, studii, articole și lucrări de critică literară.

Iași, 27.12.1988

Nu sunt singurele informații relevante despre „adevărată viață” a istoricului. Textul Securității nu se referă la faptul că Antohei a fost anchetat și avertizat de mai multe ori, a fost oprit să-și publice cărțile, a fost dat afară de la conducerea revistei ieșene *Dialog*, i-a fost suspendat dreptul de semnătură. La primirea premiului Herder, Adrian Marino l-a propus pentru bursa care-i permitea o călătorie de studii. Autoritățile i-au respins viza pentru Occident.

Toate aceste elemente trebuiau să fie luate în considerare de CNSAS. Pare însă că cinci membri ai Colegiului (din nouă) au avut voința de a-l face pe Antohei un colaborator al Securității, împotriva contraprobelor atât de vizibile*. Cazul lui pune în chestiune însăși buna-credință în activitatea instituției, dar mai ales impresionează prin scoaterea la lumină a gravului „agramatism”, semantic și juridic, al acțiunii de constatare. Acest product al CNSAS sfidează standardele profesionale ale unei instituții publice cu competențe care intersectează drepturile fundamentale.

* CNSAS a extins cercetările în „cauza Antohei” la dosarul de problemă „Învățământ superior Iași” și „Universitatea Alexandru Ioan Cuza” – Iași. Cum o arată nota de constatare, nu s-a găsit nimic în acest dosar care să fie demn de semnalat. În 2014, votul Colegiului CNSAS a fost de 5 la 4.

Procese de insultă și calomnie deschise cercetătorilor pentru alegații privind colaboraționismul foștilor agenți

Libertatea de a face alegații despre colaboraționismul unor persoane și criticarea unor prezumate compromisuri se hrănesc din două drepturi: libertatea de exprimare și autonomia cercetătorului. Ele au fost întărite după anul 1999 de legislația conform căreia interesul public, în condițiile specifice ale epocii postcomuniste, *impune* deconspirarea aparatului Securității și al conducerii PCR*.

Dar viața bate uneori principiile în materia deconspirării. Istoricul Marius Oprea a fost chemat în instanță de Ristea Priboi în urma publicării cărții *Ziua care nu se uită. 15 Noiembrie 1987, Brașov*⁸⁰. Oprea susținuse implicarea fostului ofițer de Securitate în reprimarea care a urmat revoltei de atunci. În 1990, Ristea Priboi intrase în Serviciul de Informații Externe, din 1995 devenise consilier personal al Președintelui Camerei Deputaților, Adrian Năstase, din 2000, deputat PSD, candidat la președinția Comisiei parlamentare pentru controlul SIE la propunerea aceluiași Năstase. Iată câte motive ca istoricul să cerceteze cariera lui Priboi în fostele structuri de Securitate**.

Anterior cărții lui Marius Oprea, apăruseră documente care revelau implicarea lui Ristea Priboi în reprimarea politică a participanților la Meditația Transcendentală. În anii 1980, era adjunctul șefului de departament care urmărea disidența din afara granițelor, perioadă în care s-au trimis unor opozanți români cărți-bombă, a fost înjunghiat un colaborator al Europei libere și a explodat o bombă la sediul postului de radio din München***. Fusese un apropiat colaborator al generalului Nicolae Pleșiță.

Acesta este personajul care îl chemase în fața instanței pe Marius Oprea. Ca oricărui cetățean, lui Priboi nu i se putea refuza să depună o plângere în justiție. Comunitatea și instituțiile ar fi trebuit să aibă însă instrumente cu care să întâmpine astfel de situații. Or, nu doar că istoricul a fost lăsat singur în această bătălie juridică, dar i-a fost refuzată de către instanță consultarea dosarului de cadre sau a oricărui document din care să reiasă activitatea lui Ristea Priboi în timpul revoltei de la Brașov****.

* Deși legea nr. 187/1999 și OUD nr. 24/2008 se referă la „deconspirarea Securității”, prevederile ei permit deconspirarea activităților de poliție politică ale cadrelor de partid care au luat decizii privitoare la activități ale organelor de Securitate de natură să încalce drepturile fundamentale.

** Relația specială dintre Ristea Priboi și Adrian Năstase motivează investigația și carierei ultimului, până în anul 1990.

*** În procesele care s-au desfășurat în Germania, responsabilitatea Securității în câteva din aceste cazuri nu a fost dovedită.

**** O situație în care au fost clar încălcate prevederile Convenției europene a drepturilor omului. Refuzul accesului la documente secrete în timpul proceselor a fost condamnat în jurisprudența Curții de la Strasbourg.

Marius Oprea a fost dat în judecată pentru calomnie și de fostul șef al SIPA, generalul Marian Ureche, după ce istoricul susținuse posibila implicare a acestuia în acțiuni de poliție politică avându-l ca obiectiv pe Ioan Petru Culianu. Afirmațiile se bazau pe date concrete găsite în arhivă. Un aspect aparte al cazului era că ministra din acel moment a Justiției, Rodica Stănoiu, fusese racolată chiar de Ureche*.

Marius Oprea a fost achitat în final de acuzațiile de insultă și calomnie. Pe umerii lui au apăsător două procese istovitoare, la care cercetătorul, trăind sub amenințarea daunelor uriașe cerute de acuzaatori, a făcut cu greu față. Este greu să scrii liber despre colaboraționism, după asemenea situații.

Un alt aspect al chemării în instanță, pentru insultă sau calomnie, a unui cercetător care a scris despre foștii agenți ai aparatului de presiune este confuzia creată în opinia publică. O mărturisește una dintre „victime”, Cristian Teodorescu:

Cu vreun an în urmă, istoricul Marius Oprea scria în *România liberă* că Marian Ureche, pe atunci șeful serviciului secret al Justiției, a făcut poliție politică pe vremea lui Ceaușescu. Ureche declara imediat presei că nu e vorba de el și amenința că îl va da în judecată pe Marius Oprea. S-a ținut de cuvânt; are un proces pe rol împotriva istoricului. Marian Ureche a dezmințit atât de indignat ceea ce a scris Marius Oprea despre el, încât m-am gândit că ar fi posibil să aibă dreptate. Chiar dacă probabilitatea ca așa să stea lucrurile e foarte mică. Ureche nu e un nume răspândit, dar nici o raritate. În Cartea de telefoane a Bucureștiului exista vreo câteva zeci de Ureche, dar un singur Marian. Era însă foarte plauzibil ca fostul securist Ureche să nu-și dea numărul publicității, iar șeful SIPA să facă același lucru, din, evident, motive diferite⁸¹.

„Însă Marian Ureche”, notează scriitorul, „a fost audiat de CNSAS, care i-a descoperit numele în dosarul de urmărire pe care Securitatea i l-a deschis lui Ioan Petru Culianu, moment în care fostul șef al SIPA a recunoscut că e una și aceeași persoană cu fostul securist Marian Ureche”. Concluzia lui Cristian Teodorescu spune ceva despre opunerea instituțiilor-cheie în ducerea la capăt a procesului deconspirării:

Un ins care a avut tupeul să înșele lumea, având o funcție în aparatul de stat, ar trebui să dea de gândit Parchetului General. Ceea

* Numele de cod al Rodicăi Stănoiu era „Paula”. Marius Oprea a cerut CNSAS relații despre „rețeaua Paula”, invocând dreptul constituțional la apărare în dosarul penal deschis de generalul Marian Ureche (Christian Levant, „Numele de cod Paula”, *Evenimentul zilei*, 11 februarie 2004).

ce, deocamdată, nu se întâmplă. Mult mai grav decât că acest fost securist și-a atribuit o falsă identitate dintr-o poziție oficială e însă că SRI a tăcut și tace în privința lui, deși CNSAS i-a cerut să limpezească problema de identitate a lui Marian Ureche⁸².

Alte procese: Ristea Priboi c. Werner Sommerauer, Radu Ciuceanu c. Ștefan Rădulescu-Zoner

Procesul deconspirării poate conduce la drame. Cum oare ar putea fi calificat altfel ce i s-a întâmplat lui Werner Sommerauer, unul dintre muncitorii anchetați pentru a fi participat la revolta din 15 noiembrie 1987 din Brașov, dat în judecată de același Ristea Priboi? Sommerauer îl identificase pe Priboi – și făcuse publică descoperirea sa – ca fiind unul din ofițerii de Securitate care-l bătuseră în anchetă:

M-a lovit și mi-a spus să urc pe masa de anchetă. M-a bătut cu un băț peste tălpi. Nu o secundă, două, m-a lovit până mi s-a crăpat talpa de la picior. Mi-a spus apoi să-mi întind mâinile. M-a bătut cu bățul până am leșinat. Mi-a dat niște apă de mi-am revenit. După aia m-a bătut din nou. Bătaia a durat cam jumătate de oră. Pe cel care m-a bătut nu-l cunoșteam, dar l-am ținut minte toată viața. Din presă am aflat că îl cheamă Ristea Priboi⁸³.

Instanța de fond l-a achitat după doi ani pe brașoveanul în vârstă de 67 de ani pe motive procedurale*. Procesul a arătat dificultatea unei victime de a face față, după 18 ani de la evenimente, cerințelor probatoriului. Apoi, procesul a pus în lumină, ca și în cazul a ce i s-a întâmplat lui Marius Oprea, relația asimetrică dintre acuzator și acuzat. Acțiunea juridică împotriva muncitorului Werner Sommerauer ridică tema protecției victimelor care fac mărturisiri la zeci de ani de la tortura suportată. Ideea că un subiect al represiilor ar fi obligat la tăcere pentru că nu are cum să-și susțină amintirile cu probe, concluzia pe care încerca să o obțină prin proces Ristea Priboi, reprezintă un afront la ideea de justiție. Ar fi utilă analiza procedurilor în cazurile în care victimele Holocaustului și-au căutat și acuzat torționarii. Vânarea victimelor este inimaginabilă**. Teme asemănătoare ridică procesul pe care Radu Ciuceanu, parlamentar al PRM, i l-a intentat lui Ștefan Rădulescu-Zoner. Ultimul

* Infrațiunii de calomnie pentru care era judecat Werner Sommerauer i-ar fi lipsit unul dintre elementele constitutive.

** Este notoriu cazul lui John Demjanjuk, „identificat” de 11 supraviețuitori ai lagărului de la Treblinka drept „Ivan cel Groaznic”. După ce primise sentința capitală, s-a dovedit că victimele de la Treblinka făcuseră o confuzie. Nu s-a adus în discuție condamnarea morală și cu atât mai puțin juridică a martorilor care suferiseră de „falsă memorie”.

a fost chemat în judecată sub acuzația de insultă pentru următorul pasaj din volumul *A fost un destin. Amintiri, mărturii, dezvăluiri*:

O megalomie incipientă a explodat după 1989. Păcat de el. Bun coleg, fost deținut politic, trecut prin „reeducarea” de la Pitești, a fost studiat de „agenții răului” încât din liberal dubios a ajuns până la urmă deputat al Partidului România Mare, susținând în Parlament doar aberații⁸⁴.

Radu Ciuceanu și-a retras plângerea penală, după ce a pierdut o altă bătălie în instanță, cu Mircea Stănescu, istoric care făcuse trimiteri mai directe la colaborarea lui cu Securitatea*. Ciuceanu a ținut să-și înfrunte comentarii, deși avea un statut public care îl obliga să accepte „verificarea strictă a fiecărui cuvânt și a fiecărei fapte”, iar suspiciunile ce-l priveau erau multiplu motivate: amintirile unor deținuți, asocierea cu președintele Ion Iliescu, încercarea de răsturnare a lui Ticu Dumitrescu din poziția de președinte al AFDPR, cadoul funcției de președinte al Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, și peste toate, asocierea cu Partidul România Mare.

Dosare bogate. Calea de a trăi frumos

Inventarul anterior a fost menit să demonstreze că și atunci când datele din Arhiva CNSAS sunt sărace, ele ajută la înțelegerea relațiilor dintre oameni și autoritățile comuniste – și chiar substanțial. Există, în același timp, dosare acoperitoare, care devin surse decisive pentru realizarea unei perspective asupra interacțiunii dintre lumea culturală și regim. Ele sunt suficient de bogate pentru a adânci meditația noastră asupra condiției umane în condițiile represive ale unui sistem totalitar. Am analizat cu altă ocazie revelațiile din arhivă privindu-i pe Adrian Marino, Constantin Noica, Alexandru Paleologu, Nicolae Breban**.

* Stănescu scrisese despre el: „Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului din București [...] a fost creat în 1993 de Ion Iliescu pentru a împiedica adevărata studiere a perioadei comuniste și este condus de Radu Ciuceanu, astăzi senator al Partidului România Mare și, după spusele sale în fața investigatorilor Consiliului, informator al Securității” (vezi Ioan-Victor Drăgan, „Procesul Radu CIUCEANU vs. Mircea STĂNESCU câștigat de pârât!” – <http://www.scribd.com/doc>).

** Vezi Gabriel Andreescu, *Cărturari...* Mai bogate sunt dosarele Doinei Cornea și ale lui Dorin Tudoran.

Când putem aprecia că dosarele existente sunt substanțiale și acoperitoare? Pe numele cărturarului din Cluj, Adrian Marino, materialele ne dau referințe pentru perioada 1948-1989*. Apar informații sistematice privitoare la întreaga perioadă a vieții sale. Ele desenează portretul unui intelectual cu opțiuni politice asumate, trecut cu fruntea sus prin închisoare, retras într-un proiect cultural construit și făptuit în ciuda obstacolelor de tot felul, reușind recunoașterea internațională și, drept urmare, o anumită libertate de mișcare. Dosarul a devenit un martor prețios împotriva detractorilor – nu puțini și nu minori, aș adăuga.

Viața lui Constantin Noica se poate reconstitui minuțios din informații (ale Siguranței) despre activitatea lui în anii 1930, apoi din momentul arestării, în 1958, până la moarte, în 1987**. Ca și în cazul lui Marino, se adaugă dosarele tematice, colective, și multe alte documente răspândite prin arhivă. Materialele documentează până la detalii de finețe universul său psihologic și comportamental: folosirea ca docil agent de influență, simultan corectitudinea lui fundamentală, cătușele sindromului Stockholm. Informațiile care se succed, an de an, confirmă, verifică această paradoxală coerență, fără analogie cu alte situații studiate. În absența arhivei, ar fi fost improbabil să explicăm manifestările contradictorii ale maestrului Școlii de la Păltiniș și am fi pierdut multe chei de înțelegere privind existența Școlii. Materialul de arhivă pe numele lui Noica are capacitatea să releve și subtilitățile, și linia de continuitate care i-a definit viața.

Dosare de urmărire informativă, de rețea și de penitenciar are și Alexandru Paleologu. Ele îi descriu avatarurile din anii 1950 până în anii 1980. Dacă detaliile nu conțin decât o surpriză (încasarea de sume de bani pentru notele informative), în schimb ansamblul revoluționează imaginea publică⁸⁵. El contestă spectacolul de *captatio benevolentiae* elaborat de Paleologu și de admiratori, până la a declasa mitul „om[lui] care a știut să trăiască frumos și elegant în vremuri urâte și neelegante”***. Valoarea datelor de arhivă nu constă însă în

* Trei volume de urmărire informativă, dosarul SIE cu documente din perioada 1976-1987, 21 volume de penitenciar, având împreună mai multe mii de pagini. Pentru alte detalii, vezi Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, capitolul 1, pp. 19-59.

** Mărturiile se află în două dosare de urmărire informativă, de 14 și, respectiv, 3 volume, un dosar penal de 16 volume și două dosare SIE, microfilmate, unul personal și unul de urmărire – tot mii de pagini. Pentru detalii, vezi Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, capitolul 2, pp. 59-103.

*** Formula lui Bedros Horasangian, „Dreapta și stânga de pe șosele și stadioane”, *Observator cultural*, nr. 559, 3-9 noiembrie 2011. Calitatea rară a limbajului lui Alexandru Paleologu și eleganța unor gesturi au reușit să seducă mulți oameni. Dar multor mărturii de acest gen li se

desființarea unui mit, ci în lecția de luciditate pe care o dă și o solicită opiniei publice.

Cincisprezece volume cu materiale acoperind perioada 1971-1989 asigură un inventar amănunțit al comportamentului lui Nicolae Breban din momentul denunțării minirevoluției culturale, în paralel cu eforturile aparatului de Securitate de a-l controla*. În cazul Breban, arhiva produce o revelație. Documentele dezminț imaginea scriitorului-colaboraționist care trăia din banii Securității, imagine fabricată cu insistență de instituția însăși. Filele arhivei au adus clarificări relevante pentru istoria literaturii, iar detaliile au asigurat un verdict în procesul CNSAS/Breban, purtat între 2011 și 2014.

Acoperitoare sunt și informațiile scoase la lumină după declassificarea documentelor privitoare la Ștefan Aug. Doinaș. Ele au permis elaborarea celui mai amplu studiu de caz din acest volum, capabil, sperăm, să convingă tribunalul moral al opiniei publice. Este doar unul din exemplele pentru care materialele de arhivă au avut un rol decisiv în clarificarea unui trecut ajuns subiect al dezbaterilor confrontaționale. În acest context, Arhiva Securității poate contribui la o mai bună sănătate a vieții publice. Intoxicările produse prin manipularea documentelor de Securitate nu cad în „vina” arhivei. Răul se află nu în interiorul ei, ci în afară.

Majoritatea celor câteva zeci de personalități ale căror biografii le-am urmărit în Arhiva CNSAS apar mai bogate din dialogul cu documentele, iar acestea sunt mai relevante decât ne-am fi putut aștepta. Datorăm deci dosarelor aprofundarea portretelor, „rotunjirea” imaginii noastre despre ființele exponențiale pe care le cunoșteam altădată din manifestările publice și din opera lor, iar astăzi și din subsolul confruntării cu instituțiile ideologice și de represiune. Ca să percepem acest univers uman în profunzimea lui, avem de înțeles și faptul că nu era nevoie să fii rezistent ca să găsești o cale de a trăi cu sens. Pentru unii, viața cu sens a fost și o cale spre a trăi frumos în vremuri urâte.

adaugă altele, nici ele puține, care pun în lumină atitudini și comportamente reprobabile. Pentru exemplificare, este de citit ultimul capitol al cărții lui Ștefan Agopian, *Scriitor în comunism* (Polirom, 2013), unde povestește cum Paleologu, redactor de carte la Ed. Cartea Românească, l-a amănat ani de zile – „ca orice boier” care, se pare, nu a făcut efortul să-i citească manuscrisul.

* Un număr de 13 volume din dosarul de urmărire informativă al lui Nicolae Breban cu documente din perioada 1971-1987, un dosar de câteva zeci de pagini pentru anii 1988-1989 și dosarul SIE cu materiale începând cu 1971 până în 1979. Detalii în Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, capitolul 7, pp. 233-267.

Note

1. Gabriel Andreescu, *Reprimarea mișcării yoga...*
2. DUI Gabriel Chifu, „Chirilă”, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 160197, f. 2.
3. Cosașu Radu ș.a., Arhiva CNSAS, Dosar de grup I 017981, vol. 1, f. 1.
4. Cosașu Radu ș.a., Arhiva CNSAS, Dosar de grup I 017981, vol. 1, f. 5, 5v.
5. *Apud* Daniel Puia-Dumitrescu, *O istorie a Cenaclului de Luni*, în curs de apariție la Cartea Românească.
6. Hotărârea privind închiderea dosarului de grup nr. 252, „Intelectualii”/ 19.09.1963. Dosarul de grup nr. 252 a fost deschis pe numele lui Bujes Iosif, Bujes Sandală, Ovid Chrohmălniceanu, Wald Elena, Solomon Ozias, Oproiu Ecaterina (Arhiva CNSAS, Ovid Chrohmălniceanu, Dosar I 000027, vol. 1, f. 175).
7. Ioana Diaconescu, „Scriitori în Arhiva CNSAS – un documentar”, *România literară*, nr. 18, 2011.
8. *Ibidem*.
9. SITUAȚIE OPERATIVĂ la data de 20.11.1986, cu privire la REȚEAUA INFORMATIVĂ în domeniul ARTĂ – CULTURĂ, Arhiva CNSAS, Dosarul nr. 10962, f. 240.
10. Ioana Diaconescu, „Scriitori în Arhiva CNSAS – un documentar”...
11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*.
13. Document din operațiunea „Eterul” de supraveghere a Europei libere (Notă din 25 mai 1984, Arhiva CNSAS, Dosar D21, vol. 28, ff. 117-120).
14. Arhiva CNSAS, Fond de problemă, D21, vol. 46, f. 171.
15. Arhiva CNSAS, Fond de problemă, D21, vol. 41, f. 88.
16. Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, pp. 138-139.
17. Bujor Nedelcovici (ed.), *Scriitorul, Cenzura și Securitatea. Bujor Nedelcovici și invitații săi*, București, Editura Allfa, 2009, pp. 44-45.
18. Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității*, p. 334.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*.
23. Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți...*, pp. 89-91.
24. Dosar pe numele Popa Ștefan, „Puiu”, Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 2628, vol. 1, ff. 110-111.
25. *Idem*, f. 11.
26. Dosar pe numele Adrian Marino, Dosar penal P 013877, vol. 3, ff. 380-381.
27. Arhiva CNSAS, Căndea Vigil, Dosar informativ I 257032, f. 4.
28. Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, p. 172.
29. *Idem*, p. 71.

30. Gabriela Glăvan, „Infernal Archives. The Securitate Files on Writers”, Conferința „Linking Past, Present and Future: The 25th Anniversary of Regime Change in Romania and Moldova (1989/1991)”, Bucharest on June 17-19, 2015 – text nepublicat.
31. Dosarul pe numele lui Iorgulescu Mircea, Arhiva CNSAS, Fond informativ, I. 5297, vol. 1, f. 1.
32. Dosarul pe numele lui Manolescu Apolzan-Nicolae, Arhiva CNSAS, Fond informativ I 137592, vol. 3, f. 64.
33. Lavinia Betea, „În Arhiva Securității au rămas documentele inofensive”, Interviu cu Cristian Troncotă, *Jurnalul Național*, 7 februarie 2008.
34. *Ibidem*.
35. Liviu Turcu, „Colaboraționismul la români”, *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 28/2005, p. 32.
36. „Dosarul Dunărea Operativ, desecretizat – CNSAS a dat liber la studierea documentelor” (<http://www.ziare.com>)
37. Vezi detalii în Gabriel Andreescu, „Raportul SRI, perioada 1994-1995: subminarea garanțiilor constituționale”, *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 11, 1995, pp. 21-30.
38. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 1812 privind pe Paler Octavian, fără nume de cod. Dosarul fusese solicitat pentru *Cartea albă a Securității* la 6 noiembrie 1995.
39. Pentru detalii, Gabriel Andreescu, „Dosarul lui Dorin Tudoran (II). Arhive care nu luminează, ci adâncesc mistere”, *Cotidianul*, 28 septembrie 2010.
40. Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu, *Ultimul deceniu comunist. Vol. II...*, pp. 363-364.
41. Gabriel Andreescu, *Reprimarea mișcării yoga...*, pp. 13-21.
42. Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, p. 230.
43. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 260262, vol. 1, f. 1, 1v.
44. *Idem*, f. 39v.
45. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 260262, vol. 2, f. 6.
46. *Idem*, f. 8.
47. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 260262, vol. 2, f. 94, 94v.
48. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 5295, vol. 1, ff. 6-7.
49. Nota din 18 mai 1967 (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 5295, vol. 2, f. 9).
50. Ședința avusese loc între orele 15:30 și 18:45 (Documentar cenacluri literare, D 010784, vol. 15, f. 16).
51. Nota Inspectoratului Municipiului București Securitate din 15 aprilie 1977 (Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității...*, Documentul 100).
52. „Petru Romoșan. Drama unei turnătorii cu homosexuali”, 1 septembrie 2010 (<http://www.evz.ro>).
53. Poetul dă o altă dată a semnării angajamentului, anume la 29 septembrie 1987 (Ovidiu Șimonca, „Lui Paul Gherasim și lui Horia Bernea nu le-am făcut niciun rău. Interviu cu Petru Romoșan”, *Observator cultural*, nr. 486, 2009).
54. Ovidiu Șimonca, „Lui Paul Gherasim...”.
55. Mirela Corlățan, „Geneza și exodul cazului Romoșan”, *Observator cultural*, nr. 486, 2009.

56. Aurel Rogojan, *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale*, București, Ed. Compania, 2011.
57. Vezi clipul pe adresa de site: <http://www.ziaristionline.ro>.
58. Un număr de 3652 de dosare, cu 7020 volume (Mircea Stănescu, „Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității și problema moștenirii comunismului”, *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 25, 2003, p. 59).
59. Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, capitolul IV, pp. 147-171.
60. Aurel I. Rogojan, *Fereastra serviciilor secrete...*, p. 307.
61. Emil Berdeli, „Dacă aș fi avut ceva de ascuns, dosarul meu nu s-ar mai fi găsit niciodată”, *Puterea*, 15 iunie 2010.
62. Ordinul din 6 februarie 1991. Printre lucrările istoricului-ofițer Cristian Troncotă amintim: *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești: memorii, mărturii, documente* (memorii 1916-1944) (R.A.I./Roza Vânturilor, 1994); *Glorie și tragedii. Momente din istoria Serviciilor de informații și contrainformații române pe Frontul de Est (1941-1944)* (Nemira, 2003); *Omul de taină al Mareșalului* (Elion, 2005).
63. Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 14, ff. 2-4.
64. Vezi Raportul semnat de generalul-maior Dumitru Cristea și aprobat de Virgil Măgureanu (Arhiva CNSAS, Dosar informativ I 015156, vol. 14, f. 36).
65. Gabriel Andreescu, *Cărturari...*
66. Am făcut analiza acestor aspecte în articolul „Greșeli ale CNSAS care au făcut victime. Cazul Ștefan. Aug. Doinaș”, *Contemporanul*, nr. 4, aprilie 2014.
67. Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, f. 521.
68. Pentru o pledoarie în acest sens, vezi Gabriel Andreescu, „Dezbaterea colaboraționismului și presiunea asupra libertății de expresie”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 2, 2005, pp. 55-73.
69. Citate din „Scriitorii și Securitatea. Ce ne spun dosarele CNSAS”. Nr. 1-8, *Academia Cațavencu*, nr. 49, 10-16 decembrie 2003.
70. Gelu Ionescu, „Cazul Doinaș”, *Apostrof*, nr. 2, 2014.
71. Vladimir Tismăneanu, „Cazul Adrian Marino. Un intelectual erudit, chinuit și agent de influență”, *revista 22*, 13 iulie 2010.
72. A fost citat documentul de la fila 3 din Dosar R 874/I privind-l pe Popa Ștefan (Arhiva CNSAS).
73. Teșu Solomovici, „Scandal cu securiști în comunitatea evreiască din România”, 6 iunie 2005 (<http://www.9am.ro>).
74. Subiectul a fost tratat mai pe larg în Gabriel Andreescu, „Un nou episod în războiul memoriilor”, *Timpul*, nr. 2, februarie 2013.
75. Arhiva CNSAS, Dosar informativ, Sorin Antohi, I 2698, vol. 1, f. 21.
76. Citat din fila 6 a acțiunii de constatare.
77. Citat de la fila 2 a acțiunii.
78. Adresa MI nr. RV/0010383 din 11.12.1978 către UM 01214, Biroul de contrainformații, Arhiva CNSAS, Dosar informativ, I 2698, vol. 3, f. 4.
79. Raportul UM 01340 Oradea din 15.12.1979 de închidere a dosarului „Nicodim”, I 2698, Arhiva CNSAS, Dosar informativ, I 2698, vol. 3, f. 56, 56v.

80. Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 Noiembrie 1987, Brașov*, Iași, Polirom, 2002.
81. Cristian Teodorescu, „Cei doi Marian Ureche”, revista 22, nr. 731, 9-15 martie 2004.
82. *Ibidem.*
83. „Ristea Priboi a pierdut procesul intentat bătrânului care l-a acuzat că l-a torturat”, *Adevărul*, nr. 4573, 17 martie 2005.
84. Șerban Rădulescu-Zoner, *A fost un destin. Amintiri, mărturii, dezvăluiri*, București, Paidea, 2003.
85. Cercetarea ansamblului în Gabriel Andreescu, *Cărturari...*, capitolul 3, pp. 113-147.

Bibliografie

- Gabriela Adameșteanu, *Anii romantici*, Iași, Polirom, 2014
- Ștefan Agopian, *Scrittor în comunism*, Iași, Polirom, 2013
- Gabriel Andreescu, *Solidaritatea alergătorilor de cursă lungă*, Iași, Polirom, 1998
- Gabriel Andreescu, *Reprimarea mișcării yoga în anii '80*, Iași, Polirom, 2008
- Gabriel Andreescu, *L-am urât pe Ceaușescu. Ani, oameni, disidență*, Iași, Polirom, 2009
- Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Polirom, 2013
- Gabriel Andreescu, *MISA. Radiografia unei represiuni*, Iași, Polirom, 2013
- Gabriel Andreescu, Mihnea Berindei (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. I. 1979-1985*, Iași, Polirom, 2010
- Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Iași, Polirom, 1999
- Sorin Antohi, *Războaie culturale. Idei, intelectuali, spirit public*, Iași, Polirom, 2007
- Anuarul Institutului Investigare a Crimelor Comunismului în România, *Intelectualii și regimul comunist. Istoriile unei relații*, vol. IV, Iași, Polirom, 2000
- Nicole Balotă, *Calea, adevărul și viața. Meditații religioase*, București, Editura Eminescu, 1995
- Nicolae Balotă, *Caietul albastru*, București, Editura Universal Dalsi, 2000
- Nicolae Bârna, *Țepeneag. Introducere într-o lume de hârtie*, București, Albatros, 1998
- Ilie Bădescu et alii, *Sociologia și geopolitica frontierei*, Ed. Floarea Albastră, 1995
- Corina Bernic, Ernest Wichner (eds.), *La început a fost dialogul. Grupul de Acțiune Banat și prietenii – poezii, proză, polemici*, Iași, Polirom, 2013
- Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (eds.), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe-Gheorghiu Dej (1945-1965)*, București, Humanitas, 2009
- Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (eds.), *Istoria comunismului din România. Volumul II: Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Polirom, 2012
- Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către radio Europa liberă. II. 1986-1989*, Iași, Polirom, 2014

- Ana Blandiana, *Fals tratat de manipulare*, București, Humanitas, 2013
- Vasile Boari, Natalia Vlas, Radu Murea (coord.), *Intelectualii și puterea*, Iași, Institutul European, 2012
- Corin Braga (coord.), *Concepte și metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma*, Iași, Polirom, 2007
- Nicolae Breban, *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*, București, Ideea Europeană, 2006
- Nicolae Breban, *Trădarea criticii*, București, Ideea Europeană, 2010
- Ana-Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, București, Institutul pentru Studiul Totalitarismului, 2014
- Magda Cârnci, *Artele plastice în România 1945-1989*, București, Meridiane, 2000
- Ruxandra Cesereanu, *Decembrie 89. Deconstrucția unei revoluții*, Iași, Polirom, 2004
- Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească*, Iași, Polirom, ediția a II-a, 2005
- Ruxandra Cesereanu, *Un singur cer deasupra lor*, Iași, Polirom, 2013
- Imelda Chintă, *Literatura rezistenței la totalitarism*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2011
- Aura Christi, *Banchetul de litere*, București, Ideea Europeană, 2011
- Livius Ciocârlie, *De la Sancho Panza la Cavalerul Tristei Figuri. Jurnal*, Iași, Polirom, 2001
- Vlad Mitric Ciupe, *Arhitecți români și detenția politică, 1944-1964. Între destin concentraționar și vocație profesională*, București, Academia Română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013
- Comisia Prezidențială privind Dictatura Comunistă din România, *Raport final*, București, Humanitas, 2007
- Andrei Cornea, *De la Școala de la Atena la Școala de la Păltiniș*, București, Humanitas, 1998
- Liliana Corobca, *Controlul cărții – Cenzura literaturii din regimul comunist din România*, București, Editura Cartea Românească, 2 vol., 2014
- Ovid S. Crohmălniceanu, Klaus Heitman, *Cercul literar de la Sibiu și influența catalitică a culturii germane*, București, Editura Universul, 2000
- Mircea Dinescu, *Democrația naturii*, București, Cartea Românească, 1981
- Ana Dobre, *Miron Radu Paraschivescu – eternul critic*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2011
- Caius Dobrescu, *Plăcerea de a gândi. Moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989), ca expresie identitară într-un tablou global al culturilor cognitive*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2012
- Dumitru Augustin Doman, *Generația 80 văzută din interior*, București, Editura Tracus Arte, 2010
- Lucia Dragomir, *L'Union des Écrivains. Une institution transnationale à l'Est*, Paris, Belin, „Europes Centrales”, 2007
- Dan Dungăgiu, *Moldova ante portas*, București, Tritonic, 2005

- Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindelean (coord.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Chișinău, Editura Cartier, 2008
- Mircea Flonta, *Adevăruri necesare? Studiu monografic asupra analiticității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975
- Mircea Flonta, *Presupoziții în știința exactă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985
- Ionel Gal, *Rațiune și represiune în Ministerul de Interne 1965-1989*, Iași, Editura Domino, vol. I, 2001
- Ilie Gutan, *Cercul literar de la Sibiu*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 1995
- Hermann Hesse, *Jocul cu mărgele de sticlă*, București, Editura Rao, 2013
- Henning Krauss, *Literatura între rezistență și colaboraționism*, Iași, Editura Junimea, 1992
- Virgil Ierunca, *Românește*, București, Humanitas, 1991
- Virgil Ierunca, *Subiect și predicat*, București, Humanitas, 1993
- Virgil Ierunca, *Dimpotrivă*, București, Humanitas, 1994
- Vasile Igna (selecție și prezentare), *Subteranele memoriei. Pagini din Rezistența Culturii 1944-1954*, București, Universal Dalsi, 2001
- Dinu Kivu, *Rezistența prin teatru*, București, Fundația Culturală „Camil Petrescu” și Editura Tracus Arte, 2009
- Körössi P. József, *Ruleta maghiară. Convorbiri cu Markó Béla despre literatură, politică, societate*, București, Curtea Veche, 2014
- Henning Krauss, *Literatura între rezistență și colaboraționism*, Iași, Editura Junimea, 1992
- Alexandra Laignel-Lavastine, *Filozofie și naționalism. Paradoxul Noica*, București, Humanitas, 1998
- Ion Bogdan Lefter, *Puzzle cu „noul val”. Addenda la falsul tratat de poezie Flashback 1985*, Pitești, Editura Paralela 45, 2005
- Ion Bogdan Lefter și Călin Vlasie (coord.), *Nicolae Manolescu 70*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2009
- Ion Bogdan Lefter (ed.), *Vînt potrivit pînă la tare*, București, Tracus Arte, București, 2012
- Doina Jela, Cătălin Strat și Mihai Albu, *Afacerea Meditației Transcendentale*, București, Humanitas, 2004
- Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Cartea Românească, 1983
- Gabriel Liiceanu (ed.), *Epistolar*, București, Cartea Românească, 1987
- Gabriel Liiceanu, *The Păltiniș Diary. A Paideic Model in Humanist Culture*, Budapest-New York, CEU Press, trad. de J. Brown, 2000
- Gabriel Liiceanu, *Ușa interzisă*, București, Humanitas, 2002
- Gabriel Liiceanu, *Întâlnire cu un necunoscut*, București, Humanitas, 2010
- Monica Lovinescu, *Unde scurte*, București, Humanitas, 1990
- Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte II*, București, Humanitas, 1993
- Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, București, Humanitas, 1994
- Monica Lovinescu, *Est-etice. Unde scurte IV*, București, Humanitas, 1994

- Liviu Malița, *Ceaușescu, critic literar*, București, Editura Vremea, 2007
- Clara Mareș, „Pânza de păianjen. Ion D. Sîrbu în plasa Securității”, în *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Intelectualii și regimul comunist. Istoriile unei relații*, Iași, Polirom, vol. IV, 2000
- Clara Mareș, *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*, București, Curtea Veche, 2011
- Adrian Marino, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj, Editura Dacia, 1980
- Adrian Marino, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, Polirom, 1996
- Adrian Marino, *Libertate și cenzură în România. Începuturi*, Iași, Polirom, 2005
- Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Iași, Polirom, 2010
- Mircea Martin, *Radicalitate și nuanță*, București, Editura Tracus Arte, 2015
- Sorin Adam Matei, Mona Momescu (eds.), *Idolii Forului. De ce o clasă de mijloc a spiritului e de preferat „elitei” intelectualilor publici*, București, Editura Corint, 2010
- Zhores Medvedev, Roy Medvedev, *A Question of Madness*, London, Macmillan, 1971
- Dora Mezdrea, *Constantin Noica în arhiva Securității*, București, Humanitas, 2009
- D. Micu și Nicolae Manolescu, *Literatura română de azi. 1944-1964*, București, Editura Tineretului, 1965
- R. Mihăilă, I. Pană (eds.) *America in /from Romania*, Buchartes, Univers Enciclopedic, 2003
- Ioan Mihuț, *Ștefan Augustin Doinaș comentat de Ioan Mihuț*, București, Editura Recif, 1994
- Simon Sebag Montefiore, *Stalin. Curtea țarului roșu*, Iași, Polirom, 2014
- George Neagoe, *Asul de pică: Ștefan Aug. Doinaș*, București, Cartea Românească, 2013
- Bujor Nedelcovici, *Un tigru de hârtie. Eu, Nica și Securitatea*, București, Editura Allfa, 2003
- Bujor Nedelcovici, *Opere complete 7*, București, Editura Allfa, 2008
- Bujor Nedelcovici (ed.), *Scriitorul, Cenzura și Securitatea. Bujor Nedelcovici și invitații săi*, București, Editura Allfa, 2009
- Virgil Nemoianu, *Surâsul abundenței. Cunoaștere lirică și modele ideologice la Ștefan Aug. Doinaș*, București, Fundația Culturală Secolul 21, 2004
- M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, București, Humanitas, 1995
- Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 Noiembrie 1987, Brașov*, Iași, Polirom, 2002
- Marius Oprea, *Moștenitorii Securității*, Iași, Polirom, 2004
- Gabriela Rusu-Păsărin, *Disidență sau rezistență prin cultură. Dialoguri incomode realizate în primăvara anului 1991*, Timișoara, Helicon, 1993
- Gabriela Rusu-Păsărin, *Interviul – recurs la memoria culturală. Disidență sau rezistență prin cultură*, București, Tritonic, 2010

- Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice (1969-1989)*, București, Presa Românească, vol. 5, 1996
- Cristina Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania*, București, Editura Enciclopedică, România, 2013
- Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o țară ocupată*, București, Minerva, 1990
- Ilie Pîrvu, *Semantica și logica științei*, București, Editura Științifică, 1974
- Ilie Pîrvu, *Existență și realitate în știință și filozofie*, București, Editura Politică, 1977
- Ilie Pîrvu, *Introducere în epistemologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984
- Ilie Pîrvu, *Infinitul și infinitatea lumii*, București, Editura Politică, 1985
- Petru Ponta, *Cercul literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul originar*, 1997
- Joachim von Pultkanner, Stefan Sienert, Ulrich A. Wien (Hg.), *Die Securitate in Siebenbürgen*, Köln-Weimer-Wien, Börlau Verlag, 2014
- Tania Radu, *Chenzine literare*, București, Humanitas, 2015
- Mircea Răceanu, *Infern '89. Poveste unei condamnări la moarte*, București, Curtea Veche, 2009
- Cornel Regman, *Dinspre „Cercul Literar” spre „Optzeciști”*, București, Editura Cartea Românească, 1997
- Bujor T. Rîpeanu, *Cinematografiștii. 2345 cineaști, actori, critici și istorici de film și alte persoane care au avut de-a face cu cinematograful din România sau care sunt originare de pe aceste meleaguri*, București, Editura Meronia, 2013
- Aurel I. Rogoian, *Fereastra serviciilor secrete*, București, Compania, 2011
- Mihail Roller (coord.), *Istoria României; manual unic pentru clasa a VIII-a secundară*, București, Editura de Stat, 1947
- Romulus Rusan (ed.), *Anale Sighet 10. Anii 1973-1989: Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003
- Ioan Scurtu et alii, *Probleme fundamentale ale istoriei României*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983
- Ana Selejan, *Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană*, București, Cartea Românească, 2005
- Nicoleta Sălcudeanu, *Revizuire și revizionism în literatura postcomunistă*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013
- Petre Sirin, *Castele în Spania. Cronica de familie 1949-1959*, București, Humanitas, 2013
- N. Steihardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj, Dacia, 1991
- N. Steinhart, *Articole burghize*, Iași, Polirom, 2008
- Emilia Șercan, *Cultul secretului. Mecanisme de cenzurii în presa comunistă*, Iași, Polirom, 2015
- Emil Șimăndan, *Templul Memoriei*, Ștefan Aug. Doinaș în dialog cu Emil Șimăndan, Arad, Fundația Culturală „Ion Slavici”, 1998
- Irena Talaban, *Teroare comunistă și rezistență culturală*, București, Editura Fundației Generația, 2007

- Dan Taloș, Nicolae Merișanu, *Antologia rușinii după Virgil Ierunca*, București, Humanitas, 2009
- Ioana Macrea-Toma, *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009
- William Totok, *Constrângerea memoriei. Însemnări, documente, amintiri*, Iași, Polirom, 2001
- William Totok, *Episcopul, Hitler și Securitatea. Procesul stalinist împotriva „spionilor Vaticanului” din România*, Iași, Polirom, 2008
- Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești: memorii, mărturii, documente (memorii 1916-1944)*, București, R.A.I./Roza Vânturilor, 1994
- Cristian Troncotă, *Glorie și tragedii. Momente din istoria Serviciilor de informații și contrainformații române pe Frontul de Est (1941-1944)*, București, Nemira, 2003
- Cristian Troncotă, *Omul de taină al Mareșalului*, București, Elion, 2005
- Dorin Tudoran, *Kakistocrația*, Chișinău, Editura Arc, 1998
- Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor*, Iași, Polirom, 2010
- Paul Tumanian, *Domnul Marius și doamna cea mică*, București, Editura Ararat, 1995
- Paul Tumanian, *Urma scapă turma*, București, Editura Ararat, 1997
- Paul Tumanian, *Conspirația inocenților*, București, Editura Ararat, 1999
- Dumitru Țepeneag, *Un român la Paris*, București, 1997
- Cornel Ungureanu, *Despre Cercul Literar de la Sibiu – intervalul timișorean*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004
- Magda Ursache, *Comunismul cu rele și rele*, București, EuroPress, 2014
- Mihail Vakulovski, *Portret cu Generația 80 (interviuri)*, București, Ed. Tracus Arte, 2011
- Cristian Vasile, *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, București, Humanitas, 2011
- Cristina Vătuțescu, *Police Aesthetics: Literature, Film, and the Secret Police in Soviet Union*, Stanford University Press, 2010
- Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1991
- Katherine Verdery, *Compromis și rezistență*, București, Humanitas, 1994
- Katherine Verdery, *Secrets and Truths. Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*, Budapest-New York, CEU University Press, 2014
- Vasile Dem. Zamfirescu, *În căutarea sinelui*, București, Cartea Românească, 1994
- Șerban Rădulescu-Zoner, *A fost un destin. Amintiri, mărturii, dezvăluiri*, București, Paideia, 2003

Index

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	5
<i>Observații privind scrierea și documentarea</i>	7
Introducere	9
Decenii capturate de teme trecutului	9
Cercetarea și tezele cărții	17

Partea întâi

Nișele culturale ale existenței

Capitolul I. Narațiuni referențiale, „oficiale” și apologetice	23
Un discurs referențial despre represiune, colaboraționiști și rezistenți	38
Narațiunea „oficială” a represiunii: „ideologie și teroare” în Raportul final	48
Narațiunile apologetice ale rezistenței prin cultură	59
<i>Note</i>	71
Capitolul II. Existența prin cultură	76
Opinii, noțiuni și idei despre rezistența prin cultură și colaboraționism	76
Turnul Babel al opiniilor despre rezistență, colaboraționism și represiune	85
Două cărți referențiale pentru dezbaterile rezistenței prin cultură	96
Existența prin cultură	107
<i>Note</i>	124
Capitolul III. Nișele culturale ale existenței	129
Nișele politice ale oamenilor de cultură	129
Dorin Tudoran: predictibilitatea personalităților accentuate ..	132
Mircea Dinescu: „boem și calculat”	140
Contraexemplul lui Dumitru Țepeneag	146
Conivențe și colaborări în schimbul construcției culturale	152
Constantin Noica: patosul cultural	155
Trecutul ascuns al lui Nicolae Balotă	159

Fețele pragmatismului	174
Cazul Mircea Iorgulescu. Un pragmatism tangent oportunismului	174
Bujor Nedelcovici. Comportament pragmatic, discurs idealist ..	191
<i>Note</i>	207
Capitolul IV. Dimensiunea comunitară a existenței prin cultură ..	215
Expresia stilistică a unui proiect politic colectiv.	
Grupul de acțiune Banat	217
Existența prin poezie, liant și construct comunitar.	
Cenaclul de Luni	221
Împlinirea colectivă a reveriilor individualizate.	
Școala de la Păltiniș	229
Limitele individuale ale mobilizării colective.	
Uniunea Scriitorilor	237
Existența prin cultură, lupta pentru identitate	250
<i>Note</i>	251
 <u>Partea a doua</u> 	
Recuperarea etică a trecutului. Obstacole	
Capitolul V. Cazul Ștefan Aug. Doinaș și denaturarea sensului Memoriei	257
Ce „povestesc” dosarele Securității despre Ștefan Aug. Doinaș	259
Doinaș: acuzat, urmărit, țintă a acțiunilor de șantaj	261
Asul de pică: interpretarea documentelor de arhivă	269
Denaturarea temei Memoriei	277
<i>Note</i>	286
Capitolul VI. De ce este nevoie de arhiva CNSAS.	
Cum și cât ne ajută	289
Realitatea regimului comunist: o realitate a suprafeței	289
Cât de mult ne putem baza pe Arhivă?	306
Precaritatea documentelor de arhivă, rolul serviciilor de informații, rolul CNSAS, rolul instanțelor	325
Dosare bogate. Calea de a trăi frumos	341
<i>Note</i>	344
 <i>Bibliografie</i>	 349
<i>Index</i>	355

PLURAL M

au apărut:

1. Émile Durkheim – *Formele elementare ale vieții religioase*
2. Arnold Van Gennep – *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg – *Istorie nocturnă*
4. Michel de Certeau – *Fabula mistică*
5. G.W. Leibniz – *Eseuri de teodicee*
6. J. Martín Velasco – *Introducere în fenomenologia religiei*
7. * * * – *Marele Inchizitor. Dostoievski – lecturi teologice*
8. Raymond Trousson – *Istoria gândirii libere*
9. Marc Bloch – *Regii taumaturgi*
10. Filostrat – *Viața lui Apollonios din Tyana*
11. Diogenes Laertios – *Despre viețile și doctrinele filozofilor*
12. Ștefan Afloroaei – *Cum este posibilă filozofia în estul Europei*
13. Gail Kligman – *Nunta mortului*
- 14, 15. Jean Delumeau – *Păcatul și frica*
16. Mihail Psellos – *Cronografia. Un veac de istorie bizantină. 976-1077*
17. Cicero – *Despre divinație*
- 18, 19. Elena Niculiță-Voronca – *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*
20. * * * – *Carmina Burana. Antologie de poezie latină medievală*
21. Paul Zumthor – *Babel sau nedesăvârșirea*
22. Porfir – *Viața lui Pitagora. Viața lui Plotin*
23. E.R. Dodds – *Grecii și iraționalul*
24. Jean Delumeau – *Mărturisirea și iertarea. Dificultățile Confesiunii. Secolele XIII-XVIII*
25. Thomas de Aquino – *Despre fiind și esență*
26. I.-Aurel Candrea – *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*
27. Vladimir Petercă – *Regele Solomon în Biblia ebraică și în cea grecească. Contribuție la studiul conceptului de midraș*
28. Emmanuel Lévinas – *Totalitate și Infinit*
29. * * * – *Evangelii apocrife* (ediția a II-a)
30. Jacques Le Goff – *Omul medieval*
31. Jacques Derrida – *Spectrele lui Marx. Starea datoriei, travaliul doliului și noua Internațională*
32. Gabriel Andreescu, Gusztáv Molnár (ed.) – *Problema transilvană*
33. Seneca – *Naturales quaestiones. Științele naturii în primul veac*
34. Cristian Bădiliță – *Platonopolis sau Împăcarea cu filozofia*
35. Hans-Georg Gadamer – *Elogiul teoriei. Moștenirea Europei*
36. Pavel Florenski – *Stâlpu și Temelia Adevărului. Încercare de teodicee ortodoxă în douăsprezece scrisori*
37. Eugenio Garin – *Omul Renașterii*
38. Julien Ries – *Sacru în istoria religioasă a omenirii*
39. Virgil Nemoianu – *Jocurile divinității. Gândire, libertate și religie la sfârșit de mileniu*

40. Robert Darnton – *Marele masacru al pisicii și alte episoade din istoria culturală a Franței*
41. * * * – *Anticristul*
42. Lie Zi – *Calea vidului desăvârșit*
43. Cicero – *Despre destin*
44. Michel Vovelle – *Omul Luminilor*
45. Françoise Bonardel – *Filozofia alchimiei. Marea Operă și modernitatea*
46. Tatiana Slama-Cazacu – *Strategeme comunicaționale și manipularea*
47. * * * – *Trei apocrife ale Vechiului Testament*
48. Jacques Le Goff – *Sfântul Francisc din Assisi*
49. A.R. Radcliffe-Brown – *Structură și funcție în societatea primitivă*
50. François Furet – *Omul romantic*
51. Hans-Georg Gadamer – *Actualitatea frumosului*
52. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. I)
53. Arnold Van Gennep – *Totemismul. Starea actuală a problemei totemice*
54. Rosario Villari – *Omul baroc*
55. John R. Searle – *Realitatea ca proiect social*
56. Peter Sloterdijk – *Critica rațiunii cinice* (vol. I)
57. Isabelle Stengers – *Inventarea științelor moderne*
58. Guglielmo Cavallo – *Omul bizantin*
59. Nicolae Corneanu – *Patristica mirabilia. Pagini din literatura primelor veacuri creștine*
60. Pierre Teilhard de Chardin – *Scrisori inedite*
61. Andrea Giardina – *Omul roman*
62. Sergio Donadoni – *Omul egiptean*
63. Anne Cheng – *Istoria gândirii chineze*
64. Artemidor Daldianul – *Carte de tâlmăcire a viselor*
65. Dolores Toma – *Despre grădini și modurile lor de folosire*
66. Silviu Rogobete – *O ontologie a iubirii. Subiect și Realitate Personală supremă în gândirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae*
67. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. II)
68. Jean-Pierre Vernant – *Omul grec*
69. Matei Călinescu – *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade. Amintiri, lecturi, reflecții*
70. H.-R. Patapievici – *Cerul văzut prin lentilă*
71. Norbert Elias – *Procesul civilizației. Cercetări sociogenetice și psihogenetice* (vol. I – *Transformări ale conduitei în straturile laice superioare ale lumii occidentale*)
72. Norbert Elias – *Procesul civilizației. Cercetări sociogenetice și psihogenetice* (vol. II – *Transformări ale societății. Schița unei teorii a civilizației*)
73. Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt – *Omul secolului XX*
74. Augustin – *Prima cateheză. Inițiere în viața creștină*
75. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. III)
76. Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt – *Omul secolului al XIX-lea*
77. Georges Dumézil – *Căsătorii indo-europene și Cincisprezece chestiuni romane*

78. Cristian Bădiliță – *Manual de anticristologie. Studii, dosar biblic, traduceri și comentarii*
79. Grete Tartler – *Înțelepciunea arabă (secolele V-XIV)*
80. * * * – *Originile creștinismului*
81. * * * – *Evangelii apocrife* (ediția a III-a)
82. Paul Ricœur, André Lacocque – *Cum să înțelegem Biblia*
83. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. IV)
84. Dominique Camus – *Puteri și practici vrăjitoarești. Anchetă asupra practicilor actuale de vrăjitorie*
85. Meister Eckhart – *Cetățuia din suflet. Predici germane*
86. Peter Sloterdijk – *Critica rațiunii cinice* (vol. II)
87. Augustin – *Despre iubirea absolută. Comentariu la Prima Epistolă a lui Ioan*
88. Daniel Dubuisson – *Mitologii ale secolului XX. Dumézil, Lévi-Strauss, Eliade*
89. Marie Capdecombe – *Viața morților. Despre fantomele de ieri și de azi*
90. Vladimir Petercă – *Mesianismul în Biblie*
91. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*
92. Iamblichos – *Misteriile egiptenilor*
93. * * * – *Carmina Burana. Antologie de poezie latină medievală* (ediția a II-a)
94. Erving Goffman – *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*
95. Michel Foucault – *Hermeneutica subiectului. Cursuri la Collège de France (1981-1982)*
96. Moshe Idel – *Perfecțiuni care absorb. Cabala și interpretare*
97. Alexandru Zub – *Istorie și finalitate. În căutarea identității* (ediția a II-a)
98. Adriana Babeți – *Dandysmul. O istorie*
99. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. V)
100. Andrei Oișteanu – *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*
101. Xun Zi – *Calea guvernării ideale*
102. Johann Martin Honigberger – *Treizeci și cinci de ani în Orient*
103. Adrian Marino – *Prezențe românești și realități europene. Jurnal intelectual* (ediția a II-a, cu un post-scriptum al autorului)
104. Seneca – *Dialoguri (I)*
105. Jean Delumeau – *Liniștiți și ocrotiți. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată* (vol. I)
106. Plutarh – *Despre oracolele delfice*
107. Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir – *Explorări în comunismul românesc* (vol. I)
108. Seneca – *Dialoguri (II)*
109. Ruxandra Cesereanu – *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*
110. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. VI)
111. * * * – *Întotdeauna Orientul: corespondență Mircea Eliade – Stig Wikander (1948-1977)*

112. Monica Broșteanu – *Numele lui Dumnezeu în Coran și în Biblie*
113. Ruxandra Cesereanu – *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*
114. Gail Kligman – *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania* (ediția a II-a)
115. Anca Manolescu – *Europa și întâlnirea religiilor. Despre pluralismul religios contemporan*
116. Jean Delumeau – *Liniștiți și ocrotiți. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată* (vol. II)
117. Seneca – *Despre binefaceri. Despre îngăduință (De beneficiis. De clementia)*
118. Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir – *Explorări în comunismul românesc* (vol. II)
119. Mircea Mihăieș – *Cărțile crude*
120. H.-R. Patapievici – *Cerul văzut prin lentilă* (ediția a V-a)
121. Valeriu Gherghel – *Porunca lui rabbi Akiba. Ceremonia lecturii de la sfântul Augustin la Samuel Pepsys. Eseuri și autofricțiuni exegetice*
122. Alexandru Zub – *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri*
123. Cristian Bădiliță – *Metamorfozele Anticristului la Părinții Bisericii*
124. Vintilă Mihăilescu – *Socio-hai-hui prin Arhipelagul România*
125. Jean Delumeau – *În așteptarea zorilor. Un creștinism pentru mâine*
126. Corin Braga – *De la arhetip la anarhetip*
127. Salman Rushdie – *Dincolo de limite*
128. Ruxandra Cesereanu (coord.) – *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*
129. Pier Paolo Pasolini – *Scrieri corsare*
130. Mihai Valentin Vladimirescu – *O istorie a Bibliei ebraice*
131. José Antonio Marina – *Inteligența eșuată. Teoria și practica prostiei*
132. Mihai Dinu Gheorghiu – *Intelectualii în câmpul puterii. Morfologii și traiectorii sociale*
133. Michael Johnston – *Corupția și formele sale. Bogăție, putere și democrație*
134. Mihail Neamțu – *Gramatica Ortodoxiei. Tradiția după modernitate*
135. Gilles Lipovetsky – *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum*
136. Barnaby Rogerson – *Moștenitorii Profetului Mahomed. Cauzele schismei dintre șiiți și sunniți*
137. Jacques Attali – *Scurtă istorie a viitorului*
138. Corin Braga (coord.) – *Concepte și metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma*
139. Seneca – *Epistole către Lucilius* (vol. I)
140. *** – *Evangelii apocrife* (ediția a IV-a)
141. Seneca – *Epistole către Lucilius* (vol. II)
142. Mihail Neamțu – *Bufnița din dărâmături. Insomnii teologice în România postcomunistă*
143. Cristian Bădiliță – *Glafire. Nouă studii biblice și patristice*
144. Saul Bellow – *Până la Ierusalim și înapoi*
145. Fernando Savater – *Viața eternă*
146. Gilles Lipovetsky, Jean Serroy – *Ecranul global. Cultură, mass-media și cinema în epoca hipermodernă*
147. Salman Rushdie – *Patrii imaginare*
148. Paul Cernat, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir – *Explorări în comunismul românesc* (vol. III)

149. Philippe Braud – *Mic tratat de emoții, sentimente și pasiuni politice*
150. Andrei Codrescu – *Noi n-avem bun-gust, noi suntem artiști*
151. A.C. Grayling – *Alegerea lui Hercule. Plăcerea și datoria în secolul XXI*
152. Nadia Angheliescu – *Identitatea arabă. Istorie, limbă, cultură*
153. Adam Michnik – *Mărturisirile unui disident convertit*
154. Marta Petreu – *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*
155. Umberto Eco – *De la arbore spre labirint. Studii istorice despre semn și interpretare*
156. Mircea Mihăieș – *Despre doliu. Un an din viața lui Leon W.*
157. Ruxandra Cesereanu – *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*
(ediția a II-a)
158. Mihail Neamțu – *Povara libertății. Antiteze, paradigme și biografii moderne*
159. Aristotel – *Despre generare și nimicire*
160. Umberto Eco – *Kant și ornitorincul* (ediția a II-a)
161. Anca Vasiliu – *Despre diafan. Imagine, mediu, lumină în filozofia antică și medievală*
162. Andrei Oișteanu – *Narcotice în cultura română. Istorie, religie și literatură*
163. Marta Petreu – *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*
(ediția a II-a)
164. Moshe Idel – *Fiul lui Dumnezeu și mistica evreiască*
165. Albert Hourani – *Istoria popoarelor arabe*
166. Anca Manolescu – *Stilul religiei în modernitatea târzie*
167. Vladimir Jankélévitch – *Curs de filozofie morală*
168. Claude Lévi-Strauss – *Gândirea sălbatică*
169. Andrei Oișteanu – *Narcotice în cultura română. Istorie, religie și literatură* (ediția a II-a)
170. Umberto Eco – *Cum ne construim dușmanul*
171. Camil Ungureanu (coord.) – *Religia în democrație. O dilemă a modernității*
172. Ion Vartic – *Cioran naiv și sentimental*
173. Max Horkheimer, Theodor W. Adorno – *Dialectica Luminilor. Fragmente filozofice*
174. Valeriu Gherghel – *Breviarul sceptic. Și alte eseuri despre simplitate*
175. Gabriel Andreescu – *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*
176. Mihai Valentin Vladimirescu – *Viața de zi cu zi în vremea lui Iisus*
177. Vintilă Mihăilescu – *Scutecele națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică*
178. Adriana Babeți – *Amazoanele. O poveste*
179. David Bentley Hart – *Frumusețea infinitului. Estetica adevărului creștin*
180. Moshe Idel – *Mircea Eliade. De la magie la mit*
181. Gabriel Andreescu – *Existența prin cultură. Represiune, colaboraționism și rezistență intelectuală sub regimul comunist*

în pregătire:

Lev Șestov – *Atena și Ierusalim*

www.polirom.ro

Redactor:

Coperta:

Tehnoredactor: Irina Lăcătuși

Bun de tipar: noiembrie 2015. Apărut: 2015
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: office@luminatipo.com
